

ZBORNIK RADOVA

**ISLAMSKOG TEOLOŠKOG FAKULTETA
U SARAJEVU
1/1982.**

مجموعۃ ابحاث

لکلیة الدراسات الاسلامیة

فی

سرایفو

یوغسلافیا

1/1982.

A COLLECTION OF PAPERS
OF THE FACULTY OF ISLAMIC THEOLOGY
IN SARAJEVO
YUGOSLAVIA

1/1982.

Editorial board:
DR HAMDIJA ĆEMERLIĆ, HILMO NEIMARLIJA:
I MR. NIJAZ ŠUKRIĆ

Editor-in-Chief:
DR HAMDIJA ĆEMERLIĆ

Editorial Office address:
ISLAMSKI TEOLOŠKI FAKULTET U SARAJEVU:
SARAJEVO, SARAČI 33

Sarajevo 1982.

**ZBORNIK RADOVA
ISLAMSKOG TEOLOŠKOG FAKULTETA
U SARAJEVU**

1/1982.

Redakcija:

**DR HAMDIJA CEMERLIĆ, HILMO NEIMARLIJA
I MR. NIJAZ ŠUKRIĆ**

**Glavni i odgovorni urednik:
DR HAMDIJA ĆEMERLIĆ**

Adresa redakcije:

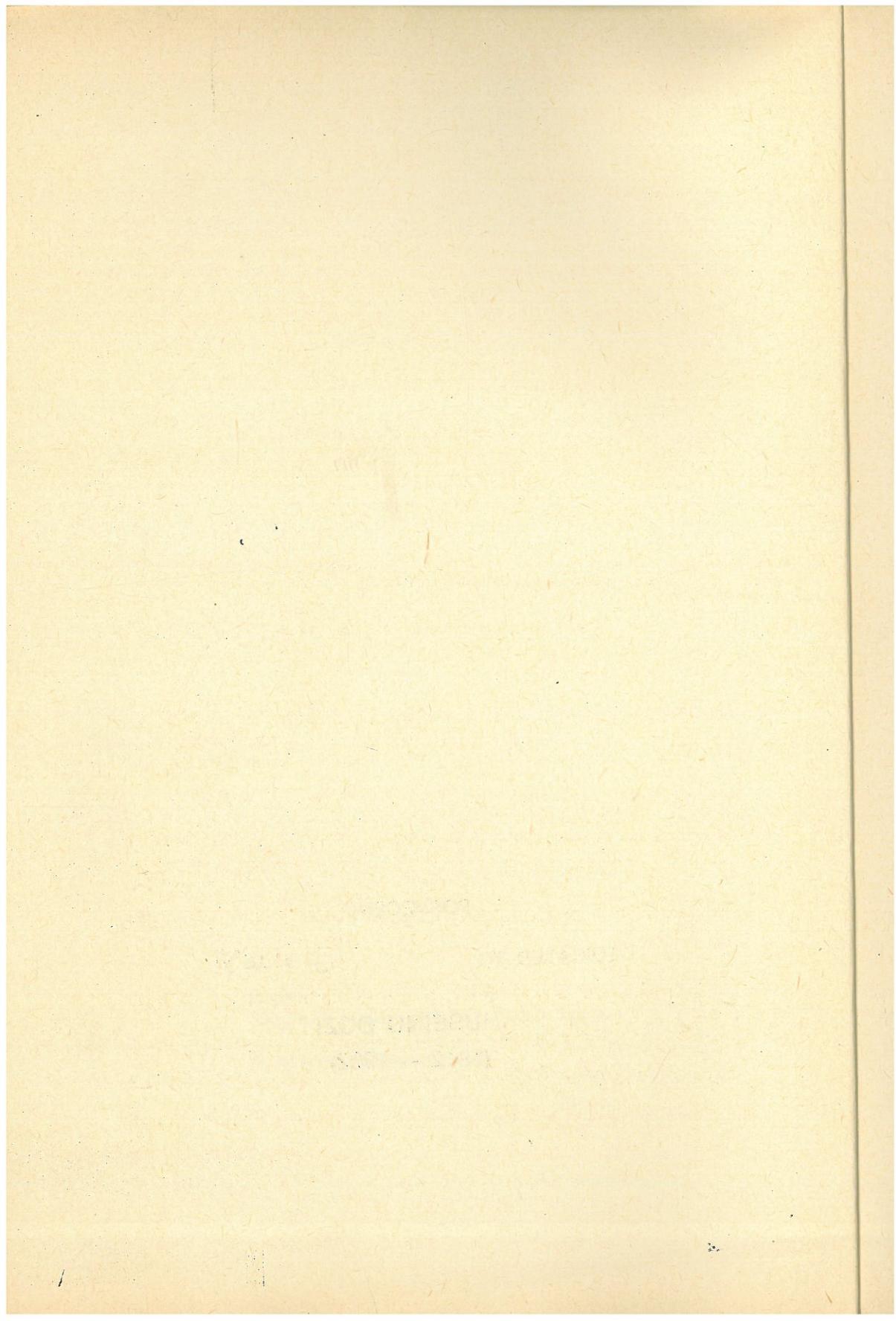
**ISLAMSKI TEOLOŠKI FAKULTET U SARAJEVU
SARAJEVO, SARAČI 33**

Sarajevo 1982.

Štampa:
"Svjetlost" Sarajëvo, OOUR Štamparija Sarajevo

Za štampariju: Stojan Klikovac

POSVEĆENO
DEDICATED TO الاهداء الى
HUSEINU ĐOZI
(1912 — 1982)

بسم الله الرحمن الرحيم

تقديم

بقلم سماحة الحاج نعيم حاجي عبد يتشر
رئيس العلماء للطائفة الإسلامية بيوغسلافيا

ان كلية الدراسات الإسلامية بسراسيفو بدأت، باذن الله تعالى وبعونه، باصدار مجلتها السنوية، وهي عبارة عن مجموعة من بحوث ودراسات إسلامية يقوم بها اساتذة الكلية.

وهذا العدد الاول من المجلة يحتوى على دراسات تتناول الفكر الاسلامى بابعاده الثلاثة: البعد الاول يعني الأصول والمبادئ و القواعد الإجمالية الكلية التي لا يعتريها التغير بتغير الزمان والمكان والظروف، وانما تبقى كما هي خالدة لا تتغير ولا تحول.

والبعد الثاني ويشمل ما استخرجه العلماء والمجتهدون وما استنبطوه عن طريق اجتهدهم ورأيهم من تلك الاصول والقواعد مقدر بين وآخذين بعين الاعتبار الظروف الاجتماعية و حاجات المجتمع وقضايا وامكانياته وتجاربه وقشذ. وهذا مما يتغير بتغير الزمان ويخضع للظروف المتغيرة. وقد اصطلح ان يطلق عليه اسم الشريعة.

والبعد الثالث ويتمثل فيما انجزه واحرزه الاسلام في بلاد يوغسلافيا في جميع مجالات الحياة من قيم وعادات وتقاليد ومؤسسات وادب وفن وآثار مختلفة أخرى مما نسميه بالتراث الاسلامي.

ان الاوساط العلمية على المستوى العالمي والمحلي اليوغسلاف تبدى اهتماما بالغا وتولى عناية متزايدة بجميع هذه النواحي من الاسلام، وبما اداه ولعبه في التاريخ وما يلعبه في هذه اللحظة التاريخية من دوره في جميع ما يجرى في العالم الاسلامي من حركات وثورات وتحولات. ومن الثابت ان الاسلام كان له تأثير عظيم في كافة هذه التغيرات التاريخية.

كما ان هناك عناية شديدة بتقييم واحياء التراث الاسلامي وبما حققه الاسلام في جميع العلوم و المجالات الحية الاجتماعية والسياسية والاقتصادية والحضارية. و تقوم الدوائر الرسمية والعلمية في يوغسلافيا ب المزيد من الاهتمام بدراسة التراث الاسلامي الذي اصبح جزء هاما من الحضارة اليوغسلافية العامة المشتركة. و مساهمة مجلة الكلية في دراسة الاسلام بابعاده الثلاثة المذكورة، و ان كانت متواضعة بادئ ذي بدأ بعدها الاول، الا انها سترداد من عدد الى عدد حيث ثبتت الكلية خلال اعداد مجلتها المقبلة وجودها و اهميتها و قيمتها الاسلامية و العلمية. اتفني للكلية و لمجلتها التوفيق التام في القيام بأداء مهمتها خير الاسلام و المسلمين و لخير المجتمع اليوغسلافي.

Islamski teološki fakultet u Sarajevu otvoren je 1977. godine. U ovoj petoj godini njegovog rada Fakultet se našoju užoju i široj javnosti predstavlja sa dva značajna rezultata. Istovremeno sa uspješnim završetkom studija prve generacije njegovih polaznika i diplomiranjem prvih studenata iz druge generacije, pojavljuje se i prva sveska Zbornika radova nastavnog osoblja Islamskog teološkog fakulteta.

Ne ulazeći u ocjenu vrijednosti radova, koje prva sveska sadrži, iz njihovog sadržaja se može zaključiti da Zbornik predstavlja pokušaj da se Islam sagleda u tri aspekta: izvorno-vjerskom (Kur'an), egzistencijalno-povijesnom (Šeriat) i kulturnom (islamsko duhovno nasljeđe).

Očito, ta tri aspekta Islama danas se sve više aktueliziraju i problematiziraju, pobudjujući naročiti naučni interes kako svjetske tako i naše javnosti.

S obzirom na nepobitnu činjenicu da je Islam odigrao i da jednako igra najznačajniju ulogu u svim savremenim pokretima, revolucijama i promjenama u islamskom svijetu, najozbiljnije se postavlja pitanje šta on nudi i kakav može biti njegov doprinos u rješavanju problema savremenog svijeta u cjelini.

Revalorizacija i revitalizacija povijesnog ostvarenja islamske misli u svim oblastima života, izaziva također poseban interes savremene svjetske javnosti. Sa sve većim zanimanjem i znanstvenom objektivnošću prilazi se ovom pitanju.

Posebni naporci čine se na ponovnom otkrivanju i upoznavanju bogatog duhovnog nasljeđa Islama iz ranijih vremena. To posebno važi i za našu sredinu gdje se već postižu značajni rezultati na tom polju.

Mislim da sada nije najvažnije koliki će biti doprinos prve sveske Zbornika radova Islamskog teološkog fakulteta u izučavanju ova tri aspekta Islama. Može se imati u vidu da je ovo početak, a početak ni u čemu nije tako latak. Najvažnije je da

*Zbornik od početka slijedi ono što je najaktuelnije i najživotnije.
Sljedeće sveske će sigurno značiti daljnji napredak i osnovano
se može očekivati da će u njima nastavni kolektiv Islamskog
teološkog fakulteta potvrditi i dokazati islamsku, naučnu i dru-
štvenu opravdanost njegovog postojanja.*

*Nadam se da će Fakultet sa svojim Zbornikom izvršavati
svoj zadatak u interesu Islamske zajednice i društvene zajed-
nice.*

*Reis-ul-ulema
Hadži Naim Hadžiabdić*

Husein Dozo, profesor

Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze Kur'anske misli

Metod tradicionalnog tumačenja i interpretiranja kur'anske misli nije mogao imati trajne vrijednosti. Bio je određen i uslovijen datim okolnostima. Prva razrada, tumačenje i primjena kur'anske misli, iako najadekvatniji, ipak su morali voditi računa o prirodi i nivou društva koje se, tako reći, tek formiralo. Ko može tvrditi da se o kur'anskoj misli, koja važi za sva vremena, sva mesta i prilike, mogla tada izreći konačna formulacija koja će važiti za sva vremena. Takva tvrdnja bila bi potpuno besmislena. Svaki povijesni trenutak uzima iz Božije Riječi koliko mu u datom trenutku, prema nivou razvoja života, treba.

Prve generacije shvaćale su, tumačile i razradivale Kur'an prema svojim potrebama i mogućnostima. Otuda, takva shvaćanja, iako su svojevremeno bila neprikosnovena i najbolje odgovarala, nisu mogla uvijek važiti niti se smiju smatrati konačnom formulacijom i razradom islamske misli.

Svaka generacija mora dati svoj doprinos u razradi kur'anske misli, ukoliko želi da živi u njenom duhu i da u njoj traži rješenja za pitanja koja joj život postavlja, a život je uvijek u kretanju, pa, prema tome, i u vječnom suočavanju sa novim pitanjima i veoma složenim dilemama.

Postoji još jedna činjenica, koja je, u velikoj mjeri, diskvalifikovala metod tradicionalnog tumačenja. Naime, tradicija sama po sebi ne pruža uvijek garanciju pune vjerodostojnosti. Nepobitno je utvrđeno da se u predaju ubacilo, infiltriralo mnogo toga nesigurnog, lažnog i svjesno podmetnutog. Čak su poznati autori (muahidi-

si) otkrili veliki broj lažnih i podmetnutih hadisa (mevdu'). O tome najbolje govori činjenica da je Buharija od šest stotina hiljada sakupljenih hadisa odabralo samo pet-šest hiljada kao vjerodostojne i zabilježio ih u svoju čuvenu zbirku. Sve druge je odbacio kao nesigurne.

Raznim putevima, na razne načine i iz raznih motiva nastajale su nevjerodostojne predaje. bilo je tu čak i dobromanjernih motiva. Neka se ulema vrlo tolerantno odnosila prema apokrifnim predajama, koje su imale za cilj promicanje odredene vrline ili podsticanje na dobro djelo, odnosno, odvraćanje od rđavog (tergib i terhib). Drugi su, opet, podmetali lažne hadise da bi pokazali svoje tvrdnje i vjerovjanja. Obično su to radili predstavnici raznih deformističkih frakcija. bilo je smišljenih neprijateljskih podvala. To je takozvani "israillijet" i "nasranijet". Neki komentatori su se, nažalost, veoma pomirljivo odnosili prema ovoj vrsti predaje. Ibni Hazinov komentar je pun takvih predaja. Više bi mu priličio naziv romana fantastike nego tefsir. U njemu ćeće naći na sva čuda i nevjerovatne priče, čiji je osnov Biblia. Biće da je upravo zbog toga ranije u primitivnim sredinama najradnije čitan i u najvećem tiražu štampan. S razlogom je oštrot prigovoreno Kairu, posebno Azheru, što je to dozvolio i omogućio. Ne možemo, a da posebno ne istaknemo da je komentar Ibni Hazinov štampan u Kairu, u 30.000 primjeraka, a da je izuzetno značajan, najnoviji tefsir Sejid Kutba zabranjen u Egiptu i da je njegov autor osuđen na smrt i pogubljen. To treba i reći i znati. U svemu tome je najkarakterističnije da je Azher kumovao i jednom i drugom.

Tradicionalno tumačenje, očito, postalo je kočnica razvoja islamske misli. Ono je tu misao zadržavalo na njenom početnom nivou. A što je još gore omogućilo je uticaj mnogobrojnih, često tendencioznih i dobro smišljenih tudih i neprijateljskih shvaćanja. Bilo je nemoguće i tako velikom broju kontraverznih predaja otkriti ono što je sigurno i što se može prihvati.

Racionalni metod predstavljao je prirodni korak dalje u razvoju tumačenja kur'anske misli. Život se razvija i radao nova pitanja za koja je trebalo tražiti rješenja. Racionalni metod je mogao da zadovolji ovu potrebu.

Nije bilo lako preći sa tradicionalnog na racionalno tumačenje Kur'ana, iako je to život nametao. Velika odanost i privrženost prvim generacijama, na prvom mjestu, generaciji ashaba i tabilina i gajenje neke vrste svetosti prema njima, natagali su puno bespriječno slijedenje svega što se njima pripisivalo, i nisu dopuštali bilo kakvo odstupanje od njihovih riječi, jer se smatralo da su to riječi Božijeg poslanika.

Svaka promjena je uvijek praćena poteškoćama i otporima. Ljudi brižljivo čuvaju ono što imaju i s čim su se navikli. Po zakonu inercije žele da zadrže postojeće stanje.

A tek šta da kažemo o promjenama koje su vezane za Božiju Riječ?! Ovdje je potrebna mnogo veća opreznost. Poznato je da se dobar broj ashaba ustručavao da kaže bilo šta o tumačenju kur'anskog teksta.

Posve je razumljivo što je tumačenje bil re'ji, naiče, tumačenje na osnovu idžtihada, vlastitog rasuđivanja i zaključivanja, naišlo na otpor i smetnje. Radi se o Božioj Riječi gdje je nužna opreznost. Otuda vrlo oštре opomene i upozorenja onim koji bi pokušali, da tumače Kur'an po svom nahodenju. "Tumačenje Kur'ana bil re'ji je kufur". (Men fesserel Kur'ane bi re'jiji fe kad kefere). "Ko tumači Kur'an bil re'ji, pa pravilno protumači, opet je pogriješio". (Men fesserel Kur'ane bi rejiji ve esabe fe kad ehtae).

Ovim se očito željelo stati na put i potpuno onemogućiti neodgovorna i proizvojna tumačenja Kur'ana, koja ne imaju osnova i koja izlaze iz okvira osnovnog učenja Islama.

Sasvim je jasno da se Božija Riječ ne može pravilno ni shvatiti ni primijeniti bez najdubljeg poznavanja života. Pod racionalnom metodom treba podrazumjeti korištenje naučnih sredstava, dostignuća i otkrića u svrhu upoznavanja života, razrade i primjene islamske misli. Ovaj metod ne znači potpuno negiranje metode tradicionalizma. On znači samo kritički prilaz u ocjeni tradicije, a ne njeni odbacivanje. Proces tumačenja kur'anske misli razvijao se u kontinuiranom kretanju, koje nije smjelo biti prekinuto i zaustavljen.

Prvi predstavnici racionalne metode egzegeze samo su otvorili proces kojeg je trebalo dalje nastaviti, razvijati i proširivati, koristeći se stečenim iskustvima i udovoljavajući novim potrebama života. Prvi mufesiri pokušali su, da služeći se ovom metodom odgovore na potrebe svoga vremena. To se jasno vidi iz njihovih djela. Nije nikakva slučajnost što u ovim djelima dominiraju pitanja akaida, odbrane učenja Ehli suneta, fikhski propisi, pravila jezika, pitanja neponovljivosti kur'anskog teksta (Idžaz) itd. Islam se tada (Razija 606. po Hidžri, Bejdavija 682., Nesefija 710.; Ebu Suud 982.) suočio sa raznim shvaćanjima, mislima i dilemama, koje je trebalo islamski valorizirati–ocjenjivati, odnosno prihvati ili odbacivati. Proces akulturizacije bio je u toku. Nužno se nametnulo pitanje određivanja stava prema učenjima nekih herenističkih filozofskih škola, kao i perzijskih, naročito filozofa i propovjednika Zarasture, osnivača mazdaizma. Islam se suočio sa drevnim učenjima budizma i brahmanizma, itd. Islam je odmah na početku jasnim i nedvosmislenim odredbama Kur'ana odredio stav prema mušricima, jevrejima i kršćanima, jer se za vrijeme Objave suočio sa ovim ideologijama. Tu nije bilo nikakvih dilema i nejasnoća. Sa idolopoklonicima nije moglo biti nikakva kompromisa. Idolopoklonstvo kao oblik vjerovanja

je historijski bilo potpuno prevaziđeno, osuđeno na uništenje i potpuno izumiranje. Kršćanstvo i judaizam je Kur'an nazvao ehli-kitabom i priznao mu status priznatog postojanja i donio propise o koegzistenciji.

Kasnija suočavanja sa raznim pojavama, pokretima i učenjima nametala su pitanje njihovog vrednovanja i određivanje stava, držanja i odnosa prema njima. Kur'anska misao morala je uvijek biti u aktivnom odnosu prema zbivanjima u životu. Ona se uvijek iznova morala ispoljavati u novim oblicima primjene prema potrebama i mogućnostima ljudskog shvaćanja i ocjena potreba. Nije se smjela zatvarati u odredena ispoljavanja i shvatnija, jer ona izražavaju isključivo potrebe i mogućnosti datog trenutka. Način kako se shvatila kur'anska misao u jednom vremenskom periodu i kako se primjenila na tadaće prilike i pitanja; ne može biti trajno valjan i podoban za sva vremena. Neiscrpn smisao Božije Riječi otkriva se postepeno razvojem života. Zato je kategorična obaveza da se ova riječ neprestano izučava, istražuje i otkriva njen značenje paralelno sa praćenjem i izučavanjem razvoja života.

Upravo to je glavni zadatak egezeze kao posebne kur'anske znanosti. Neosnovana je tvrdnja da su raniji autori (mufesiri) u egezeti rekli konačnu riječ i da se toj riječi nema šta dodati kao što tvrdi Nubehani.

Prema njemu svaki pokušaj novog tumačenja i razrade kur'anske misli predstavlja grubu deformaciju, čak negiranje islamskog vjerovaljaja (kufur). Treba reći da je ovo mišljenje krajnje nazadno i vrlo štetno, jer zatvara kur'ansku misao u jedno shvaćanje koje je bilo uslovljeno određenim prilikama, a, što je još važnije, uskraćuje pravo i onemogućuje slijedećim generacijama da kontaktiraju sa Božjom Riječi i da je izučavaju i žive po njoj.

Potreba tumačenja i razrade Božije Riječi danas nije ni malo manja od one u prvo doba, kod prve njene razrade i primjene. Božija Riječ se našla u sličnoj situaciji. U prvoj razradi i primjeni ona se smjestila u određenim prilikama u određen prostor i vrijeme, usmjeravajući tokove života prema datim uslovima i mogućnostima. U toj prvoj razradi i primjeni nije ništa smjelo biti utopijsko, naime iznad potreba i mogućnosti trenutka, iznad datih mogućnosti i potreba datog vremena i prostora.

Prema tome ta razrada i primjena bila je ograničena na određeno vrijeme. Nije mogla niti smjela biti vječno važeća. Dogodilo se, na žalost i na nesreću, da se toj razradi pokušalo, po svaku cijenu, dati vječno važenje. Ovdje je ono ljudsko dobilo status božanskog. Ljudsko shvaćanje, koje je ograničeno, uslovljeno i determinirano potrebama i mogućnostima trenutka, zamijenilo je Božiju Riječ. Ono je dobilo status nepovredivosti i neprikosnovenosti.

Tako se Božija Riječ našla pred neminovnom potrebom nove razrade i novog postavljanja. Taj zadatak i potreba postali su neodgovidi. Ranija razrada je nesumnjivo prevladana i već davno zakočila razvoj kur'anske misli, zatvarajući se u okoštale i preživjele obilke. Ona više ne može predstavljati Islam, koji je u toj predstavi, moramo priznati, doživio vrio tešku križu. Očito, samo nova predstava, razradena na osnovu potreba i mogućnosti našeg vremenskog trenutka, može da prevlada postojeću križu.

Izuzetno povoljna okolnost je što nam savremeniji razvoj pruža sve mogućnosti, da pridemo novoj razradi i da izvršimo taj zadatak. Mi smo sada neuporedivo u boljim mogućnostima da dublje, jasnije i šire shvatimo mnoge stvari, pojmove, pojave, dogadaje i procese koje spominje Kur'an, nego ranije generacije. Ne smijemo potcenjivati ranije mufesire, islamske filozofe i teologe, apologetičare (mūtekelimine) koji su na svoj način, prema postojećim mogućnostima, tretirali pitanje materije (hejlula), atoma (zerretun), nastanka noći i dana (intilaful-lejli ven-nehari), stvaranje nebesa i zemlje (haikus semavati vel erdi), pitanje čovjeka i njegove duše (ve fienfusikum efe la tubsirun), čovjekove misije na zemlji (halife tullah fil erdi) itd. Mi tek danas možemo da dublje sagledamo princip "šura" kroz razne sisteme ostvarivanja prava učestvovanja u upravljanju i odlučivanju o svojoj sudbini, princip koji inicira pravo na osobno učešće u odlučivanju o svojoj budućnosti. Princip zekata, isto tako, inicira vječnu težnju ostvarenja socijalne pravde, ravnopravnosti i jednakosti svih ljudi kao i prevladavanje klasnih razlika koje su izazivale najveće historijske sukobe. Obaveza namaza inicira izuzetno značajan element u ljudskom životu bez kojeg čovjek ne može potvrditi, dokazati i opravdati svoje postojanje. Riječ je, o duhovnim moralno-etičkim vrijednostima, po kojima je čovjek dobio obilježe čovjeka. Te vrijednosti čine bit čovjeka. One su ga izdvojile od životinje. Po njima je dobio obilježe najveće vrijednosti.

Sve te vrijednosti danas je život postavio u prvi plan i aktualizirao do najveće mjere. Nastali su i razvili se posebno filozofski, društveno-politički i ekonomski sistemi koji su sebi postavili u zadatak ostvarenje ovih vrijednosti.

Time je do najveće mjere potencirana potreba jedne nove interpretacije Božije Riječi, koja će u njoj otkriti ono što ona nudi ovom trenutku i što spomenute općeljudske vrijednosti još više produbljuje i nameće kao nužnu potrebu ljudskog postojanja.

Život zaista neodoljivo nameće novi prilaz i novo tumačenje Božije Riječi. Ranija tumačenja su nedvojbeno priživjela u našim savremenim uslovima i potrebama života i ne mogu se smatrati izrazom kur'anske misli, naime, onoga što ona sada nudi čovjeku.

U Islamskom svijetu je sve više sazrijevala ova misao. Nju je najsnažnije izrazio Džemaludin Afganija, Šejh Muhamed Abduhu i

kasnije, čitav niz istaknutih mislilaca, naučnika i autora širom svijeta. Ona se postepeno širila, osvajala i nalazila svoje pobornike.

Proces novog prilaza izučavanju i otkrivanju kur'anske misli, koji je u toku i još traje, nije ni malo jednostavan. Njegova složenost dolazi najviše otuda što je počeo i što se razvija u izuzetno složenom trenutku. Muslimani se, očito, nalaze u delikatnoj prekretnici i raskrsnici. U tome je najkarakterističnije, ali i najsudbosnije, pitanje izlazka iz jedne situacije zatvorenosti, situacije povlačenja u sebe, ulazak u novi svijet kojeg je, uglavnom, drugi izgrađivao na svojim tradicijama, shvaćanjima, principima i udešavao u skladu sa svojim interesima. Zapad je u dva maha putem dvaju historijskih suočenja i sukoba pokušavao nametnuti muslimanima svoj pogled na svijet. Nas ovdje, s obzirom na temu, interesira drugi pokušaj, koji je poznat pod imenom kolonijalizma. Pored ekonomskog izrabljivanja i eksploracije materijalnih dobara kolonijalizam je, nesumnjivo, otvorio vrata islamskom svijetu, za ulazak u novi svijet i pokušao mu nametnuti taj svijet, kako bi osigurao eksploraciju za duži period. Nije se zadovojjavao samo materijalnim izrabljivanjem i porobljavanjem. Želio je zarobiti i ljudske duše, namećući im svoj način života, gledanja i svoje vrijednosti. Činio je to na razne načine.

Novo buđenje u Islamskom svijetu i pokret oživljavanja islamske misli, koji nastaju i razvijaju se u takvim okolnostima nisu mogli, razumije se, ostati, a da se u njima ne odraze izvjesni tragovi sponutnih pokušaja.

Dr Muhamed Behej u novom buđenju i oživljavanju islamske misli otkriva dvije osnovne tendencije i orientacije: jedna prozapadna koja stoji pod neposrednim uticajem zapadne mili i smatra je svojim uzorom. Druga islamska koja se suprotstavlja kolonijalizmu i želi da se oslobodi tutorstva evropske misli i eurocentrizma. Prva na čljenje čelu stajao Ahmed Kan iz Indije, a kasnije Mirza Gulam Anmed nazvala se "tedždid" obnova (Ittidžah el Tedždid), a druga koju vode Sejjid Džemaludin Afganija i Šejh Muhamed Abduhu nazvala se "El Ittidžah el Islahi" ili "Ittidžah tashihel mefahim" — Ispravljanje pogrešnih shvaćanja. Obadva ova pokreta: pokret Ahmed Kana i pokret Džemaludin Afganije i Šejh Muhamed Abduha nastaju u drugoj polovici devetnaestog vijeka.

Pokret Ahmed Kana u kojem potpuno dominira zapadna misao i zapadni interes stajao je svjesno ili nesvjesno, namjerno ili nenamjerno u službi kolonijalizma. Bilo je sasvim prirodno i u duhu zakonitosti razvoja društva da jači i razvijeniji vrši uticaj na slabijeg i nerazvijenijeg. To je utvrđeno sociološko pravilo kojeg je još Ibni Hal-dun otkrio (El — maglubu muleun bi ma indel galibi). Zapad je, kao što smo već istakli, u svom naučnom, tehničkom, materijalnom i kulturnom progresu zaista bljesnuo i zasjenio pogled mnogima. Ne

znam koliko je opravdano tvrditi i vjerovati da su se Ahmed Kan i drugi svjesno kao plaćenici i izdajnici stavili u službu kolonizatora. Biće to najvjeroatnije da su zbog kompleksa manje vrijednosti bili zaneseni evropskom mišlu i da su je prihvatali kao uzor u svom razmišljanju. Najbolje se to vidi u Ahmed Kanovom Komentaru Kur'ana na kojem je radio od 1880. do 1890. godine. U njemu uticaj evropske laicističko — pozitivističke, pa čak i materijalističke misli dolazi do punog izražaja. On pokušava da kur'ansku misao podvrgne mjerilima zapadnog iskustva i shvaćanja. Svodi se isključivo na njenu ovozemaljsku dimenziju, čime je opet, što je mnogo opasnije i što vodi mnogo težim posljedicama, identificuje sa onim povijesnim ljudskim i promjenljivim u njoj. Niko ne može poricati da kur'anska misao kada, dolazeći putem Objave, prelazi u riječ, dobija zemaljsku dimenziju, postaje dio pojavnog svijeta i smješta se u određen prostor i vrijeme. Ali ona time ne gubi onu svoju višu vanzemaljsku dimenziju, ono Božansko, što stoji iznad vremena i prostora i, što ne podliježe promjenama.

Ahmed Kan, po svemu sudeći, zanemaruje i ne uzima u obzir kod tumačenja Kur'anske misli ovu njenu osnovnu dimenziju. Izgleda da to čini, kako ističe Džemaludin Afganija, namjerno, da bi lakše manipulisao sa Islamom.

U nizu članaka u časopisu "El Urvet el Vuska" koje je zajedno sa Šejh Muhamed Abduhuom izdavao u Londonu i u djelu "El Redu aled Dehrijjine", Džemaludin Afganija je dovoljno razotkrio sumnju i poltronsku ulogu Ahmed Kana. Njegov komentar Kur'ana najbolje govori o tome. Pun je tendencioznih izopačavanja tumačenja pojedinih kur'anskih tekstova. Osnovno mu je bilo, što je, u skladu sa njegovom prljavom poltronском ulogom, pokušao da umanji značaj Islama kao faktora u životu muslimana. Kolonijalističke sile su dobro znale da je Islam jedina snaga koja okuplja muslimane i usmjerava ih. Trebalo je po svaku cijenu razbiti i osloboediti tu snagu. Ahmed Kan se prihvatio te uloge i pokušao je ostvariti na vrlo podal način putem pune revizije kur'anske misli. U pokušaju tobožnjeg ujedinjavanja svih religija on ih u stvari niječe i poziva njihovom napuštanju, tvrdeći otvoreno, u namjeri da zavara muslimane, da tajna napretka Evrope leži u njenom oslobođenju uticaja religije. Pored ostalog nijekao je Objavu i poslanje kao natprirodnu pojavu. Poricao je obavezu džihada i davao joj proizvoljno tumačenje.

Boraveći u Indiji 1879. godine, navodi Afganija u spomenutom časopisu da je primijetio da su se neki nadobudni i lakovisleni ljudi poveli za Ahmedom Kanom i prihvatali njegova pogrešna i zlonamjerna shvaćanja. Kao odgovor i upozorenje na zablude Ahmed Kana, Afganija je napisao gore spomenuto djelo (El Reddu aled — Dehrijjin) koje je štampano na dva jezika: urdu i perzijski. Kasnije ga je Šejh Muhamed Abduhu preveo na arapski jezik.

Političkom motivu u ponašanju Ahmed Kana i njegovim shvaćanjima i bitnim opredjelenjima mogao bi se dodati kao alternativa i drugi motiv. Pitanje neispravnosti njegovih shvaćanja u odnosu na Islam može se posmatrati i kroz njegov odnos prema nauci. On je nedvojbeno pristalica pozitivizma i svodi naučnu spoznaju na puku iskustvenu datost koja se može empirički verificirati, smatrajući pitanja smisla, biti stvari, supstancije, vrijednosti itd. besmislenim. Takav metod u prilazu izučavanju Kur'ana je posve nepravilan. Kur'an ne niječ je činjenice niti značaj egzaktnih znanosti. On im priznaje dominantnu ulogu u njihovom domenu koji je strogo određen vanjskim pojavnim obilježjem procesa i zbivanja. Činjenice su samo manifestacije i znakovi (ajet) suštine koja stoji "iza" i "izvan" njih, gdje jedino možemo naći odgovor na pitanje zašto, a ne kako, na što odgovaraju egzaktne znanosti. Kur'an u svojoj višoj vanzemaljskoj dimenziji probija barijeru pozitivizma i omogućuje osmišljavanje svega što postoji i sagledavanje suštine.

Zablude Ahmed Kana u tom pogledu nisu bile jedinstvene i usamljene. Bila je to, može se reći, pojava gotovo u svim muslimanskim sredinama. Kompleks manje vrijednosti bio je karakterističan za sve generacije u prvoj fazi ulaska muslimana u novi svijet. Za sve je evropska misao bila uzor, što ne bi trebalo suviše dramatizovati. Morali bismo pri razmatranju ovog pitanja, imati u vidu doista jak osjećaj potrebe daljeg kretanja. Vjekovno tapkanje i stajanje na jednom mjestu dobilo je obilježje srama i nepodnošljive ljage i poniženja. Trebalo se pokrenuti i ići dalje. Nije se smjelo više čekati. Nove generacije se nisu mogle više obuzdavati i držati u neizvjesnosti. U to vrijeme nije ih imao na žalost, ko uputiti, pravilno usmjeriti i ukazati na vlastite vrijednosti. Zapad je, međutim, nudio sve, ali na svoj način, i u svom interesu. Koristio je postojeći vakuum i nametao svoju misao, ne samo politiku nego i svoja gledanja, vrijednosti, ponašanja.

Ahmed Kan je bio produkt takve situacije. Činilo mu se da mu zapadna misao i zapadno iskustvo mnogo više nude nego njegova vlastita tradicija o kojoj je suštinski malo znao i koja mu se u svom posljednjem izdanku ukazivala u vrlo primitivnom i preživjelom ispoljavanju.

Njegova shvaćanja neovisno od toga, da li su bila motivirana svjesnim stavljanjem u službu kolonijalizma ili iskrenim opredjelenjem za zapadnu misao iz uvjerenja, mogu se smatrati uvodom i pripremom za pojavu pokreta Kadijanija. Ovaj deformistički pokret u oba svoja ogranka, otišao je još dalje u odstupanju od islamskog učenja i u punom stavljaju u službu zapada kao nosioca kolonijalizma. Mirza Gulam Ahmed, osnivač kadijanizma ni malo se ne ustručava, da javno prizna da je bio u službi kolonijalizma. Mogao bi se zaključiti da s ponosom ističe: "Veći dio svog aktivnog života pro-

veo sam u pomaganju i davanju pune podrške politici Engleske vla-
de. Napisao sam i objavio toliko knjiga o zabrani džihada i o dužno-
sti pune poslušnosti i odanosti engleskim upravljačima, da bi se
moglo napuniti deset biblioteka. Sve ove knjige objavljene su u
arapskim zemljama: Egiptu, Siriji, Palestini i Afganistanu."

Nije to jedina zabluda Mirze Gulam Ahmeda. On izričito tvrdi
da je inkarnacija Isa a. s. i Muhamed a. s. i da je, prema tome, i on
Božji poslanik.

Nedvosmisleno tvrdi da dobija Objavu. Njegov II halifa Mirza
Bešir Ahmed tvrdi da je Mirza Gulam Ahmed pribraniji i odabraniji
od svih drugih Božjih poslanika, pa i od onih najvećih (ulul azm).
Dalje, tvrdi se da ne postoji nikakva razlika između drugova Mirze
Gulam Ahmed i drugova (ashaba) Muhameda a. s. Jedina je razlika u
tome što jedni pripadaju prvom poslanstvu, a drugi drugom. Mirza,
u stvari, je Muhamed na što i sam Kur'an upućuje kad kaže "Ime mu
je Ahmed" (Ismuhu Ahmed, Saf, 6/4 Tvrdi da je Isa a. s. poslije pri-
vidne smrti oputovao u Kašmir — Indija, gdje je širio svoj nauk i
umro u 120-toj godini života. Grob mu se, kako kažu, još uvijek tamo
nalazi. Po njihovu tumačenju džihad isključuje svaku upotrebu bilo
kakve sile. Muslimani se, prema ovakvom shvaćanju džihada, ne
smiju boriti upotrebotom sile za svoje oslobođenje.

Ove i slične zablude najviše su došle do izražaja u njihovim
prevodima i komentarima Kur'aha. Najpoznatiji je Muhamed Alijin
prevod na engleski jezik koji je objavljen 1920. godine. Isti autor je
objavio 1936. godine knjigu "Islam". Njegov prijevod Kur'ana sa ko-
mentarom preveden je na turski jezik (Omer Riza), a sa turskog na
srpskohrvatski (Pandža — Čaušević).

Kod nas, u islamskoj javnosti, ovaj prijevod je izazvao ozbiljne
polemike i opravdane prigovore. U drugom izdanju morali su biti iz-
bačeni neki dijelovi komentara. Uostalom, sve je to našoj javnosti
pozнато.

Kadijaniye bilo pod ovim imenom ili pod imenom Ahmedija, još
uvijek djeluju, iako su nedavno pakistanskim ustavom proglašeni
neislamskom grupacijom. Oni su veoma aktivni u Evropi. Islamska
zajednica u Jugoslaviji bila je do sada imuna od bilo kakvog uticaja
ove sekte. Bojati se je, međutim, da naši radnici, pripadnici Islams-
ke zajednice na privremenom radu u inostranstvu, ne padnu pod
njihov uticaj. Za takva predviđanja postoje opravdane pretpostavke.

Pioniri pravog Islamskog buđenja, obnove islamske misli i prila-
za u izučavanju Kur'ana: Džemaludin Afganija, Šejh Muhamed Ab-
duhu, Dr Muhamed Ikbal i drugi suočili su se u svom radu sa veoma
krupnim smetnjama. Morali su se boriti na više frontova. Svi su oni
bili podjednako suočeni sa snagama kolonijalizma koje su u osnovi
na ovaj ili onaj način težile umanjivanju, čak likvidiranju uticaja Isla-
ma, sa konzervativnim snagama u samim islamskim sredinama i sa

seksaškim kolonijalističkim grupama. Ali, čini se kao da su se podijelili ili sticajem okolnosti, dodijeljene im posebne uloge.

Džemaludin Afganija, kao što smo već istakli, najoštrije se suočio sa pokretom Ahmed Kana. Jedino pisano djelo koje je ostavio iza sebe odnosi se na ovu frakciju i njeno raskrinkavanje.

iza sebe odnosi se na ovu frakciju i njeno raspravljanje. Šejh Muhamed Abduhua zapala je uloga, pored ostalog, suočenje sa orientalistima, koji su pokušavali da teoretski opravdaju kolonijalizam i da ga ovijekovječe, namećući zapadnu misao i obezvredjujući islamska učenja, njegove vrijednosti i cjelokupno duhovno nasljeđe. Poznate su njegove polemike sa Hanutom i osobni kontakti i diskusije sa filozofom Renanom, koji je u svom predavanju koje je održao na Sorboni u Parizu u martu 1883. pod naslovom "Islam i nauka" ustvrdio da Islam koči razvoj ljudske misli. Naveo je kao dokaz vjeru u čuda (mudžize), sudbinu (kada i kader) i stvari naravi transcendentalne (gajbijat). Na ovo predavanje se osvrnuo i Afganija, boraveći u Parizu iste godine. Njegov odgovor objavljen je u "Journal des debats". Šejh Muhamed Abdahu je u svom odgovoru nedvosmisleno objasnio da se Renanovi zaključci temelje na sasvim pogrešnim predstavama i nepoznavanju učenja Islama.

Dr Muhamed Ikbal se vremenski i prostorno suočio sa Kadijanama prije i oštريje nego iko drugi.

On se najsnažnije oborio na njihove zablude. Kasnije su to isto nastavili Mevdudija i Hasan Nedevija. U svom značajnom djelu "Obnova vjerske misli u Islamu" (Re-construction of Religious Thought in Islam") ukazuje na metod i sredstva ove obnove, osporavajući na taj način Kadiljanijama svaku ulogu obnovitelja.

taj način Kadijanijama svaku ulogu obnovitelja.

Bile su ovo posebne pojedinačne uloge ovih istaknutih prvih pionira obnove islamske misli. Njihova zajednička uloga na trasiranju nove jedinstvene orijentacije na polju savremene interpretacije islamske misli zasluguje naročitu pažnju. To ćemo najbolje i najvjernije otkriti u djelima Šejh Muhameda Abduha. On je to nepobitno najadekvatnije izrazio, posebno, u svom komentaru Kur'ana kojeg je nastavio i stampao njegov vjerni, dosljedni i dostojni učenik Rešid Rida. Na jačanju i širenju pokreta za obnovu islamske misli i ispravljanju pogrešnih predstava i shvaćanja najviše je učinio Rešid Rida. Njegova uloga u tome je neprocjenjivo velika. U izučavanju pionira islamske obnove, njihovih misli, života i prilika, Rešid Rida-vo djelo "Tarihul Ustaz el Iman el Šejh Muhamed Abduhu" predstavlja dragocjen izvor.

Nas, svakako prije svega, ovdje interesira metod Šejh Muhammeda Abduha u prilazu novoj interpretaciji islamske misli u proučavanju Kur'ana. On je to sâm najbolje objasnio kada je rekao da se čitav njegov poziv i sva njegova nastojanja mogu svesti na dva velika zadatka: oslobođenje misli od svakog oponašanja, sterilnosti i

učmalosti, i shvaćanje Islama na način kako su ga shvaćale prve generacije, (selef) prije njegova razdora i frakcija.

Prema shvaćanju Šejh Muhameda Abduha, izučavanju Božje Riječi treba prići iskijučivo sa namjerom da se u njoj otkrije ono što nudi nama i našem vremenu u odnosu na naše potrebe i mogućnosti. Ne možemo niti se smijemo zadovoljiti sa onim što su u njoj otkrile ranije generacije. Kao najveća prepreka na tom putu stajao je taklid, i kao posljedica toga, obustavljanje idžtihada. Time je onemožućen i okončan svaki dalji razvoj islamske misli. Šejh Muhamed Abduhu je to najbolje sagledavao, najdublje i najbolnije doživljavao. Otuda njegovi snažni pozivi ka slobodnoj stvaralačkoj misli i njenom punom oslobođenju od taklida. Čovjek mora koristiti razum jer, je to najveći mogući Božiji dar kojeg mu je Svemogući podario i time ga izdvojio iz svih drugih stvorenja, stavljajući mu na raspolažanje sve što je na zemlji i nebesima, i dodjeljujući mu ulogu svog namjesnika na zemlji (halife). Zbog toga se on mogao prihvati amaneta, kojeg su odbili nebesa, zemlja i planine.

Takvu stvaralačku ulogu Kur'an namjenjuje svakom muslimanu. Stvarnost muslimana s kojom se suočio Šejh Abduhu predstavljala je pravu suprotnost svemu tomu. Treba potpuno razumjeti njegova oštara reagovanja i osudu takve stvarnosti, koja nije imala ništa zajedničkog sa Islamom. Ona je sva bila u znaku okretanja smrti, punoj izolaciji iz života, pasivnom odnosu prema životu, predaji sudbini (tevakul), trpnji, podnošenju svakog zla bez suprotstavljanja (sabur) i pomirenje sa svim što se zbiva (kada i kader), što u cijelini predstavlja punu negaciju osnovnih učenja Islama.

Osnovni njegov zahtjev je da se Islam shvaći kao živa dinamična misao koja je uvijek otvorena i nudi životu koliko mu u datom trenutku treba i koliko je kadar u njoj otkriti, služeći se pri tome svim savremenim sredstvima i dostignućima.

Nije nikakvo čudo što su ovakva shvaćanja nailazila na otpor u doba Šejh Muhamed Abduha. Šejh Ulejš (tadašnji rektor Al-Azhar) je sa štampom, kako navodi Fehmi Uvejdi Izgonio sa Al-Azharu pristaše učenja Šejh Muhamed Abduha. Još uvijek, iako ne u tolikoj mjeri, postoje određeni otpori. Nedavno je Dr Abdulhalim Mahmud, rektor Al-Azhar podvrgao kritici neka shvaćanja Abduha i Ibkala.

Ovakvi procesi i razmimolazeњa u procesu razvoja Judske misli sasvim su normalni i nužni. Mi se na njih ne bismo uopće osvratali, kada se ne bi radilo o običnom nesporazumu. Treba samo malo više dobre volje, međusobnog povjerenja i objektivnijeg sagledavanja, pa da se nesporazum otkloni. Dobronamjernim je sasvim lako otkriti šta su zagovorači obnove i oživljavanja Islamske misli misili pod riječima promjene, prilagodavanje, novo postavljanje i nova interpretacija. Sasvim je proizvoljno, pogrešno i zlonamjerno misliti da se radi o mijenjanju i reviziji Islamskog učenja. Riječ je

isključivo o mijenjanju ljudskog shvaćanja, ljudskih predstava koje su preživjele i u kojima je islamska misao zatvorena i okamenjena. Šejh Muhamed Abduhu i njegovi saradnici i učenici pokušali su da daju svoj doprinos u oslobođanju ove misli. Pa zar bi im neko mogao osporiti to pravo?

Ne može se tvrditi da u daljem toku procesa obnove i buđenja kojeg su otvorili Afganija, Šejh Muhamed Abduhu i Ikbal, nije bilo devijacija i uticaja zapadnih shvaćanja. To je došlo do očitog izražaja kod nekih autora. U nekim ranijim shvaćanjima Dr-a Taha Huseina jasno se raspoznavaju tragovi uticaja zapadnog shvaćanja u odnosu na Kur'an i Muhameda a. s. Gotovo je bio prihvatio zapadno objašnjenje o nastanku Islama. Isti je slučaj i sa Šejh Ali Abdurazikom. Njegovo svhaćanje Islama kao religije koja se ograničuje samo na duhovno moralnu stranu ljudskog života, predstavlja kopiju kršćansko — zapadnog gledanja na vjeru. Sličan uticaj mogao se nazreti i kod drugih autora što ne bi trebalo ni malo dramatizovati. Pritisak potrebe aktivnog uključivanja u život, izlaska iz stanja vjekovnog mirovanja, kretanja naprijed i okretanja budućnosti bio je toliko neodoljiv i snažan, da nije ostavljao dovoljno vremena za ozbiljnija i dublja razmišljanja. Važno je da se pokrenulo i pošlo dalje. Sasvim je razumljivo da se moglo očekivati da će na tom putu biti traganja, devijacija i lutanja. To traganje, otkrivanje i pronalaženje sebe, očito, još uvijek je u toku i traje.

Ne treba zaboraviti da se to traganje, kao znak buđenja, dešava u izuzetno složenom trenutku koji je izvanredno bogat raznim mislima, sistemima, uticajima i revolucionarnim promjenama. Sve prolazi kroz period iskušenja. Sve ranije vrijednosti i čitava povijest dovedeni su u pitanje. Čini se, da se želi reći da povijest počinje sa određenim pokretom ili od određene revolucije. Tako se savremeno čovječanstvo našlo u situaciji pune nestabilnosti, neizvjesnosti i bez duhovnog oslonca koji bi ulijevao nadu i vjeru u bolju budućnost i pobedu istine. Dobija se utisak da se život čovjeka želi predstaviti kao pravi besmisao, absurd (egzistencijalizam) ili kao zadovoljenje isključivo materijalnih potreba fizičkog ljudskog postojanja. (materijalizam). On je, međutim, prema islamskom učenju nešto što je više od svega toga. Nije absurd niti puko zadovoljenje strasti. "Nismo stvorili nebesa i zemlju i ono što je između njih u igri". "Naš Gospodaru, ti nisi ovo stvorio bez svrhe kao absurd. Neka ti je slava".) Zar mislite da smo vas stvorili bez svrhe (Kur'an).

Među najistaknutije novije egzegeze Kur'ana spadaju Šejh Muhamed Abduhu, Rešid Rida, Meragija, Šeltut, Behej, Kasimi, Kutb i drugi. Ne mislimo se ovde upuštati u detaljnije analize osnovnih karakteristika i metodoloških pristupa ovih autora. Cilj je ovog razmatranja da se dade historijski presjek razvoja metoda racionalnog tumačenja Kur'ana uz naznaku općih zajedničkih obilježja.

Pored već spomenutog karakteristično je kod novijih egzegeza uporno nastojanje da se otkrije puni sklad između Božje Riječi i svijeta kao dva vida ispoljavanja jedne Istine i jedinstvene stvarnosti, naime pun sklad između razuma i Objave. Objava ne može proturečiti razumu. Obadvoje je dato kao uputa i obadvoje potječe iz istog izvora. Samo zloupotrebom jednog ili drugog moglo je doći do isforsiranog neslaganja. Božija poruka najstrože vodi računa i ima u vidu čovjeka onakvog kakav on jeste, ima u vidu njegove mogućnosti, prirodu njegova bića, prilike u kojima on živi na ovom ovakvom svijetu, vodi računa o svim mogućim promjenama kojima je izložen, živeći u promjenljivim situacijama. Zato ne može biti nikakva nesklada između Božje Riječi i svijeta gdje se ona primjenjuje i pretvara u akciju. Svijet i život u stvari predstavljaju jedinstvo misli i akcije, teorije i prakse. Tu se Božija misao prelazeći u akciju i djelo, smješta u prostor i vrijeme i silazi u povijest dobivajući obilježja javnog svijeta.

Povezivanje kur'anske misli sa životom, njegovim promjenjivim potrebama, dilemama i zahtjevima bitna je osobina savremene egzeze. Kur'an se suviše dugo i dugo čuvao na rafi. Nije se smio priхватiti i uzeti u ruke. To je svetinja koja treba da bude daleko od nas i od profanog svijeta. Jer, ako se spusti u život biće oskrnavljena. Ipak se najviše učio bolesnim i mrtvim.

U eri buđenja i obnove takav odnos se morao mijenjati. Otuda opravdani zahtjev da se Kur'an okrene živu čovjeku i problemima njegova života, jer je tomu i namijenjen. Ta tendencija nesumnjivo dolazi do izražaja u svim savremenim komentarima Kur'ana.

Kod Šejh Muhameda Abduha posebno je naglašen pokušaj da se otkloni svaki nesporazum između Islama i nauke. Ponovo to ističemo ovdje da bismo ukazali da Šejh Abduhu ne čini ništa novo. Mnogo ranije o tome su pisali mnogi autori. U tome su neki novi autori otišli suviše daleko i prešli potrebnu mjeru. Tu na prvo mjesto dolazi već spomenuti Ahmed Kan, koji je pokušao u svom tefsiru ne samo da izmiri Islam i nauku nego da izmiri sve religije i da napravi sintezu Islama, kršćanstva i judaizma. Za tefsir egipatskog egzege-te Tantavije Dževherije kaže se da u njemu ima svega više nego tefsira. To je zbornik naučnih dostignuća i spoznaja u raznim oblastima života, uzetih često iz neprovjerjenih i nesigurnih izvora.

IZVORI

- 1) Šukri Alusi: Gajet El Imani
- 2) Dr Behej: El Fikr el Islamiju el hadis ve siletuha bih isti'mar
- 3) Ibn Haldun: El Mukaddime
- 4) Šejh Muhamed Abduhu: El Urvet el Vuska
- 5) Džemaludin Afgani: El Reddu ala el dehrljine
- 6) Mirza Gulam Ahmed: Tirjak el kulub
- 7) Mirza Gulam Ahmed: Berahin el ahmedije
- 8) Mirza Beših Ahmed: Hakikat el nubuvveh
- 9) Rešid Rida: Tarih el Ustaz el imam
- 10) Dr Taha Husein: El ši'r el džahilije
- 11) Ali Abdurazik: El Islam ve usulel hukm
- 12) Šejh Muhamed Abduhu: Risalet el tevhid
- 13) Sejjid Kutb: Fi zilal el Kur'an
- 14) Ibni Rušd: Fasiul mekal fi ma bejn el hikmeti ve el širiati
- 15) Ibni Tejmije: Muvafekat salihi el menkul li salihi el ma'kul.

Husein Dozo, Professor

THE ATTEMPTS OF THE MODERN EXEGESIS OF THE QUR'AN

Summary

The traditional method of the exegesis of God's word, or the passing on of the former, cut and dried statements, conceptions and attitudes which were determined by the conditions and historical factors within the Islamic society at the very beginning of its growth, became untenable as such.

It was replaced by the method of rational interpretation, which no longer means the transmission of the old, outmoded ideas, but rather the searching for answers and solutions to those problems and dilemmas that face man at a given historical time.

The rational method of the exegesis of the Qur'anic thought has two periods in its development: the classical period and the modern one. Both of them are characterized by the significant historical encounters of Islam and Islamic society with other civilizations and their teachings and traditions. The classical method bears in itself the marks of the powerful confrontation of Islam with the ancient and sophisticated traditions of the Hellenic, Hindu and Chinese civilizations. Islam faced the teachings of the Hellenic philosophy as well as the teachings of the ancient sages of the Far East, such as Buddha, Confucius etc. Yet, it was not the confrontation of an *a priori* rejection but rather the beginning of the process of the acculturation and the verification. Islam evaluated everything it encountered according to its own criteria. Those criteria were, however, very liberal and open to all human values and all positive contributions to the development of human thought.

The traces of such confrontations, intercultural influences and penetrations are present to a great extent in the classical *tafsir* works from that period. It should be said that the above mentioned influences and the Islamic

confrontation with them are most strongly felt in 'Ilm -al kalam, the defence of the Islamic 'aqida (belief).

The new period of the rational interpretation of the Qur'an results from the confrontation with modern European thought and the attempts to look upon the Qur'anic thought in the light of contemporary achievements, possibilities, experiences and the development of society as well as from the attempts to point out the significance of that thought and the possibilities of its contributing to finding solutions to vital contemporary problems and dilemmas.

With the authors of the most recent tafsir works as for instance Sheikh Muhammad'Abduhu, Rashid Rida, Maragi, Shaltut, Seyyed Qutb, Ahmed Khan and others we can trace the influence of modern European thought, although their main preoccupation is their confrontation with it. Among them Ahmed Khan and some others are even influenced by Marxist ideas.

However, the tendency of a more critical attitude towards European thought is getting stronger. A good example of it is Seyyed Qutb.

Ibrahim Trebinjac, profesor

Učenje i proučavanje Kur'ana

1. Važnost učenja i proučavanja Kur'ana

Kur'an je glavni i prvi izvor islama, osnovni zakon svih muslimana na cijelom svijetu i za sva vremena. Ta Božja objava je, dakle, kičma islama, njegovo ishodište, slika i uporište. Stoga, nije nikakvo čudo što su obrazovani muslimani ulagali mnogo truda i napisali mnoštvo djela da bi Kur'an predstavili u njegovu pravom svjetlu, da bi ga ljudima učinili dostupnijim, razumljivijim. Zahvaljujući velikoj brzi i ljubavi ljudi, koji su se isticali svojom brigom za bolju i sretniju budućnost cijelog čovječanstva, Kur'an je, još od svoje pojave, sačuvan u svome originalnom duhu.

Želja i briga mnogih ljudi da Kur'an bude što bliže ljudima, njihovu razumu, ali i srcu pokazivale su se ne samo kad se radi o tome da se on proučava, nego i onda kad treba da se pravilno i milozvučno izgovara svaki njegov glas, svaka riječ i rečenica.

Prvo osoba koja se cijelog svoga života isticala da vrijednost Kur'ana, kao posljednje Božje objave, bude prikazana u njegovu pravom i potpunom svjetlu, bio je Muhammed a. s. kome je, kako je općenito poznato, Kur'an i objavljen. Kroz brojne hadise, koji se odnose na učenje i proučavanje Kur'ana, posljednji Poslanik je želio svratići pažnju svih muslimana na veliku važnost toga zanimanja koja treba da postane sastavni dio njihova svagdanjeg života.

Sljedeće izlaganje ima zadatak iznijeti i objasniti samo nekoliko tahvih hadisa:

الْمَهْرَبِ لِلْقَرْآنِ مَعَ السَّفَرِ أَكْرَامُ الْبُرَّةِ وَالَّذِي تَبْعَثُ فِيهِ وَهُوَ عَلَيْهِ شَاقٌ لِأَجْرَانِ فَالْجُرْمُ مَعْ قِدْرِ الْمُشْتَقَةِ (ق)

"Ko vješto uči Kur'an, spada u društvo časnih i dobrih meleka, dok onaj ko pri tome zamuckuje i uči ga teško ima za to dvije nagrade. Nagrada je, dakle, prema količini napora."

U ovom hadisu Vjerovjesnik a. s. spominje dvije kategorije učača Kur'ana: one vješte koji ga uče mnogo, pa prema tome i glatko, i druge kojima je to teško, jer se, možda, rjeđe time zanimaju, pa pri učenju zamuckuju. Vješti učači Kur'ana su oni koji ga uče razborito bez ikakva naprezanja i koji svaki glas, svaku riječ i rečenicu izgovore pravilno i tačno, u skladu s pravilima arapskog jezika i posebne discipline za Kur'an koja se zove tedžvid. Tako je Kur'an učio Muhammed a. s. na temelju dobivene objave. Učio ga je glasno, da bi ga i drugi čuli i sve to naučili. Samo takvo učenje Kur'ana je ono traženo, vrhunsko, Bogu ugodno djelo koje učaču donosi najvišu čast i on je po tome u redu časnih meleka, velikih Božjih ugodnika.

Predviđajući da će biti i takvih učača Kur'ana kojima — možda i pored uloženog velikog truda — neće polaziti za rukom da Kur'an uče glatko, sasvim pravilno i melodično, Muhammed a. s. je pohitao naglasiti da se i njihovo učenje mnogo cjeni, pa će Svevišnji i njih nagraditi za sve što budu u tome smislu uložili. Oni, dakle, ne smiju biti obeznađeni, ne smiju klonuti, nego je potrebno da nastave s učenjem, jer je islamsko pravilo da Božja nagrada dolazi prema kolici uloženog truda.

U gornjem hadisu nije istaknuta nikakva razlika između učača koji razumije i onoga koji ne razumije ono što uči, kad se radi o nagrađivanju učača Kur'ana, pa iz toga možemo lako zaključiti da je ovdje glavna svrha-potaknuti vjernike na druženje s Kur'antom kroz učenje, jer je to jedan od više vidova održavanja veze i s Allahom dž. š.

خُبْرٌ كَمَنْ تَعْلَمَ الْقُرْآنَ وَعَلَيْهِ أَحْمَدٌ

"Među najbolje od vas spada onaj ko nauči Kur'an sâm, a pouči i drugoga."

Kako vidimo, smisao ovog hadisa sadrži pouku da Kur'an ne samo naučimo učiti, izgovarati pravilno njegove misli, nego ga i proučavati, odnosno sve to prenosići i na druge, tu melodiju Kur'ana i misao širiti, naučavati, jer to ne smije stagnirati, pogotovo ne slabit. Samo takvo držanje prema Kur'antu je pravilno i samo takvi ljudi zасlužuju da budu među najboljim. U tome, naravno, ne može imati uspjeha svaki pojedinac, ali svaka islamska zajednica mora imati dovoljan broj takvih ljudi i to u svakoj generaciji. Moglo bi se bez pretjerivanja reći da je to sastavni dio pravog islamskog življenja, pa zanemarivanje te dužnosti ne bi se moglo ničim pravdati.

اَشْرَافٌ اَمْ قَلَّةٌ الْقُرْآنَ وَاصْحَابُ اللَّيلِ (ابْيَهْقَ)

"Časni ljudi među mojim sljedbenicima su hafizi Kur'ana i oni koji obnoć ustaju i spominju Allaha dž. š."

Ovim riječima Vjerovjesnik a. s. daje ocjenu za ljude koji znaju Kur'an napamet, kao i za one koji služe Svevišnjem u vrijeme kad to malo ko čini. Za obje kategorije tih ljudi Muhammed a. s. kaže da su

časni, ugledni, istaknuti. Oni su takvi i kod Svevišnjeg i kod drugih ljudi. Od strane Svevišnjeg njima sigurno slijedi nagrada, a kod čestitih vjernika oni su poštovani, cijenjeni i njima može svako pozavidjeti.

U ovom hadisu Muhammed a. s. je želio skrenuti pažnju vjernika na važnost i korisnost druženja s Kur'anom, kao i na služenje Bogu dž. š. noću, kad drugi spavaju. To služenje u to vrijeme je jedan od najrječitijih dokaza duboke i iskrene odanosti i ljubavi vjernika prema Milostivom tvorcu. To je neopisivo vjerovanje u Boga i u to da im takva djela i tolika požrtvovnost neće propasti, jer sigurno znaju da kod Boga ništa ne smije biti zabačeno, zaboravljen, nikako dobro djelo ni u kome slučaju ne smije biti nenagrađeno.

أفضل العبادة قراءة القرآن (أبو العلاء)

"Jedno od najboljih Bogu ugodnih djela je učenje Kur'ana."

Jednom drugom prilikom Muhammed a. s. je o Kur'anu dao gotovo identičnu izjavu kad je rekao:

أفضل عبادة أمني قراءة القرآن (البيهقي)

"Jedno od najboljih Bogu ugodnih djela mojih sljedbenika je učenje Kur'ana."

U oba ova hadisa Vjerovjesnik a. s. podsjeća vjernike na učenje Kur'ana i to stoga što je to učenje jedno od više dobrih, zapravo najboljih djela preko kojih čovjek postaje jedan od najboljih sljedbenika islama. Učenjem Kur'ana, naime, on sebe upisuje u društvo Božjih ugodnika kojima sigurno slijedi obilna nagrada i koji su predmet posebne pažnje i naklonosti Svevišnjeg Boga.

Ovi hadisi spadaju u najrječitije Poslanikove a. s. izjave o važnosti i vrijednosti učenja Kur'ana i njihov sadržaj pruža mogućnost svakom vjerniku da se dokaže kao dobar i pobožan čovjek koji želi da se i na taj način približi svome Tvorcu i stekne njegovu ljubav i milost.

ان هذه القلوب تصد أكيا يصد الحد يدا اصحاب الماء

قيل: يا رسول الله وما جلاها؟ قال: كثرة ذكر الموت وتلاوة القرآن (البيهقي)

— Ova srca zaista mogu zardati, kao što zarda željezo kad na njega dode voda.

— A kako ćemo ih očistiti, Božji poslaniče? — upita neko.

— Ako mnogo mislimo na smrt i ako učimo Kur'an — odgovori Muhammed a. s.

U svome životu i radu svaki vjernik, svaki čovjek je izložen raznim utjecajima sredine u kojoj živi, u kojoj se kreće i radi, s kojom saobraća, o kojoj ovisi. Ti utjecaji nisu nikad samo pozitivni, korisni, nego su nerijetko štetni, pogubni. Korisnih i pozitivnih utjecaja na čovjekovu dušu i srce nije nikad i nikome previše. Oni su uvijek i svakom vrlo dobro došli, svakome, bez obzira na stepen njegova odgoja, morala i čvrstinu njegova karaktera, bez obzira čak i na njegovu starost. Negativni utjecaji društva, pak, uvijek su opasni, makar

bili i mali, rijetki i makar ih mi ne bili svjesni. Kao takve, moramo ih izbjegavati, jer se oni uvlače u našu dušu često podmuklo, ali uvijek sigurno i štetno djeluju na naše vladanje. Oni postepeno ovladaju nama, mijenjaju našu čud i odnos prema nama samim, pogotovo prema drugim.

Pozitivne utjecaje društva treba uvijek tražiti i cijeniti, a negativne uvijek izbjegavati i nipošto potcjennjivati. U tome nastojanju i borbi treba da teče i završi život svakoga pravog vjernika, uz uvjerenje da sami sebi nismo dovoljni ni sposobni da se održimo na visini, da živimo i umiremo ispravni i uspravni. Moramo, isto tako, biti svjesni da je negativan utjecaj sredine uvijek prisutan, i da su naše snage da mu se uspješno odupremo, nedovoljne.

Upravo taj smisao imaju Poslanikove a. s. riječi "Ova srca zasta mogu zardati..." Muhammed a. s. to predstavlja vrlo slikovito kad srca prispodablia željezu, a štetne utjecaje rđanju zbog vode. To rđanje srca znači promjenu njegove Bogom dane uloge u privatnom i javnom životu ljudi. To se odražava u grubosti, sebičnosti, bezosjećajnosti, lijenosti, bezobzirnosti i uopće u pojavi raznih drugih negativnih svojstava pred kojima se stidi i zgraža svaki častan, ispravan i duhovno snažan vjernik. Gotovo da nije potrebno spomenuti koliko to rđanje srca šteti i ponižava svakoga bez izuzetka. A kad je upitan za lijek, ozdravljenje i izbavljanje iz takvog teškog stanja, Poslanik a. s. spremno preporučuje da ljudi mnogo misle na smrt i da uče Kur'ān.

Odnos mnogih ljudi prema smrti bio je uvijek obrnut od onoga potrebnog, nužnog i korisnog. Mnogi, naime, na smrt ne pomišljaju nikad ili vrlo rijetko, mnogi se plaše i pomisli da će jednog dana umrijeti, a neke ta pomisao ometa u njihovoj želji da rade, žive i govore po vlastitom nahodenju. A takav odnos prema smrti je sigurno tragican za svakoga, jer smrt je nešto naјsigurnije i njeno nastupanje bar ne treba dokazivati... I upravo zbog toga razborit vjernik treba na smrt često i mnogo misliti. To će mu samo koristiti, nikad štetiti, to će mu sigurno donijeti oslobođenje od vrtloga života i uvjerenje da je vrijedno živjeti samo u skladu s Božjim zakonom. Ukratko, često sjećanje na smrt je siguran lijek protiv rđanja srca.

Učenje Kur'āna Muhammed a. s. preporučuje kao drugi lijek protiv rđanja ljudskog srca. To je poseban božanstveni lijek, jer je on uputa, pouka, savjet, milost, pravi put, opomena svima koji imaju srca i osjećaja. Kur'ān je uputa zalutalim, pouka razboritim, savjet neupućenim, te milost i pravi put neiskusnim i moralno posrnulim. To je knjiga prvenstveno moralnog sadržaja. Kur'ān je lijek i utjeha, on podstiče na razmišljanje, budi i snaži najplemenitije osjećaje, lijeći zardala srca, odnosno sprečava da postanu takva. Kur'ān je nad-a i utjeha, duševna hrana i lijek istovremeno. Zbog svega toga plemeniti Poslanik ga preporučuje toliko kao oprobano sredstvo za mo-

ralno uzdizanje i duhovno ozdravljenje svima ljudima. Što ga prije i obuhvatnije prihvatimo, tim prije ćemo biti karakterno jači i dublji, plemenitiji i moralno čvršći. Tada će rda srca biti od nas daleko, jer ćemo biti pravi ljudi u najširem smislu te riječi.

ان الْبَيْتُ الَّذِي يُقْرَئُ فِيهِ الْقُرْآنَ كَيْفَ خَيْرٌ وَالْبَيْتُ الَّذِي لَا يُقْرَئُ فِيهِ الْقُرْآنَ يَقْلِيلُ خَيْرٍ (الباز)

"Mnogo je dobra u kući u kojoj se Kur'an uči, a malo u kući u kojoj se ne uči."

Ovaj hadis predstavlja još jedan jak podsticaj vjernicima da se zanimaju učenjem Kur'ana. Jer, Kur'an je čisto dobro, neizmjerna korist, neprocjenjivo blago koje mora imati svaka muslimanska kuća. To je knjiga koju treba često učiti svaki član muslimanske porodice. Glava porodice treba da se pobrine da u kući tako bude. To je jedan od više načina da u kući bude mnogo dobra u svakom pogledu. Prije svega, to je razlog da u takvoj porodici bude slike, poštovanja, zajedničkog i složnog rada za dobro i napredak sviju. Svaki savjestan domaćin dužan je boriti se da u njegovu domu čvrsto i trajno vlada duh Kur'ana, da svi žive pravim islamskim životom, onim koji propisuje Kur'an.

Kur'an se u jednoj muslimanskoj porodici uči, ako sva odrasla čeljad klanjavu, jer nema namaza u kome se ne uči Kur'an. I obratno: ako se u takvoj kući ne klanja, Kur'an nije nimalo zastupljen, to je vrlo slaba muslimanska porodica, pa u njoj nema ni dobra. A za takvo stanje biće krivi i pred Bogom odgovorni najviše roditelji, prije svega otac.

Roditelji, dakle, prije sviju drugih, moraju se stalno i uspješno brinuti da u njihovoj kući bude uvijek mnogo dobra, da svi članovi žive u Božjem zadovoljstvu, jer je samo takav način življenja plodan i spasonosan.

مَنْ مُسْلِمٌ بِإِيمَانِهِ فَلَا يَقْرَبُهُ شَيْءٌ بِظُرْبِهِ حَتَّى يَعْلَمَ هُنْكَارَهُ

"Koji god musliman pode u postelju i prouči neku suru iz Kur'ana, Svevišnji Allah će povjeriti nad njim meleka da ga štiti i da mu se ne približi ništa uznemiravajuće dok, se ne probudi."

Nije teško ni u ovom hadisu pogoditi iskrenu i vruću želju Poslanikovu a. s. da se učenje Kur'ana njeguje i stoga što to donosi miran i siguran noćni odmor, toliko potreban za nastavljanje svakodnevnog života i rada. Šta znači miran san mogu reći samo oni koji ga tako željno očekuju. A Muhammed a. s. nam i za ovu priliku preporučuje Kur'ana kao sigurnog sredstva za smirivanje bez koga nema ni odmora ni uspješna rada.

إِنَّ اللَّهَ أَهْلِيْنَ مِنَ النَّاسِ قَيْمَنْ مِنْ رَسُولِهِ قَوْلُ اَهْلِ الْقُرْآنِ هُمْ اَهْلُهُ وَخَاصَّتِهِ

— Allah ima svoju čeljad među ljudima.

— A ko su ta čeljad, Božji poslanice? — neko.

— Oni koji se zanimaju Kur'antom su Allahova čeljad i njegovi odličnici — odgovori on.

U ovom hadisu Vjerovjesnik a. s. je naglasio šta znači redovno učiti Kur'an. Takvi ljudi — po ovom hadisu — približavaju se Allahu i stiču veliki ugled kod njega. Oni time postaju njegovi miljenici, oni su kod njega istaknuti i stoje u redovima prvih ljudi prema kojima je okrenuta Allahova posebna pažnja. U ovakve ljudi svakako spadaju i oni koji Kur'an samo uče, kao i oni koji ga, uz to, još i proučavaju i vladaju se po njegovim propisima.

اقرؤوا القرآن فإنه يأتي يوم القيمة شفيعاً صوابه ! (م)
"Učite Kur'an, jer će on na sudnjem danu nastupiti kao zagovornik opruštanja grijeha onima koji ga budu učili!"

I u ovom hadisu Muhammed a. s. preporučuje učenje Kur'ana, pa tu preporuku odmah obrazlaže riječima da će Kur'an na budućem svijetu biti u ulozi zagovarača za oproštenje grijeha njegovim učačima, koji budu nešto zgriješili na ovom svijetu. Kur'an će se da-kle, tada pojavit kao branitelj i spasilac od teške kazne, jer su to takvi ljudi zasluzili.

U ovom hadisu imamo jedan lijep i svojevrstan podsticaj na učenje Kur'ana.

البيت الذي يقرئ فيه القرآن يتراءى لأهل السماء كأي زهرة في الجنة
"Dom u kome se uči Kur'an pokazuje se stanovnicima neba, kao što se zvijezde pokazuju stanovnicima Zemlje."

To znači da je takav dom osobito cijenjen i ugledan kod Svetišnjeg i nije kao svaki drugi dom. U ovom smislu postoji i drugi hadis koji glasi:

نور و هناء لمن يقرأ القرآن!

"Vaše domove osvijetlite namazom i učenjem Kur'ana!"

Svi navedeni i drugi hadisi, koji govore o učenju, poučavanju i proučavanju Kur'ana, imaju glavni cilj obratiti ljudima pažnju na Kur'an kao knjigu sreće i spaša sviju ljudi na oba svijeta.

Ovakvi hadisi mnogo su doprinijeli da je Kur'an ne samo zaštićen od zaborava, nego je, još od početka, postao predmet proučavanja velikog broja ljudi od nauke, pa je preveden na više jezika.

O učenju Kur'ana postoje mišljenja i uglednih ashaba i drugih islamskih velikana.

Tako Abdullah b. Abbas, na primjer, kaže:

من قرأ القرآن لم يرد إلى أرذل العمر لكيلا يعلم بعد علم شيئاً

"Ko bude učio Kur'an, neće biti doveden na najniži stepen života, pa da ne zna ništa od onoga što je prije znao."

Očito, ovdje je riječ o totalnoj senilnosti koju sprečava redovno učenje Kur'ana. To je razumljivo i tačno i s medicinskog gledišta, jer pri učenju, naročito napamet, moždane ćelije su stalno aktivne, pa to, u najmanju ruku, usporava razvijanje senilnosti.

Slično se izrazio Abdulmelik b. Umejr:

ابن الناس عقولاً قراء القرآن

"Svoj razbor najduže će zadržati učaci Kur'ana."

Kad je neko čuvenom sahabiji Abdullahu b. Mes'udu prigovorio što malo dobrovoljno posti, on je odgovorio:

إِنَّمَا صَحَّتْ ضَعْفَتْ مِنَ الْقُرْآنِ وَتَلَوَّهُ قُرْآنٌ أَحَبُّ إِلَيْيَّ

"Kad postim, oslabim, a meni je draže učenje Kur'ana."

Istinitost gornjih tvrdnji potvrđio je život ljudi koji su redovno učili Kur'an.

2. Grijeh je zaboraviti nešto od naučenog teksta iz Kur'ana

O tome da su griješni oni koji zaborave makar nešto od naučenog teksta iz Kur'ana govori nekoliko hadisa od kojih se naročito ističu tri:

غَرَضَهُ دُنْوَبُ الْعِقَمِ فَلَمْ يَرْدَنَا عَظِيمٌ مِّنْ سُورَةِ مُّرَيَا أَوْ أَيْةٍ أَوْ تِبَّاهٍ بِجُلْمٍ نَسِيَّهَا (أَبُو دَاد)

"Meni su izloženi griješi mojih slijedbenika, pa nisam vido grijeha većeg od jedne sure ili ajeta iz Kur'ana koje neko nauči, pa zaboravi."

Do spomenutog zaboravljanja dolazi otuda što mnogi ljudi po nekad uče napamet ono naučeno. To, opet, znači, da oni malo drugu s Kur'antom, odnosno da takvi ljudi neredovno ili nikako ne obavljaju namaz, jer se namaz, kao što je već spomenuto, ne može zamisliti, zapravo ne vrijedi bez učenja Kur'ana. Namaz je najbolja i najredovnija prilika da sav kur'anski tekst, koji znamo napamet, stalno ponavljamo i tako sačuvamo od zaborava. Na ovo se moramo privikavati i sebi za svaki namaz po mogućnosti pripremiti novi tekst. To nam kasnije neće predstavljati nikakvu poteškoću i mi ćemo tako biti sigurno izuzeti iz grijeha koju sadrži gornji hadis.

Disciplinovani ljudi, naročiti hafizi nađu i sebi i drugima priliku da napamet naučeni Kur'an od zaborava. Tako oni često, a naročito svakog uoči petka, prouče napamet ili gledajući u Mushaf, nešto teksta iz Kur'ana.

Hafizi bi u ovome morali svakako prednjačiti. Oni moraju javno, pred publikom nastupati u namazu ili inače, moraju Kur'an i sami svakodnevno učiti. Oni moraju, dakle, mnogo više nego drugi ljudi drugovati s Kur'antom, da bi samo tako ostali pravi, dokazani hafizi, a ne samo po imenu, kao što je, nažalost, danas slučaj kod mnogih. Jer, biti hafiz, kao što je spomenuto u jednom od prošlih hadisa, velika je čast kod Allaha, pa su hafizi dužni brinuti se cijelog života da tu čast sačuvaju, odnosno da trajno ostanu dobri hafizi. Oni, prema tome, moraju stalno dokazivati da im je do toga mnogo stalo.

مِنْ قِرْآنٍ لَمْ يَنْسِيَ لَهُ أَيْهَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَجْزِمْ (أَبُو دَاد)

"Ko bude učio Kur'an, pa ga zaboravi, na sudnjem danu će sakrat sresti Allaha."

I ovdje je riječ o osudi osobe koja zaboravi učiti Kur'an, gledajući u tekst ili napamet. Za takvu osobu Vjerovjesnik a. s. u ovom

hadisu kaže da se na sudnjem danu biti obilježena, što će joj služiti kao znak poniženja i srdžbe Božje.

U zbirkama Buharije i Musilima nailazimo na ovaj hadis:

تَعَااهُدُوا الْقُرْآنَ فَوْلَذِنِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِهِ لَهُو أَشَدُ قَلْتَانِ الْأَبْلَفِ عَقَلَهَا (ق)

""Održavajte vezu s Kur'andom, jer tako mi Boga, Kur'an izmiče više nego deva u konopcima!"

Ovdje nije riječ samo o čestom, svakodnevnom druženju s Kur'andom, da bi se njegov tekst — kako bi se na prvi mah moglo pomisliti — spasio od zaborava, nego je želja ovdje podsjetiti da, uz zaboravljanje teksta, sigurno ovdje dolazi i nemarnost prema njegovim propisima. To, naime, sigurno dovodi i do postepenog, ali sigurnog odstupanja od življenja po islamskim propisima.

Slabo održavanje veze s Kur'antom dovodi do zaboravljanja njegova teksta, a to, opet, do griješenja prema toj uzvišenoj Božjoj knjizi, što sebi neće dozvoliti ni jedan savjestan i praktičan vjernik.

Na kraju treba napomenuti da se ovdje misli samo na neopravданo zaboravljanje već zapamćenog teksta, kao što je nemarnost, neredovno učenje i sl. Ako se, pak, radi o nekoj bolesti, kao što je senilnost, onda tu nema nikakva grijeha.

3. Čišćenje pred učenje Kur'ana

Preporučljivo je uzeti abdest u svrhu učenja Kur'ana, jer je to učenje jedno od najvećih i najboljih Bogu ugodnih djela. Sam Muhammed a. s. nije volio vršiti dobrovoljna dobra djela, ako nije bio čist — kako je to hadisom utvrđeno.

Imamu-l-haremejn kaže da ne smeta da Kur'an uči osoba bez abdesta, jer se sigurno zna da je to radio i Vjerovjesnik a. s. Kad bi Kur'an učio, pa mu nastupilo izlaženje plinova, on bi učenje prekidao dok ta fiziološka poj ava ne bi prestala, pa je učenje opet nastavljao.

Neki tvrde da je strogo zabranjeno (haram) prihvaćati Mushaf nečistom rukom. Svi se slažu da je strogo zabranjeno učiti Kur'an osobu koja je "džunub", kao i osobu s menstruacijom. Mnogi tvrde da je dozvoljeno prihvaćati Mushaf i učiti iz njega osobu koja nema abdesta. Razumije se da je svakako bolje Mushaf dohvaćati s abdestom.

4. Gdje i u kakvom položaju se uči Kur'an?

Sunnet je učiti Kur'an na čistom mjestu. Za to je najprikladnija džamija kao i svako drugo čisto mjesto, zatvoreno ili otvoreno. Neki misle da nije preporučljivo učiti ga u banji ili putem, ako će učač biti ometan ili prekidan u svome učenju. Nevevi kaže da po Šafinom učenju nema smetnje učiti Kur'an i u banji.

U današnje vrijeme, kad je u mnogim stanovima u istoj prostoriji i banja i klozet, može se reći da je u takvoj situaciji učenje Kur'ana u banji strogo zabranjeno.

Preporučljivo je učenje Kur'ana sjedeći, okrenuta lica prema kibili, skrušeno, mirno, dostojanstveno i malo oborene glave. Nipošto nije dozvoljeno da ga učimo sablažnjivo odjeveni kao ni u sasvim nepristojnom položaju.

5. Izgovaranje riječi "amin!"

Ebu Davud donosi u svojoj zbirci hadis u kome stoji da je Muhammed a. s. glasno izgovorio "AMIN" nakon što je iz sure Fatiha proučio riječi "veleddallin", dok Taberani u svojoj zbirci navodi hadis da je Vjerovjesnik a. s. tom prilikom tri puta rekao "amin". Bejheki spominje hadis da je Muhammed a. s. u tom slučaju izgovorio riječi "Rabbigfir li, amin!". Ebu Ubejdeh tradira hadis da je Džibril upućivao Muhammeda a. s. da rekne "amin" kad završi učenje sure Bekareh. Isto tako, ovaj hadiski učenjak tradira od Musaa b. Džebeila da je tako radio.

6. Kad je lijepo sputiti glas pri učenju Kur'ana?

Nevevi kaže da je to lijepo kad se uči dio ajeta ili cito ajet u kome se navode nečije riječi kojima se ponižava Allah dž. š. ili koja druga vjerska svetinja, na primjer:

"Jevreji rekoše: "Uzejr je Allahov sin . . ." وَقَالَتِ الْيَهُودُ إِنَّ رَبَّنَا أَنْتَ"

"Jevreji rekoše: "Allahova ruka je stisnuta . . ." وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ رَبِّنَا مُخْلُوتَةٌ"

7. Opetovanje pri učenju

Ne smeta po više puta proučiti isti ajet. Tako Nevevi i drugi dolaze u hadisu koji prenosi Ebu Zerr da je Muhammed a. s. jednom prilikom obnoć do zore ponavljao ajet:

"Ako ih kazniš — oni su tvoji robovi, a ako im oprostiš — ti si moćan i mudar." إِنِّي نَعِذُ بِهِمْ فَإِنَّهُمْ عَبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفِيرُ الْحَكِيمُ

8. Traženje učenja od drugog

Nevevi kaže da je lijepo zatražiti od drugog da uči nešto iz Kur'ana i pri tome ga pažljivo slušati, ako ovaj ima melodičan glas. O ovome postoji i vjerodostojan hadis u kome se kaže da je to tražio lično Muhammed a. s.

9. Učenje Kur'ana redom

Najbolje je učiti Kur'an redom, bez preskakanja, dakle onim redom kojim je napisan Mushaf, jer taj red ima svoju svrhu, pa se od njega može odstupiti samo ondje gdje je to činio i sam Muhammed a. s. Tako je on u sabahskom namazu imao običaj na prvom rekatu proučiti suru Sedždeh (koja počinje na 14. strani 21. džuza riječima:

الرَّبِّ يَعْلَمُ أَكْثَرَهُ لَا زَوْجَتْ فِيهِ ...

), a na drugom rekatu suru, Insan (koja počinje na 17. strani 29. džuza riječima:

هَلَّا قَاتَ عَلَى الْأَنْسَانَ ...

) i tome slično, iako ove dvije sure ne stoje jedna uz drugu.

Prema tome, ispravno je i dopušteno ne učiti sure redom, odnosno učiti kasniju prije ranije sure, ali će time biti propušteno ono što je bolje. Učiti, pak, jednu suru s kraja prema početku nije nikako dopušteno, kao što nije preporučljivo učiti na istom mjestu pomalo iz više sura, jer je Muhammed a. s. na to skrenuo pažnju Bilalu, rekavši mu da jednu súru završi, ako ju je već započeo. Uplitan za čovjeka koji iz jedne súre prouči dva ajeta, pa to ostavi i počne učiti iz druge súre, Ibnu Sirin je odgovorio: "Neka se svako od vas čuva da svjesno ne učini velik grijeh!"

10. Slušanje učenja Kur'ana

Slušanje učenja Kur'ana kod hanefija je vadžib, kod šafilja sunnet. Pri tome treba ostaviti razgovor i galamu i slušati mirno pažljivo i skrušeno, makar i ne znali značenje ónoga što se uči. Svako drugo ponašanje biće manje ili više omalovažavanje Kur'ana pa, prema tome, i grijeh.

11. Sedžde nakon učenja Kur'ana

Kad proučimo po jedan ajet sa 14 mesta, koja su u Mushafu posebno označena sa strane (na margini), treba učiniti po jednu sedždu. Ova sedžda je kod hanefija vadžib, a kod šafilja i drugih sunnet. Po mjestima gdje se te sedžde nalaze, neznatno se razlikuju hanefije od šafilja i drugih. Ta razlika sastoji se samo u tome što se kod hanefija u suretu HADŽDŽ nalazi jedno, a kod šafilja dva mesta za sedždu. To drugo mjesto je iza pretposljednjeg ajeta toga surata (u sredini 20. stranice 17. džuza). Osim toga u suratu SAD (u sredini 13. stranice 23. džuza) ta sedžda kod šafilja je mustehab.

Kao 15. sedždu neki dodaju svršetak sure HIDŽR (16. stranica 14. džuza).

Evo tih mesta na kojima je označena sedžda:

1. Posljednji ajet 15. stranice 9. džuza, iz súre ARAF,
2. Drugi ajet 10. stranice 13. džuza, tj. 15. ajet súre RA'D,

3. Sedmi, odnosno osmi ajet 11. stranice 13. džuza, tj. 49. odnosno 50. ajet súre NAHL,
4. Četvrti ajet 12. stranice 15. džuza, tj. 108. ajet súre ISRA', a može po svršetku ove súre,
5. Sedmi ajet 8. stranice 16. džuza, tj. 57. ajet súre MERJEM,
6. Treći ajet 13. stranice 17. džuza, tj. osamnaesti ajet súre HADŽDŽ
7. Peti ajet 4. stranice 19. džuza, tj. 59. ajet súre FURKAN
8. Treći odnosno četvrti ajet 18. stranice 19. džuza, tj. 25. odnosno 26. ajet súre NEML,
9. Četvrti, odnosno peti ajet 15. str. 21. džuza, tj. 15. odnosno 16. ajet súre SEDŽDEH
10. Osmo, odnosno deveti ajet 13. str. 23. džuza, tj. 24., odnosno 25. ajet súre SAD,
11. Osmi, odnosno deveti ajet 19. str. 24. džuza, tj. 37. odnosno 38. ajet súre FUSSILET,
12. U sredini 7. stranice 27. džuza, tj. posljednji ajet súre NEDŽM,
13. Deveta stranica 30. džuza, tj. posljednji ajet súre INŠIKAK,
14. Na kraju 17. stranice 30. džuza, tj. na kraju súre ALEK.

12. Vrijeme učenja Kur'ana

Nevevi navodi odabrana vremena za učenje Kur'ana, kaže da je najbolje učiti u namazu, zatim noću uopće potkraj noći, a između akšama i jacije to učenje je poželjno (mustehabb). Što se tiče dana, učenje je najbolje poslije sabaha i nema uopće časa kad je to učenje nepoželjno (mekruh)

Između pojedinih dana odabrani su: dan arefata, pa petak, zatim ponedjeljak i četvrtak.

Od skupine po deset dana odabrani su deset posljednjih dana ramazana i prvi deset dana mjeseca zulhidždžeta, dok je od mjeseci najodabraniji ramazan.

13. Vrijeme započinjanja i završavanja učenja Kur'ana

Preporučljivo je hatmu započeti u petak, a završiti uoči četvrtka. Ibnu Ebi Davud prenosi od hazreti Osmana da je on tako radio. Najbolje je učenje hatme završiti početkom dana ili noći, jer Darimi prenosi hadis da je Sa'd b. Ebi Wekkas rekao: "Kao učač završavanje učenja podudari s početkom noći, njemu meleki mole oprost sve dok ne svane, a ako to podudari s početkom dana, meleki mole za njega oprost sve dok ne omrkne."

To završavanje na početku dana može biti na dva rekata sabaha, a ono na početku noći — na dva rekata akšamskog sunneta.

Ibnu Mubarek kaže da je preporučljivo u zimsko doba završiti na početku noći, a ljeti na početku dana.

14. Post na dan hatme

Sunnet je postiti na dan hatme. To donosi Ebu Davud u svojoj zbirci hadisa, a kao prenosioca navodi grupu tabiina. Ujedno se kaže da je preporučljivo da toj hatmi prisustvuju učačevi ukućani i prijatelji.

Taberani donosi hadis od sahabije Enesa da je ovaj iskulpljaо svoje ukućane i činio dovu kad bi završio učenje cijelog Kur'ana. Spomenuti Ibnu Ebi Davud donosi od Hakema b. Utejbe da je po njega poručio Mudžahid kod koga je već bio Ibnu Ebi Umamaeh. Kad je stigao, rekoše mu da su po njega poslali, jer hoće da učine hatmu i prouče dovu, budući da se dova uslišava kad se prouči prilikom hatme. Mudžahid, jedan od tabiina, kaže da su se oni sastajali prilikom hatme i dodaje da tom prilikom dolazi Allahova milost.

15. Tekbir nakon učenja nekih súra

Preporučljivo je (mustehabb) proučiti tekbir po svršetku učenja sure Duha i tako redom do kraja Mushafa. To je preporučljivo po kiraetu stručnjaka za kiraet iz Mekke. Šafilija kaže: "Ako izostavim tekbir, izgubiću jedan od običaja Božjeg poslanika." Hemedani prenosi od Bezzije kako je došlo do učenja ovoga tekbira Naime, Muhammedu a. s. je bila prestala objava, pa je poslije toga objavljena súra Duha i tom prilikom je Muhammed a. s. proučio tekbir. Taj tekbir se sastoji iz riječi "Allahu ekber".

Kapaciteti u kiraetu, koji se ne služe ovim tekbirom za ovu priliku, kažu da bi to moglo poslužiti kao opravdanje za dodavanje Kur'anu nečega što u njega ne spada, naročito ako se taj tekbir izgovara redovno.

16. Dova poslije hatme

Sunnet je proučiti dovu nakon svršetka učenja cijelog Kur'ana. O tome ima Muhammedov a. s. hadis u zbirci Taberanije i drugih koji glasi:

مِنْ خَتْمِ الْقُرْآنِ فَلَهُ دُعْوَةٌ مُسْكَنٌ

"Ko završi učenje Kur'ana, imaće kod Allaha uslišanu dovu"

17. Po završetku jedne, počinjanje druge hatme

Čim završimo jednu, sunnet je započeti učiti drugu hatmu. O tome postoji hadis u Tirmizinoj i drugim zbirkama:

احب الاعمال الى الله الحال المخلص

"Allahu najmilije djelo je onoga ko nakon jedne odmah počinje drugu hatmu."

U Darimijinoj zbirci postoji hadis u kome se kaže da je Muhammed a. s. po svršetku súre NÁS imao običaj nastaviti učenjem súre FATIHA I BEKAREH do:

وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

potom proučiti dovu za hatmu, pa onda ustati.

18. Prekidanje i ponovo nastavljanje učenja Kur'ana

Ako učenje Kur'ana prekinemo zbog nekog pitanja ili govora koji je u vezi s tim učenjem, nećemo ponovo izgavarati istiazu, kad učenje iza toga nastavimo, osim ako se radi o običnom razgovoru, pa i o prihvatanju selama.

19. Učenje súre IHLAS tri puta

Ahmed b. Hanbel ie zabranjivao da se prilikom hatme súra IHLAS uči po tri puta. Međutim — primjećuje Sujuti — praksa ljudi je suprotna. Neki misle da se to radi s toga što postoji hadis u kome se kaže da je vrijednost ove súre jednaka vrijednosti jedne trećine Kur'ana, pa se tim ponavljanjem želi postići sevab hatme. Osim toga, u toku učenja Kur'ana može doći do kakve greške, pa će ovim opetovanjem to biti popravljeno.

20. Za koje vrijeme Kur'an treba da bude proučen?

Kad je riječ o količini učenja Kur'ana, prvi muslimani su imali svoje različite navike. Tako se zna da ih je bilo koju su za 24 sata proučili po dvije hatme, a neki po jednu. Kad je Musliman b. Muhrak skrenuo pažnju h. Alši da se govori da ima ljudi koji obnoć prouče 2—3 hatme, ona je odgovorila kao da u to ne vjeruje i dodala: "Ja sam ustajala i cijelu noć bdjela nad Božjim poslanikom a. s. On je tada imao običaj proučiti sure BEKAREH, ALU IMRAN I NISA'. Kad god bi naišao na ajet koji je kazivao veselju vrijest, on je učinio dovu i to zaželio. A kad bi naišao na ajet koji zastrašuje, on je učinio dovu i zamolio Allahovu zaštitu."

Bilo ih je, nadalje, koji su za dvije noći proučili po jednu hatmu, dok su neki to uradili u roku od tri noći. Ovo je dobro, kaže Sujuti u svome čuvenom djelu "El-itkan". Mnogi islamski učenjaci smatraju da nije dobro proučiti jednu hatmu za kraće od ovoga vremena. To su osudili i sahabije Abdullah B. Omer, Abdullah b. Mes'ud i Muaz b. Džebel, odnosno izjasnili se za najmanje vrijeme od tri dana. Seid b. Munzir je napomenuo Muhammedu a. s. da prouči Kur'an za tri dana, pa mu je ovaj to odobrio uz napomenu: "Ako možeš."

Bilo ih je koji su učenje Kur'ana završavali za 4, 5, 6 i 7 dana. To je umjereno i najbolje, a tako je radila najveća većina sahabija i drugih.

U zbirkama hadisa Buharije i Muslima stoji hadis, koji prenosi Abdullah b. Omer, a koji kaže da mu je Muhammed a. s. rekao da prouči Kur'an za jedan mjesec. Kad mu je ovaj napomenuo da može proučiti i prije, Muhammed a. s. je rekao da prouči za deset dana. A kad je ovaj primijetio da može i prije, Božji poslanik mu je rekao da prouči za sedam dana, ali ne i prije.

Jedan drugi sahabija (Kajs b. Ebi Sa'sah) upitao je Muhammeda a. s. za koliko vremena da prouči Kur'an, pa mu je ovaj bio odredio rok od 15 dana. Kad je Kajs napomenuo da može i prije, Muhammed a. s. mu je odredio 7 dana.

Spominju se zatim sahabije koji su Kur'an završavali za 8, za 10 dana, zatim za mjesec i dva mjeseca, a neki čak i za duže vrijeme. Neki preporučuju dvije hatme godišnje, ako čovjek ne može više.

Postoji izjava Ebu Hanife u kojoj on kaže: "Ko prouči Kur'an svake godine po dva put, taj je ispunio svoj zadatak, jer je Božji poslanik proučio Kur'an dva puta pred Džibrilom one godine kad je prešel na ahiret . . ."

Neki, pak, misle da nije lijepo (mekruh) učiti jednu hatmu više od četrdeset dana bez opravdana razloga, jer je Abdullah b. Omer upitao Muhammeda a. s. za koje vrijeme on prouči Kur'an, pa mu je ovaj odgovorio da to učini za četrdeset dana.

Čuveni učenjak u hadisu Nevevi misli da trajanje učenja hatme ovisi o samoj osobi. To je, dakle, po njegovu mišljenju, individualno. Tako, na primjer, osoba kod koje će učenje Kur'ana izazvati duboko razmišljanje i nježne osjećaje, može se zadovoljiti s toliko učenja koliko joj je dovoljno da sasvim dobro shvati šta uči. Ako je neko, opet, zauzet svojim stručnim, odnosno opće korisnim poslom, njemu je dovoljno da prouči onu količinu Kur'ana koja mu neće izazvati neki poremećaj u njegovu svagdanjem korisnom zanimanju. Ako nema ništa od toga, neka uči koliko više može, pazeći pri tome da mu ne pređe u dosadu i prozalčno čitanju.

21. Sevab mrtvom za učenje Kur'ana

Ebu Hanifeh, Ahmed i Malik zastupaju mišljenje da poklonjeni sevab stečen učenjem Kur'ana dospijeva umrloj osobi, dok Šafijije smatraju da ne dospijeva. Ovi posljednji pozivaju se na ajet:

...وَلَنْ تَبْصَرَ لِلْيَوْمَ نَعْلَمُ مَا سَعَى
("... i da će čovjek imati samo ono što je zasluzio . . .")

22. Kur'an kao izvor prihoda za život

Nije preporučljivo (mekruh je) uzimati Kur'an, tj. učenje Kur'ana kao izvor prihoda za život. Postoji, naime, jedan hadis u kome se kaže: "Ko bude učio Kur'an, neka moli od Allaha pomoću Kur'ana, jer će doći oni koji će učiti Kur'an i pomoću njega tražiti pomoć od ljudi."

23. Primanje nagrade za poučavanje u Kur'anu

Što se tiče primanja nagrade za poučavanje nekoga u Kur'anu — tu su podijeljena mišljenja islamskih učenjaka u tri pravca. Tako jedni uzimanje te nagrade ne dopuštaju. Među ovakvim stoje Zuhri i Ebu Hanifeh. Drugi to dozvoljavaju, ali pod uslovom da primanje ne bude uslov. Ovakvo mišljenje zastupaju Hasan Basri, Ša'bi i Ibnu Sirin. Ata', Malik, Šafii i drugi dozvoljavaju primanje nagrade, ako to obje strane valjano ugovore.

U prilog dozvole govori nekoliko vjerodostojnjih hadisa.

24. Razni vidovi poštivanja Mushafa

1. Ustati na noge, kad se neko pojavi, noseći Mushaf, neki smatraju nedozvoljenom novotarijom (bi'atun sejjieh), uz obrazloženje da toga nije bilo u prvom stoljeću islama. Međutim, većina islamskih učenjaka to ustajanje dozvoljava i smatra ga preporučljivim (mustehabb), jer se time želi iskazati poštovanje, a ne ponizavanje.

2. Poljubiti Mushaf znači pokazati poštovanje prema toj Božjoj knjizi. Zato apsolutna većina islamskih učenjaka taj gest smatra preporučljivim.

3. Preporučljivo je i namirisati Mushaf i staviti ga na stalak, ali je zabranjeno (haram) staviti ga pod glavu, jer je to gest ponizavanja. Zerkeši smatra da je strogo zabranjeno opružiti noge prema Mushafu.

4. Dopušteno je ukrasiti Mushaf, na primjer srebrom, u svrhu ukazivanja pažnje i počasti.

5. Bejheki u svorne Sutenu donosi da je rekao Veliid b. Muslim: "Upitao sam Malika o posrebravanju Mushafa, pa nam izvadi jedan Mushaf i reče: "Prenio nam je moj otac od djeda da su oni skupili Kur'an u jednu zbirku u vrijeme Osmana i da su to posrebrili kao ovaj ili slično."

6. I pozlaćivanje Mushafa je dopušteno, ali, kažu, samo kad je riječ o Mushafu čija je vlasnica žena, odnosno kojim se služe isključivo žene.

7. Ako zbog dotrajalosti treba neke listove Mushafa ili cijelog Mushaf odstraniti, taj materijal ne smije biti stavljen na mjesto s ko-

ga bi mogao ispasti ili biti pogažen, kao što nije dozvoljeno ni cijepati listove. Ne smeta takve listove spaliti, kao što je to svojevremeno učinio Osman. Neki ne dopuštaju ni ovo, a Nevevi smatra da to nije preporučljivo (mekruh). U nekim djelima hanefija stoji da do trajale listove Mushafa ne treba spaljivati, nego zakopati u zemlju. Drugi, pak, prigovaraju i ovome, jer, kažu oni, tada nastaje mogućnost da taj materijal bude gažen.

8. Jedan od poznatih starih islamskih učenjaka Ibnu-l-Musejeb kaže da nije dobro u deminutivu izgovarati riječi koje se iz počasti pripisuju Allahu dž. š., kao na primjer: mushafčić, džamijica i sl., jer — napominje ovaj čovjek — što pripada Allahu to je veličanstveno.

25. Kupoprodaja Mushafa

Mišljenja mnogih islamskih učenjaka ranijeg vremena, počevši od tabiina, koja se odnose na kupovanje i prodavanje Mushafa, su različita. Tako jedni smatraju da nije preporučljivo Mushaf ni prodavati ni kupovati. Drugi, pak, misle da ne smeta kupovanje, ali ne dozvoljavaju prodavanje, dok treći dozvoljavaju i jedno i drugo uz obrazloženje da se tu radi o kupoprodaji prepisivanja. Najpraktičnije je treće mišljenje. Uostalom, to pitanje danas se više i ne postavlja, a poklon Mushafa smatra se uvijek dobrim djelom.

26. Kako brzo učiti Kur'an?

Postoji tri vrste brzina učenja Kur'ana: SREDNJA (التدوير) SPORA (التحقيق) i VELIKA (الحدر). Srednju brzinu pri učenju Kur'ana preporučuju; uglavnom, svi stručnjaci za kiraet, a Abdullah b. Mes'ud, između ostalog, kaže:

لَا تُنْثِرْ نَسْرَ الدَّقْرِ وَلَا تَهْدُ هَذِهِ الشِّعْرَ
"Nemojte Kur'an razbacivati poput velikog jarbola, niti ga brzati kao pjesmu!"

Zato je najbolje Kur'an učiti srednjom brzinom, potpuno savjesno, primjenjujući pri tome sva pravila tedžvida koja se odnose na izgovaranje pojedinih glasova i riječi, kao i na medusobno povezivanje i glasova i riječi, te strogo pazеći na pravila o zastajanju na pojedinim riječima, kao i o nastavljanju učenja nakon zastajanja.

Osim toga, pri učenju Kur'ana treba paziti da zvuk i melodija budu pravi arapski, uljepšani i po mogućnosti makar pomalo plaćili.

27. Kako brzo su učili pojedini poznati stručnjaci u kiraetu?

Od poznatih stručnjaka u kiraetu učili su Kur'an po:
a/ po TAHKIKU (tj. sporu): Hamza i Verš,

b/ po HADRU (tj. brzo): Ibnu Kesir, Ebu Džafer, Amr i Jakub
 c/ po TEDVIRU (tj. srednjom brzinom): većina stručnjaka, zapravo svi osim gore spomenutih. I oni stručnjaci koji su ovu vještinu predavali odabrali su srednju brzinu učenja Kur'ana.

28. Koliko učiti iz Mushafa?

Da li je bolje učiti iz Mushafa sporije i manje ili brže i više — o tome su podijeljena mišljenja među stručnjacima za kiraet. Oni koji zastupaju mišljenje da je bolje učiti mnogo pozivaju se na hadis koji prenosi Abdullah b. Mes'ud, a koji glasi:

"Ko prouči jedno slovo iz Kur'ana, imaće sevab, a sevab je desetrostrostruk." *من قرأ حرفًا من كِتابِ الله فله حسنةٌ وَالحسنة تُعْتَدُ أَثْلَاثًا*

Ovaj hadis donosi Tirmizi u svojoj zbirci i smatra ga vjero-dostojnim. Drugi stručnjaci za hadis imaju drugu varijantu istog hadisa:

من قرأ حرفًا من كِتابِ الله فله بَكْل حُرْفٍ عَشْهَنَاتٍ

"Ko prouči jedno slovo iz Kur'ana, imaće za svako slovo 10 sevaba."

Isti ovi stručnjaci pozivaju se na činjenicu da je h. Osman proučio cijeli Kur'an na jednom reku, spominjući pri tom mišljenje mnogih prethodnika o tome.

Tačno je, međutim, i uvaženo mišljenje koje je zastupala ogromna većina ranijih i kasnijih islamskih učenjaka da je sporo učenje, uz razmišljanje, makar ga bilo i malo, bolje od brzog, makar ga bilo mnogo. To stoga što je glavna svrha učenja Kur'ana razmišljanje, poučavanje sebe i drugih, kao i postupanje i življene po njemu. Izričitu potvrdu ovom mišljenju možemo naći u izjavama Abdullaha b. Mes'uda i Abdullaha b. Abbasa r. a. Upitan za dvojicu ljudi od kojih jedan prouči u jednom istom namazu samo suru BERAEH, a drugi BEKAREH i ALU IMRAN, Mudžahid je odgovorio da je bolji onaj koji je proučio samo suru Bekareh. Stoga su raniji islamski učenjaci ponavljali do zore samo jedan ajet, kao što je to, uostalom, činio i sam Muhammed a. s. Neki kažu:

نزل القرآن ليجعل به فالتجدد والتلاوة على

"Kur'an je objavljen da bi se po njemu postupalo, pa njegovo učenje i prihvatilete kao praksi!"

Muhammed b. Ka'b el-Kurezi je imao običaj reći: "Da cijelu noć do jutra uči samo "Iza zulzileti-l-erdu" i "Elkariatu", opetujući ih i razmišljajući, i da mu je draže nego da brzo prouči cijeli Kur'an." Jedan drugi znalač u kireatu je rekao: "Sevab za učenje Kur'ana polaganje i s razmišljanjem je veličanstveniji i vredniji, dok je sevab za mnogo učenje brojniji. Prvi je kao čovjek koji podijeli jedan dragulj ogromne vrijednosti ili osloboodi sasvim skupa roba, dok je drugi kao

onaj koji podijeli veliku sumu novaca ili oslobodi više robova male vrijednosti.“ Gazali kaže: "Razgovjetno učenje je lijepo ne samo radi razmišljanja, nego i za nearapa koji ne razumije značenje Kur'ana, jer je ono bliže poštivanju i više djeluje na srce."

Neki, pak, prave razliku između razgovjetnog i sporog učenja Kur'ana, pa kažu da sporo učenje treba kad je u pitanju poučavanje i vjeđanje, dok razgovjetnost dolazi kad se radi o razmišljanju i iznalaženju propisa.

29. Glasno i prigušeno učenje Kur'ana

Što se tiče podizanja, odnosno spuštanja i prigušivanja glasa pri učenju Kur'ana, postoje hadisi koji govore u prilog i jednog i drugog načina učenja. Ovdje ćemo u tome smislu spomenuti samo dva hadisa:

مَاذَنَ أَبِهِ لَشَيْءٍ مَا ذَنَ لَنِي : حَسْنُ الصَّوْتِ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ يَجْهَرُ بِهِ (ق)
"Allah nije dozvolio nikome što je dozvolio Poslaniku: lijep glas da njime melodično i gласно uči Kur'an."

الْجَاهِرُ بِالْقُرْآنِ كَالْجَاهِرُ بِالصَّدْقَةِ وَالْمُسْرِرُ بِالْقُرْآنِ كَالْمُسْرِرُ بِالصَّدْقَةِ (دَتْ - نَ)
"Ko gласно uči Kur'an je kao onaj, ko javno daje sadaku, a ko prigušeno uči Kur'an je kao onaj, ko pritajeno daje sadaku."

Ova dva hadisa Nevevi izmiruje na taj način što kaže da je bolje prigušenim glasom učiti Kur'an kad se učač boji pretvaranja i uznemiravanja drugih, inače je bolje gласно zato što takvo učenje iziskuje više truda, što njegova korist prelazi i na slušaoce, uzbuduje učača, navodi ga na razmišljanje itd.

Neki kažu da je lijepo gласно učiti jednim dijelom, a drugim prigušeno, jer prigušeno učenje, kad je neprekidano, može izazvati dosadu, a gласno zamor.

30. Učenje iz Mushafa

Učiti iz Mushafa je bolje nego napamet, jer je gledanje u Musaf tokom učenja -ibadet. To je mišljenje ranijih i kasnijih islamskih učenjaka koje se zasniva na nekoliko hadisa. Ima jedno usamljeno mišljenje po kome je bolje učiti Kur'an napamet, jer se tako može bolje i više razmišljati nego gledajući u Mushaf.

Pri svemu tome treba napomenuti da se ovdje radi o učenju izvan namaza i ne treba smetnuti s uma vrijednost učenja Kur'ana napamet i to što više teksta, dakle vrijednost h i f z a — kako je to naglašeno u više hadisa.

31. Istiazeh

1. Istiazeh je poseban tekst koji izgovaramo neposredno pred učenje Kur'ana, kao i u drugim prilikama. Po hadisima najvjerođo-

stojniji i na temelju toga kod svih kapaciteta za kiraet najodabraniji tekst istiaze glasi:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Skoro isti tekst, uostalom, nalazi se i u Kur'anu i to kao dio 98. ajeta sure NAHL, A taj 98. ajet glasi:

فَلَمَّا قَرَأَتِ الْقُرْآنَ فَأَشْتَعَدَ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Kao takav, ovaj tekst je prihvaćen ne samo od kapaciteta u kiraetu nego i kod svih islamskih pravnika, u prvom redu kod Ebu Hanife, Šafije, Ahmeda b. Hanbela i dr.

O istom tekstu govori hadis koji se nalazi u zbirkama Buharije i Muslima, a u kome se kaže da su se pred Božjim poslanikom a. s. posvadali dvojica ljudi, pa je jedan grdio drugog toliko ljutit da je pocrvenio. Na to im je rekao Muhammed a. s.: "Ja znam jedan tekst koji kad bi neko od vas izgovorio, otišao bi mu gnjev, naime, kad bi rekao:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Navedeni hadis donosi Ebu Ja'la u svome Musnedu, zatim Ahmed b. Hanbel, Nesai, Ebu Davud i Tirmizi.

2. Druga verzija istiaze glasi:

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

a spominje se u nekim manje poznatim zbirkama hadisa.

3. Kako treća verzija spominje se:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ أَنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

a dolazi u kireatima IBnu Amira, Kisajle i Hamze. Osim toga, ova je verzija prenesena od Omere b. Hattaba, Muslima b. Jasera, Ibnu Sirina, Sevrije i dr.

4. Tekst četvrte verzije je:

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ السَّمِيعِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

a prenosi je nekoliko prenosilaca između deset potpuno uvaženih kiraeta.

5. Peta verzija glasi:

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ أَنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

a prenesena je od Ibnu Kesira, jednog od kapaciteta u kiraetu.

6. Tekst šeste verzije je sljedeći:

أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ أَنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

a spominje je Ehvazi i Hasan Ba. i.

7. Sedma verzija je:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَاسْتَغْفِرَ اللَّهَ وَهُوَ خَمِيرُ الْغَاخِينَ

a spominju je Hamza i Halef, kapaciteti u kiraetu.

8. Osma verzija glasi:

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِوْجَهِهِ الْكَرِيمِ وَسَلَطَانِ الْقَدِيرِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

a spominje je Ebu Davud u svojoj zbirci hadisa uz drugi tekst hasen hadisa, za koji kaže da je hasen.

9. Deveta je verzija:

اعوذ بالله القادر من الشيطان الخادر
a njome se služio Humejd b. Kajs.

10. Tekst desete verzije je:

اعوذ بالله القوي من الشيطان الخوى
Ima i drugih tekstova istlaze, jer — kako kaže Halvani — istlaza nema kraja tako da se može nešto dodati, odnosno oduzeti.

32. Da li istlazu izgovarati glasno ili prigušeno?

Svi veliki stručnjaci u kiraetu, odnosno gotovo svi smatraju da istlazu treba izgovarati glasno i to u svakoj prilici kad se uči Kur'an. U svome djelu "Eldžami" Ebu Amr Ibnu-l-Ala kaže: "Ja ne poznajem nikavo neslaganje u pogledu glasnog izgovaranja istlaze: kad treba početi učiti Kur'an, kad ga treba predavati i druge poučavati, dakle učiti istlazu kroz cijelu Kur'an. Izuzetak čini ono što se tradirao od Nafia i Hamze. Upitan: kako su u Medini izgovarali istlazu, Ibnu-l-Mesibi je odgovorio da oni istlazu nisu izgovarali ni glasno ni prigušeno. Oni, zapravo, nisu uopće izgovarali istlazu. Za učitelja u kiraetu Nafia kažu da je istlazu izgovarao prigušeno, a besmelu glasno pri počinjanju učenja sura i ajeta kroz cijeli Mushaf, dok se za učitelja Hamzu kaže da je istlazu i besmelu izgovarao glasno pred učenje Fatihe, a potom je istlazu učio prigušeno kroz cijeli Mushaf.

Treba naglasiti da je glasno izgovaranje istlaze svakako boljeg prigušenim glasom, jer je glasno izgovaranje jedna vrsta manifestacije svečanog čina učenja, kao što je slučaj i sa telbijom i tekbijom uz bajram. Osim toga, prilikom učenja slušaoci šute, pa im ne promakne ništa od učenja, što nije slučaj kad se istlaza izgovori prigušenim glasom.

Treba, međutim, postaviti veliku razliku između učenja istlaze izvan i u namazu. U ovom drugom slučaju istlazu treba izgovarati prigušeno, jer oni koji klanjaju za imamom šute od početka namaza. O tome da li ćemo istlazu u namazu izgovarati glasno ili ne, mišljenja su podijeljena, ali većina smatra da je treba izgovarati prigušeno, bez obzira da li ćemo Kur'ān tom prilikom učiti glasno ili prigušeno. Ovoga se drže i stručnjaci u fikhu Ebu Hanifeh i Ahmed.

Istlaza služi kao simbolično čišćenje usta od možda dotle izgovorenih nepristojnih riječi, zatim kao priprema za recitovanje govora Svevišnjeg Allaha. U istlazi je sadržano priznanje da nas samo Svevišnji može zaštiti od nevidljivog i podmuklog neprijatelja kao što je davo... Zato se istlaza izgovara prije, a ne poslije učenja Kur'āna i u tome su složni svi stručnjaci za kiraet.

33. Rastavljanje, odnosno spajanje istlaze sa sljedećim tekstom

Stručnjaci za kiraet smatraju da je jednako ispravno i zastavljanje nakon što izgovorimo istiazu, kao i spajanje istiaze sa sljedećim tekstom. To je, dakle, prepusteno izboru učača. Neki stručnjaci smatraju da je dobro zastati po svršetku istiaze, ali je još bolje nju spojiti sa besmelom, pa onda zastati.

34. Da li je izgovaranje istlaze preporučljivo ili obavezno?

Ogromna većina učenjaka tefsira i fikha je mišljenja da je izgovaranje istiaze preporučljivo (mustehabb) i to kako u namazu tako i izvan namaza. Tek neki usamljeni pojedinci misle da je to izgovaranje obavezno (fard), pozivajući se na ajet koji govori o tome, a u kojem je rečeno: "... traži zaštitu! ..." ("festeiz! ..."), dakle: imperativ. Ovi idu i dalje, pa kažu da ne vrijedi namaz onoga ko tu istiazu ne izgovori. Međutim, spomenuta ogromna većina smatra da se ta naredba odnosi samo na Muhammeda a. s. dok je to za druge samo preporučljivo.

Ogromna većina stručnjaka u fikhu među kojima stoje: Šafii, Ebu Hanifeh, Muhammed b. Hasan i Ahmed b. Hanbel, kažu da je istiaza preporučena u namazu zbog učenja Kur'ana, s ne zbog namaza, dok Ebu Jusuf misli da je zbog namaza, pa stoga treba da je prouči i onaj ko klanja za imamom, iako neće učiti Kur'an.

35. Besmelleh

To je izgovaranje riječi:

odnosno':

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُعُ أَسْمَاهُ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاوَاتِ وَهُوَ السَّمَدُ الْعَلِيُّ

Ili sličnih, manje uobičajenih riječi.

Podijeljena su mišljenja stručnjaka za kiraet kad je riječ o odvajanju dviju súra besmelom ili na koji drugi način, odnosno kad se radi o spajanju dviju súra. Tako Ibnu Kesir, Asim, Kisal, Ebu Džafer, Kalun i Verš preko Isfahanije odvajaju besmelom svake dvije súre, osim sura ENFAL i BERAEH. Hamza, pak, spaja svake dvije súre, dakle bez izgovaranja besmele, a od njegova prenosioca Halefa postoje dva mišljenja: spajanje i zastajanje po svršetku jedne súre, ali bez prekidanja daha (što se u tedžvidu stručno naziva s e k t). Mnogo je, međutim, jače mišljenje o spajanju. Ebu Amr, Ibnu Amir i Verš preko Ezreka također spajaju dvije súre bez izgovaranja besmele.

Množe kasnije generacije, koje se vežu za Hamzu, Ebu Amra, Ibnu Amira, Jakuba ili Verša vole da prave s e k t između súra MUDESSIR i KIJAMEH — INFITAR i MUTAFFIFIN — FEDŽR i BE-

LED — ASR i HUMEZEH, naime između svršetka prve i početka druge od navedenih súra. To stoga što je vrlo nezgodno spojiti svršetak jedne s početkom druge súre, s obzirom na značenje koje bi u tom slučaju bilo sasvim nezgodno, nelogično. Kad ne bi bile odvojene besmelom, po dvije te súre, imali bismo po dvije rečenice koje никако ne pristaju jedna uz drugu. To bi izgledalo ovako:

وَاهْلُ التَّقْوَىٰ وَاهْلُ الْمُنْهَاجِ الْأَكْبَرِ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ

"On je jedini dostojan da ga se boje i On jedini prašta Kunem se danom kada smak svijeta nastupi"

وَادْخُلْ جَنَّتِي لَا يُقْسِمُ بِهَا الْأَئْلَمُ

"... i uđi u moj džennet! Kunem se ovim gradom..."

وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ يَنْتَهُ وَلَا يَدْعُونَ حَقَّفِينَ

"Toga će dana jedino Allah imati vlast. Teško onima koji pri mjenjenju zakidaju..."

وَتَوَاصُوا الصَّبَرْ وَلَلْكُلُّ هُنَّةٌ ...

"I koji jedni drugima preporučuju strpljenje Teško svakom klevetniku-podrugljivcu!"

Treba napomenuti da gore spomenuti stručnjaci u kiraetu prave sekt samo u slučaju kad nadovezuju učenje druge za učenje prve súre, inače oni dvije súre odvajaju učenjem besmele. Isto tako kad je riječ o početku učenja i to s početka neke súre ili su je odvajali.

Cak i oni koji između dvije súre uče besmelu, izostavljaju to, kad po svršetku súre ENFAL odmah uče i súru BERAEH (TEVBEH). Oni postupaju na isti način kad svoje učenje počinju ovom posljednjom súrom. Izostavljanje besmele pred ovom súrom stručnjaci za kiraet pravdaju jednim od dva razloga: zato što je objavljena u svrhu borbe muslimana protiv idolopoklonika, ili stoga što nisu sasvim sigurni da je to uopće zasebna súra, pored súre Enfal. Neki pokušavaju analogno dozvoliti učenje besmele kad svoje učenje počinju i ovom súrom, bez obzira na razlog iz koga besmele nije spomenuto na njenom početku. Međutim, ogromna većina je protiv takve prakse.

Neki, opet, misle: Ako neko svoje učenje počne početkom te súre, ali prije toga prouči istlazu i besmelu sastavljeno, očekujući od toga sreću (muteberriken bi-l-besmeleh) — nadati se je da to neće smetati, a dopušteno mu je da tako postupi kad hoće da uči neki ajet, ali ne od početka súre. Ono što ne valja je to da učač prouči samo súru Enfal, pa odmah iza toga počne učenje sljedeće súre, nalme súre Beraeh sa besmelom.

Međutim, biće najbolje i u skladu sa Idžmaom i Mushafom, ako učač ne bude učio besmelu, bez obzira na to odakle je počeo učiti súru Beraeh.

Kad se učenje dviju súra odvaja besmelom, tj. kad jednu završimo, pa odmah iza nje drugu počnemo besmelom, postoje četiri načina da se to izvede:

1) Besmelu spojiti s početkom druge sure, na primjer:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ
2) Besmelu spojiti s prvom i drugom surom, na primjer:

فِي جَيْدِهَا حَبَلَ مِنْ مَسْدَلٍ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ
3) Besmelu odvojiti od obje sure, na primjer:

فِي جَيْدِهَا حَبَلَ مِنْ مَسْدَلٍ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

4) Besmelu spojiti s prvom, a odvojiti od druge sure, na primjer:

.. فِي جَيْدِهَا حَبَلَ مِنْ مَسْدَلٍ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

Ovaj četvrti način nije dozvoljen, jer besmeleh pripada početku, a ne svršetku svake sure uz koju dolazi.

Kad se besmeleh uči sa istiazom, opet postoje četiri načina da to dube izvedeno:

1) Besmeteh spojiti sa istiazom i tekstom iz Kur'ana koji želimo učiti, na primjer:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

2) Besmelu proučiti odvojeno i od istiaze i teksta iz Kur'ana, na primjer:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

3) Besmelu odvojiti od istiaze, a spojiti s tekstrom iz Kur'ana, na primjer:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

4) Besmelu spojiti sa istiazom, a odvojiti od teksta iz Kur'ana, na primjer:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

Neki tvrde da je pri učenju najbolje sve odvojiti.

Svi stručnjaci za kiraet dopuštaju spajanje, zastajanje bez predaha (sekt) i zastajanje s predahom (Wakf) na svršetku súre ENFAL i neposredno poslije toga započinjanje učenja súre BERAEH. Razlika u mišljenju među stručnjacima za kiraet, koja se odnosi na dvije súre i besmelu među njima, ne vrijedi samo za súru ENFAL i BERAEH, nego i za svake druge dvije súre, bez obzira da li ih učimo po redu, jednu poslije druge ili na preskok. Tako je, na primjer dopušteno da proučimo ili ne proučimo besmelu, ako svršetak Fatihe spojimo s početkom súre Alu Imran, odnosno svršetak ove súre sa početkom súre En-am.

Hafiz Ibrahim Trebinjac, Professor

THE RECITATION AND THE STUDY OF THE QUR'AN

Summary

There are several hadiths that serve to prove the importance of the recitation and the study of the Qur'an and a number of them speak in favour of the assertion that neglecting doing so is a sin.

The recitation of the Qur'an is an act that pleases God and therefore it should be preceded by religious ablutions, or, on the other hand, the reciter is forbidden to hold the Mushaf unless he/she is clean. It is also forbidden to recite in improper places and in indecent positions.

It is advisable that reciters repeat those verses from the Kur'an that are of particular significance and that they also ask others to recite, especially those with pleasant voice. The Sunna is to recite the Qur'an in the uninterrupted sequence of its verses and to listen to other people reciting.

There are a number of ayats (sentences) in the Kur'an after which the reciter should do a sagda (bowing from the kneeling position by touching the ground with the forehead). Furthermore, there are particular periods of time when it is especially advisable to recite the Qur'an, or start and finish the reciting.

After finishing the chapter ad-Duha (93rd chapter under title of Morning) it is good to utter the takbir (repeatedly pronounce Allah-u-akbar) and continue uttering it after each chapter up to the end of the Holy Book.

When the recitation of the whole Qur'an is over it is the Sunna to say a prayer to God (du'a') and then immediately commence the recitation afresh.

The esteem toward Mushaf can be expressed in many ways. There are three different speeds of reciting that are accepted as the proper ones by various authorities in the qira'at.

Different hadiths have been cited both in favour of silent and loud reciting.

The texts uttered immediately before the commencement of the recitation are called isti'ada each. They are usually pronounced aloud.

A special text which is uttered after the isti'ada is called basmala.

Hamid Hadžibegić, profesor

Turski zakonski spomenici kao istorijski izvor

U Osmanskoj Imperiji postojale su dvije vrste zakonskih spomenika, koji su se međusobno dopunjivali i predstavljali jedan specifičan turskoosmanski sistem. Jedan dio tih zakonskih spomenika bazirao je na principima islamskog prava, a drugi na kanunima koji su donošeni prema potrebama i prilikama. To je rezultat istorijskog i socijalnog procesa.

Islamsko pravo počinje da se razvija u sedmom stoljeću paralelno sa uspostavljanjem Arapske države, koja je u dosta kratkom periodu zauzela ogroman prostor od Indije do obala Atlanskog oceana. U sklop Arapske Imperije došla su mnoga područja, koja su do tada imala različite pravne i kulturne tradicije, koje je trebalo uskladiti sa opštim postavkama islamskog prava. U takvim uslovima razvila se velika djelatnost na pravnom i zakonodavnom polju. Pored studija na području islamskog prava, pristupilo se izučavanju pravnih ustanova i običaja koji su zatečeni u zauzetim oblastima.

Intenzivan rad na sistematskom izučavanju islamskog prava i njegovih izvora dao je plodne rezultate. Među istaknutim pravnicima vodene su svestrane naučne diskusije ne samo o pojedinim pravnim pitanjima nego i o pravnoj metodologiji, iz čega su se razvile razne pravne škole.¹⁾ Između ovih do naših dana su se zadržale u praktičnom životu: Hanefijska, Malikijska, Šafiijska i Hanbelijska, koje predstavljaju sunnitski pravac. Pod posebnim uslovima razvija-

¹⁾ O tome postoji bogata literatura. Naročito su važna djela o metodologiji islamskog prava, zatim ona u kojima se upoređuju stavovi pojedinih pravnih škola, kao i radovi o istoriji islamskog prava i njegovih izvora.

lo se i pravo šiitskog pravca. To su izvori prvog reda za izučavanje ne samo islamskog prava nego i za istoriju prava u širem smislu.²⁾

Ali treba napomenuti, da se rad na islamskom pravu razvijao više kao teorijski sistem, dok se na kodifikaciji manje radilo. S obzirom na to dužnost je istoričara, kada upotrebljava šerijatsko-pravna djela kao istorijski izvor, da na osnovu istorijskih dokumenata ispita u kojoj se mjeri oni podudaraju sa stvarnošću i faktičnom primjenom. Ova teorijska djela mogu biti od velike koristi za upoznavanja sredine u kojoj su nastala. Ali, tokom vremena prilike se mijenjaju, a s tim zajedno i zakonski propisi. Ovo utvrđivanje činjeničnog stanja je naročito važno, kada se radi o javno-pravnim pitanjima, kao što su državna organizacija, finansije, porezi i drugo.

Sa ovog gledišta zbirke decizija (fetvi), koje se odnose na određeno vrijeme i područje, predstavljaju važan istorijski izvor. One nam daju odgovore na knokretna savremena pitanja i pružaju dragocjen materijal za istoriju prava. Isto tako su od osobite vrijednosti djela, čiji je predmet uporedno pravo. Iz njih možemo upoznati stavove pravnih škola po izvjesnim pravnim pitanjima i metode njihovog istraživanja i ocijeniti njihovu ulogu u razvoju islamskog prava.

Važan faktor u formiraju pravnih institucija bilo je običajno pravo, koje je bilo odraz razvoja i postojeće stanja pojedinih područja Arapske Imperije. Ono se nije moglo tako lako mijenjati. Naprotiv, tolerisano je ono što nije bilo u suprotnosti sa osnovnim principima islamskog prava. Štaviše, neki od tih običaja su usvojeni i na taj su način dobili status pravnog običaja.³⁾

Bilo je i stranog uticaja. To se naročito odražava u državnoj organizaciji, porezima, agrarnim pitanjima i drugim javnim institucijama. Te su se ustanove sa izvjesnim modifikacijama zadržale i u turskim državama koje su se uspostavile na području Arapske Imperije.⁴⁾ Ali, islamsko pravo koje je bilo i ostalo glavni zajednički sistem u Islamskom svijetu, sačuvalo je svoj originalni karakter, jer se stalno povezivalo i oslanjalo na glavnim izvorima Islam-a.

²⁾ U pojedinostima bilo je različenja među pravnicima iste škole. Ali kod primjene uzimano je ono stanovišta, za koje je postojala Fetva (decizija). Izuzetno u Šafiijskoj pravnoj školi uzimano je gledište onog pravnika, koji je u jednom stoljeću bio priznat kao najspasobniji iz ove škole.

³⁾ U arapskom jeziku riječ "ādet" znači običaj u širem smislu, a izraz "urf" samo dobar običaj, a za rđav običaj postoji riječ "munker". U islamskom pravu usvaja se samo dobar običaj. Vidi: Mecellei Ahkāmi 'Adliyye, članovi: 36—45. Komentar: Mecellei Ankāmi 'Adliyye Serhi ve Kavā'idi Külliyye fikhiyyenin İzâhl, Istanbul 1339 (1920/21), strana 43—55.

⁴⁾ M. Fuad Köprülü, Fikih, İslâm Ansiklopedisi. Cilt 4, s. 608—622.

U Osmanskoj državi koja je izrasla iz Selčučke države u Anadoliji primjenjivano je islamsko pravo, za koje je postojao bogat izvorni materijal. Na njemu se i dalje radilo, ali je to bilo više manje razrada obrađenog materijala i pružanje novih interpretacija. Zato u praktičnom životu nije bilo nekih bitnih razlika u primjeni ovog prava između Osmanske države i drugih islamskih država. Radi toga, ono u širem smislu i ne predstavlja nešto specifično za turško-osmansko pravo. Ali i pored toga, uloga islamskog prava kroz cijeli osmanski period bila je od velikog značaja. Ono je proizvelo radikalne promjene u društvenom životu onih oblasti, koje je zahvatila masovna islamizacija, a uticalo je i na sav javni život.⁵⁾

U Arapskoj Imperiji, kao i u turškim državama koje su kasnije nastale na njenom području, u cilju jednoobraznosti u sudstvu, zavnično je primjenjivano hanefijsko pravo. Tako se je postupalo i u Osmanskoj državi. Kadije su donosili svoja rješenja prema usvojenim mišljenjima hanefijskih pravnika na cijeloj teritoriji ove imperije, tj. i na područjima gdje su u većini bili pripadnici drugih pravnih škola. Zato je potpuno razumljivo, zašto se je kadijama u Osmanskoj Carevini prilikom njihovog postavljenja naređivalo, da svoja rješenja doneose po hanefijskoj pravnoj školi.⁶⁾

Prema ovoj pravnoj školi izdavanje su i fetve od strane muftija.⁷⁾ Oni su bili dužni da navedu izvor iz priznatih djela, na osnovu čega daju odgovor na postavljeno pravno pitanje. Od toga je bio oslobođen jedino šejhulislam.

Pošto šerijatsko pravo nije bilo kodificirano, to su stranke u sporovima pravnog karaktera često podnosili sudu te fetve kao pravnu podlogu za svoje traženje. A sud je imao da ocijeni, da li se ta fetva može primijeniti na taj konkretni slučaj.⁸⁾

U Osmanskoj državi kadije su imale dosta široku nadležnost. Pored suđenja u građanskim, trgovačkim i drugim sporovima, njima

⁵⁾ Vakufi su imali velikog uticaja na razvoj gradova sa svojim zadužbinama i kao kreditne ustanove.

⁶⁾ Kadije su vršili sudsku dužnost u ime halife. Odluke koje bi oni donijeli oslanjavajući se na druge pravne škole nisu u principu izvršavane. Ebū'l-ulâ Mardin, Kadi, İslâm Ansiklopedisi, silt 6, s. 42—46.

⁷⁾ Za izdavanje fetvi muftija je dobivao naročito ovlaštenje zvano "menşür". Biće je i muftija, koji su pripadali drugoj pravnoj školi, a bili ovlašteni da izdaju fetve. Ali, prilikom postavljenja, skretana im je pažnja, da fetve izdaju prema usvojenim mišljenjima hanefijskih pravnika. Ebū'l-ulâ Mardin, Fetva, İslâm Ansiklopedisi, cilt, 4, s. 582—584.

⁸⁾ Fetve su donekle nadomještale kodifikaciju pravnih propisa. Kada se je u drugoj polovini XIX stoljeća pristupilo izradi Medželle, ove su fetve uzimane u obzir pri formulisanju pojedinih pravnih propisa.

U Osmanskoj državi predmet fetvi nisu bili isključivo propisi islamskog prava nego i propisi o mirijskoj zemlji i timarima, koji baziraju na državnim zakonima. Na primjer: fetve poznatoog šejhulislama Ebuss'uda. İslâm Ansiklopedisi, 4. cilt, strana 92—99. Ebussu'ud Efendi. Napisao M. Cavid Baysun), Istanbul 1948.

je carskim zapovijestima stavljanu u dužnost vršenje nadzora nad razrezom poreza i kupljenjem nekih državnih i mjesnih poreza.⁹⁾ Isto tako oni su ispitivali opravdanost pritužbi privatnih lica protiv postupaka državnih organa i prema potrebi podnosili o tome izvještaj centralnoj vlasti.¹⁰⁾ Oni su imali pravo nadzora nad upravom vakuфа. Utvrđivanje cijena glavnim životnim namirnicama spadalo je također u njihovu nadležnost.¹¹⁾ U pitanjima, kao što su osiguranje stručne i radne snage za popravak i gradnju puteva, mostova i građova i drugim javnim poslovima tražena je podrška i pomoć kadija.¹²⁾

S obzirom na tako široku nadležnost kadija, njihovi sidžili su važan istorijski izvor. U njima je registravana njihova djelatnost sa oznakom datuma za svaki predmet. Iz njih saznajemo ne samo način primjene pojedinih zakonskih propisa, nego često — u nedostatku originalnih izvora — i same zakonske propise.¹³⁾ Zato se bez njih pojedina pitanja ne mogu u potpunosti sagledati niti ispitati.¹⁴⁾

Pravni život Osmanske Imperije, u sastavu koje su bili razni narodi sa različitim običajima i tradicijama, nije bio regulisan samo propisima islamskog prava. Veći dio pravnog života čine zakoni, koje je donosila centralna vlast u vidu carskih zapovijesti (ferman) i naredaba i naročitih zakonskih propisa (kanun). To je ono što je specifično za tursko-osmanski period. Državna organizacija i timarsko-sphajski sistem bazirali su uglavnom na tim zakonima.¹⁵⁾ Finansije,

⁹⁾ Hamid Hadžibegić, Džizja ili harać, prilozi III—IV i V, Sarajevo 1953. i 1955; Porez na sitnu stoku i korišćenje ispaša, Sarajevo 1960. (Prilozi, sv. VIII—IX); Glavarina u Osmanskoj državi, Ol, Sarajevo 1966.

¹⁰⁾ Razrez poreza zvanog "imdād-i hazariye ve seferiye" vršio je kadija u sprazumu sa predstvincima pojedinih sela svoga kadijuka. O tome ima dosta podataka u kadijskim sidžilima Bosne.

¹¹⁾ U ovim slučajevima kadijama je obično upućivana carska zapovijest i davanja direktiva kako ima da postupa. H. Hadžibegić, Nekoliko turskih dokumenata o Grblju u XVII stoljeću. Spomenik CV, Beograd 1956.

¹²⁾ O tome nalazimo dosta podataka u kadijskim sidžilima.

¹³⁾ Izvjesnu disciplinsku-sudsku vlast nad pripadnicima vojnih odreda imale su njihove starješine.

Pojedine vjesrek zajednice, u okviru svoje samouprave, rješavale su svoja braćna, porodična i testamentarna pitanja prema svojim vjerskim običajima i tradicijama.

¹⁴⁾ Zapovijesti centralne vlasti, koje su imale opći karakter ili su se odnosile na određeni kadijuk, kao i naredbe valija, upućivane su kadijama. Oni su ih u cjelini, od riječi do riječi, zavodili u svoje sidžile.

¹⁵⁾ Sve do XIX vijeka, kada je provedena reforma u sudstvu, kadije su vršili sve sudske poslove. U vrijeme tanzimata obrazovani su redovni sudovi ("Nizâmiye mahkemeleri") i time je smanjena stvarna nadležnost kadija. Aktom Predsjedništva vlade od 24. džumada II 1305. god. (8. III 1888), izvršeno je razgraničenje u pogledu ove dvije vrste sudova. Treba napomenuti da je 1850. usvojen novi trgovачki zakon, a 1858. krivični zakon, a da su kao uzor za ove zakone uzeti francuski zakoni.

veliki dio poreza i agrarnih problema regulisani su ovim zakonskim propisima.¹⁶⁾

Odatle, pored šerijatskih daća (hukuk-u šer'ije) postoje i običajne daće (rüşüm-i örfiye) i tereti (tekâfil-i örfiye) kao i drugi vanredni nameti (avâriz-i divâniye). Štaviše, kada su to iziskivali politički i fiskalni razlozi, propisivane su ovim zakonima i neke šerijatske daće i njihova visina.¹⁷⁾ Bogat materijal o tome pružaju carske zapovijesti i mnogobrojne kanunname. Osim toga, one daju dragocjene podatke o položaju raje u turškom timarskom sistemu.¹⁸⁾

Ovim zakonima usvojene su i pojedine ustanove balkanskih naroda, kao što su vlaško-stočarska i vojnučka organizacija, martolosti, derbendžije, náhijiske i seoske starješine (knezovi i primičuri) i tome slično.¹⁹⁾

U kanunnama se govori o vlaškom običaju (âdet-i aflakiye) i daćama (rüsüm-i eflakiye), navode se domaći izrazi: baština, katun, poljačina, lukno itd. Izvjesno vrijeme zadrzana su imena i teritosij postojećih oblasti, kao npr. Oblast Pavlovića (Vilâyet-i Pavli), Kraljeva oblast (Vilâyeti Kiral),²⁰⁾ Vukova oblast (Vilâyet-i Vlk),²¹⁾ nahija

¹⁵⁾ Mehmed Arif, Kanunname Ali Osman, TOEM, Istanbul 1330.

H. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji U XVII stoljeću, GZM, Sarajevo 1947.

Ismail Hakkı Uzunçarşılı, Saray teşkilâti, Ankára 1945; İsti, Merkez ve Bahriye teşkilâti, Ankara 1948.

Bašvekâlet Arşivi: Sumarni defteri za pojedine sandžake (İcmâl defterleri). U Orientalnom institutu postoje mikrofilmovi ovih sumarnih deftera iz XV i XVI vijeka, koji se odnose na naše zemlje.

¹⁶⁾ Divani Hümâyûn Ahkâm defterleri; Mâliye Ahkâm defterleri; Tahrir, Tapu ve Mâliye defterleri. Vidi: Sertoglu Midhat, Muhtevas bâkimdan Bašvekâlet Arşivi, Ankara 1955.

¹⁷⁾ Uporedi: Džizia ili harač, cit. i Porez na sitnu stoku, cit.

¹⁸⁾ Orientalni institut: Monumenta turcica, Serija I, zakonski spomenici, sv. I, Kanuni i kanunname za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, Sarajevo 1957.

Historija naroda Jugoslavije, II, Zagreb 1959. (pod rubrikom Izvori).

Omer Lütfî Barkan, Kanunlar, Istanbul 1945.

¹⁹⁾ Kao primjer možemo navesti: Zakon o vlasima Smederevskog sandžaka iz 934. (1527) godine "Kanun-i Eflakan-i Livâ-i Semendre" i Zakon o vojnicima iz doba sultana Sulejmanna Zakonodavca (Kanun-i Voynugan). O. L. Barkan, Kanunlar, s. 324—325 i 265—266.

Za vlahe stočare važio je poseban status. Vidi: Porez na sitnu stoku, cit. s. 83—85.

Br. Durđev, O knezovima pod turškom upravom, Istoriski časopis, I, 1948. O vojnicima, GZM, Sarajevo 1947.

H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmanna Zakonodavca, GZM, Sarajevo 1949—50, s. 370—372.

Nedim Filipović, Bosna i Hercegovina, Historija naroda Jugoslavije, II, s. 122, 137, 140—142.

²⁰⁾ Orientalni institut, Monumenta turcica, cit., s. 11—14.

²¹⁾ Istanbul, Bašvekâlet Arşivi, Tapu defteri No. 2m (defter za Vilâyet-i Vlk od 1455. godine).

Sokol, nahija Bistrica, Goražde i Osanica (Tvrtkova županija), nahija Zagorje²²⁾ itd.

Saski zakon o eksploataciji rudnika, koji je primjenjivan u jugoslovenskim zemljama i za vrijeme turske vladavine, sačuvan je i u turskom tekstu.²³⁾

Svi ti podaci predstavljaju važan istorijski izvor ne samo za tursko-osmanski period nego i za istoriju južno-slovenskih srednjevjekovnih država. Sve je to Osmanska država preuzela i uključila u svoj sistem.

U Ugarskoj svaka kuća je davana na Mitrovdan po jedan dukat ili stotinu peneza svom kralju. To je zadržano mjesto poreza glavarine (cizye). Iako je glavarina po islamskom pravu lični porez, uzimana je po domaćinstvu. Tako je postupano do 1690. godine i u drugim oblastima evropskog dijela Osmanske države.²⁴⁾ Ovakvih primjera usvajanja običajnog prava bilo je i u pojedinim krajevima Male Azije, kako u timarsko-spahijskoj organizaciji tako i u pitanju uprave i poreza.²⁵⁾ U tim se institucijama nailazi na materijal, koji u izvjesnom mjeri osvjetljava i stariji period.

Arapske zemlje koje su došle u sastav Osmanske Imperije zadržale su uglavnom svoje staro uređenje.²⁶⁾ Timarski sistem zahvatio je samo neke dijelove Sirije i Iraka. Isto tako, neke oblasti u jugoistočnoj Anadoliji, koje su priznавale vrhovnu vlast Imperije, bile su autonomne u svojoj unutarnjoj upravi.²⁷⁾

Međutim, u Anadoliji i evropskom dijelu Osmanske države sprovedena je timarsko-spahijiska organizacija. U skladu s tim izgrađen je čitav državni aparat i uspostavljen jedan specifičan tursko-osmanski sistem, na osnovu kojeg su doneseni mnogi zakoni vojno-političkog i privrednog karaktera. Svi ti zakoni izradivani su pod rukovodstvom nišandžije, a zakonsku snagu su dobivali zapovješće sultana.²⁸⁾

Pri ocjeni ovih zakona kao istorijskih izvora treba utvrditi njihovu identičnost, zatim vrijeme i područje njihove važnosti i primjene. Kao najsigurniji izvori u tom pogledu mogu se smatrati originalni dokumenti, koji sadrže carske zapovijesti (hatt-i hümâyün, ferman

²²⁾ H. Hadžibegić, Porez na sitnu stoku, cit. s. 86.

²³⁾ Orientalni Institut, Kodeks br. 1, Kanun-i meadin. Prevod: F. Spaho, Turski rudarski zakon, GZM, Sarajevo 1913.

Sertoglu Midhat, cit. Meâdin Ahkâm defterleri.

²⁴⁾ H. Hadžibegić, Džizja ili harač, cit.; Glavarina u Osmanskoj državi, Sarajevo 1966, strana 87.

²⁵⁾ H. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša, cit. s. 152—159 i 184—192.

²⁶⁾ To su tzv. ejaleti sa saljanom, Isto, s. 146 i 174—175.

²⁷⁾ Ove autonomne oblasti se nazivaju u turskim izvorima: "Hükûmet"; Isto, s. 146 i 176.

²⁸⁾ Ali Čauš u svojoj Raspravi daje koncizan pregled tog sistema.

berat), naredbe centralne vlasti (emr-i sâmi) i naredbe namjesnika (buyuruldu). Zatim dolaze zvanični i ovjereni prepisi tih dokumenata i njihovi prepisi u kadijskim sidžilima, kao i originalna rješenja kadija u kojima se navode zakonski propisi. Isto tako siguran istorijski izvor čine kanuni i kanunname, koji su prema potrebama i prilikama izdavani od strane centralne vlasti, a koji sadrže opšte zakonske propise kao i specijalne za pojedine oblasti.²⁹⁾

Može se reći da su ovi zakonski spomenici dobili zaokruženu cjelinu u prva tri stoljeća Osmanske države. Poslije osvojenja Istanbula i stvaranja imperije, rad na organizaciji državne uprave i doношења novih zakonskih propisa bio je naročito pojačan.³⁰⁾ U prvoj polovini XVI vijeka, kada je Osmanska Imperija dostigla svoju kulminaciju, pravna i zakonodavna djelatnost bila je vrlo intenzivna.

U tim okvirima kretao se pravni život Imperije i nije bilo nekih bitnih promjena sve do XIX vijeka, iako je u tom periodu Osmanska država prolazila kroz teška iskušenja i krize. Već druga polovina XVI vijeka predstavlja prekretnicu u razvoju ove Imperije. Pored velikih izvora državnih prihoda i ogromnog vojnog potencijala, nazirali su se znaci njenog slabljenja i na vojnem i na finansijskom planu. To se odražavalo u naglom opadanju vrijednosti novca³¹⁾ i u popuštanju reda i discipline, kao u timarsko-sphajskoj organizaciji tako i u janičarskoj vojsci.³²⁾ Česti ratovi na raznim frontovima i povremene unutarnje trzavice još su više pogoršavali to stanje.

Da bi se ono koliko toliko popravilo, poduzimane su, pored ostalog, i određene mјere na zakonodavnom polju, naročito u pitanjima poreza i saniranju finansija. Izmjene i reforme, koje su činjene u tom pogledu, nekad су imale izvjesnog usmjeha,³³⁾ a nekada su one ublažavale samo momentalne teškoće. Postojeći sistem se u

²⁹⁾ Poslije zauzimanja neke oblasti zatećeno stanje bilo bi zadržano neko vrijeme. Zatim bi se izvršio popis naselja i domaćinstava tog područja na licu mjesta sa svim izvorima prihoda, koji su bili podloga za sprovođenje timarsko sphajskog sistema. Na početku ovih popisnih deftera zapisivane su kanunnâme za tu oblast. Od vremena do vremena obnavljani su ovi popisi i u njih unošene nastale promjene, a prema potrebi novi zakonski propisi.

³⁰⁾ Prof. Dr. Halil Inalcik, *Osmanni hukukuna giriš, Orfi sultani hukuk ve Fatihin kanunları, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cild XIII, Yil 1958, Sayı 2.*

³¹⁾ H. Hadžibegić, Džizya ili harać, cit.

³²⁾ Za vrijeme vojne na Egri, Hasan Kâfi Pruščak podnio je sultanu Mehmedu III svoje djelo "Nizâm'ul Mülk" na arapskom jeziku (a kasnije i na turskom nešto prošireno), u kome iznosi negativne pojave u državnom aparatu. Isto tako, Ajni Ali u svom izveštaju sultanu Ahmedu I (1603—1617) ukazuje na haotično stanje u timarskoj organizaciji, koje je zatekao prilikom preuzimanja dužnosti povjerenika timarske centralne uprave.

³³⁾ Reforma poreskog sistema koju je 1690. godine sproveo Köprülü Fazil-paša, kao i reforme sultana Ahmeda III (1703—1730) dosta su doprinijele finansijskoj stabilizaciji u VIII stoljeću.

osnovi nije mijenjao. Međutim, uvidjelo se da taj sistem ne odgovara vremenu i da zbog toga Osmanska Imperija zaostaje iza evropskog razvijta.³⁴⁾

Do promjene ovog sistema došlo je istom u XIX vijeku uki-
danjem janičarskog odžaka (1826) i timarsko-spahijiske organizacije
(1839). Poslije toga moglo se pristupiti provođenju reformi na voj-
nom, političkom i ekonomskom polju. Nakon ukiданja janičarske
vojske obrazovana je nova regularna vojska po uzoru na
evropsku.³⁵⁾ Izvršena je reorganizacija vlade i uspostavljena mini-
starstva. Obrazovan je Vojni savjet i Visoko vijeće za pravosude.
pored toga, u prosvjetni sistem uvedena je obaveza osnovnog ško-
lovanja. U periodu ovih reformi za vlade Mahmuda II pripremljen je
teren za Tanzimat, koji je bio temelj svim kasnijim reformama.³⁶⁾
Kao i zakonima kojima je to regulisano i provođeno.³⁷⁾ Pri izradi ve-
ćeg broja tih zakona uzimani su kao uzor evropski zakoni.³⁸⁾ Među-
tim, agrarni zakon od 1958. godine (Kanunnâme-i arâzi) rađen je na
bazi šerijatskog prava i starih kanuna, a tadanji građanski zakon
(Mecelle-i Ahkâmi-i Adliyye) na principima islamskog prava. Ovim je
po prvi put izvršena kodifikacija jednog dijela građanskog prava.

Neosporna je činjenica da su svi ti zakoni važan istorijski iz-
vor. Ali, prateći kroz istoriju pravnu i zakonodavnu djelatnost Os-
manske države, treba uzeti u obzir i druge istorijske izvore i ispitati
u kojoj su mjeri postojeći zakoni odgovarali tadanjem razvitku i ka-
ko su primjenjivani u praktičnom životu. Samo na osnovu takvog
naučno-istraživačkog rada može se utvrditi razvoj Osmanske Impe-
rije u pravom smislu.

³⁴⁾ Za reorganizaciju artillerije po uzoru na evropsku vojsku činjeni su pojedina-
čni napor u XVIII vijeku, ali to nije imalo nekog šireg značaja.

Selim III (1789—1807), koji je smatrao da je bez reformi u samom sistemu nemo-
guće zaustaviti nazidak Imperije, obrazovao je zasebne nove odrede regularne vojs-
ke. Ali, ova su nastojanja prekinuta njegovim svrgovanjem i zavodenjem reakcionar-
nog režima, koji je bio protiv svih reformi. Nakon 14 mjeseci, ovaj režim je srušen
vojnom intervencijom Alemdar Mustafa paše, koji je kasnije i sam pao kap žrtva jan-
ičarske pobune. Zbog toga i novi sultan Mahmud II (1808—1839), koji je bio naklonjen
reformama, nije mogao u prvo to vrijeme svoje vladavine ništa učiniti u tom pogledu.

³⁵⁾ Pored toga osnovana je Vojna akademija i Vojna medicinska škola, a za pro-
fesore angažovani evropski stručnjaci.

³⁶⁾ Specijalnim carskim pismom (Gülhane Hatt-i Hümâyunu) proglašen je Tanzi-
mat na najčešćoj način 5. oktobra 1939.

³⁷⁾ Carskom zapovijesti, zvanom "İslâhât Fermanı", od 18. II 1856. Izvršena je
dopuna postavki sadržanih u carskom pismu od 1839. godine.

³⁸⁾ Prvi državni ustav (Kanun-i Esâsi) od 1876. godine izrađen po sistemu ta-
danjih evropskih ustava. Ali, kao što je poznato, krajev iste godine raspuštena je Na-
rodna skupština i time je de facto prestala važnost ovog ustava. Godine 1908. pono-
vo je stavljen na snagu. Poslije svrgavanja Abdulhamida II djelomično je izmijenjen u
prilog Narodnom predstavništvu.

Harid Hadžibegić, Professor

TURKISH LAW DOCUMENTS AS HISTORICAL SOURCES

Summary

In the Ottoman Empire there were two kinds of law documents which were complementary to one another and which constituted a specific Turkish-Ottoman system. They were based partly on the principles of Islamic law and partly on the canons which were passed according to circumstances and needs.

The development of Islamic law began in the seventh century with the establishment of the Arabic state. That state grew so quickly that after a short time it was covering the vast space from the Atlantic ocean in the West to India in the East. It comprised a great number of territories with quite different legal and cultural traditions. The fact they all were to be reconciled with the general principles of Islamic law brought about intensive activity in the field of law and legislation. The outstanding lawyers of the time had thorough discussions not only concerning particular legal problems but also legal methodology, which resulted in the appearance of various law schools. This is considered to be the first-rate source for the studies of both Islamic law and the history of law in the broader sense of the word.

In the Ottoman Empire, which developed from the Seljukian state in Anatolia, it was the Islamic law that was in force. In order to achieve uniformity in the judiciary, decisions were prescribed to be made according to the Hanefi school, as it was in the Arabic and Seljukian empires. There were no differences therein whatsoever. Throughout the Ottoman period Islamic law had a very significant role. It caused the radical changes in all the areas that were caught up in the process of Islamization but it also influenced public life in general.

The legal life of the Ottoman Empire, which was made up of nations of different customs and traditions, was not regulated by the prescriptions of

Islamic law alone. The legal world was also controlled to a large extent by the laws that were passed in the form of the emperor's decrees and special precepts. Such a combined legal system was characteristic of the Turkish-Ottoman period. The state organization and the timar and spahi feud system were based on those laws. Finances, a good deal of the fiscal system as well as agrarian problems were also under the control of these laws.

Certain institutions of the Balkan peoples, such as: the vlach cattle-breeding and military organization, the martolosis¹), the derbendcis²), the nahiye and village headmen (knezes) etc., were also taken into these laws. The Soxonî law concerning the exploitation of mines, which was valid during the Turkish rule, too, has been preserved in its Turkish version. All these data represent a significant historical source for the studies of not only the Turkish — Ottoman period but of the period of medieval South-Slav states, as well.

It is an undisputable fact that all these laws are a historical source of great importance. Yet, when tracing the legal and legislative activity of the Ottoman empire throughout its history, other historical sources should also be taken into consideration in order to examine the extent to which the mentioned laws suited the development of the society of the time as well as the ways in which they were applied in everyday life. It is on the basis of such research that the development of the Ottoman Empire can be properly understood.

¹⁾ members of a special branch of the army whose duty it was to protect border gorges and accesses.

²⁾ ravine guards, usually in border areas.

Dr Hamdija Čemerlić, profesor

Pravni položaj vjerskih zajednica u društveno-političkom sistemu SFRJ

"Slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina, utvrđeni ovim ustavom, nerazdvojni su dio i izraz socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa u kojima se čovjek oslobođa svake eksploatacije i samovolje i svojim radom stvara uslove za svestrani razvitak i slobodno izražavanje i zaštitu svoje ličnosti i za poštovanje ljudskog dostojanstva. Slobode i prava čovjeka i građanina ograničeni su samo jednakim slobodama i pravima drugih i interesima socijalističkog društva. Socijalističko društvo obezbjeđuje uslove za što potpunije ostvarivanje i zaštitu sloboda i prava utvrđenih ovim ustavom. Svaka aktivnost kojom se narušavaju ove slobode i prava čovjeka i građanina protivna je interesima socijalističkog društva" (Osnovna načela Ustava SFRJ, Odjeljak V). Ova misao, izražena u osnovnim načelima našeg ustava, treba da predstavlja temeljnu podlogu položaja čovjeka i građanina u našem društveno-političkom sistemu.

Otkad je stvorena država, a s njom i podjela ljudi na gospodujuće i podređene, ovi posljednji su se stalno borili za priznanje prava neophodnih za ljudski život. Uz priznanje prava tražili su i postavljanje pravnih okvira u kojima bi se mogli osjetiti zaštićeni od samovolje onih koji raspolažu vlašću i upravljaju državom. Ali, trebalo je da prode veoma dugo vremena da obični čovjek dođe do pravne potvrde osnovnih sloboda i prava, neophodnih za njegovu ljudsku egzistenciju. Još od antičkih vremena, pa tokom srednjeg vijeka, pojavljivali su se u raznim državama izvjesni dokumenti kojima se garantuju pojedina prava čovjeka, ali tek koncem osamnaestog i početkom devetnaestog vijeka dolazi do pojave deklaracija o pravima čovjeka i građanina u kojima se garantuju osnovna prava i

pravna zaštita tih prava. Osnovna karakteristika tih prava izražava se u tome da je državi, odnosno njenim organima, od najnižih do najviših, zabranjeno miješanje u ličnu sferu čovjeka i građanina, zaštićenu ovim pravima. Od tada, pa daljim tokom vremena, ova su prava postepeno proširivana i dopunjavana političkim, socijalnim i ekonomskim pravima tako da savremene države smatraju potrebnim da svojim ustavima utvrđuju osnovna prava i obezbjeđuju zaštitu ovih prava. Do drugog svjetskog rata utvrđivanje i obezbjeđivanje prava čovjeka i građanina smatrano je unutarnjim pitanjem svake pojedine države i otuda države su se uveliko razlikovale po broju i širini prava, posebno u pogledu njihove pravne zaštite. Poslije drugog svjetskog rata Organizacija ujedinjenih nacija donosi svoju, Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka i preporučuje svim državama-članicama da ova prava unesu u svoje ustave ili odgovarajuće pravne akte. Time je pitanje prava čovjeka preraslo iz interognog državnog u svjetsko pitanje. Prava sadržana u ovoj deklaraciji predstavljaju minimum prava koja treba da ljudima obezbjedi svaka država.

Međutim, treba imati u vidu da u procesu utvrđivanja i ostvarivanja sloboda i prava čovjeka i građanina postoji izvjesna gradacija. Ova se ispoljava u razlici između proglašavanja, s jedne strane, i normiranja i ostvarivanja, s druge strane. Deklaracije su politički akti koji pravno ne obavezuju donosioca. U postupku realizacije sloboda i prava, obećanih u deklaracijama, različito se postupa tj. utvrđuju se različitim pravnim aktima od čega zavisi i snaga njihovih utvrđivanja. Utvrđuju se ustavom, zakonom i drugim pravnim aktima, pa je i njihova pravna osnova različita. Uobičajeno je da ustav načelno utvrđuje slobode i prava, a razradu tj. konkretni domet tih sloboda i prava prepušta zakonodavcu ili još nižem državnom organu tako da je čvrstina utvrđivanja zavisna od snage pravnog akta kojim se ona utvrđuju. Savremene države natječu se koja će više sloboda i prava da navede, ali prema prirodi akta kojim se ona utvrđuju i u kojoj se mjeri razrađuju može se naslutiti iskrenost namjere u pogledu njihove realizacije. Tako, npr. ustav Kraljevine Jugoslavije od 1931. godine je samo načelno utvrđivao slobode i prava građana, a konkretno odmjeravanje prepustio zakonodavcu što je u stvarnosti značilo da ih je zakonodavac utvrđivao i njihov stvarni omjer određivao.

Ima mnogo prigovora na klasične deklaracije o slobodama i pravima, prigovora na njihovu apstraktnost i nepostojanje realnih uslova za njihovo obezbjedenje. To rezultira iz nejednakih ekonomskih mogućnosti čovjeka i građanina, naročito u slučaju osporavanja, bilo od državnih organa, bilo od pojedinaca. Pa i pored ovog osporavanja, istorijski značaj deklaracija ne može se poricati. Svaka deklaracija predstavlja, s jedne strane, izraz napretka čovječanstva i njegove svijesti o potrebi priznanja ljudskih sloboda i prava a, s dru-

ge strane, služila je kao osnova za dalju borbu za ostvarivanje proglašenih i obezbjedenje novih sloboda i prava. Proces razvoja borbe za ustavno utvrđivanje sloboda i prava gledan u širim razmjerama pokazuje da početni nesklad između proglašenih i stvarno postojećih sloboda i prava nije se završavao porazom i ukidanjem jednom proglašenih sloboda i prava već obezbjedenjem uslova za njihovo ostvarivanje¹⁾. Povremeno ukidanje ovih sloboda i prava od strane raznih diktatorskih režima u pojedinim državama nije se mogao duго održati već su, zahvaljujući borbi naprednih društvenih snaga, ne samo obnovljena već i proširena.

Medu najranije proglašene i ustavom utvrđene slobode spada i sloboda savjesti i vjeroispovijesti. Gledano u istorijskom razvoju, pravo slobode savjesti i vjeroispovijesti javlja se kao reakcija na vjerski monopol — monopol jednog vjerskog učenja — koga je vladajuće vjerska organizacija, odnosno crkva, nametala društvu i pojedincima. U svom istorijskom razvoju shvatanje o slobodi savjesti i vjeroispovijesti je evoluiralo u pravcu proširivanja značenja ove slobode. Od prvog, užeg značenja koje je predstavljalo oslobođenje od prisilnog namestanja jednog vjerskog učenja, do šireg značenja da ona predstavlja punu slobodu čovjeka da prihvati jedno od postojećih vjerskih učenja tj. da pripada jednoj od postojećih vjera ili da uopšte ne pripada ni jednoj. Sloboda vjeroispovijesti označava pravo čovjeka da slobodno odabire kojoj će vjeri pripadati i da nesmetano obavlja vjerske obrede vjere kojoj pripada. Osim ovog, sloboda vjeroispovijesti znači i pravo vjernika jedne vjeroispovijesti da se slobodno organizuju u vjerske zajednice i pravo ovih zajednica da nesmetano propovijedaju svoje vjersko učenje i obavljaju svoje vjerske poslove.

Problem ostvarivanja slobode vjeroispovijesti vezan je za pitanje regulisanja odnosa između države i vjerskih zajednica. Ovaj odnos reguliše se na različite načine, ali se može svesti na dva osnovna. Prvi je, a ujedno i stariji, sistem državne vjere koji se sastoji u tome što država priznaje jednu vjeru odnosno vjersku zajednicu i proglašava je kao državnu, a ostale ili ne priznaje ili samo toleriše. Državna vjera, odnosno vjerska zajednica, je tijesno povezana sa državom, u ime države obavlja određene javne funkcije i uživa razne privilegije, a samim tim su i članovi tj. vjernici takve zajednice privilegirani u odnosu na pripadnike drugih vjerskih zajednica u istoj državi. Sistem državne vjere se je još do danas zadržao u nekim državama (Kraljevina Saudi-Arabija, Engleska i dr.), ali je u odumiranju kao nesavremen i u suprotnosti sa načelom slobode vjeroispovijesti i ravnopravnosti građana i vjerskih zajednica. Drugi sistem je odvajanje vjere od države, a sa-

¹⁾ Prof. Jovan Đorđević: Beograd 1975 g. Ustavno pravo, str: 349—359.

²⁾ Prof. Hamdija Čemerlić, Sarajevo 1961 god. Ustavno pravo, str: 163—164.

stoji se u tome da se vjerovanje ili nevjerovanje smatra ličnom stvarijljudi i poslom njihovih vjerskih organizacija. Posljedica primjene ovog shvatanja je da ljudi i vjerske zajednice uživaju slobodu vjere i vjerskog organizovanja, a država se u to pitanje neposredno ne mijesha pod uslovom da pojedini vjernici i vjerske zajednice svoje vjersko djelovanje usklade sa pozitivnim propisima. Smisao je ovog shvatanja i sistema u kome se ostvaruje da se vjerske zajednice trebiraju kao i druge društvene organizacije, vjernici ih slobodno formiraju i one uživaju punu autonomiju u svom vjerskom djelovanju. Ali, s obzirom na delikatnost vjerskog osjećanja i mogućnosti njegove zloupotrebe, bilo od pojedinih vjernika, bilo od vjerskih zajednica, u praktičnoj primjeni ovog sistema postoje znatne razlike u pojedinim zemljama pa, i pored načelne odvojenosti, postoje razni oblici povezanosti između države i vjerskih zajednica. U Kraljevini Jugoslaviji je bio u primjeni kombinovani sistem pod nazivom "sistem usvojenih i priznatih vjeroispovijesti" po kome je država priznavala određene vjerske zajednice i kao takvim dodjeljivala posebne privilegije za razliku od drugih koje nisu bile priznate. Priznate vjerske zajednice bile su pod naročitom zaštitom države, obavljale su u ime nje neke javne funkcije, a i država je imala pravo jačeg uticaja na organizaciju i djelovanje svih vjerskih zajednica³⁾.

U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji je još od prvog ustava (1946 god.) bio primijenjen sistem odvajanja vjerskih zajednica od države i zajamčena sloboda vjere i djelovanja vjerskih zajednica. Svi potonji ustavi su na isti način regulisali ovo pitanje. Postojeći ustavi, savezni, republički i pokrajinski, doneseni u toku 1974 godine, na istovjetan način su rješili osnovna pitanja vezana za obezbjeđenje slobode vjere, položaja i djelatnosti vjerskih zajednica a razradu ovih pitanja prenose na republičke i pokrajinske zakone. Sve republike i pokrajine donijele su zakone o pravnom položaju vjerskih zajednica i u njima razradile ustavne odredbe. U razmatranju konkretnih rješenja ovih pitanja, za podlogu je, u ovom radu, uzet Zakon o pravnom položaju SR Bosne i Hercegovine sa naznakom razlika u regulisanju značajnijih pitanja u istim zakonima drugih republika i pokrajina⁴⁾.

Ustav SFRJ na ovaj način rješava ova osnovna pitanja:

- 1) Ispovijedanje vjere je slobodno i privatna je stvar čovjeka;
- 2) Vjerske zajednice su odvojene od države i slobodne su u vršenju vjerskih poslova i vjerskih obreda;
- 3) Vjerske zajednice mogu osnivati samo vjerske škole za spremanje sveštenika;

³⁾ Prof. Slobodan Jovanović, Beograd 1924 god. Ustavno pravo, str: 435—439.

⁴⁾ Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, Službeni list SR BiH, br 36, 1976.

- 4) Društvena zajednica može materijalno pomagati vjerske zajednice;
- 5) Vjerske zajednice mogu, u granicama određenih zakona, imati pravo svojine na nepokretnosti;
- 6) Protivustavna je zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe⁹⁾;

Sloboda isповједanja vjerouispovijesti

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica SR Bosne i Hercegovine ponavlja ustavno načelo o slobodi isповједanja vjere i propisuje da je isповједanje ili neispovјedanje vjere privatna stvar čovjeka. S tim u vezi određuje da niko ne smije prisiljavati, zabranjivati, ograničavati ili ometati čovjeka u ispoljavanju njegovih vjerskih osjećaja, vršenju ili učestvovanju u vjerskim obredima, vjerskim poslovima i ostvarivanju drugih prava koja mu po ustavu i zakonu pripadaju. Isto tako zabranjeno je prisiljavati drugog da pristupi vjerskoj zajednici, da u njoj ostane ili iz nje istupi. S tim u vezi zakon propisuje da niko ne može, na osnovu svojih vjerskih ubjedjenja, uživati nikakve povlastice, prednosti ili posebnu zaštitu i da ispujedanje vjere nikog ne oslobada od, ustavom i zakonom utvrđenih, prava i dužnosti. Uporedo sa garancijom slobode vjerouispovijesti zakon zabranjuje zloupotrebu vjerskih zajednica, njihovih institucija i vjerskih djelatnosti, odnosno ispoljavanje vjerskih osjećaja u političke svrhe, a i izazivanje, raspirivanje ili podržavanje vjerske netrepljivosti, mržnje i razdora. Za povredu ovih odredaba predviđene su kaznene sankcije. Zakoni o pravnom položaju vjerskih zajednica svih republika i autonomnih pokrajina sadrže iste odredbe.

Osnivanje vjerskih zajednica

Gradići-vjernici imaju pravo da osnivaju svoje vjerske zajednice. Za osnivanje kao i ukidanje vjerske zajednice, odnosno njenog organa ili organizacije dovoljno je da osnivač podnesu prijavu nadležnom opštinskom organu uprave u roku od 30 dana, a za ukidanje prijavu podnosi nadležni organ vjerske zajednice. Nadležni organ opštinske uprave je određen prema sjedištu osnovane ili ukinute vjerske zajednice. Podnošenjem prijave smatra se da je osnovana ili ukinuta najavljena vjerska zajednica. Osnivanjem vjerske zajednice stiču svojstvo gradansko-pravnog lica, imaju isti pravni položaj i jednake su u pravima i dužnostima. Zakon zabranjuje vjerskim zajednicama bavljenje djelatnostima od opšteg i posebnog društvenog značaja i osnivanje tijela za takvu djelatnost.

⁹⁾ Ustav SFRJ, Službeni list SFRJ, 1974 god. Beograd 1974. str. 10, Čl. 174.

Iz izloženog vidi se da je postupak za osnivanje vjerskih zajednica vrlo jednostavan, isti kao i za osnivanje drugih udruženja. Međutim, obzirom da je za osnivanje odnosno ukidanje vjerske zajednice nadležan organ opštinske uprave može se postaviti pitanje da li grupe vjernika iste vjeroispovijesti imaju pravo osnivati posebne vjerske zajednice u pojedinim opštinama. Smatra se da ovu odredbu zakona treba restriktivno tumačiti i primjenjivati. Budući da se vjerske zajednice osnivaju za različite vjeroispovijesti koje se redovno prostiru na šire područje ne mogu se u pojedinim opštinama osnivati posebne vjerske zajednice iste vjeroispovijesti.

Vjerskim zajednicama zabranjeno je bavljenje djelatnostima od opštег i posebnog društvenog značaja i osnivanje tijela za takvu djelatnost i ova zabrana je sankcionisana krivičnom sankcijom. Formulacija ovog stava člana 6 Zakona nije dovoljno jasna i kao takva pruža mogućnost različitog tumačenja pa i zloupotrebe. Ovom formulacijom povezana su dva različita kvalitativa: "od opšteg" i "posebnog društvenog značaja", što nije isto. U našoj terminologiji upotrebljavaju se u propisima izrazi "opšti društveni interes" i "posebni društveni interes", a redaktori ovog zakona su odstupili od uobičajene terminologije. Izraz opšti interes je blaži, a izraz posebni društveni interes je uži i naglašeniji, a redaktori su ih vezali u jednu cjelinu i to dovodi do nejasnoće. Nesumnjivo je da su vjerske zajednice organizacije koje obavljaju djelatnost od opšteg društvenog interesa. To potvrđuju i sankcije koje zakon predviđa za odstupanje od propisa zakona. Iako je ustavom vjerovanje proglašeno za privatnu stvar čovjeka, čim su ljudi udruženi u jednu organizaciju, ta organizacija obavlja djelatnost od opšteg interesa odnosno značaja, kako glasi formulacija zakona. Međutim, vjerskim zajednicama je djelatnost i opštег i posebnog društvenog interesa zakonom zabranjena i sankcionisana dosta oštrom krivičnom sankcijom. Zakoni drugih republika (Hrvatske i Makedonije) ne prave ovu terminološku razliku.

Obavljanje vjerskih obreda

Vjerski obredi koji se obavljaju u skupu i vjerski poslovi mogu se vršiti u crkvama, džamijama, hramovima i službenim prostorijama vjerskih zajednica, kao i u dvorištima vezanim za te objekte, ukoliko s njima čine jednu cjelinu. Osim ovih prostorija, vjerski obredi u skupu i vjerski poslovi mogu se vršiti i u drugim javnosti pristupačnim prostorijama koje vjerska zajednica u skladu sa zakonom koristi. Te prostorije moraju činiti zasebnu cjelinu, imati zaseban ulaz i ispunjavati uslove predviđene zakonom za okupljanje građana i održavanje skupova. Nadležni organ opštinske uprave daje odlaganje za korišćenje ovih prostorija i naznačuje za koju se vrstu

vjerske djelatnosti prostorije mogu koristiti. Vezano za prostor na kome se mogu obavljati vjerski obredi zakon uključuje i groblja i određuje da se u okviru propisa o grobljima mogu vršiti samo vjerski obredi vezani za pogrebe i vjerski obredi za koje je uobičajeno da se povremeno obavljaju na grobljima. Međutim, moguće je održavanje vjerskih obreda u skupu i izvan mesta koja su u prethodnom izlaganju označena, a mogu se održavati na zahtjev vjerske zajednice po odobrenju nadležnog opštinskog organa uprave. U Zakonu je utvrđen i postupak po kome u ovom slučaju treba postupati, a nadležni organ je vezan da rješenje o odobrenju ili odbijanju zahtjeva mora donijeti najkasnije u roku od osam dana prije održavanja javljenog skupa. Međutim, odobrenje nije potrebno za obavljanje vjerskih obreda koji se na zahtjev vjernika vrše u njegovom domu u vezi, sa porodičnim slavljem, vjenčanjem, pogrebom, kućnim mevludima, sunećenjem, krštenjem, ispunjavanjem i sl. U vezi sa krštenjem i sunećenjem (obrezivanjem) maloljetnika zakon propisuje da se taj čin može vršiti samo na zahtjev roditelja odnosno staratelja, a ukoliko je maloljetnik stariji od 14 godina i uz njegov pristanak. Vjenčanje po vjerskom obredu može se obaviti samo nakon zaključivanja braka pred nadležnim državnim organima. Mogućnost nastupanja stranih državljanima na vjerskim skupovima koji se održavaju za jugoslavenske državljane uslovljena je prethodnim podnošenjem prijave nadležnom opštinskom organu uprave, a prijavu treba podnijeti najkasnije tri dana prije nastupanja na vjerskom skupu. Nadležni organ može zabraniti nastupanje stranog državljana, ako to zahtijevaju razlozi bezbjednosti ili drugi opravdani razlozi. U cilju zaštite narodnog zdravlja, javnog reda, mira i bezbjednosti nadležni opštinski odnosno republički organ uprave može zabraniti održavanje vjerskih skupova i hodočašća za vrijeme dok traju okolnosti zbog kojih su navedene mjere zavedene.

Pouka u vjeri

Vjerske zajednice imaju pravo da organizuju i izvode vjersku pouku za svoje vjernike. Ova pouka se može održavati na mjestima i po uslovima predviđenim za održavanje vjerskih obreda u skupu i vjerskih poslova. Nadzor u pogledu propisanih uslova vrši nadležni opštinski organ uprave. Pohadjanje vjerske pouke za maloljetnike je uslovljeno zahtjevom njegovih roditelja odnosno staratelja i njihovim pristanakom. Učenici redovnih škola ne mogu pohadati vjersku pouku u vrijeme kada su dužni prisustovati redovnoj nastavi i van-nastavnim aktivnostima. S obzirom da se u pitanju pohadanja vjerske pouke radi, kako to praksa pokazuje, o maloljetnicima — djeci, pretjerano je ograničavajuće kad se pored zahtjeva roditelja traži i lični pristanak djece a takav pristanak se od djece ne traži u drugim

pravnim odnosima. Zakon nije bliže odredio formu ovakvog pristanka, da li ga djeca daju usmeno ili pismeno, što može dovesti do nesporazuma pa i zloupotreba, vodeći računa o činjenici da Zakon predviđa dosta oštru sankciju za onoga, a to je stvarno vjerski službenik, ko primi na vjersku pouku maloljetnika, bez njegovog pristanka. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica SR Crne Gore ne uslovjava pohađanje vjerske pouke ni zahtjevom roditelja ni pristankom maloljetnika, zakon SR Hrvatske propisuje pristanak maloljetnika samo ako je stariji od 14 godina, a zakon SR Makedonije ako je stariji od 10 godina.

Vjerske škole

Zakon je proširio osnovu za osnivanje vjerskih škola i omogućio osnivanje ovih škola ne samo za spremanje sveštenika, kako to propisuje ustav, već uopšte vjerskih službenika, a to je širi pojam od pojma sveštenika. Osim škola vjerske zajednice mogu osnivati i domove za smještaj učenika ovih škola. Za osnivanje ovih škola i domova kao i njihovo ukidanje uslov je da vjerska zajednica izvijesti o tom činu republički sekretarijat za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu u roku od 15 dana od donošenja takve odluke. Uz izvještaj o osnivanju treba dostaviti nastavni program i akt o unutrašnjoj organizaciji škole, odnosno doma. Vjerske zajednice upravljaju ovim školama i domovima. Nastavni program i nastava u ovim školama ne smiju biti u suprotnosti sa ustavom. Nastavu u vjerskim školama mogu izvoditi jugoslovenski državljani, a strani državljani samo po odobrenju nadležnog opštinskog organa uprave. Nadzor nad izvođenjem nastave, prema utvrđenom programu, vrši republički sekretarijat za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu, a nadzor u pogledu uslova pod kojima se održava nastava u ovim školama i propisani red u domovima vrši nadležni opštinski organ uprave. Vjerske zajednice mogu primati u škole za spremanje vjerskih službenika samo lica kojim je prestala zakonska obaveza pohađanja osnovne škole. Dači ovih škola mogu uživati pojedina prava koja se priznaju učenicima i studentima na redovnom školovanju. Koja su to prava određuju se zakonom ili ugovorom između vjerskih zajednica i odgovarajuće samoupravne interesne zajednice.

Zakon pravi ostru razliku u trećmanu daka vjerskih škola u odnosu na dake i studente na redovnom školovanju. Prvo, u samom nazivu pravi se razlika, jedni su učenici i studenti, dakle termini koji su uobičajeni i općenito upotrebљavani a drugi su samo polaznici, bez obzira da li su u srednjoj školi ili fakultetu. Zatim, učenje u vjerskim školama zakon ne tretira redovnim školovanjem iako se defaktu radi o redovnom školovanju. Kod nas postoji redovno i vanred-

no školovanje, odnosno učenje ili studiranje uz rad, a učenici vjerskih škola nlučem se po tome ne razlikuju od učenika ili studenata drugih škola. Na koncu najosjetljivija razlika je u pogledu priznavanja prava jednim i drugim. Čacima i studentima redovnih škola priznaju se sva prava koja su vezana za taj status, a dacima i studentima vjerskih škola mogu se priznati samo pojedina od tih prava. "Koja od tih prava oni mogu uživati utvrđuje se zakonom, odnosno ugovorom između vjerskih zajednica i odgovarajuće samoupravne interesne zajednice" (Čl. 25 zakona SR BiH), što u krajnjoj liniji znači da sticanje ovih prava zavisi od volje odgovarajuće samoupravne interesne zajednice. Zakoni SR Crne Gore i SR Hrvatske propisuju da redovni polaznici vjerskih škola mogu imati prava — što znači sva, a ne pojedina — koja se priznaju licima na redovnom školovanju. Zakoni SR Slovenije i Makedonije najširokogrudnije rješavaju ovo osjetljivo pitanje, zakoni ovih republika potpuno izjednaćavaju dake i studente vjerskih škola u pogledu uživanja prava koja proizlaze iz statusa učenika i studenata, sa učenicima i studentima drugih škola. Samo ovakvo rješenje je pravedno i pravilno, jer su dacim i studentima vjerskih škola u obavezama prema društvenoj zajednici potpuno izjednačeni, sa polaznicima drugih škola, ali u pravima nisu, što izaziva kompleks građanina drugog reda, a za takvo rješenje nema osnova u ustavu.

Pravo svojine

Vjerske zajednice mogu, u skladu sa zakonom, imati i sticati pravo svojine na nekretninama. Ovo pravo svojine odnosi se na zemljište i građevinske objekte (zgrade za stanovanje i poslovne potrebe), a mogu se sticati gradnjom, kupovinom, poklonima i na drugi način. Pravo svojine ograničeno je ciljem kojom treba da služe ove nekretnnine, a to je da služe za potrebe obavljanja vjerskih obreda, vjerskih poslova i smještaj službenika vjerskih zajednica. Za izgradnju, adaptaciju i tehnički prijem ovih objekata, vjerske zajednice su dužne pribaviti potrebnu dokumentaciju i odobrenje opštinskog organa uprave u skladu sa zakonom. Vjerske zajednice mogu imati pravo svojine i na onim objektima i predmetima koji predstavljaju kulturno-istorijsku i etnološku baštinu, ali su dužne da ih čuvaju i uredno održavaju⁹⁾.

⁹⁾ Vjerske zajednice odnosno njihovi organi mogu imati pravo svojina na zemljište u površini od 10 hektara (sto dunuma), a ako se radi o ustanovama većeg značaja ili veće istorijske vrijednosti i do 30 hektara, a stanova i poslovnih prostorija onoliko koliko je potrebno s obzirom na broj službenika i obim poslova. Pravna enciklopedija, Beograd, 1979, str. 374.

Vjerska štampa

Vjerske zajednice imaju pravo, u okviru vjerskih obreda i vjerskih poslova, izdavati svoje časopise, listove i druge štampane publikacije. Za ovu djelatnost važe opšti propisi o izdavačkoj djelatnosti i informisanju.

Finansiranje vjerskih zajednica

Vjerske zajednice su upućene na samostalno finansiranje. Finansijska sredstva za podmirenje svojih potreba vjerske zajednice namiču prikupljanjem dobrovoljnih priloga. Pravo prikupljanja ovih sredstava je ograničeno time što Zakon određuje na kome se mjestu ovi prilozi mogu prikupljati. Prikupljanje može se vršiti na mjestima gdje se obavljaju vjerski obredi u skupu i vjerski poslovi, kao i u stanovima i drugim objektima koji pripadaju vjerskim zajednicama i vjerskim službenicima. Izuzetno, vjerske zajednice mogu prikupljati priloge u vjerske svrhe i van naznačenih mjesta, ali na osnovu prethodno pribavljenog odobrenja nadležnog opštinskog organa uprave. U rješenju kojim se odobrava prikupljanje ovih priloga treba odrediti područje na kome se mogu prikupljati prilozi, namjenu priloga i imena lica koja su ovlašćena za prikupljanje, kao i rok važenja datog odobrenja. Ustavi ovlašćuju društveno-političke zajednice da mogu materijalno pomagati vjerske zajednice, a Zakon određuje da u pravilu vjerske zajednice samostalno raspolažu dodijeljenim materijalnim sredstvima. Uz ovo opšte pravilo, zakon predviđa i mogućnost da se odlukom o dodjeljivanju pomoći može odrediti i svrha u koju se može ta pomoć upotrijebiti u cijelini ili jednim dijelom. Davač pomoći ima pravo uvida u korišćenje namjenski dodijeljenih sredstava. Zakoni SR Crne Gore, Hrvatske i Makedonije propisuju da svećenici mogu primati nagradu u novcu ili na drugi uobičajeni način za obavljanje vjerskih obreda i vjerskih poslova koje obavljaju na zahtjev pojedinaca, bez obzira da li vjerski obred obavljaju u domovima vjernika ili na drugom mjestu. Ovo pravo svećenika zakon SR Bosne i Hercegovine nije izričito regulisao.

Udruženja vjerskih službenika

Zakoni SR Hrvatske i Makedonije utvrđuju pravo vjerskih službenika da osnivaju svoja profesionalna udruženja. Uslovi i postupak za osnivanje ovakvih udruženja određeni su u općim propisima o udruženjima. Zakon SR Bosne i Hercegovine nije posebno regulisao ovo pravo vjerskih službenika, ali oni to mogu učiniti na osnovu općih propisa o udruženjima građana.

Sankcije za povrede slobode vjeroispovijesti

Zakoni o pravnom položaju vjerskih zajednica razrađuju ustavna načela o slobodi vjeroispovijesti i utvrđuju uslove i način korišćenja vjerskih sloboda. Imajući u vidu senzibilnost vjerskih osjećaja i loših istorijskih iskustava u tom pogledu, svi ustavi (savezni, republički i pokrajinski) na tekstualno istovjetan način zabranjuju zloupotrebu vjere u političke svrhe, a zakoni o pravnom položaju dopunjaju zabranom izazivanja, raspirivanja ili podržavanja vjerske netrpeljivosti, mržnje i razdora. Radi pravilne primjene zakonskih odredaba i sprečavanja zloupotreba, bilo od strane vjerskih zajednica, bilo državnih organa ili pojedinaca, zakoni za prekršaje utvrđuju više kaznenih sankcija, različitog stepena oštine. Prema težini delikata kazne se mogu razvrstati u tri kategorije: delikti za koje je propisana kazna zatvora do 60 dana, — delikti za koje je propisana alternativno zatvor ili novčana kazna, — i delikti za koje propisana samo novčana kazna.

Zakon SR Bosne i Hercegovine razrađuje vrste delikata i visinu sankcije dok zakoni drugih republika sažetije regulišu ovu materiju. Kao delikventa-izvršioca pojedinih prekršaja zakoni Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Makedonije označavaju pojedince, dok zakon Crne Gore čini odgovornom vjersku zajednicu, kao da državni organi, radne i društvene organizacije i pojedinci ne mogu izvršiti pojedine prekršaje.

Zakoni koji su bili predmet razmatranja regulišu, uz manja odstupanja, skoro na isti način pitanja vezana za položaj i djelatnost vjerskih zajednica. Upotreba termina je neujednačena a u pojedinim normama i neadekvatna. Tako npr: čovjek i građanin u Čl. 8 i 31 t. 7 Zakona Bosne i Hercegovine, u Čl. 7 st. 3 i Čl. 8 st. 8 Zakona Crne Gore, u Čl. 23 t. 1 Zakona Hrvatske i Čl. 5 st. 1, 2 i 4 i Čl. 30 st. 5 i 6 Zakona Makedonije. Ustavi obezbjeđuju slobodu vjeroispovijesti čovjeku, a navedeni zakoni u citiranim članovima upotrebljavaju riječ građanin što nije isto, jer je riječ građanin uži pojam od riječi čovjek.

Hamdija Čemerlić, Professor

THE LEGAL POSITION OF THE RELIGIOUS COMMUNITIES IN SFRY

Summary

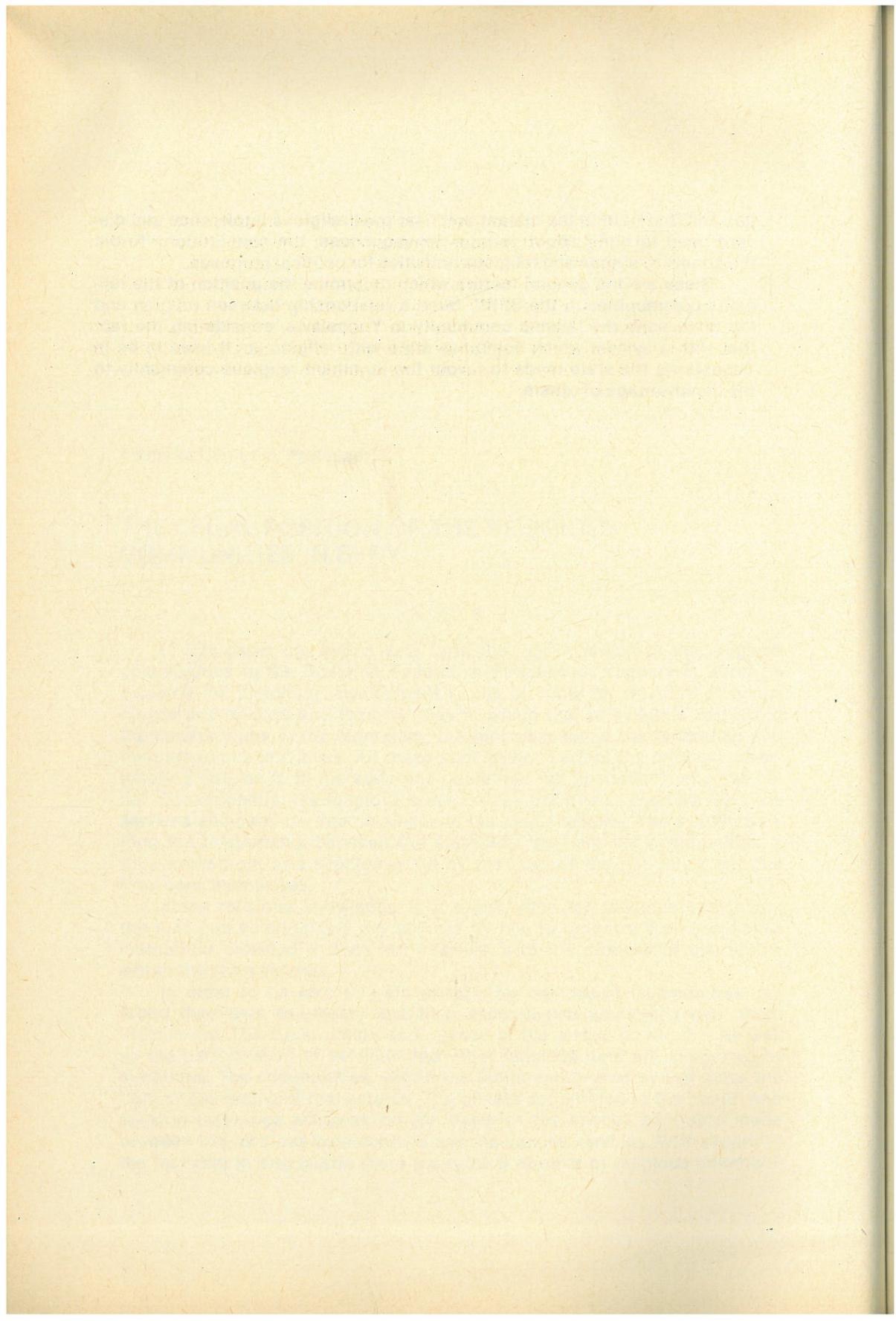
In this paper the author sets forth the legal position of the religious communities in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. First he explains the historical development of the struggle for freedom of conscience and religion and then the way in which that principle is applied in the constitutions of the federation, the republics within the federation and the autonomous provinces. All these constitutions adopt the principle of separating religion from the state and guarantee full freedom of religious belief. Consequently, the religious communities are free to practise religious services and carry on their business in the field of religion. The system defining the relationship between the state and the religious communities is fully worked out and supplemented by the laws of the Republics and the Provinces themselves.

Since religious knowledge is a prerequisite for religious conviction, the religious communities are allowed by law to organize their respective instruction provided it does not interfere with the process of instruction within the state schools.

In order to be able to train priests the mentioned communities can found their own secondary and high schools and administer over them themselves. The construction and upkeep of the places of worship as well as the performance of services and other religious acts are supported by donations. The communities, within the limits determined by law, have the right of ownership of real estates. The priests are entitled to the health and pension insurance schemes on the basis of the special contracts made between the religious communities and insurances services. With regard to the fact that in Yugoslavia there are quite a number of religious communi-

ties and that both in the distant and near past religious intolerance and discord used to bring about serious consequences, the constitutions forbid the abuse of religion and religious activities for political purposes.

These are the general factors which determine the position of the religious communities in the SFRY. Such a relationship between religion and the state suits the Islamic community in Yugoslavia, considering the fact that with a system which combines state with religion (as it used to be in Yugoslavia) the state tends to favour the dominant religious community to the disadvantage of others.

Dr Džemal Ćehajić, vanredni profesor

Šejh Abdulah Bošnjak "Abdi" bin Muhamed al-Bosnevi (um. 1054/1644)

Sljedbenik Bajrāmī-melāmī tarika, poznavalac i komentator Ibn al-'Arabijevih djela i zaneseni pristalica njegove sufi škole, šejh Abdulah se rodio u Bosni negdje 992/1584. godine.¹⁾ Osnovno i srednje obrazovanje stekao je u Bosni, studirao u Istanbulu.²⁾ Po svršetku studija izvjesno vrijeme je proveo u Brusi, izučavajući sufi teoriju i praksu kod šejha Hasana Kabaduza iz Bruse od koga je primio i diplomu (idžazet na iršad), da bi se 1046/1636. godine, putujući preko Egipta, obreo u Mekki da obavi hodočašće.³⁾ Vrativši se iz Hidžaza, šejh Abdulah je izvjesno vrijeme živio u Damasku u neposrednoj blizini Ibn al-'Arabijevog mauzoleja, posvetivši se studiranju njegovih djela. Kasnije odlazi u Konju da posjeti grobove velikih sufija: Dželaluddina Rumija i Sadrudrina Konjevića, gdje je proveo posljednje godine svoga života i umro 1053/1644. godine⁴⁾ Na njegovu vlastitu oporuku, sahranjen je pored Sadrudina Konjevića, također, Ibn al-'Arabijevog učenika i komentatora njegova djela Fusus al-hikama.

¹⁾ Bagdatlı Ismail-paşa, Hidayat al-'arfin asma'al-muellifin wa asrār al-musannifin, I, Istanbul, 1951, str. 476/I.

²⁾ Bursali Mehmed Tahir, Osmanli Müellifleri (1299—1915), I, Istanbul, 1915, str. 60.

³⁾ Abdulkaki Gölpinarlı, Melamilik ve Melamiler, Istanbul, 1931, str. 79.

⁴⁾ Mağmū'a-i-vefeyāt-i-tarīka-i-Bayramiyya, Suleymaniye ktb., Istanbul, str. 18-b; Safvet-beg Bašagić, bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo, 1912, str. 74; Isti, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb, 1931 str. 1; Mehmed Handžić, Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana, Sarajevo, 1933, str. 29; Mehmedad Sureyya, Sicilli Osmani-yahod Tezkere-i Meşahiri Osmaniye, III, Istanbul, 1311, str. 367.

Na nadgrobnom spomeniku uklesan mu je natpis koji glasi: "Ovo je grob siromašnog putnika na zemlji, Abdulaha Bošnjaka, Rumije Bajramije."⁹) Uspomenu na šejha Abdulaha sačuvala je i narodna tradicija, kako je to uostalom spomenuto i u Bosanskoj salnami iz 1304. godine na strani 154, koja kaže da je on umro u Staroj Gradišci u Slavoniji i da je sahranjen u zasebnom turbetu koga narod smatra turbetom šejha Abdulaha "Gaibija", autora komentara na Ibn al-'Arabijev Fusus al-hikam. Ovu pogrešnu pretpostavku naveo je i Safvet-beg Bašagić u svojoj disertaciji.¹⁰⁾ poistovjetivši ga sa jednom drugom ličnošću pod imenom "Gaibi", kako to saznaјemo na osnovu novijih istraživanja.

Pored ovih veoma oskudnih podataka o šejh Abdulahovom životu, zna se da je imao i jednog sina Hasan — efendiju, koji je bio učen, muderiz, kadija i mula u Kududsu, i koji je umro 1069/1659. godine.¹¹⁾

Međutim, ovo pomanjkanje informacija o životu šejha Abdulaha, nadoknađeno je na izvjestan način onim što se sačuvalo od njegove književne zaostavštine. Naime, pored toga što postoji velik broj sačuvanih njegovih djela, književni istoričari i biografi su zabilježili znatan broj šejh Abdulahovih radova koji variraju u broju s obzirom da su neki autori navodili samo najvažnije. U tome je najdalje otišao Bursali Mehmed Tahir koji u svom djelu "Osmanlı müellifleri"¹²⁾ spominje 60 naslova šejh Abdulahovih djela, u čemu ga slijedi i Bagdatli Ismail-paša u djelu "Hidayat al-'arifin asma'a'l-Muellifin wa asrar al-musannifin"¹³⁾ koji navodi oko 46 naslova, što je, svakako, dovoljno da ukaže na Abdulahov bogati stvaralački opus. Njegovo djelo je značajno kako obimom tako i diversibilnošću. Ono se kreće od kratke rasprave od nekoliko stranica do dvotomnog djela od preko 1150 stranica štampanog teksta, kao što je njegov Komentar na Fusus al-hikam od Ibn al-'Arabija. Sa čisto formalne strane, to su sufistički komentari na pojedine Kur'anske versove, ili rasprave kao moto njegova filozofsko-mističkog ispitivanja i razmatranja, ili kritički osvrti na pojedine sufi autore i njihova djeła, kao i polemike sa protivnicima Ibn al-'Arabija i sufi idealja njegove škole i drugo.

Njegovo stvaranje je tematski raznovrsno, budući da je šejh Abdulah kao teoretski predstavnik Ibn al-'Arabijeve mističke škole, raspravljaо maltene o svim sufi temama koje je istaklo njegovo vri-

⁹⁾ M. Tahir, OM, I, 60; M. Sureyya, SO, III, 367; Kadić, Kronika, II, 94 (Djelo se nalazi u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu); Small Balić, Kultura Bošnjaka, Beč, 1973, str. 60, 66; Sami Bey Frašeri, Kāmūsu'l-a'lām, IV, Istanbul, 1311/1894, str. 3106.

¹⁰⁾ S. Bašagić, Bošnjaci ..., str. 74—75.

¹¹⁾ Vidi: SO, III, 367; M. Kadić, Kronika, II, 94.

¹²⁾ B. M. Tahir, OM, I, 60—62.

¹³⁾ Bagdatli Ismail-paša, Hidayat al-'arifin asma'a'l-muellifin ..., I, 476/II, 477/I.

jeme, kao i sufi pravcu koji je slijedio, mada se može reći da je već dio njegovih radova, imao je polemički i, još više, apologetski karakter. U svakom slučaju treba apostrofirati i to da sve ono što je zao-kupljalo šejha Abdulaha kao sufiju i šejha objasnio je i prokomentirao u svojim traktatima tako da njegovo djelo predstavlja jednu cje-lovitu sliku i pregled pitanja što su bili od interesa za sufije njegova vremena, kao i nagovještaje tendencija i teoretsko-tematskih razr-ješenja u tadašnjoj sufi teologiji.

U svojim djelima, šejh Abdullah raspravlja: o Bogu kao apsolutnom Biću i Njegovoj prirodi, o Bogu kao tvorcu svemira, o fenomenu stvaranja, o čovjeku i njegovoj duhovnoj prirodi, kao i o čovjekovom mjestu u svijetu, relacijama i odnosima ljudske duše i Boga, prais-konsko stanište duše kao "ideje" u božjem znanju i njenom usponu i povrataku na to stanje prije fenomenalne egzistencije, o tarikatu i životu sufije kao iniciranom. Međutim, on mnogo raspravlja i o "sve-cu" (evlji ili božjem štićeniku), što je i dokaz da se tasavvuf, opre-mečen u tariku, zaglibio u one periferne fantazme i tvorevine što ih je satkala narodna mašta, kao i o "savršenom čovjeku", kojem je, počev od Halladža, preko Ibn al-'Arabija i Džilila, sufi teorija prida-vala odredene božanske prerogative njegovo učestvovanje u božanskom, umjesto da se duhovni život usmjeri na esencijalno. Na to najbolje upozorava nekoliko naslova njegovog djela:

1. *Šarḥ-u Fuṣūṣ al-hikam* sa punim naslovom "Taḡalliyāt-u arāis 'il Fuṣūṣ fi minassāt — i ḥikam 'il-fuṣūṣ (Skidanje duvaka s mlada božanskih objava na uzvišenim stolicama mozaičke mudrosti).

2. *Risāle-ye Gulšan-i rāz-i 'ārifān* (Traktat o ružičnjaku tajne gnostika),

3. *Kitāb ul-'azā' al-ruhī al-mamduūd li adyāf 'il-varidīn min marātib 'il-wuğūd* (Duševna utjeha pružena gostima koji dolaze sa stepenima bića),

4. *Risālatu sirr 'il yakīn fī tafsīr-i kawlihī ta 'alā wa'bud rabba-ka hatta ya 'tiyaka'l- yakīn* (Tajna čvrste vjere u tumačenju božjih riječi "I sve dok si živ Gospodaru svome se klanjaj),

5. *Risālat 'ul-akribā fī bayān'il-ināba wa'l-tawba* (Traktat o objašnjenu povratka i pokajanja),

6. *Risāla fī tafsīri kawlihi* - 'alā wa huwa'l-lazi halakassamā-wāti wa'l-ardi (traktat o tumačenju božjih riječi: "On je u šest vremenjskih razdoblja nebesa i zemlju stvorio"),

7. *Kitāb 'ul-durr al-manzūm fī beyān-i sirr 'il-ma'lūm* (Knjiga sti-hovani biser u objašnjenu tajne znanosti),

8. *Kitāb 'un-na'layn fī wusūl illa Hadrat' il-gam'ayn* (Knjiga o skidanju obuče u dostizanju Prisutnosti dviju cjeline),

9. *Kitābu tahakkuk 'il-ğuz'i bi şūrat' il-kulli wa'zhur' il — far' i 'ala surat' il-aşlı* (Knjiga o realizaciji dijela u formi cjeline i pojavi ogranka u formi osnove),

10. Kitābu diyā 'il-luma' wa'l-bark min Ḥadrat'il-ġam'wa'l-rat (Knjiga o svjetlu bljeska i sijevanja iz Prisutnosti jedinstva i sjedinjenja),

11. Kitāb 'ul-kanz'il-maḥtūm fi taba'iyyat'il-'ilmī līl-ma'lūm fi-l-raddi 'alā 'Abd'il-Karim al-Gillī al-marḥūm (Zapečaćena riznica u zavisnosti znanja o predmetu u odgovoru Abdul-Karim al-Džiliju),

12. Kitāb sirri ta'ayyuni arwāh'il-anbiyā'wa ashāb'il-ġam'fi merātib'is-samāwāt'is-sab' (Tajna determinacije duša poslanika i posjednika objedinjavanja unije na stepenima sedam nebesa),

13. Kitābu sirr'il-hakā'ik'il-ilmiyya fi bayān'il-sabita (Tajna znanstvenih biti u objašnjenju arhetipova), itd.

Iz gore navedenih naslova djela jasno je da je šejh Abdulah dobro poznavao islamske teološke discipline i naročito tasawwuf u okviru kojeg se i kreće njegovo stvaranje. Ipak najvažnije, mada ne i jedino vrijedno djelo šejha Abdulaha, je njegov komentar na Ibn al-'Arabijev Faṣūs al-hikam koji novi naslov "Taġalliyāt-u'arāis-in-nuṣūs fī minaṣṣāt-i hikam'il-fuṣūs (Skidanje duvaka s mlađa božanskih objava na uzvišenih stolicama mozaičke mudrosti). Svoj komentar Abdulah je napisao prvo na turskom, a zatim ga je preveo na arapski jezik.¹⁰⁾ (Komentar pisan na turskom jeziku štampan je u Bulaku (Egipat) 1252/1836), i u Istanbulu 1290/1873. godine u dva toma na 1150 stranica teksta.). Na kraju drugog toma nalazi se kasida od 107 polustihova u pohvalu Faṣūs al-hikama i njegova autora Ibn al-'Arabija. Ovaj šejh Abdulahov komentar se smatra kao jedan od najboljih komentara, za koji Hadži Halifa kaže da je "pomiješan sa tekstrom i veoma dobar, možda najbolji od svih komentara."¹¹⁾

Uz tekst komentara Abdulah je napisao i opširan uvod od dvanaest tematskih naslova u kojem je izložio sva osnovna pitanja sufi teorije i prakse. Međutim, mi ćemo se ovdje baviti samo jednom njegovom risalom (traktatom), "Knjigom o stvaranju dijela u vidu cjeline i manifestaciji ogranka u formi korjena" koju donosimo u prijevodu.

Kao moto svih refleksija i razmišljanja šejh Abdulah u ovom traktatu kreću se oko jednog Ibn al-'Arabijevog stiha u 330-tom poglavljaju njegova djela *Futūḥat al-Makkiyyah* koji glasi: "U kreaciji je sama Istina (Bog), ako si ti vidovit, a u Istini (Bogu) je sama kreacija ako si razuman. Ali ako posjeduješ oboje i prodoran pogled i razum, ti ćeš defakto vidjeti samo jednu stvar u njemu (svijetu)."¹²⁾ Ibn al-'Arabi je ovdje istakao jedan svoj stav, kada je riječ o spoznaji i pristupu Realnom i fenomenalnom, da se naše spoznavanje odvija na

¹⁰⁾ Komentar pisan na turskom jeziku štampan je u Bulaku 1252/1836, i u Istanbulu 1290/1873. godine u dva toma na 1150 stranica teksta.

¹¹⁾ Halifa, Keşf el-Zunun, II, str. 1263.

¹²⁾ Šejh Abdullah mnogo citira Ibn al-'Arabija i njegove stavove i mišljenja, kao i ovdje.

dva plana: intuitivna, ili "ezoterička spoznaja, odnosno znanje duše, čije "oko" promatra Istину (Boga), što je izvan dosega misli, ili racija. Naime intuicija (basirat) saznaće samu Realnost, dok je spoznajna sfera razuma fenomenalni svijet. Mada uvijek daje prednost intuiciji, Ibn al-'Arabi je svjestan da savršeno, saznanje predstavlja izvjesnu sintezu, ili objedinjavanje, pa po tom i razvijanje racionalnih i intuitivnih mogućnosti čovjeka. On upotrebljava termin al-ruh (racionalna duša), a misli pojedinačna inteligencija, modus ili pojedinačno univerzalnog razuma.¹³⁾ Ibn al-'Arabi definira duh al-ruh/kao racionalni princip čiji jedini cilj da traži pravo znanje. "Pod dušom", kaže on, "ja podrazumijevam savršenu prostu supstancu čiji su jedini atributi: sjećanje, zadržavanje ideja, komprehenzija, razlikovanje i refleksija."¹⁴⁾

U skladu sa datim sposobnostima, postoje i tri nivoa vizije i promatranja. Po Abdulahu, jedni opažaju kako se Apsolutno u jednoj općoj egzistencijalnoj epifaniji pojavljuje u svakoj formi kreacije prema sklonosti i sposobnosti da Ga primi, drugi opažaju forme kreacije u ogledalu te egzistencijalne epifanije Apsolutnog koje ih je otkrilo i pokazalo, a treći sjedinjuju obje vizije. Oni koji posjeduju "unutrašnje oko" i "svjetlo intuicije" mogu da zapaze kako se božansko svjetlo reflektuje u kreaciji i u prirodi fenomenalnih formi. I pomoću "svjetla unutrašnjeg oka" (basirat) zapaziće kako se to božansko svjetlo pojavljuje u srcima, o čemu govori i Kur'anski vers: "Allah je izvor svjetlosti nebesa i zemlje."¹⁵⁾ Ili: "Kuda god se okrenete, pa tamo je Allahova strana."¹⁶⁾ Ovdje se aludira na poseban "modus" Esencije koja objedinjava sve moduse imena, ili se misli na bit božjeg imena "Izvanjski, koji se pojavljuje" (al-Žāhir), "Determinisani (al-Muṭa'ayyin) u zasebnoj pojavi. Šejh Abdulah toj sjedinjujućoj Esenciji daje ime Allah. To bi bio prvi stepen: "U kreaciji je sama Istina (Bog)", ako si ti vidovit".

Na drugom stepenu "U Istini (Bogu) je sama kreacija", ako si razum, promatra se kreacija koja se manifestira i determiniše u božanskom svjetlu kojeg je On pokazao iz tmina nevidljivog svijeta (al-fayb). Pod Istom ovdje se podrazumijeva Istina (Bog) koja se epifanira i manifestira u svakoj formi kreacije, ili se misli na opću egzistencijalnu epifaniju Apsolutnog što duboko prodire u sve konkretnе realitete mogućih stvari i pojave egzistenata, ili ime svojstveno posebnoj pojavi, koje je "Izvanjski".¹⁷⁾ Međutim, ovdje Abdu-

¹³⁾ A. E. Afifi, *The Mystical philosophy of Muhyiddin Ibnul Arabi*, Cambridge, 1964, str. 116.

¹⁴⁾ S. A. Q. Husaini, *The Pantheistic Monism of Ibn Al'Arabi*, Lahore, 1970, str. 185.

¹⁵⁾ Kur'an, 24 — an-Nur, 3, Korkut, 358.

¹⁶⁾ Kur'an, 2 al-Bakara, 115, Korkut, 19.

¹⁷⁾ Vidi strana 12 ovog rada.

Iah ne misli na "apsolutnu Istinu" (al-Haqq al-mutlaq), jer svojom apsolutnošću "On" je transcendentan da bi bio mjesto, da bi se u njemu licirala kreacija, ili da se u Njemu širi stvoreno (al-muhdat). "Uzvišeno je daleko iznad toga", kaže Abdulah.

Na trećem stepenu, oni koji posjeduju intuiciju i razum zajedno, opažaju samo Jedno (al-wahid), vide samo jednu Realnost. Zapravo vide da je egzistencija, koja obuhvata i Istinu i kreaciju, kao jedan bitak, jedna realnost, koju Abdulah sa jednog aspekta naziva "Istinom" (Bogom), a sa drugog "kreacijom". Dakle, naš mistik tu realnost vidi na jedan način kao Istinu, a kao kreaciju na drugi.¹⁸⁾

Kada Abdulah govori o kreaciji i Ištini (Bogu), on upotrebljava metaforu lica i sjene, jer za njega je svijet samo sjenka, neopstojaće po sebi. Svijet opстоји sa Istinom koja se manifestira u slikama arhetipova putem emanacije, najsvetijeg izljeva (al-fayd al-akdes), i Njegovom manifestacijom u kosmičkim realitetima i kreacijskim likovima pomoći emanacije sa svetim izlevom (al-fayd al-mukaddes). Po njemu, svijet je slika formi koje se determiniraju u arhetipovima koji su u ne-egzistentnosti (al'-adem).

Konsekventno njegova teorija o tri nivoa, on dijeli subjekte na one koji posjeduju viziju, ili sposobnost opažanja Istine (hā'i as-shuhūd) i na one koji su skriveni od Istine (al-hā'i al-hiğāb), koji vide samo "egzistencijalnu tamnu sjenu", ili "svijet", odnosno kreaciju, koju on vidi kao slike, likove manifestirane u skrivenim arhetipovima, a ne vidi Istinu koja se epifanira u njima. Zapravo vizija Istine u bitima mogućih stvari prije nastanka egzistenata je vezana za fazu emanacije, ili širenja najsvetijeg izljeva na esencije possibiliteta u njihovom stanju ne-egzistencije ili u znanstvenoj Prisutnosti. To Abdulah naziva "vizijom Istine okom Istine", gdje je kreacija samo pojava, a Iština unutrašnje, bit.¹⁹⁾

Dakle, oni koji posjeduju i intuiciju i razum zajedno, zapazice da opстоji samo jedno Biće, koje se epifanira u esencijama i determinira u kosmičkim bitima. Vidjeće, zapravo, Istinu u kreaciji, a kreaciju u Ištini. Ali ukoliko bude promatrao kreaciju na prvom nivou manifestacije u bitima mogućih stvari (hakikat al-mumkinat) u svjetlima veličanstvenog sjaja božanskog lica, zatim ako bude promatrao pojave kosmičkih slika koje su zaciјelo slike znanstvenih likova u egzistencijalnim manifestacijama Apsolutnog, tada će vidjeti Istinu kako se manifestira u punom sjaju na egzistencijalnom planu i kosmičkoj manifestaciji.²⁰⁾ Međutim, šejh Abdulah je uvjeren da se Iština ne može promatrati odvojeno od supstancije, materije.

¹⁸⁾ Vidi strana 13 ovog rada.

¹⁹⁾ Vidi strana 16 ovog rada.

²⁰⁾ Vidi strana 17 ovog rada.

Iznad svih ovih nivoa je vizija koju je posjedovao poslanik Muhammed i "naslijednici utonuli u njega naslijedem" — savršeni i hali-fe. Ovi "siromasi Muhamedije", kako ih naziva šejh Abdulah, ne promatraju kreaciju, nego arhetipove posibiliteta na ne-egzistentnosti, utonuli u Biću Istine, u ocean Apsolutnog Bića. Jedino oni promatraju, vide "sa božanskim čistim svjetlom", koje je uništilo njihova tijela, njihove osjete, njihov razum i bacilo ih u more jedinstva na koje je ukazao poslanik Muhammed riječima: "Moj Bože, učini me svjetlom, a Allah upućuje Svome svjetlu koga hoće i taj je na pravom putu."²¹⁾

²¹⁾ Vidi strana 18 ovog rada.

Knjiga o ostvarenju dijela u vidu cjeline i javljanju ogranka u vidu osnove

Hvala Allahu, darežljivom i dobročinitelju, koji "smjenjuje noć danom a dan noću"²²⁾ koji se pojavio pred tamom nevidljivog svijeta (*al-gayb*), pa se ukazaše realiteti mogućih stvari (*haķayik al-mumkināt*) u tom pojavljivanju poput lika u ogledalu. Sa ogledala arhetipova (*al-a'yān*) raširilo se svjetlo egzistencijalne manifestacije (*nur al-taġallī al-wuġūdī*), te se u njemu pojavio svijet kao sjena (*al-zill*) da bi se ostvario dio u vidu cjeline i da bi se pokazao ogrank u vidu osnove. Tako se stvar pojavljivanja prolježe od imaginacije i racija od stepena osjetne percepcije (*al-Šahāda al-hissiyah*) i fakta. Allah blagoslovio onoga koji sjedinjuje sve, koji izvodi sve (na pravi put) iz mora tmina i neznanja, Muhameda poslanog u periodu "vaganja" (*al-mizān*),²³⁾ Gospodara vaganja i mjerjenja, koji će biti odlikovan na dan skupljanja i razdvajanja na putu jedinstva u vidu ispravnog ponašanja u svim stvarima i pravdi; Allah blagoslovio njegov rod i drugove njegove, velikodušne i darežljive ljudi. Rekao je Veliki Šajh (*al-Šajh al-akbar*) i "Crveni Fosfor-zlato" (*al-Kibrit al-ahmar*) (Ibn al-'Arabi), neka je Allah zadovoljan s njim, u 330-om poglavju *Futuhata u stihu*: "Pa u kreaciji je sama Istina (ayn al-Haķ) ako si ti vidovit, a u Istini je sama kreacija ('ayn al-ḥaḳ) ako si razuman. Ako si vidovit i razuman zajedno, vidjećeš, u stvari samo jedno u tome. Znaj da vidovit u narodnom govoru je onaj koji vidi Istinu u kreaciji, pa će kreacija biti ogledalom Istine, unutrašnjošću kreacije i spoljašnjošću Istine. A razuman je onaj koji vidi kreaciju u Istinici, pa će Istina biti ogledalom kreacije i unutrašnjošću Istine a spoljašnjošću kreacije. Medutim, vidovit i razborit zajedno, to je onaj koji vidi Istinu u kreaciji, a kreaciju u Istinici, i ne skriva se jednom vizijom od druge. Što se tiče objašnjenja narodnim govorom, znaj da je kreacija nastala izlivom Istine (*ifāḍat al-Haḳ*) na arhetipove mogućih

²²⁾ Kur'an, 22 *al-hadž*, 61, Korukt, 341.

²³⁾ "I da krivo na litru i na kantaru na mjerite", Kur'an, 6 *al-an'am*, 152. "O narode moj! Pravo mjerite i na litru i na kantaru i ne zakidajte ljudima stvari njihove..." Kur'an, 11 *Hud*, 85, Korukt, 224.

stvari (*a'yān al-mumkināt*) u ne-egzistenciji (*al-'adam*), stepenom mogućnosti i Allahovim udahnućem u svaku formu od formi svjetova poslije oblikovanja te forme. Pa konkretni realiteti (*al-a'yān al-mumkināt*) i kreacijske forme (*al-ṣuwar al-balkiyya*) su, u jednom pogledu, ogledala za božanski dan (*al-nāḥ al-ilāhi*) u smislu onoga kako uzvišeni Allah kaže: "I kad mu dam lik i u nju udahnem od svoga duha (dušu) . . ."²⁴⁾ U drugom pogledu oni su pojave (*māzāhir*) za opću egzistencijalnu teofaniju, jer teofanija bitka se determinira u svakoj kreacijskoj formi prema dispozicijama i (sposobnostima) konkretnih realiteta i kreacijske materije, supstance (*al-māddah*). Epifanija je, također, jedno ogledalo za konkretnе realitete i za stvaralačke forme, jer konkretni realiteti pojavljuju se samo u egzistencijalnoj epifaniji i darežljivom božanskom dahu (*al-nāḥ al-ilāhi al-gudi*). Pa neki od očeviđaca, ljudi vizije (*ahl al-šuhud*) vide Istinu u kreaciji; tj. vide opću egzistencijalnu epifaniju u svakoj stvaralačkoj formi prema njenoj mogućnosti i sposobnosti, a neki od njih vide forme kreacije u ogledalu te egzistencijalne epifanije koja ih je stvorila i pokazala se u njima, a neki od njih sjedinjuju obje vizije. Šejh (*Ibn al-'Arabi*), neka je Allah zadovoljan s njim, ukazao je na prvi od ta tri stepena, rekavši: "Pa u kreaciji je sama Istina, ako si vidovit; tj. kreacija je, s obzirom na stepene u njoj, jedno mjesto i ogledalo za božanski dah i za egzistencijalno svjetlo Premilostivog. Ako imaš unutrašnje oko i ako posjeduješ svjetlo intuicije (*firāset*) vidjećeš to božansko svjetlo u ogledalima kreacije i u pojavama formi (*ṣuwar*) fenomenalnog svijeta, i nećeš biti pokriven kreacijskom formom. Da li će prodreti svjetlo tvoje intuicije (*basirat*) u srž (*lubb*) stvorenja, (pa ako je to tako) pa ti ćet vidjeti to svjetlo koje se epifanira i koje se pojavljuje u njemu, kao što uzvišeni Allah kaže: "Allah je izvor svjetlosti nebesa i zemlje"²⁵⁾, jer egzistencijalno svjetlo je vidljivo, pa se pojavljuje u višim nebeskim likovima i nižim zemaljskim formama. Rekao je Uzvišeni: "Kuda god se okrenete, pa tamo je Allahova strana (*Biće?*)²⁶⁾; tj. poseban modus (*wağh*) od modusa Esencije (*huwiyyat*) koja objedinjuje sve distinkтивne moduse imena kreacijskih pojava (*al-māzāhir al-halkiyya*). To je bit imena "Izvanjski" (*al-żāhir*) i "Determinisani" (*al-Muta'ayyin*) u zasebnoj pojavi kojom ime ukazuje na Uzvišeno Imenovano, kojem pripada modus Esencije (*al-huwiyyah*); tj. modus imena svojstvenog za tu pojavu, od božanskih modusa koje objedinjuje modus univerzalne objedinjavajuće Esencije, kojoj svojstveno ime Uzvišenog Allaha. To je esencija (*hakikah*) kojom se razlikuje jedno ime od drugoga. On je ukazao i na drugi stepen rekavši: "U Istini je sama kreacija, ako si

²⁴⁾ Kur'an, 15 al-Hidzr, 29, Korkut, 257.

²⁵⁾ Kur'an, 24 an-Nur 3, Korukt, 358.

²⁶⁾ Kur'an, al-Bakara, 115, Korukt, 19.

razuman; tj. ti ćeš vidjeti u ogledalu svjetla Istine i egzistencijalne manifestacije samu kreaciju. Znači da ćeš vidjeti kreaciju kako se manifestira i determinira u božanskom svjetlu kojeg je On pokazao iz tmina nevidljivog svijeta (al-gayb). Tj. Istina će tebi biti očevidna, ako si zdrava razuma, jer razum razboritih ograničava stvar (al-amr). Ali, svjetlo njegove intuicije (firāsat) prodire u srž (lubb) kojom se kreacija održava, pa će vidjeti kako se ispunjava Istinom i kako obuhvata kreaciju sa izljevom egzistencijalne manifestacije. Onda, sa Istinom se ovdje cilja Istina koja se manifestira i epifanira u svakoj formi od formi kreacije. To je opća egzistencijalna epifanija koja duboko prodire u sve konkretnе realitete mogućih stvari i pojave egzistenata. Ili je (to) ime za pojavu koja je "Izvanjski". Nije (to) Apsolutna Istina (al-Hakк al-mutlak) koja je samo univerzalno ('ayn al-kull) s obzirom da se pojavljuje sa svjetлом Svoje egzistencije u svemu. Jer svojom apsolutnošću, On je transcendentan (munazzah) da bi bio mjesto, ili da se u njemu širi ono što je stvoreno (al-muhdat) pa da Uzvišeni postane jedno mjesto za njega. Uzvišeno je daleko iznad toga.

Ukazao je i na treći stepen rekavši: "A ako posjeduješ intuiciju i razum zajedno, pa ti ćeš vidjeti defaktu samo jednu stvar u njemu. Tj. ako si vidovit i razuman, ako posjeduješ viziju i manifestaciju Istine u kreaciji, ako posjeduješ viziju pojave kreacije u Istinici, i ako si sjedinio obje vizije i nisi pokriven jednom od druge, ti ćeš vidjeti u egzistenciji defaktu samo Jedno (wahid). To znači da ćeš opaziti da egzistencija koja obuhvata Istinu i kreaciju je jedan bitak. To znači da ćeš vidjeti Istinu u kreaciji u jednom pogledu, a vidjećeš kreaciju u Istinici u drugom, s obzirom na manifestiranje njenog, u stvari, u jednom obliku koji ti nazivaš Istinom s jednog aspekta, a kreacijom s drugog. A u nekim rukopisima (stoji): Ako si vidovit i razuman, pa ti ćeš vidjeti formalno samo jednu te istu stvar u njemu. Tj. ako vidiš Istinu u kreaciji, a kreaciju u Istinici, pa ti vidiš formalno samo jedan bitak u egzistenciji. Vidjećeš formalno samo jednu realnost. Ti ćeš je vidjeti kao Istinu na jedan način, a kao kreaciju na drugi. A kad se govori jezikom odabranih i jezikom naroda, znaj da ono što se naziva kreacija i drugo u odnosu na Istinu je kao odnos sjene prema osobi. Ona nema egzistenciju po sebi, jer je ne-egzistentna po sebi. Njena egzistencija ovisna je o egzistenciji osobe kojoj je ona sjena. Tako isto i svijet je neopstojeći po sebi, postoji sa Bićem Istine koja se prvo manifestira u likovima fiksiranih entiteta (arhetipova) putem najsvetijeg izljeva-emanacije (al-fayd al-aķdes) i drugo sa njegovom manifestacijom u kosmičkim realitetima (al-hakкal-kawniyya) i kreacijskim likovima sa svetim izljevom. Dakle, svijet je slika formi determinisanih u realitetima mogućih stvari u Znanstvenoj. Prisutnosti putem manifestacije Istine njima i Njenog javljanja u njima s obzirom na njih. Biće determinisano u realitetima je biće Istine koja

se manifestira u njima, dok su arhetipovi u prvo bitnoj ne-egzistentnosti (al-'adammya al-aṣliyyah). Samo kada se svjetlosna sjena Apsolutnog Bića pruži na ogledala skrivenih arhetipova i na pojave znanstvenih biti, produži se i jedna skrivena sjena od osoba entiteta prelazeći u crninu zbog vezanosti arhetipova za svjetlo egzistencije, pa se (tako) pomiješaju te dvije sjene i pojavi se crnina skrivenosti arhetipova, a skrije se svjetlo manifestacije Premilostivog. Zbog obojenosti arhetipova tamom pokaže se svjetlosna egzistencijalna sjena kao tamna crnina. Stoga skriveni (ahl al-hiḡāb) zavjesom između njih i Boga) vide egzistencijalnu tamnu sjenu zvana "svijet" i kreaciju koja (predstavlja) slike distingvirane u skrivenim ne-egzistentnim arhetipovima, a ne vide Istinu koja se epifanira u njima. Ali, Iština po mišljenju učenjaka (efādil) njihovih je racionalna, nevidljiva. Očevici (ljudi vizije-ahl al-ṣuhud) dijele se ovdje na tri i više dijelova prema stepenima na kojima su se ostvarili. Neki od njih koji vide Istinu u kreaciji, naziva se "vidovitim" (du aynin) a onaj od njih koji vidi kreaciju u Ištini naziva se "razboritom" (du aklin), a neki od njih koji sjedinjuje obje vizije i ne pokriva se jednom od druge, naziva se ujedno vidovitim i razboritom.

Tako je Šejh, neka je Allah zadovoljan s njim, ukazao na prvi dio riječima: "U kreaciji je sama Iština, ako si vidovit; tj. u pojavama kreacije manifestira se sama Iština u općoj egzistencijalnoj manifestaciji (al-taġallī al-wuġūdī al-'āmm), tako da ti možeš vidjeti Istinu u svakoj pojavi s obzirom na nju. Ako si prodorna oka, ti možeš da viđiš stvar (al-amr) onako kakva ona u istinu jeste. Rekao je uzvišeni Allah: "Mi ćemo im pružati dokaze naše u prostranstvima svemirskim, a i u njima samima, dok im ne bude sasvim jasno da je Kur'an Iština."²⁷⁾ Pa ti ćeš vidjeti Istinu okom Ištine u pojavama egzistencija i ogledalima mogućih stvari kako se pojavljuje izvanjski i determinira u svakoj pojavi sa imenom specifičnim za tu pojavu, imenom koje je njena esencija i bit. Spoznaćeš da egzistencija u likovima arhetipova pripada Ištini (Bogu) koja se manifestira u njima. Arhetipovi, usprkos neopstojanju, mogu biti samo pojava Uzvišenoga, a naročito u Muhamedovoј formi (al-ṣurat al-Muhammadi). Radi toga je rekao Uzvišeni: "Oni koji su ti se zakleli na vjernost — zakleli su se, doista, na vjernost samom Allahu."²⁸⁾ Tada naćeš vidjeti kreaciju zbog skrivenosti kreacije pri viziji Ištine u njoj, kao skrivenost tijela žene pri pojavi njena lica. To isto se (događa) kada gledaš u neki lik. Rekao je Šejh, neka je Allah zadovoljan s njim, u stihu:

Kada se pojavi moj Prijatelj, kojim okom Ga vidim?

Njegovim okom, a ne mojim, jer Njega ne može da vidi niko osim Njega.

²⁷⁾ Kur'an, 41, Fussilat, 53, Korukt, 501.

²⁸⁾ Kur'an, 48 al-Fath, 10, Korukt, 535.

Drugi je način da vidiš Istину u namazu u imaginaciji kad do stigneš stepen vizije u namazu. Rekao je poslanik Muhamed, neka je spas na njega,: Dobročinstvo (al-ihsan) je da obožavaš Allaha kao da Ga vidiš.“ Istina se pojavljuje u kibli (srcu) klanjača u (formi) stvorenja koji je svijet mašte prema njegovom mišljenju i vjerovanju o Istini (Bogu). A ono što je iznad ovoga je manifestacija Istine i Njena epifanija u srcu Savršenog Čovjeka, kao što je rekao u hadis-i kudsiji: "Ne obuhvata Me ni moja Zemlja ni moje nebo, ali Me obuhvata srce bogobojsnog i iskrenog moga roba, vjernika. "Ovo je prema epifaniji iz Prisutnosti božanstva (hadrat al-uluhiyah) koja sjeđinjuje sva božanska imena u savršenom srcu Muhamedijskom. Ovi modusi u viziji (slijede) poslije prostiranja egzistencijalne vizije i njene manifestacije u pojavama svijeta kreacije.

Što se tiče vizije Istine u bitima mogućih stvari prije postojanja pojave egzistenata, pa ona je pri širenju najsvetijeg izljeva (emanacije) na esencije posibiliteta u stanju ne-egzistencije (hal al-'adam) ili u znanstvenoj Prisutnosti (al-Hadra al-'ilmīyyah) i njegovojo pojavi u svako vrijeme u skladu s njima, kao što je spomenuto. To je vizija Istine okom Istine.

I ukazao je (Šejh), neka je Allah zadovoljan s njim, na drugi dio, rekavši: "U Istini je sama kreacija, ako si ti razuman. Tj. pojavila se kreacija u ogledalu Istine sa širenjem sjaja božjeg lica (božanske uzvišenosti) na arhetipove mogućih stvari u ne-egzistenciji. Tako ćeš ti vidjeti kreaciju u ogledalu Istine, ako si razuman i pametan. Od Allaha u Knjizi i sunnetu (je došlo): "Stepen kreacije možeš razumjeti u odnosu na opstojanje Istine. Vidjećeš da su se esencije posibiliteta determinisale samo u božanskoj manifestaciji koja se pruža iz Prisutnosti jednosti, i da se pojave egzistenata javljaju samo u općoj egzistencijalnoj manifestaciji Premilostivog. Tako, opstojanje kreacije i u sprezi sa opstojanjem Istine, kako vidi ovaj promatrač kao lik viđen u ogledalu. Kreacija je pojava, a Istina je unutrašnje.

Ukazao je (Šejh) i na treći dio: sjedinjavanje vizije Istine u kreaciji i vizije kreacije u Istini, rekavši: "Ako imaš oko i razum ujedno, ti možeš da vidiš, u stvari, samo jednu stvar u njemu (fihi). Ako si ti ujedno vidovit i razborit, što znači: ako vidiš ujedno Istinu u kreaciji okom Istine koje vidi samo manifestaciju Istine u ogledalu kosmosa, i ako ujedno vidiš kreaciju u Istini okom razuma i pronicljivosti (darovane tebi) od Allaha, vidjećeš istinu u kreaciji, i vidjećeš kreaciju u Istini i nećeš biti pokriven jednom vizijom od druge. Tako, onda, ti ćeš vidjeti u egzistenciji samo jedno biće, defakto, sa njegovom epifanijom u božanskim djelotvornim, utjecajnim bitima imena i Njegovom epifanijom u kosmičkim manifestacijskim podložnim utjecaju bitima. Na taj način, ti ćeš vidjeti Istinu u kreaciji, a kreaciju u Istini okom i razumom zajedno, ukoliko budeš promatrao kreaciju na prvom stepenu manifestacije u bitima mogućih stvari (hakaik al-

mumkinat) prvo u svjetlima veličanstvenog sjaja, i drugo, ukoliko budeš promatrao pojave kosmičkih likova koje su slike tih znanstvenih likova u božanskim egzistencijalnim manifestacijama. I vidjčeš Istину u kreaciji koja se pojavljuje i determinira u Istini zbog univerzalne božanske manifestacije, božanskog sjaja i pokazivanja na egzistencijalnom planu i kosmičkoj manifestaciji. Ali se, zaciјelo, Istina ne može promatrati i (vidjeti) odvojeno od supstancija. Radi ovoga je spomenuto "viđenje" (Boga) u Knjizi i sunnetu radi imena Gospodara (rabb) koje se manifestira u robu. Tako ćeš ti saznati da božja namjera pokazivanjem Istine iz Prisutnosti jedinstva i spašanja je, bez sumnje otvaranje Prisutnosti skrivenog svijeta i razjašnjenja zagonetke riznice svijeta mogućnosti. I ustanovićeš da je Prisutnost mogućnosti i kosmosa radi izljeva (emanacije) iz Prisutnosti jedinstva i konkretne realnosti (al'ayn). I ti ćeš poštovati prava dvije Prisutnosti (Gospodarenja i robovanja) da bi se sačuvao poredak toga zasebnog sistema, jer se izljev i manifestacija iz Prisutnosti nužnosti dešavaju jedino sa pojivama svijeta mogućnosti, i javljanje kreacijskih pojava i njihovo nastajanje, dešava se samo izljevom Prisutnosti nužnosti putem manifestacije Premilostivog. Ovo je stepen ljudske savršenosti, stepen božjeg hilafeta i stepen univerzalnog nasljeda. Pa ovaj promatrač (kontemplativ) zaslужuje hilafet — da bude postavljen na to mjesto i učinjen njegovim halifom. Inače, i iznad ovoga stepena postoje visoki stepeni ka savršenstvu kojim se odlikovao poslanik Muhamed, neka je na njega spas, zaciјelo i nasljednici utonuli u njega naslijedem. Oni su u Prisutnosti vizije. Kreacija ne postoji, po njihovom mišljenju. Nego ako promatraju, oni promatraju arhetipove posibiliteta u ne-egzistenciji. To su siromasi, Muhamedije koji su konzumirani u Biću Istine, i koji su se utopili u oceanu Apsolutnog bitka. Samo kada se vrate sa stepena savršenstva na stepen hilafeta, oni su zaklonjeni od te uzvišene vizije, zbog toga da bi se sačuvao poredak univerzalnog javljanja. Pa tako oni vide Istinu u kreaciji, a kreaciju u Istini, (Bogu), ali ne vide kao u prvoj viziji. Jer u prvoj viziji vide Istinu u kreaciji očima, a kreaciju u Istini defakto bez zaklanjanja jednom vizijom od druge. Zapravo, promatraju sa božanskim čistim svjetлом koje je uništilo njihova bića, oči njihove i njihov razum, i bacilo ih u more jedinstva na koje je ukazao poslanik Muhamed, neka je spas na njega, riječima: "Moj, Bože, učini me svjetlom, a Allah upućuje Svome svjetlu koga hoće i taj je na pravom putu." Dana, 28 Ša'bana, 1039/1629. godine.

Džemal Ćehajić, PH. D., Associate Professor

SHAIKH ABDULLAH AL-BOSNEVI AND HIS TRACTATE "THE BOOK ON THE ACHIEVEMENT OF A PART IN THE FORM OF THE WHOLE AND THE OCCURRENCE OF A BRANCH IN THE FORM OF THE ROOT"

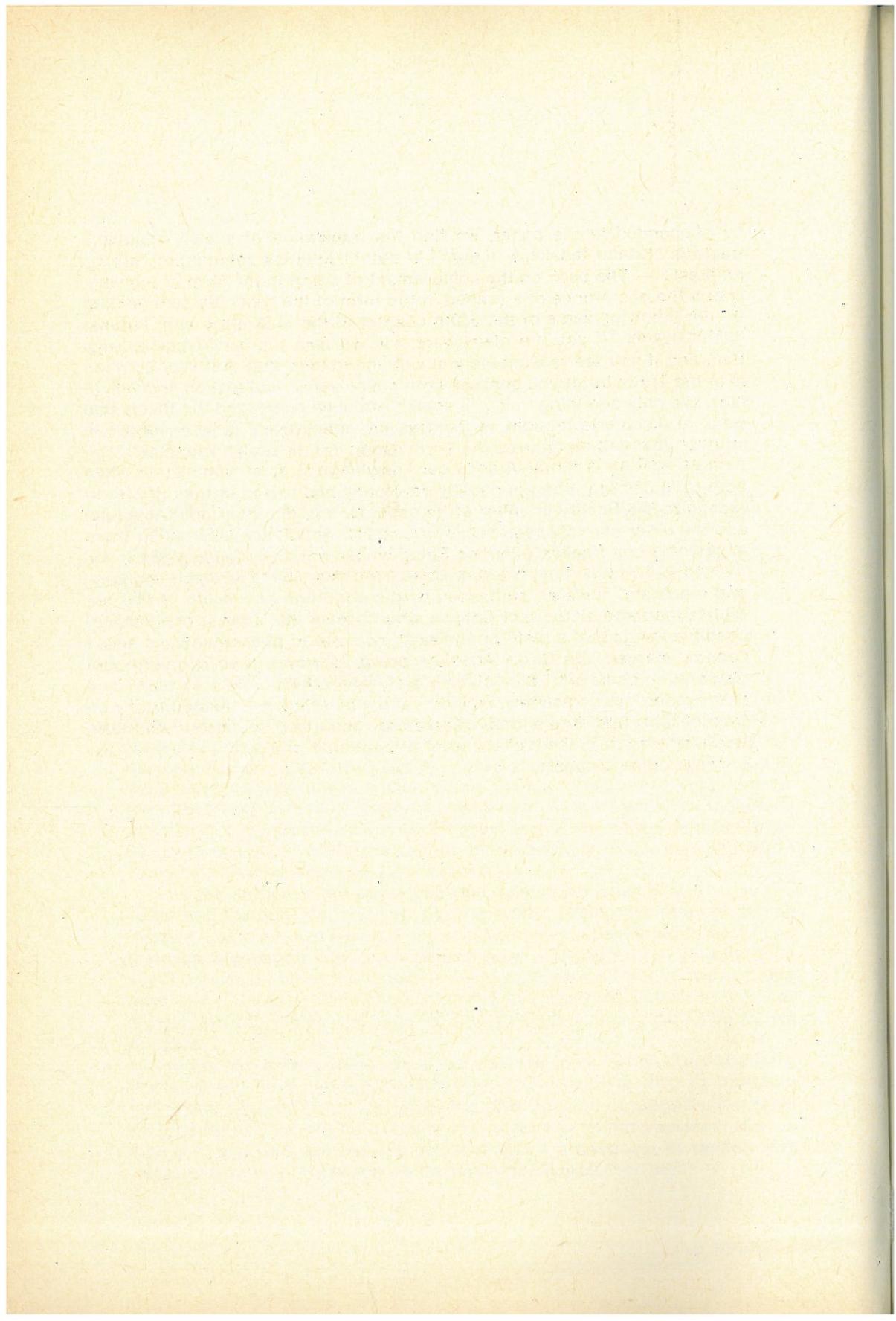
Summary

This paper deals with one of the notable followers of Ibn al-'Arabi and his sufi school, sheikh Abdullah al-Bosnevi (died in 1054/1644) and his work. Born in Bosnia, he received his elementary and secondary education there. He studied in Istanbul and then went to Bursa to practise and study the bayrami-melami tariqat with shaikh Hasan Kabaduz who gave him an authorization to master dervish ceremonies. He also travelled to Egypt, for some time stayed in Hijaz (Mecca and Medina) and for a while lived in Damascus, Syria. Towards the end of his life the place of his residence was Konya, since he wished to be in the vicinity of Gamaluddin Rumi and Sadruddin Konyevi's turbehs. There he died in 1054/1644.

As the author of the paper explains, shaikh Abdullah was a great sufi writer and theorist. He wrote about sixty works. His commentary on Ibn al-'Arabi's book Fusus al-hikam (Pearls of Wisdom) is considered to be among the most significant. This commentary titled: "Tagalliyatu — 'ara 'is 'il-fusus fl minassat-i hikam 'il-fusus" — Taking the veils off the brides of God's revelations on the sublime chairs of divine wisdom", was published in Bulak (Egypt) in 1252/1836 as well as in Istanbul in 1290/1873 on 1150 pages in two volumes.

In his paper the author points out that the topics of shaikh Abdullah's tractates are of a metaphysical nature. They discuss: God as Absolute Being and Creator of the Universe, the phenomenon of creation, the spiritual nature of man and his place in the world, the relation between the human soul and God, soul as one notion in God's knowledge, its tendency to return to the state that preceded its phenomenal existence etc.

Appended to the paper, we find the translation of shaikh Abdullah's tractate: "Kitabu tahakkuk 'il-guz 'i bi surat'il-kulli wa zuhur'il-fari' 'alâ surat'il asli" — The book on the achievement of a part in the form of the whole and the occurrence of a branch in the form of the root". By commenting on the following verse of the 330th chapter of Ibn al-'Arabi's work *Futuhat al-Makkiyyah*: "If you are clairvoyant you will see the very Truth in creation, and if you are reasonable you will understand that that very creation is in the Truth; but if you possess both clairvoyance and reason you will, in fact, see only one thing in it", — shaikh Abdullah developed the thesis that ratio, or discursive thought, recognizes the phenomenal (this) world, while intuition (basirat) recognizes the Truth (God). Yet, in shaikh Abdullah's opinion as well as in Ibn al-'Arabi's our knowledge is at its completest when both ratio and intuition are equally developed and united in their efforts to recognize the Reality in either of its aspects, i. e. the inner one (Absolute) and the outer one (phenomenal). Thus, shaikh Abdullah explains that there exists only one Reality, only one Being whose epiphany takes place in essences and who is determined in cosmic entities. Those levels of cognition and reach are, however, surpassed by the cognition and vision of Prophet Muhammad and his perfect Caliphs who observe the ideas (archetypes) of possible things in the state of non-existence, out of phenomenal existence ('adam), merged into God's Absolute being. However, their cognition and observation come with the "divine light", when their organs of sense and their reason are completely excluded and when they are merged in the vision of Absolute God's Unity. Therefore, according to shaikh Abdullah, God's revelation is the highest level of cognition and thus exclusively the privilege of the prophets.

Dr Jusuf Ramić, docent

Muhamed el-Muwailihi i njegovo djelo Hadis 'Isa ibn Hišam

Muhamed el-Muwailihi¹⁾ je rođen u Kairu 1860. godine, a umro, također, u Kairu 1930. godine, gdje je i pokopan. Kao učesnik u anti-feudalnoj pobuni Orabi on je 1882. godine osuđen na smrt, zatim pomilovan i 1883. godine protjeran iz Egipta u Italiju.

Boraveći u Italiji od 1883. do 1886. godine Muhamed el-Muwailihi je posjetio Englesku i Francusku i tu se susreo sa mnogim književnicima, kulturnim i javnim radnicima Evrope.

Poslije tri godine provedene u Evropi on se ponovo vraća u Egipt i 1887. godine počinje s uređivanjem dnevnika *el-Kahira el-hurra* (Slobodni Kairo), da bi kasnije saradivao u listovima *el-Mukattam*, *Muktetaf*, *el-Muejjed* i *el-Ahram*. Godine 1895. zaposlio kao službenik u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a 1898. godine počinje s uređivanjem časopisa *Misbah el-Šark*.

Poslije dvije godine odlazi u London i Pariz u pravnji kedinja²⁾ 'Abbasa Hilmija II, a 1901. godine u Sudan, također, u pravnji kedinja kao dopisnik *Misbah el-Šarka* i drugih egipatskih listova. Godine 1908. bio je na hadžu i prisustvovao otvaranju hidžaske željeznice.

¹⁾ Porodica el-Muwailihi potiče iz Muwailih-a, grada na obali Crvenog mora na sjeverozapadnom dijelu Arabiskog poluotoka. Ovaj primorski gradić spominje se i u mnogim našim putopisima na hadž. U putopisu Hadži Mustafe iz Skoplja koji je 1673/74. god. putovao preko Jerusalima u Mekku stoji "da se u Muvejli nalazi sultan Sulejmanova džamija i da su kuće ovog naselja u samim zidinama tvrđave. Mjesto ima pitku vodu. Put do mjesta ide pored morske obale, djelomično je kamenit, a negdje i neravan. Tu ima svega. Odmor traje dva dana", Hadži Mustafa Skopljak: Od Skoplja do Bejtullahha, prijevod i bilješke Mehmed Mujezinović, Islamska misao, god. II, br. 24-novembar 1980, Sarajevo, str. 33.

²⁾ Kediv perz. (*khidiver* — "presjajni", "prejasni") naslov egipatskih vladara (od 1867. do 1914.) dok je Egipt bio nominalno pod Turskom.

Uređivao je **el-Mukattam** sve do 1910. godine, poslije čega je imenovan za direktora vakufa u Egiptu. Na toj dužnosti ostaje sve do 1915. godine.

U posljednjim danima svoga života živio je izolovan, a za vrijeme pobune nacionalista, pod vodstvom Se'ada Zoglula 1919. godine, ponovo se pojavio na stranicama **el-Ahrama** pozdravljajući ujedinjene egipatskih partija u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Međutim, kada je ponovo oživio višepartijski sistem on se ponovo izolovao i tako izolovan živio sve do svoje smrti 1930. godine.

U brojnim svojim člancima Muhamed el-Muwailihi je oštro kritikovao dinastiju Muhameda 'Alija u kojoj nije našao ni jednog vladara odanog Egiptu i egipatskom narodu. Svi članovi ove vladajuće kuće su u saradnji s okupatorom kovali zavjeru protiv Egipta i egipatskog naroda. U seriji članaka objavljenih pod pseudonimom u dnevniku **el-Mukattam** Muhamed el-Muwailihi je dao svoje mišljenje o ovoj dinastiji, njenom nasilju, eksploraciji, samovolji i kolaboraciji s okupatorom.

U borbi za klasični arapski jezik on je 1892. godine pokrenuo i pitanje osnivanja Akademije arapskog jezika. Nekosredni uzrok osnivanju Akademije bio je fenomen orijentalistike i njene veze sa kolonijalizmom. Akademija je odigrala značajnu ulogu u egipatskom preporoditeljskom pokretu. Njegovala je pjesništvo i radila na čišćenju i dotjerivanju arapskog jezika. Pored Muhameda el-Muwailihi u radu Akademije učestvovali su još i Muhamed 'Abduhu, Hifni Nasif, Muhamed Osman Dželal, Muhamed Teufik el-Bekri, Muhamed el-Šenkajti, Hamza Fethallah, Muhamed Bejrem i mnogi drugi istaknuti borci Egipta koji su neumorno radili na jačanju svijesti egipatskog naroda i na njegovom kulturnom uzdizanju.

Na sjednici Akademije održanoj februara 1893. godine Muhamed el-Muwailihi je u referatu zahtijevao oživljavanje arapskih riječi koje su dolaskom francuskog i engleskog kolonijalizma bile potisnute iz upotrebe. Zatražio je da se u govornom i književnom arapskom jeziku umjesto francuskih i engleskih riječi ('balcony, mode, club, police, telephone, salon, bon jour itd.) upotrebljavaju arapske riječi (ta-nef, džedila, nadi, šurta, miserra, behv, sabahul hajr itd.)

U borbi za klasični arapski jezik on je odbacio i učenje koje zagovara upotrebu latinskog hurufata i govornog, narodnog, umjesto klasičnog arapskog jezika u školstvu i prosvjeti. Uzroke egipatskoj zaostalosti ne treba tražiti u klasičnom arapskom jeziku, nego u ne-reformisanom školstvu. Klasični arapski jezik može da udovolji potrebama savremenog čovjeka. Posljedice bi bile katastrofalne ako bi se u školstvu umjesto klasičnog arapskog jezika uveo govorni, narodni, jezik.

Pored mnogoborjnih članaka objavljenih u egipatskim listovima i časopisima Muhamed el-Muwailihi je napisao i dva djela: 'Ilađ

en nefis — spisi iz etike i Hadis 'Isa ibn Hišam — satira na egipatsko društvo.

Prvo djelo — spisi iz etike-je doživjelo tri izdanja.³⁾ Njegova etika ima dodirnih tačaka sa etikom Platona (četiri osnovne vrline: hrabrost, umjerenost, mudrost i pravičnost), kao i sa etikom Aristotela (vrlina je sredina između dva ekstrema).

Drugo djelo, napisano kao satira na egipatsko društvo, je doživjelo jedanaest izdanja.⁴⁾

Godine 1927. Ministarstvo za prosvjetu uvrstilo je **Hadis 'Isa ibni Hišam** kao obaveznu literaturu u srednjim školama. Tom prilikom komisija koja je pregledala treće izdanje zatražila je od autora da ga preradi i dopuni s drugim dijelom objavljenim svojevremeno u časopisu **Misbah el-Šark**.

Četvrto preradeno i dopunjeno izdanje **Hadis 'Isa ibni Hišama** sastoji se iz dva dijela. Prvi dio **er-Rihle el-ula** (Prvo putovanje) i drugi dio **er-Rihle es-sanije** (Drugo putovanje). Iz prvog dijela autor je izbacio mnoge pasuse i dva poglavlja: **Zijaretul Azheri** (Posjeta el-Azheru) i **Zijaretul umerai ve ebnaul umerai** (Posjeta emirima i njihovim sinovima).

U izbačenim poglavljima i pasusima Muhamed el-Muwailihi je na satiričan način prikazao egipatsko društvo i dinastiju Muhameda 'Alija.

Muhamed el-Muwailihi je, kao i mnogi drugi predstavnici mekame,⁵⁾ kritiku nižih i viših slojeva egipatskog društva dao na usta glavnog junaka. Glavni junak, Ahmed paša Menikli istorijska je ličnost. Bio je jedan od najpoznatijih egipatskih vojnih rukovodilaca. Učestvovao je u Krimskom ratu⁶⁾ 1853—56. godine. Njega je el-Muwailihi "proživio" iz groba. Međutim, na kraju priče zaboravio ga je usmrtiti i ponovo vratiti u grob. Nakon "proživljenja" Ahmed paša Menikli mnoge stvari ne shvata i ne razumije. On pita šta je to šurta (policija). Da to nije neki novi namjesnik? Međutim, postepeno se i

³⁾ Prvo izdanje ovog djela pojavilo se 1931. god., drugo 1932. god., a treće 1962. godine.

⁴⁾ Prvo izdanje je izišlo 1907. god., drugo 1912., treće 1923., četvrto preradeno i dopunjeno 1927. god., peto 1935. god., često 1943. god., sedmo 1947. god., osmo u dva dijela 1959. god., deveto 1964. god. 'eseto, bejrutsko, 1969. god. i jedanaesto, kairsko, 1969. godine.

⁵⁾ Mekama arap. (kame — "stajati") skladna mješavina rimovane proze i stiha. Mnogi mekamu smatraju pretečom kratke priče u arapskoj književnosti ('Ali er-Rai: Dirasat fir rivajet el-Misrije, Kairo 1964. Mahmud Ševket: el-Fenn el-kisasi fil edeb el-'arebi el-hadis, Kairo 1963.) ili pretečom dramske književnosti kod Arapa (Aiša Đulizarević-Simić: Arapska književnost Abasidskog perioda, str. 939, Mogućnosti br. 8—9/1979.)

⁶⁾ 'Abdurrahman er-Rafi'i: Asru Ismail, str. 18—36, drugo izdanje, Kairo 1948. godine.

on razvija, uklapa i počinje da shvaća što izaziva čuđenje i kod samog ravije — pripovjedača 'Isa ibni Hišama.⁷

Pripovjedač, ravija, 'Isa ibni Hišam je Muhamed el-Muwailihi. On je *min kuttabil inšai vel bejani*, a njegov zanat je *sana'atul ekla-mi*. Postoje i drugi dokazi da se tu radi o Muhamedu el-Muwailihiju. Jedan od njih je i njegovo poznavanje francuskog jezika, posebno pariskog dijalekta.⁸

Njih dvojica, 'Isa ibni Hišam i Paša, upoznali su se na početku same priče. Razgovor je tekao i na arapskom i na truskom jeziku. Drugovali su u Egiptu, a kasnije i u Francuskoj. Paša je kritikovao ono što je el-Muwailihi smatrao da treba kritikovati, a 'Isa ibni Hišam je sve to vjerno prenosio.

Svoju kritiku egipatskog društva krajem XIX i početkom XX vijeka Muhamed el-Muwailihi je dao u *sedž'u* — rimovanoj prozi kratkih pasusa. Svaki pasus se sastoji od dvije do pet riječi. On vrlo rijetko upotrebljava rimovanu prozu dužih pasusa.

U ovome djelu susrećemo se i sa mnogobrojnim citatima iz Kur'ana, hadisa i arapske poezije, kako one iz doislamskog perioda tako i poezije iz islamskog perioda arapske književnosti. Od doislamskih pjesnika najviše je citirao Nabigu, Šanfaru, Zuhejra i Hansu, a od islamskih Mutenebbija, Me'arrija i Ferezdeka.

Pored gore navedenog jedna od karakteristika njegovog stila je i *tadmin*, stilsko uključivanje dijela tuđeg stiha u svoje stihove ili dijela tude rečenice u svoju rečenicu. Od stilskih figura i ukrasa tu nailazimo i na *mukabelu* (upoređivanje), *tibak* (stilsku antitezu), zatim *džinas* (stilsku asonancu), sinonime, metafore i mnoge druge stilske figure i ukrase.

Mnogi mekamu smatraju prvim plodovima kratke priče u arapskoj književnosti.⁹ U novijem vremenu a najpoznatijem djelu iz ove oblasti, Hadis 'Isa ibni Hišam, upada u oči borba između mekame i priče. U ovome djelu postoje elementi i jednog i drugog. Elementi mekame su vrlo uočljivi na početku svakog poglavlja, a poslije u preostalom dijelu preovladuju elementi priče. S pričom u mekami nailazimo i na humor. 'Isa ibni Hišam na duhovit, šaljiv i nimalo zloban način iznosi ljudske mane, nedostatke i slabosti. To je doprinijelo da je ovo djelo doživjelo i više od deset izdanja.

Arapska mekama, kao poseban rod arapske književnosti, je i kod nas prevodena. Ibrahim Repovac, prof. arapskog jezika na Velikoj gimnaziji u Sarajevu, je još 1894. god. na naš jezik preveo četredesetu mekamu el-Hamadanija (el-Mekama el-'ilmija) i prijevod, pod

⁷ Sličan motiv imamo i u srpskoj književnosti iz druge polovine XIX vijeka, u satiričnoj pripovijetki od Radoja Domanovića "Marko Kraljević po drugi put među Srbinima".

⁸ Hadis 'Isa ibni Hišam, str. 83, četvrto izdanje, Kairo 1927. godine.

⁹ 'Ali er-Rai: Hadis 'Isa ibni Hišam, Kitabat Misrijja, br. 2, juni 1956.

naslovom "Ustrajnost", objavio u kalendaru Bajraktar za 1312/1894—95. godinu.¹⁰⁾ On je, pored prijevoda, dao i jezičko i terminološko značenje riječi mekama, kao i osnovne podatke o el-Hamadaniju.

Jednu od el-Hamadanijevih mekama preveo je i Vojislav Simić i prijevod pod naslovom "Seansa o poeziji" objavio u *Mogućnostima*, br. 8—9/1979. godine.

Pored el-Hamadanija kod nas je prevoden i el-Hariri.¹¹⁾ Njegova prvu i drugu mekamu (el-Mekama es-San'anija i el-Mekama el-Hulvanija) na srpskokrvatski jezik je preveo A. H. Bulić i prijevod objavio u časopisu *Behar* (br. 18 i 23 iz 1905/6 i 1906/7) uz napomenu da je el-Hariri vrlo poznat prozni pisac ne samo na Istoku, nego i u evropskim zemljama. Pošto je kod nas na području gdje se govori srpskokrvatskim jezikom ostao nepoznat, odlučio sam da prevedem njegovu prvu i drugu mekamu i tako, bar donekle, upotpunim ovu prazninu.

Poslije Bulića, i Abdurrahman Čokić je radio na prevodenju Haririjevih mekama. On je u časopisu *Gajret* 1926. god. objavio jedan opširan rad o mekamama i Haririju pod naslovom "Mekamati i njihovi poznatiji pisci". U istom časopisu on je objavio i prijevod treće mekame el-Haririja pod naslovom "Dinarija — Dinarka", kao i jednu od 29 mekama es-Sujutija¹²⁾ pod naslovom "Ružičina mekama" (el-Mekama el-verdija) iz koje je, obzirom da je prilično dugačka, ispušto neke nepotrebne stvari.

Pojedine Haririjeve mekame čitane su i kao lektira u nekim našim školama u kojima je izučavan arapski jezik, a izvan škole mekame je u Sarajevu predavao posljednji kadija za vrijeme turske uprave.

¹⁰⁾ Opširnije o Ibrahimu Repovcu i kalendaru Bajraktar pogledaj: A. Zečević: Ibrahim Repovac kao pedagog i kulturni radnik, kalendar Gajreta za 1939. god., str. 352, Mahmud Trajlić: Bajraktar Muhamedanski kalendar, Tavkiv 1976. god., str. 172, Mahmud Trajlić: Ibrahim beg Repovac, Glasnik VIS-a 1980., br. 4, str. 147.

¹¹⁾ Njegovo puno ime glasi: Ebu Muhamed el-Kasim b. Ali b. Muhamed el-Hariri. Rođen je u Basri u Iraku 446. hidžret. god., a umro u svom rodom mjestu 516. hidžret. god. Napisao je 50 mekama koje su više od sedam stoljeća, uz Kur'an, smatrane najvećom riznicom arapskog jezika. One su, pored toga, i veliki socijalni dokument u kome se ogleda sva složenost sredine u kojoj je el-Hariri živio, radio i djelovao. (N. Smalagljić: Klasična kultura Islama II, 128). Haririjeve mekame su prevedene gotovo na sve evropske jezike. Na engleski jezik 1850., na francuski 1809. i 1853. god., na njemački 1823. god. Itd. Temelje ovoj književnosti udario je Bedi'u-z-Zeman el-Hamadani (358—398. h. g.) U vremenjskom periodu između njega i el-Haririja napisano je mnogo mekama. Spisak književnika koji su se bavili ovom vrstom književnosti od njene pojave pa do najnovijeg doba dao je R. Blacher (Viktor el-Kik: Bediatu-z-Zeman, Bejrut, 1961.).

¹²⁾ Dželaluddin es-Sujuti (849—911. h. g.) je napisao 29. mekamu. Međutim, on je poznatiji iz oblasti tefsirske i hadiske nauke. U saradnji s Dželaluddinom el-Mehallijem napisao je komentar Kur'ana poznat pod imenom "Tefsirul Dželalejni" (Komentar dvojice Dželala), zatim djelo "Esbabun nuzuli" (Povodi objave pojedinih kur'anskih ajata) i mnoga druga djela.

ve Omer Fehmi, Turčin iz Ankare (umro 1313. god. u Istanbulu) i pozнати muderis Gazi Husrevbegove medrese Mehmed Muftić (rođen 1854. god. u Sarajevu, a umro 1916. god. u Lješevu kod Visokog).¹³⁾

Mehmed Handžić je u društvu nekoliko svojih prijatelja zajednički preradio Haririjev mekamat i oživio uspomenu na ovog velikog arapskog književnika. Dvije zime su se sastajali svakog uoči petka i prelazili po jednu Haririjevu mekamu. Poslije kada je prevodenje i komentarisanje završeno Handžić je, kao informaciju za šиру javnost, u Novom Beharu napisao i jedan članak o Haririju i njegovim mekamama pod naslovom "el-Hariri i njegov Mekamat". U članku je, između ostalog, rekao da je ne moguće u cijelosti prevesti mekamu, a da ona ne izgubi na svojoj vrijednosti. Formalna strana u mekami je također važna koja se ipak gubi u prijevodu. Neka mjesta kao npr. ona gdje je el-Hariri upotrijebio zagonetke nije nikako moguće valjano prevesti.

Handžić je imao namjeru da uz ovaj članak prevede i jednu Haririjevu mekamu, ali je odustao od toga, jer se bojao da slaba vrijednost prijevoda ne stvori kod čitaoca i slabo mišljenje o piscu i njegovom djelu.¹⁴⁾

¹³⁾ H. Kreševljaković: Muderisi Gazi Husrevbegove medrese, Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice, str. 151.

¹⁴⁾ M. Handžić: el-Hariri i njegov Mekamat, Novi Behar, god. XIII, br. 13—18, str. 218.

LITERATURA

Arapski jezik

1. Abbas Mahmud el-'Akkad: Ridžalun 'areftuhum, Kitab el-Hilal br. 151 (Oktober 1963).
2. 'Abdulmuhsin Taha Bedr: Tetawur er-rivajat el-'arbijat el-hadise, Kairo 1963.
3. 'Abdulaziz el-Bišri: el-Muhtar I, Kairo 1935.
4. Ševki Dajt: el-Edeb el-'arebi el-mu'asir fi Misr, Kairo 1957.
5. Salahuddin Zuhni: Misr bejnel ihtilali ves sevreti, Kairo, 1939.
6. 'Abdulatif Hamza: Edebul mekalati es-sahafije fi Misr, Kairo 1951, 1959, 1964.
7. 'Abbas Hidr: el-Kisas el-kasira fi Misr, Kairo 1966.
8. 'Umer ed-Desuki: Nešet en-nesr el-hadis, Kairo 1966.
9. Mustafa Lutfi el-Megfeluti: Muhtarat el-Menfeluti, Kairo bez datuma izdanja.
10. Zeki Mubarek: Hadis 'Isa ibn Hišam, er-Risala 1942.
11. 'Abdulatif Hamza: Mustakbelus sahafa fi Misr, Kairo 1961.
12. Jusuf Remić: Usretul Muwallihi ve eseruha fil edebii 'arebi el-hadis, Kairo 1980.

Evropski jezici

13. Saadeddine Bencheneb: Etudes de littérature arabe moderne. I. Muhammad al-Muwallihi in revue Africaine Algiers 1939., 1940.
14. Saadeddine Bencheneb: Edmound abuot et al-Muwallihi in Revue Africaine 1944.
15. Gibb, H. A. R.: Studies on the civilization of Islam, London (Routledge and Kegan Paul) 1962.
16. Lecerf Jean: Translatio of two extracts from Hadis 'Isa ibn Hisham in Les Plus Beaux textes Arabes ed. Dermenghem. Editions de la Colombe, Paris 1951.
17. Henri Pérés: Editions Successives du Hadis 'Isa ibn Hišam de Muhammad al-Muwallihi in Mélanges Luis Massignon vol. III (1957).
18. Henri Pérés: Origines d'un Roman Célèbre de la littérature arabe moderne: Hadit 'Isa ibn Hišam, in Bulletin des études orientales, no 10, 1944.
19. Allen, Roger: An Annotated translation and study of the third edition of Hadis 'Isa ibn Hisham by Muhammad al-Muwallihi, Oxford university 1968.
20. Allen Roger: Hadis 'Isa ibn Hisham by Muhammad al-Muwallihi, Journal of arabic literature vol. I, Leiden 1970.
21. Ende, Werner: Europabilde und kulturelles Selbstbewusstsein bei den muslimen am Ende des XIX Jahrhunderts, dargestellt an den Schriften der beiden ägyptischen Schriftsteller Ibrahim und Muhammed al-Muwallihi, Hamburg university 1965.

Hadis 'Isa ibni Hišam

(Odlomci)

'Isa ibni Hišam je rekao: "Pošto sam od el-Bejtara saznao ono što sam želio da saznam, pogledao sam pašu i shvatio da on nije voljan da poduzimam bilo šta u vezi s njim, dok prisutni ne završe svoj razgovor. Šutio sam kao i ostali, dok je general nastavio sa svojom pričom:

General: "Džennetmekan — majka Muhameda 'Alija bila je čudo svoga vremena: lukava, odlučna i dalekovidna; žena koja je cio svoj život provela u usmjeravanju ljudi odanosti i vjernosti Muhamedu 'Aliju. Zahvaljujući tome Muhamed 'Ali je u svojoj pratišnjem imao vrlo iskrene i odane ljude, koji su u svako vrijeme bili spremni da se žrtvuju za njega. Između njih navodim samo pokojnog Muhameda Lazogly-a koji je Muhamedu 'Aliju prenudio sjeću Mameluka u jednom satu. Moj pokojni brat mi je pričao, a bio je prisutan za vrijeme ovog pokolja, da su Mameluci, kada su vidjeli da je zasjeda dobro pripremljena, pokušali da pronadu Muhameda 'Alija, da ga ubiju i da se tako riješi njegova zla. Međutim, od njega nije bilo ni traga ni glasa. Lazogly ga je sakrio i u to vrijeme bio mu — ako je usporedba moguća — ono što je 'Ali ibni ebi Talib bio Muhamedu 'alejhisellam u noći hidžre. Muhamed 'Ali je od tog vremena naslijedio taj čudnovati krik koji ga nije napuštao cijelog života. U vijeću je rikao kao lav od čega su srca pucala. Jedan evropski slikar, kome je Muhamed 'Ali pozirao radi portreta, umro je od tog strašnog krika iako je bio upozoren na to. Gdje su ovakvi dvorski upravitelji kao što je bio Lazogly i gdje neko može naći krik ove vrste među ljudima kao što je bio krik Muhameda 'Alija."¹⁾

"Znam jedan drugi primjer njegove sposobnosti i nadarenosti. Naime, on je izdao naređenje da Hasan paša Injirköylü bude imenovan guvernerom Sudana. Međutim, ovaj je to odbio pravdajući se da ne zna arapski jezik. "Kako mogu biti guverner i upravljati naro-

¹⁾ Hadis 'Isa ibni Hišam, drugo izdanje, Kairo 1912., str. 101—102.

dom“, pitao se *Injirköylü*, „kada ne znam ni jednog slova iz arapskog jezika?“. Tada ga pozva Muhamed 'Ali i reče mu: „Upravljanje ne iziskuje poznавање jezika, niti je jezik neophodno sredstvo vlasti bez koga bi režim bio manje efikasan. Za tvoj posao potrebne su ti samo dvije riječi iz arapskog jezika: „fulus“ (novac) i „kurbadž“ (bič).“

Da je pokojni Hasan paša samo malo razmislio da je Muhamed 'Ali upravlja Egipćanima dugo vremena, osvojio mnoge arapske zemlje, a da se u svom životu nikada nije služio arapskim jezikom — i da mu to nije smetalo da sposobno i autorativno vodi državne poslove — nikada ne bi upotrijebio izvinjenje ove vrste.

U vezi s ovim navodim jednu anegdotu koja govori o tome kako je jedna grupa oficira sa Subhi pašom, kao prevodiocem, posjetila Muhameda 'Alija. Muhamed 'Ali je tom prilikom održao kraći govor na koji je trebalo odgovoriti zahvalom. Jedan od prisutnih oficira je na kraju zahvale rekao: „ne'sek ja efendina“ — fraza koja je često upotrebljavana u to vrijeme od strane običnog svijeta kojom su izražavali svoju radost i odobravanje. Međutim, lice Muhameda 'Alija je pokazivalo znake srdžbe, jer je on ovu frazu uzeo u značenju turske riječi „ne ešeq“ (kakvog li magarca). Subhi paša je tada požurio da mu objasni, nakon čega se Muhamed 'Ali zavalio u fotelju od smijeha. Kakva korist od poznавања arapskog jezika kada ga oni koji govore njime ne poznaju, pa se pri obraćanju svojim pretpostavljenim služe uličnim žargonom? Mali je broj onih koji su upravljali Egiptom, a koji su poznivali arapski jezik kao npr. Nubar paša i drugi.“²⁾

Posjeta Al-Azheru³⁾

Poglavlje XVII

'Isa ibni Hišam je rekao: „Da bi se ugovor ispunio i obećanje izvršilo, riješio sam da posjetim neke naše klubove i javne skupove, kako bi Paša mogao da vidi šta se tamo događa i kako stvari stoje kada se iznutra, a ne samo s polja, posmatraju.

²⁾ Hadis 'Isa ibni Hišam, drugo izdanje, Kairo 1912., str. 105—106.

³⁾ Al-Azher je najveće i najstarije islamsko sveučilište. Njegova reforma u novom dobu počela je, kako to navodi Ahmed Šeflik u svojim Memoarima, krajem XIX vijeka. Pokretač i nosilac ove reforme bio je Muhamed 'Abduhu. Na njegov zahtjev formirana je nova uprava Al-Azhera. Međutim, kada je pokušao da izmjeni i dopuni nastavni plan i program naišao je na otpor onih koji su to smatrali novotarijem. Al-Azher je, i pored ovih otpora, reformisan. On je u svom historijskom hodu doživio još nekoliko reformi. Danas je to moderni univerzitet koji u svom sastavu, po red Teološkog, Seriјatskog, ima Medicinski, Veterinarski, Poljoprivredni i druge fakultete. Ovaj razgovor među profesorima vođen je negdje krajem XIX stoljeća. On danas ima samo historijski značaj. Autor ovog članka svesredno je pomagao Abduhu u njegovim reformatorskim zahvatima. U tu svrhu on je napisao i ovaj članak, a mi ga prenosimo iz djela "Hadis 'Isa ibni Hišam", drugo izdanje, Kairo 1912., str. 204—220.

Odlučio sam da počnem s posjetom uglednoj gospodi, islamskoj ulemi, lučonošama naše religije, našeg ubjedjenja. Oni su branioči istine, saveznici iskrenosti, neprijatelji raskola, ljudi koji zalutale upućuju na pravi put i koji spoznaji Stvoritelja pozivaju blagoslovom svoga položaja i svjetlom svoga vjerovanja. Zato smo i krenuli da prisustvujemo jednom njihovom sastanku koji je okupio sve samu ulemu. Zatekli smo ih gdje sjede između pernica i tantarnica naslonjeni na jastuke između mangala i burmutica. Pozdravili smo ih i sjeli, a onda oborili glave da bismo smogli snage da shvatimo njihov razgovor koji je od početka pa do kraja bio vrlo čudnovat, ali i vrlo ugodan. Čuli smo jednog od njih kako detaljno objašnjava i ponavlja svome drugu:

"Moj dragi gospodine, ti si, zaista, u zabludi kada tvrdiš da je bolje posjedovati zemlju od stambenih zgrada. Ja sam crpio iz ova vrela, isprobao i jedan i drugi izvor prihoda i ustanovio što se tiče mogućnosti pada i rasta cijena da je prihod od stambenih zgrada mnogo veći, posebno ako su locirane na dobrom mjestu iako su nastanene Evropljanima čije su porodice mnogo manje od naših, pa je shodno tome i pritisak na strukturu zgrade mnogo manji. Oni ne župaju i ne kuhaju u stanu, niti uništavaju njegov inventar. Oni ne primaju strance i goste u kuću, niti je pune paževima i poslugom. Ovo pobija tvoju prethodnu tvrdnju da se zgrade brzo ruiniraju i da traže kontinuirano investiranje."

Drugi šejh: "Ali, moj dragi gospodine, ti si u obzir uzeo neke stvari, dok si druge potpuno zaboravio. Ti se zalijećeš sa presudom o ovom pitanju. Šta kažeš o ostalim nesrećama i nepogodama koje su u vezi sa zgradama kao: vatra, zemljotresi itd., osim ako sa ovim ne želiš da opovrgneš mišljenje većine i prihvatiš mišljenje onih koji smatraju da se zgrade mogu osigurati kod stranih osiguravajućih zavoda i u njima pohraniti nadoknada kako bi se gubitak izbjegao, ako se nesreća dogodi."

Svi zajedno: "Utječemo se Bogu da nas sačuva od prokletstva ovog heretizma i ne smatramo sebe odgovornim u proglašavanju zabranjenog dozvoljenjem."

Treći šejh: "I zemljište isto tako može biti izloženo raznim nepogodama. Šta kažeš o močvarnom zemljištu i zemljištu koje može da zadesi suša ili poplava?."

Drugi šejh: "Tačno je da zemljište može biti izloženo nepogodama koje si spomenuo, ali ono je ipak stalna vrijednost i nadati se je da jedna godina nadoknadi drugu. Ali zgrada koja se iz osnova sruši od tih nepogoda, koje nas iznenada zadesa, zemljište se može korištiti samo ako se podigne nova zgrada ili popravi ista."

Prvi šejh: "Vama vaša vjera, a meni moja"⁴⁾ Ostajem pri svom mišljenju da su zgrade bolje od zemljišta. Riješio sam da prodam

⁴⁾ Kur'an, Sura el-Kjafirun, ajet 6.

svoju zgradu u kršćanskom kvartu i da za taj novac kupim nešto zemlje koja graniči sa mojom u našem kraju, kako bi raspolagao cijelim područjem u okrugu.“

Četvrti šejh: "Bog vas blagoslovio. Profit od trgovine bolji je od oba gore navedena profita. On je skriven od očiju, okružen beričetom i stalno se uvećava. Ko je od vas uspio da postigne sa zemljom i zgradama ono što je postigao šejh falan svojom trgovinom i prodajom?"

Dруги шејх: "Trgovina je upravo takva kao što kažeš, samo da ne iziskuje mnogo truda i napora i ne traži zapostavljanje nastave."

Treći šejh: "Rahmetli šejh o kome diskutujemo smatra se jednim od rijetkih trgovaca koga trgovina nije spriječila da napreduje u nauci i postigne visok naučni položaj, niti je ona bila prepreka da svojim predavanjima, tumačenjima i bilješkama pomogne studentima. Njegovi studenti, koji su predmet diskusije današnjih naučnih krugova, najbolje potvrđuju to što sam rekao."

Četvrti šejh (uzdahujući sa žaljenjem):

"Kad gledaju na te oči sreće,
mirno spavaj strah te probuditi neće."

Peti šejh: "U ovoj situaciji mislim da je sigurnije da čovjek svoje zlato i srebro deponuje kod jednog od boljih trgovaca u koje ima povjerenja i na koje se može oslonuti, a koji će obrćući ga udvostručiti profit i zaradu. Na taj način će doći do čistog prihoda bez zamaranja i gubljenja vremena."

Šesti šejh: "Zaboravio sam da vam kažem, a to mi je rekao falan paša, da sav profit danas leži u kupovini akcija. On je svoje poslovanje usmjerio u tom pravcu. Međutim, šta kažete o ovim akcijama, da li je poslovanje sa njima šerijatski dozvoljeno ili je zabranjeno?"

Svi: "Ovo je najodvratniji heretizam."

Sedmi šejh: "Da, pa makar i bio, problem je kontroverzan. Mislim da je najsigurnije da svoje zlato i srebro stavim u blagajnu koja je pod mojom rukom i mojim očima, zdravo i čitavo, a ja siguran. Kad smo već kod falan paše da li vam je poznata vijest o udaji njegove kćerke za falan bega?"

Šesti šejh: "Da, čuo sam da je vjeridba među njima obavljenja."

Sedmi šejh: "A kada će biti ženidba?."

Šesti šejh: "Moj dragi druže, nemoj očekivati da ćeš vjenčanje obaviti i poklon dobiti. Tome se niko od nas ne nada, posebno kad vam kažem da je jedna grupa uglednih ljudi, željnih reputacije i isticanje, dala dvojici među nama isključivo pravo na održavanje svadbenih ceremonija. Oni se npr. ponose da šejh Muhamed prisustvuje svadbenom danu, a šejh Jusuf svadbenoj noći."

Peti šejh: "Kada spomeneš jedno, moraš odmah i drugo. Da i ste dobili poziv za svadbu falana?"

Svi: "Izjavljujemo da su pozivi stigli."

Sedmi šejh: "Ja sam odgodio svoj put na selo da bih s vama mogao odgovoriti na ovaj poziv."

Svi: "Vi ste korektni, a i učtivost to zahtijeva."

Treći šejh: "Bogami, da me falan paša nije pozvao na večeru i da nemam neki važan razgovor s njim obaviti, i ja bih bio sa vama. Bojim se da ne propadne prilika. Moj vozač mi je rekao da paša ima dobrog pastuha koji mu nije potreban, a koji je po dužini i boji sličan mome pastuzu. Želim da ga poslije večere kupim, ako je moguće po što jeftinijoj cijeni."

Peti šejh: "Nadati se je da će njegov sastanak ovoga puta biti pošteden onoga koji je, kada smo prošli put bili, poremetio naše si-jelo svojim glupim prepiranjem i ponašanjem. On se je, Bog ga uniš-tio, cijelo vrijeme prepirao oko toga da li je šerijatski dozvoljeno nositi zlatni nakit uzimajući kao dokaz jednog alima koji je nosio zlatni sat ne obazirući se na razilaženja šerijatskih pravnika o ovom pi-tanju. Ako je dotični, koga on naziva šejhom, jedan od onih koji služe kao uzor, onda on ovome čovjeku ne bi dozvolio da diže svoj glas protiv nas."

Četvrti šejh: "Reci što god hoćeš, ali u ovome vremenu ljudi sa fesovima toliko su odvažni da nam prkose i diskusijom i dokazima, prepiru se i konkurišu nam čak i u našim znanostima. A šta kažeš o tim lijepim, prošlim vremenima kada je vjerska ulema imala počasno mjesto, bila cijenjena i kada su prisutni na njenim sastancima šutjeli, poštivali i veličali svakog ko je na bilo koji način odavao znake učenosti kao da je na grudima nosio ispisane tekstove hadisa: "Učenjaci su nasljednici poslanika" i "Učenjaci moga ummeta su kao poslanici Benu Isra'il".⁵⁾ A kako i ne bi bila katastrofa kad ti hvalisavci, ne samo da pobijaju ulemu, nego je čak nazivaju neznalica uvođeći u nastavni plan i program moderne, heretičke zna-nosti samo zato da bi vjersku ulemu, koja ne pridaje važnosti ovim ispraznim naučnim disciplinama, učinila svojim učenicima. To je do-voljno da iz očiju, umjesto suza, potekne krv. Pogledajte koliko su daleko otišli u svojim drskostima, pa da je ovo o čemu govorimo i tačno, od njihovih znanosti malo je koristi. Bog nas sačuvao, ali ove njihove znanosti nisu ništa drugo nego sredstvo za odvraćanje s pravoga puta. Satana ih je zaveo, a da toga nisu ni svjesni. Vi znate da poznavanje četiri osnovne matematičke radnje npr. ne može na-domjestiti temeljito i detaljno istraživanje. Ali to je ono što oni rade u matematici i na taj način privlače studente odvratnim naukama, filozofskim špekulacijama i tako ih potiču na heretizam. Bog nas sačuvao tih perfidnih prevara i lukavih vještina."

⁵⁾ Pogledaj Ahmed ibni Hanbel: el-Musned, V/196, Kairo 1313/1895. god. Takoder pogledaj el-Buhari: Sahih II/15, Kairo 1312/1894. god.

Treći šejh: "I historija je jedna od tih znanosti. Ona se bavi pričama i mitologijom, a studente neizbjježno uvlači u istraživanja koja se odnose na biografije ashaba, drugova Božijeg poslanika, i ratova koje su međusobno vodili, a to je po šerijatu zabranjeno hadisom u kome stoji: "Kada treba da spomenete moje ashabe, vi se suzdržite." Za ovaj predmet dovoljno je ono što se nalazi u djelu "es-Sira el-Halebijja".⁶⁾

Dруги шејх: "Zaklinjem vas Bogom recite mi, kakva je to nauka koju oni nazivaju "geografijom"?

Treći šejh: "To je ono što mi nazivamo ""ilmu tahtitil buldani"" (zemljopis) ukoliko je ovaj predmet kod njih sveden samo na ovo, onda to nije štetno, a ni korisno. Međutim, velika je šteta, a posljedice su katastrofalne, ako je ovaj predmet povezan s rotacijom Zemlje i statičnom pozicijom Sunca, kao i tumačenjima nebeskih fenomena uzrocima koji su očito lažni, a koji se ne mogu opovrgnuti kao npr. tvrdnja da kiša koja pada s neba dolazi iz morskih dubina, da su oblaci samo gusta para, da grmljavina i munja nastaju trenjem oblaka usled vazdušnog pritiska u atmosferi. Ovo je suprotno našem mišljenju i kontradiktorno sa onim što se prenosi od Ka'b el-Ahbara⁷⁾ koji kaže da su oblaci džennetski listovi, a grmljavina glas meleka koji tjera oblake, dok je munja sijevanje mača u njegovoj ruci. A šta kažu oni, Bog bio zadovoljan s njima, za tvrdnju da je Zemlja nepomična, da se nalazi na rogu vola, vo na stijeni, a stijena na ledima kita koji pliva u moru, i šta kažu o tome da će stanovnici dženneta pri prvom objedu biti posluženi jetrom tога kita.

Međutim, ako prostudiramo njihove knjige s kojima su, kako kažu, nadmašili prve i posljednje i postigli u ovoj nauci ono što još нико nije postigao, vidjećemo da nam one ne mogu ni izbliza pružiti ono što nam pruža "Haridet el-adžaib" (Biser čuda) od Ibni el-Verdija.⁸⁾ Mi nismo čuli da se u njihovim knjigama spominju čuda koja su spomenuta u "Haridi" kao što je zemlja "Wak Wak" u kojoj raste drveće čiji su plodovi mlade djevojke okačene za pletenice na granama stabla koje, kada ih god Sunce obasja, poviču "Wak, wak subhanel melkil hallak" (Wak, wak, slava Svetomogućem Stvoritelju). Slično ovome je i ono što se nalazi u djelu "Bedalu ez-Zuhuri ve ve-kaiu ed-duhuri"⁹⁾ (Neobično cvijeće i sudbonosni događaji) koje kaže kako je šejh Hamid na ledima životinje, obožavaoca Sunca, preko Crnog mora, stigao do izvora rijeke Nila. Kada Sunce izide i obasja jednu od obala rijeke, ona kreće prema toj obali i stalno se

⁶⁾ Pogledaj Brockelmann, GAL II, 307, S II, 418.

⁷⁾ Ka'b el-Ahbar: Jevrejin iz Jemena koji je prešao na Islam u vremenu halife Ebu Bekira.

⁸⁾ O djelu Haridet el-adžaib, pogledaj Brockelmann GAL, S II, 162.

⁹⁾ Autor ovog djela je Ahmed ibni 'Abdullah el-Bekri el-Basri, Brockelmann, GAL, S I, 616.

okreće za Suncem dok ne stigne na drugu obalu rijeke. Šejh Hamid je vidio Nil kako se provlači do tog mora kao bijeli konac u crnom odijelu. On je ustanovio da Nil izvire ispod jedne kupole iza planine Qaf. Tu je njegova voda bjelja od snijega i slada od meda. Ispod ove kupole također izviru još tri rijeke Saīhun, Džaihun i Eufrat.¹⁰⁾ Da li je iko do danas uspio da spozna ove činjenice? Da li se u njihovim modernim knjigama i heretičkim znanostima mogu naći tragovi gore spomenutom?

Četvrti šejh: "Tako mi Boga, mi živimo u vremenu u kome je onaj koji drži do svoje vjere sličan onome koji u ruci drži žeravici pokraj ovog evropskog heretizma. "Onaj koga Allah u zabludi ostavi neće imati nikoga da ga na pravi put uputi".¹¹⁾

Prvi šejh: "Recite mi, tako vam Boga, šta su studenti dobili od ovih njihovih znanosti i kakvu su korist imali? Jeste li čuli da je neko od njih nekada bio od koristi narodu, da je napisao neki tekst ili komentar na tekst, ili glosu na komentar, ili prikaz na glosu, ili je rezimirao neku opširnu gradu ili je nešto opširno sažeto i jezgrovito kazao?"

Dруги šejh: "Kako su nemoćni i ograničeni. Oni su nesposobni da nešto ovako urade. Sve što mogu to su kritički članci u kojima nam prebacuju da smo život prokockali u ovim nadasve korisnim stvarima trudeći se da proglose ništavnim ono što mi znamo i što predajemo na fakultetima. Ali zakljinjem vas životom vaših otaca, je li ikad iko čuo za neku religiju da je postojala, za neko ubjedjenje da se učvrstilo, ili za neki zakon da je bio djelotvoran bez ovih komentara i glosa? Međutim, pošto nisu u stanju da sve ovo shvate, počeli su da nam zavide, lišavajući nas ovog kvaliteta, a time i privilegija. Kako je dobro rekao jedan pjesnik:

Zavide mladiču kad nemoćni su zaustaviti mu hod.

Neprijatelji mu svi su redom i protivnički rod."

Treći šejh: "Istinu govorиш, koliko mudro jedan drugi pjesnik kaže:

"Kako su riječi prave onog što prigovara,
al' nesreća je njemu samo što zbrku pojmove stvara."

Šesti šejh: "Predimo preko ovog predmeta i ne trošimo vrijeme u diskusiji o tim brbljivim, tobogenjim učenjacima. Njima njihove knjige i škole, a nama naša nauka i predavanja. Na Sudnjem danu Bog će suditi između nas i njih."

Peti šejh: "Mi bismo mogli preći preko svega ovoga da nam se oni ne suprotstavljaju i da ne prave aluzije na naš račun na stranicama koje oni nazivaju novinama, u kojima nas kritikuju i kleveću i samozvano sjedaju za sto našeg jezika, hvaleći se kako su kvalifikato-

¹⁰⁾ tj. Sir Darja, Amu Darja i Eufrat.

¹¹⁾ Kur'an, Sura er-Re'ad, ajet 33.

vaniji i kako posjeduju u ovoj oblasti veću moć izražavanja od nas. Uza sve to, novine su ipak zabluda i zavodenje. Mi možemo da pišemo i kazujemo i pero, ako hoćemo."

Četvrti šejh: "U svakom slučaju veliki broj studenata, koji su kod nas završili studije i koje je u duši nešto potaklo da pišu, bolji su od njih. Juče mi je šejh falan, poznata al-Azherova ličnost, dao svoj članak objavljen u novinama, nešto što nisu u stanju da napišu mnogi koji se bave ovom profesijom. Novine su kod mene, u tašni, pa ako hoćete, mogu vam to i pročitati da vidite da ti choli i umišljeni nisu superiorniji od nas."

Svi zajedno: "Da čujemo, da čujemo."

Četvrti šejh (čita) . . .

'Isa ibni Hišam je rekao: "Nismo stigli ni do kraja sastanka, a Paša je, mrmljajući kao lav, već ustao; uzeo me za ruku i pokazao prema vratima. Kada smo, izišli on je, duboko uzdišući, sa mnom jedno izgovarao stihove pjesnika:

*"U njima nema dobra ni pobožna djela.
Samo korist njima i dobit prispjela.*

*Bolji od najboljih međ' njima je kamen.
Nepravdu ne čini ljudim' nit širi lažni plamen."¹²⁾*

Prijevod i bilješke, Jusuf Ramić

¹²⁾ Stihovi el-Me'arrija, Luzumijat II/95, Kairo 1891. god.

Hadis 'Isa ibni Hišam

Posjeta emirima i njihovim sinovima¹⁾

Poglavlje XX

'Isa ibni Hišam je rekao: "Htio sam završiti ove sastanke posjetom emirima i njihovim sinovima, višim slojevima društva, članovima kraljevske kuće, ljudima punim sjaja i veličine, moći i ugleda. Oni su izvor vrlina i blagodati, vitešta i velikodušnosti. Oni su gospodari udruženja, poglavari moćnih armija i predmet aspiracije svoje pratnje. Oni su put onima koji teže nekom cilju, utočište beskućnicima i putnicima, predmet pjesnicima i stanica onima koji sa nadam završavaju svoje putovanje. Države i pokrajine hvale se njihovim postojanjem, zastave i stijegovi lepršaju se nad njihovim glavama, mačevi i pera vade se da bi njima služili. Ljudi se klanjaju pred njihovom moći, a pogled s poštovanjem obaraju pred njihovim prestižom. Ostali položaji se umanjuju pred njihovim položajem. Oni se uzdižu iznad ostalih ljudi kao zvijezde na nebu. Od drugih se razlikuju znakom prijestolja i krune. Oni su rudnik velikodušnih i plemenitih djela. Oni su svjetlost palača i minbera. Zato smo i krenuli da posjetimo njihove palače jednu po jednu, prošli kroz sve i ustanovili da tamo žive samo njihovi evnusi i sluge. Otkrili smo da oni ne vole tu da stanuju i da ih samo povremeno posjećuju. Saznali smo da je klub njihovo omiljeno mjesto gdje se sastaju, konferišu i zabavljaju. Krenuli smo tamo s jednim prijateljem koji je bio član kluba i koji je mogao da nas uvede. Stepenište je vodilo kroz prostrani hol koji je bio ukrašen svjetilkama kao zvjezdama. Iz hola se ulazi u mnoštvo soba dekorisanih sa najljepšim umjetničkim predmetima. Vidjeli smo da su sobe pune ljudi čija je krasna odjeća sa rubinima i dijamantima zaslijepljivala oči. Svi su vikali i galamili kao da su na vašaru. Naš prijatelj počeo je da nam pokazuje sobe, pre-

¹⁾ *The world of Islam*, N. S. Vol. XII, NR. 4, Leiden 1969. S engleskog prevela Selma Topčagić. Redakciju prevoda s uvidom u original izvršio Jusuf Ramić, Hadis 'Isa ibni Hišam, drugo izdanje, Kairo 1912., str. 261—263.

stavio nas falan falanu i rekao da je prva soba za piće, druga za kockanje, a treća za sijelo i razgovor. Ušli smo u zadnju od ove tri sobe i vidjeli u sredini veliki sto sa otvorenim knjigama i ilustrovanim časopisima koje je grupa emira prelistavala bez ikakvog interesovanja i pažnje. Njihov pogled bio je uperen u ogledalo da bi mogli uživati u onome što su tu vidjeli. Razgovor se odvijao na stranom, a ne na arapskom jeziku. Sjeli smo sa strane i pažljivo slušali. Jedan od njih je govorio jednom starijem članu svoje porodice, a njegova namrštenost je jasno pokazivala da je ljut:

Prvi: "Uopšte me ne brine tvoj ukor i ja neću prihvati tvoj savjet. Bog zna tajne misli koje leže u tvom srcu iza ovog savjeta. Ako mi želiš dobro kao što tvrdiš, onda ostavi na miru mene i moje poslove. Ja znam kako da sredim svoje stvari, a taj dug za koji me prekoravaš nije tvoja stvar. Imam dovoljno imetka i posjeda da ga isplatim. Ja se ne miješam u tvoje poslove a i ti ne bi trebalo da se mijеšaš u moje i da mi kvariš život. Bolje bi bilo da se posvetiš organizaciji vlastitog imetka, ti si tome potrebniji od mene, u slučaju da te sekretari i zastupnici počnu potkradati kada nisi ni svjestan toga šta rade. Kunem ti se očevim grobom da mi se više sviđaju moje prilike od tvojih. Bolje je da rasipam svoje bogatstvo na stvari koje gode mome srcu nego da živim uskraćen dok drugi potkradaju i uživaju u mom imetku."

Drugi: "Ja ne obraćam pažnju na ovu besmislenu priču. Međutim, upozoravam te da će, ako od danas ne popraviš svoje vladanje i ne prestaneš sa rasipanjem novca i meni ne predaš upravljanje imetkom kako bi mogao dugove izmiriti i poslove srediti, zahtijevati odmah da ti se obustavi legalna nadležnost."²⁾

Prvi: "Na ljudе kao što sam ja ne utiču ovakva upozorenja i prijetnje. U mom poslovanju jedino dug može obustaviti moju legalnu nadležnost. Međutim, dug je danas rasprostranjen među ljudima i jedva da je ijedan bogat čovjek bez njega. Danas nema nikoga ko smatra da je dug razuman izgovor za oduzimanje nečije legalne nadležnosti. Kunem ti se onim što najviše volim i cijenim da će, ako ne prestanete s rovarenjima po pitanju moje legalne nadležnosti, sav kapital s kojim raspolažem predati nekom strancu da ga za mene investira za vrijeme moga života i vi od njega postlige moje smrti nećete dobiti ništa."

Drugi: "Vidjećemo koji će od nas dvojice biti uspješniji."

²⁾ Medžlis el-Hasbi (Sud staratelja) osnovan je 1896. kao dio šerijatskog sudskeg sistema. Mogao je imanovati staratelje i nadzornike imovine maloljetnih i oduzeti legalno naslijedstvo onima koji se po svojim ponašanjima pokazuju neodgovornim. 1898. Sud je pokušao proglašiti Ahmeda Sejfuddina nekompetentnim za vrijeme njegovog sudeњa. Pogledaj: Hadis 'Isa ibni Hišam, četvrto izdanje, str. 52.

Treći: "Braćo, ja prezirem bogatstvo zbog pohlepnosti porodice i načina na koji se rođaci mijesaju. Obećao sam sebi da ni dinara neću nikome ostaviti poslije moje smrti."

Četvrti: "Hvala Bogu da je moje bogatstvo otišlo, a sa njim i moja preokupacija. Danas prodajem ostatak moje zemlje kako bi mogao uživati na pariskoj izložbi prije nego što bi neko drugi izvukao užitak iz nje."

Peti: "Molim Boga da požuri u moju korist sa procesom koji sam pokrenuo protiv svoje majke prije nego što se izložba završi kako bih mogao da ti se pridružim."

Četvrti: "Zar ne shvaćaš da će se proces povlačiti po sudu godinama za koje će se vrijeme jedna izložba za drugom završiti."

Peti: "U svakom slučaju ja ću posjetiti izložbu, čak ako se proces i ne završi. Ja posjedujem neka pisma i dokumente koje je napisala moja sestra, a do kojih sam došao na vrlo čudan način i zaključio da su toliko vrijedni da mogu platiti dug. Zato sam joj i rekao da ću, ako mi brzo ne plati, pisma štampati i objaviti. Nema sumnje da će je njena privrženost mužu, zbog pohlepe prema njegovom novcu, natjerati da spriječi skandal kupovinom ovih papira."

Sesti: "Zavidim ti na tom vrijednom pronalasku i molim Boga da mi da sličnu sreću sa mojom tetkom."

Sedmi: "Ostavimo ova jeftina sredstva. Hajede da pokušamo povećati plate na koje imamo pravo po zapisniku kedinjih porodica."³⁾

Sesti: "Šta vrijedi juriti za povišicom plate koja se povećava samo onda kada neko od nas umre, a smrtni slučajevi među nama su prava rijetkost. Krajnja granica do koje je moguće povećati plate je pet stotina ili hiljadu funti godišnje, a to je profit koji može da ostvari obični krojač ili kočijaš. Međutim, moramo nešto učiniti da bi došli do novca koji bi nam omogućio da živimo u uslovima koji odgovaraju našem položaju i stepenu među ljudima."

Dруги: "Ne tračite vrijeme razmišljajući o ovim stvarima. Izvori su presušili i vime je suho. Prošli su dani kada se novac sakupljao i blago gomilalo. Naši preci su se toga domogli, a zatim i nama ostavili. Mi nismo shvatili njegovu vrijednost, niti smo njime efikasno upravljali."

Prvi: "Zaboga, ne spominjite ponašanje naših predaka i ne govorite da su uspjeli u sakupljanju novca i sticanju bogatstva. Bili su zadovoljni sa malo i sasvim sretni sa beznačajnim sumama. Mislili su da su sakupili ogromno bogatstvo, ali kako je mala njihova ambicija, a ogromna njihova ludost. Da smo bili na njihovom mjestu u ono doba pokazali bi im kako se novac sakuplja i blago gomila. Šta

³⁾ Interesantno je primijetiti da su plate kraljevske porodice bile naznačene i razmatrane u jednom članku Misbah el-Šarka, br. 53, od 4. maja 1899. god. Ovaj slučaj pojavio se u broju 74. od 28. septembra 1899.

se može reći o ljudima koji su imali Egipćane i njihov novac u svojim rukama, a zatim bili zadovoljni sa onim minimalnim ostavljajući tako Egipćanima milione jutara da ih danas uživaju na našu štetu? Da li bi iko od naših predaka mogao i pomisliti da će seoske starještine, koji su u njihovo doba bili kao ovce i koji pojma nisu imali o životu, uživati u njihovom novcu na naš račun i potiskivati nas sa sastanaka?⁴⁾ Nije li to nemarnost predaka, a jad potomaka?"

Osmi: "Pazi da ne budeš zloban kada spominješ Egipćane i seljake. Nemoj da ti to postane navika, jer kako ja sada vidim stvari to nebi za nas bilo dobro."

Prvi: "Zašto tako, Bog te sačuvao? Jesmo li ikada čuli za tako nešto? Kakvo dobro smo vidjeli od Egipćana, a da smo ga mogli njima pripisati bez vrijeđanja i kritikovanja? Zbog kakvih zasluga bi im mogli oprostiti njihove mane? Možda i ti želiš da se jedan egi-patski seljak oženi tvojom sestrom, pa da imaš čast da se povežeš s njim".

Osmi: "Ne! Ali čuo sam jednog od naših koji se bavi politikom kako je više nego jednom rekao da naši interesi sada zahtijevaju da se okrenemo Egipćanima da ih pridobijemo i vežemo za sebe, a oni će da nas veličaju i da nam se zahvaljuju. Kada to čuju stranci biće prisiljeni da poštuju naš položaj jer samo našim posredovanjem mogu upravljati Egipćanima. A vi znate kakvu će korist oni imati od nas, a mi od njih u ovo vrijeme kada prihodi vlade prolaze kroz njihove prste."

Četvrti: "Moj um nije dorastao takvoj neplodnoj politici, niti sam spremjan da otkrivam svoju ljubav i simpatije prema tim Egipćanima, čak i kad se radi o podvalama i obmanama. Ne bih želio da budem u suprotnosti sa svojom prirodnom, niti da bilo šta činim na što nisam navikao. Korisnije bi bilo da svoju ljubav i simpatije ograničimo samo na strance. Oni to više zaslužuju od Egipćana. Nema potrebe da Egipćane koristimo kao posrednike i da se tako ponizavamo. Da nije bilo rivalstva među našim precima, krađe i pljačke ne bismo dospjeli u ovakvu situaciju, niti bi bilo potrebno da tragamo za novcem."

Peti: "Ne bih želio da se svadamo oko ovog rivalstva jer bi to moglo izazvati skrivenu mržnju u našim srcima. Svi mi jedva da se možemo kontrolisati kada se spomenu njihova djela, a posebno ono što je tvoj otac učinio s mojim kada je silom oteo naš novac. Vjerovatno si svjestan neprijateljnosti koje bi izbile na površinu, ako bi u ovom pravcu nastavili razgovor."

Stranac (ulazi i govori prvom emiru): "Donio sam vašem veličanstvu najvredniji izum potkraj ovog vijeka. Pogledaj sliku i pažljivo je prouči. Što se tiče originalnosti i savršenstva nešto slično ne-

⁴⁾ Ovo je možda unaprijed upućivanje na pojavu karaktera 'Umda (seljaka) koji se kasnije u knjizi susreće sa princom u jednoj epizodi u taverni.

ćete moći naći. Evo slike i samo zamisli kako izgleda kada ide ulicom. Svako ko ga je vidoslaže se da nije do sada vido slično vozilo. Dovoljno je da kažem da je fabrika proizvela samo dva tipa ovog vozila. Jedan je uzeo njemački princ od Hohlohensteina, a ovo je drugi — donio sam vašem veličanstvu sliku da možete izdati naredjenje. Njegovo veličanstvo vaš brat već dugo pokušava da iza mojih leđa baci pogled na sliku i sazna ime firme, ali mu to nije uspjelo, jer znam da bi želio da ga ima prije vas i da se sa njim hvali na vaš račun, a ja više volim vaše veličanstvo.“

Prvi: "Znam dobro koliku pažnju poklanjate meni. Zahvaljujem se na tome i molim vas da požurite sa dopremom jer mi se slika neobično svida. Recite mi koliko je potrebno vremena da ga dopremite?"

Stranac: "Toliko kolika je udaljenost, vaše veličanstvo."

Prvi: "Najbolje je onda da skratite vrijeme i pošaljete telegram fabrici umjesto pisma."

Stranac: "Slušam i pokoravam se! Evo računa. Hoćete li biti dobri da ga potpišete?"

Prvi: "Evo mog potpisa. Recite mi koliko košta?"

Stranac: "Cijena je simbolična u odnosu na vrijednost vozila. Ona iznosi tačno 9.536 franaka."

Prvi: "Nije loše! Imam samo jedan zahtjev, a to je da kažete veću cijenu ako vas moj brat upita. Recite mu da sam ga kupio za 15. hiljada franaka."

Stranac: "Kako hoćete! Već sam o tome i razmišljao prije nego što ste mi vi rekli. Rećiću mu da ste ga kupili za 14.742 franka."

Prvi: (obracajući se svojim drugovima) "Siguran sam da će moj brat poludjeti kada čuje ovu vijest. Neće se smiriti sve dok ne posudi novac kojim bi kupio ovo vozilo. Kao što znate on slijedi moj put i kopira me u svemu. On se napreže da bi se sa mnom takmičio. On je izgubio svoje bogatstvo i upetljao se u sudske procese. Mislim da od njegove imovine neće ostati ništa poslije mjesec ili dva mjeseca."

Treći: "A šta će jadnik poslije toga?"

Četvrti: "Jedino što će mu preostati jeste da živi samo od plate."

Treći: "Zar vam nisam rekao da mi nemamo ništa više osim ove plate. To je jedini novac koji se čuva za nas i koji treba da zadovolji naše potrebe. Smatram da bi trebali nešto da učinimo kako bi ovaj iznos povećali. Hajde da se dogovorimo da tražimo prava koja nam i pripadaju po ovom pitanju."

Peti: "Zar ne znaš da onaj koji se oslanja samo na platu ima slabu moć razmišljanja?"

Treći: "Pa dobro, zašto onda sa ovom svojom velikom dovitljivošću ne predložiš nešto drugo čime bi osigurali naš način života, a što bi nam donijelo profit i u budućnosti."

Prvi: "Ja ga vidim u špekulacijama."

Četvrti: "Ja ga vidim u davanju naših imena pod zakup kompanijama."

Peti: "A ja u služenju ambasadama."

Šesti: "Moj izlaz je ženidba sa Egipćankama."

Osmi: "Mislim da je najbolje da s mesta odemo u sobu za kockanje."

Svi: "Sjajna ideja, samo pošto se snabdijemo u sobi za piće."

'Isa ibni Hišam je rekao: "Tako su ustali, a mi smo ih slijedili da vidimo šta će dalje raditi. Otišli su u sobu za piće i popili koliko su htjeli, dok se njihov razgovor isključivo ograničio na prepiranje, hvalisanje i kladenje. Jedan se kladio s prijateljem da može popiti čitavu bocu vina, drugi se hvalio o snazi svojih mišića i tvrdio da može podići stol jednom rukom, treći je opet tvrdio da može na dvoje saviti rijal prstima. Jedan se kleo da je jašuci na kamili — ženki skočio sa njenih leđa na zemlju jednom nogom. Drugi se zaklinjaо da je govorio sa svojim konjem i da ga je ovaj razumio. Treći je u meduvremenu ponavljao da mu je njegova djevojka rekla da nije u Parizu vidjela nikoga ko tako dobro pieše kao on. I drugi razgovori slični ovome također su se odvijali."

Kada su njihove želje bile zadovoljene u sobi za piće, otišli su u sobu za kockanje, obišli oko stola, i potpuno se uključili. Nije prošlo mnogo vremena a njihovi džepovi su bili prazni. Novac se posudio a nakit založio. Prvo su igrači a onda i njihove sluge zatražili pomoć. Nije prošlo mnogo vremena a oni su počeli da se svadaju i raspravljaju na način koji bi, bojali smo se, mogao imati strašnih posljedica. Požurio sam da izadem i da stignem na sigurno mjesto, dok se Paša iza mene previjao od smijeha. Upitao sam ga: "Gdje su suze i uzdasi?" Odgovorio je: "Sudbina je nadvladala žalost i suze. Mora se prihvatići metod Demokrita i pogled na svijet viđen očima pjesnika:

"Život je drama jednog glumca,
noć je zavjesa, a dan pozornica."

Jusuf Ramić, Ph. D., Assistant Professor

MUHAMAD AL-MUWAILIHI AND HIS WORK "HADITH 'ISA IBN HISHAM"

Summary

Munammad al-Muwailihi (1890—1930), the eminent Egyptian writer, is the last representative of the maqama in the modern Arabic literature. His work "Hadith 'Isā ibn Hishām", the satire upon Egyptian society, went through eleven editions. In the fourth, revised edition the author left out many passages and two of the most interesting chapters of the book: A Visit to Al-Azhar and A Visit to the Emirs and Their Sons.

The first chapter, which is given here in translation, deals with the reform of Al-Azhar. With all his heart, the author supported Muhammad 'Abduhu's efforts to carry out the reform of that oldest Islamic university. In spite of all the resistance, Al-Azhar has been reformed. Today it is a modern university which, in addition to the Schools of Theology and Islamic Law, includes the Medical School, the School of Veterinary medicine and others.

In the second chapter, which is also given here in translation, Muhammad al-Muwailihi criticises the dynasty of Muhammad 'Ali, the emirs and their sons, who spend most of their time at the club, their favourite meeting-place, gambling, getting drunk, conferring and enjoying themselves.

All that criticism is uttered in sag' — the rhymed prose of short passages — by the main character Ahmed pasha Manikli. He meets the narrator at the very beginning of the story and first keeps his company in Egypt and then in France, too. Ahmed pasha criticises the things that deserve criticism in the author's opinion and 'Isā ibn Hishām delivers that criticism very truly, indeed.

Mr Nijaz Šukrić, predavač

Jedan stari srpskohrvatski rukopisni prevod udžbenika pedagogije u našim medresama

— Prilog izučavanju školstva Muslimana u Bosni i Hercegovini —

Tri arapska termina: et'te'eddub, et'terbiye i et'ta'allum,¹⁾ gotovo su sinonimi, kod islamskih naroda, za proces vaspitanja, obrazovanja, edukacije i lijepog ponašanja, općenito.²⁾

O tome kako je tekao ovaj proces, kao važan vid kulture onih naroda koji su prihvatali Islam, kao pogled na svijet, nemamo dovoljno sređenih podataka u vidu studija.

Izuzetak, u ovom pogledu, čini ozbiljan rad egipatskog istraživača povjesti islamske kulture dr Ahmeda Šelebija (Ahmad Shalaby),³⁾ makar da se je, u svom studiju, ograničio na edukaciju klasičnog perioda Islama, i prostora njegove tadašnje dominacije. Pored važnih podataka o razvoju, metodama, cilju i sredstvima islamske edukacije, vrijednost njegova rada je i u bogatom izboru izvora i literature, napose klasičnih djela, kojim se je u istraživanjima služio.⁴⁾

¹⁾ Ibn Manzur: Lisanu l'Arab, Dar Lisanu l'Arab, Beyrut, 1970, I/233, 235 i II/871,

— Šemsuddin, Sami: Kamus-i turki, Istanbul, 1317/1899, str. 371 394 i 417,

— Miller, B. V.: Perzijsko-ruski rječnik, Moskva, 1953, str. 105 115 i 124,

— Muftić, T.: Arapsko-srpskohrvatski rječnik, Udrženje ilmije u SR BiH, Sarajevo, 1973, I/38, 1172 i II/2348.

²⁾ U naš jezik, ovi termini su ušli kao arebizmi, ili turcizmi u pozitivnom (terbili-odzolan; talumi-naučen), ili negativnom smislu (edepsuz-nevaspitan, neodgojen). Škaljić, A.: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Svetlost, Sarajevo, 1973, str. 611, 598 i 262.

³⁾ Šelebi, A.: Tarihi t'terbiye el'islamiyye, en'Nahda el'misriyya, Kairo, 1969, str. 450.

⁴⁾ Op. cit. str. 422—432.

Postoji izvjestan broj radova islamskih i zapadnih naučnika, koji na indirektn način, u svojim radovima, dotiču i pitanje islamske edukacije. To čine, uglavnom, kad pišu o nekim islamskim institucijama (džamija, mekteb, medresa, tekija, biblioteka i dr.), ili ličnostima, pokretima, političkim, društvenim i kulturnim kretanjima u islamskom svijetu.⁵⁾

Među ovakvim radovima za nas su interesantni, posebno, oni koji tretiraju školstvo i obrazovanje u Osmanskoj carevini, jer je islamska edukacija, u naše krajeve, prodirala osmanskim osvajanjima i Islamizacijom dijela našeg stanovništva.

Značajne radove u ovom domenu dali su turski istraživači Uzunčaršili I. Haki,⁶⁾ Osman Ergin,⁷⁾ Džahid Baltadži (Cahid Baltaci),⁸⁾ i Halil Inaldžik (Inalcık).⁹⁾

Obzirom da je uticaj Islama na edukaciju, muslimanske sredine, otvoren proces za očekivati je i dalje radove s ovog područja, kako u islamskim zemljama, tako i van njih.

Možda bi se za nedostatak, kod studija na koje smo ukazali, moglo uzeti to što se nedovoljno koristi komperativna metoda, čime bi se jasnije uočio međukulturalni uticaj i u sferi školskog i vanškolskog vaspitanja i obrazovanja, Islama na druge, kao i drugih ideja na muslimansku sredinu.

Što se tiče jugoslavenskog istraživanja muslimanskog edukativnog sistema, i pored njegove važnosti i uticaja na formiranje ličnosti jednog dijela našeg stanovništva, ne može se reći da je istražen.

O istorijatu, metodici i ustanovanju, gdje se je nekad odvijao proces islamske edukacije, u našim krajevima, ima izvjestan broj kraćih i dužih radova, različitog naučnog tretmana¹⁰⁾ i vrijednosti.

⁵⁾ Emin, A.: *Duha l'Islam, en'Nahda el'misriyya*, Kairo, 1961, II,

— Hasan, I. H.: *Tarihi l'Islam (es'siyasi we d'dini we s'seqafi we l'igtim'a'i)*, en'Nahda el'misriyya, Kairo, 1964, I—IV,

— Mez, A.: *Die Renaissance des Islams*, Arapski prevod: el'Hadara el'islamiyya fi l'Qarn er'rabi' el'higri, prevod Muhammed A. Aby Ride, Kairo (treće izdanje), 1957, I—II,

— The Cambridge History of Islam (Grupa autora), The University press, Cambridge, 1970, II

— Hamidullah, M.: *Muhammed a. s. — djelo*, N. Smajlagić, Zagreb, 1977, II

— Hiti, F.: *Istorija Arapa*, V. Mašleša, Sarajevo, 1967,

— Islam ansiklopedisi, Istanbul, 1960, sv. VIII, str. 1—118 (MESCİD).

⁶⁾ Uzunčaršili, I. H.: *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı*, Ankara, 1965.

⁷⁾ Ergin, O.: *Turkiye maarif tarigi*, Istanbul, 1977, vol. I—IV.

⁸⁾ Baltaci, C.: *XV—XVI asırında Osmanlı medreseleri (Teşkilat, Tarih)* Istanbul, 1976.

⁹⁾ Inaldžik, H.: *Osmansko carstvo*, SKZ, Beograd, 1974, str. 235—287.

¹⁰⁾ Interesantni su radovi:

— Muftić, M. H.: *Naša nastava*, Behar, Sarajevo, 1904, br. 17—18 i

— Sibjan mekteb, Gajret, Sarajevo, 1910, br. 7—8.

Ovim radovima se mogu pridodati i istraživanja o bosansko-hercegovačkom školstvu i pismenosti, općenito, uključujući tu i muslimanske školske prilike u BiH.¹¹⁾

U mnogim, od ovih radova je ukazano, da su u povijesti naših naroda i narodnosti, društvene, političke, ekonomске, vjerske i kulturne prilike, kroz koje su prolazili, ostavile vidnog traga i na edukaciju.¹²⁾ Možda je vjerski uticaj na edukaciju, naših Muslimana, izvjesno vrijeme, bio posebno izražen.

Nakon promjena izazvanih osmanskim osvajanjem i vladaviniom druga, ne manja, promjena u edukaciji, kod Muslimana, nastupit će austrougarskom okupacijom BiH (1878). Oni se, zajedno sa drugim, bore za vjersko-prosvjetnu autonomiju¹³⁾, i rade na provođenju izvjesnih reformi i u svom edukativnom sistemu, općenito.¹⁴⁾

Kao rezultat ovakvih nastojanja i stremljenja, i poslije austrougarske okupacije, jeste rad mnogih prosvjetnih i javnih radnika, iz muslimanske sredine, pojedinačno ili kroz institucije Islamske zajednice, na unapređenju školskog i vanškolskog obrazovanja.¹⁵⁾

-
- Mulabdić, E.: Maglajska ruždija, Školski vjesnik, Sarajevo, 1895 i "Darul-mualimin" (O pedesetogodišnjici osnivanja), Narodna uzdanica-Kalendar za 1942, Sarajevo, 1941.
 - Mulić, H.: Povjest naše početne vjerske nastave, Biser, Mostar, 1918, III, br. 9—14.
 - Sarajlić, Š.: Nastava u muslimanskim školama u Bosni obzirom na istok", Školski vjesnik, Sarajevo, 1907.
 - Dizdar, M. E.: Gazi Husrevbegova medresa, Spomenica gazi Husrevbegove četristogodišnjice, Sarajevo, 1932, str. 46—57.
 - Tralić, S.: Muslimanske škole u BiH, Hrvatski dnevnik, Zagreb 8 sječanj 1939.
 - Čurić, H.: Školstvo muslimana u BiH 1800—1878, SANU, Beograd, 1965
 - Hadžiljahić, M.: Islam i Muslimani u BiH, Sarajevo, 1977, str. 68—80
 - ¹¹⁾ Pejanović, Đ.: Istorija srednjih i stručnih škola u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1953.
 - Papić, M.: Školstvo u BiH za vrijeme austro-ugarske okupacije, 1878—1918), V. Masleša, Sarajevo, 1972.
 - Bogićević, V.: Pismenost u Bosni i Hercegovini, V. Masleša, 1975.
 - ¹²⁾ Elezović, G.: Stare turske škole u Skoplju, Zbornik radova Etnografskog instituta, knj. IV, SANU, Beograd, 1950, knj. I.
 - Redžepagić, J.: Razvoj prosvete i škoštva albanske narodnosti na teritoriji današnje Jugoslavije do 1918 godine, Zajednica Naučnih ustanova Kosova i Metohije, Priština, 1968, knj. 7, str. 39—56, 141—182.
 - ¹³⁾ Šehić, N.: Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, Svjetlost, Sarajevo, 1980, str. 30—70.
 - ¹⁴⁾ Zapisnici sjednica Islamske prosvjetne ankete, Ulema medžlis, Sarajevo, 1911, knj. I (arebica).
 - Saridžić, S.: Način uredbe mektebskih zgrada, Gajret-kalendar za 1906, Sarajevo, 1905, str. 127—136.
 - ¹⁵⁾ Zapisnik sjednica Islamske prosvjetne ankete, Ulema medžlis, Sarajevo 1921, knj II,

Zadatak da se izuči islamska edukacija na području BiH, pa i šire, pored njene kulturno-istorijske važnosti u okviru studija kulturne povjesti jugoslavenskih naroda i narodnosti, je i u tome što je ona, makar djelimično, prisutna u našoj muslimanskoj sredini, i danas, u vidu vanškolskog obrazovanja i vaspitanja, bilo pojedinaca ili Islamske zajednice, kao društvene kategorije, u cijelini.

Izučavajući suštinu i stremljenje islamskog školskog i vanškolskog obrazovanja i vaspitanja, uočit ćemo da ono ima svoj čvrst oslonac u izvorima islama Kur'ânu¹⁶⁾ i Hadisu¹⁷⁾, a potom u velikom broju literature i udžbenika, koji su nastali u simbiozi islamskog učenja i iskustva brojnih generacija muslimana, u raznim djelovima svijeta¹⁸⁾. A, ovo iskustvo ukazuje na to da je ova edukacija, ma koliko se zvala "islamska" (et'terbiye el'islamiyye), samo dio opšte ljudskog napora, da se iznađu sretna i adekvatna rješenja, u odgoju i humaniziranju ljudske ličnosti.

Kako je tekao edukativni proces, kod naših Muslimana, tokom proteklih pet stoljeća turske uprave, kad smo, pored ostalog, bili uključeni direktno i u osmanski sistem obrazovanja i školovanja, najbolje saznajemo preko pisanih izvora. Konkretno preko udžbenika i pomoćne literature, koja je, tog vremena, bila u upotrebi i kod nas.

Obzirom na zakašnjujuću upotrebu arapskog štampanog sloga u Osmanskoj carevini, pa i kod nas¹⁹⁾, najveći dio ovih izvora (udžbenici i literatura) su rukom pisani.

O ovoj literaturi i udžbenicima, još nemamo prave predožbe, zbog nedostatka radova, o njima, u kojima bi se dala njihova analiza.²⁰⁾ Pisani su, uglavnom, arapskim, turskim, a mnogo rjeđe perzijskim jezikom. Upotreba jedinstvenog jezika u nauci i prosvjeti (literatura, udžbenici i nastava) može imati svojih prednosti, ali i po-

— Kongres musulmana intelektualaca, Gajret, List Gajreta društva za kulturno i ekonomsko podizanje muslimana, Sarajevo, 1928, br. 19, 20, str. 289—305.

— Ajanović, M.: Naiveće potrebe i nedostaci naših vjerskih škola (O vladanju i vaspitanju u njima), Gajret, Kalendar za 1941, Sarajevo, 1940, str. 230—252.

— Mulić, H.: Naš mekteb, Narodna uzdanica-kalendar za 1942, Sarajevo, 1941, X, str. 82—86.

¹⁶⁾ Kur'an, Al Beqara, 129.

¹⁷⁾ Sahihul-Buhari (Buharijina zbirka hadisa), prevod i komentar: H. Škapur, Odbor IZ Prijedor, Sarajevo, 1974, I/108—111, 125, 126, 131.

¹⁸⁾ Ovim problemom se, naročito, bave islamski klasični: Gâhîz, Ibn Gama'a, El Harîrî, Ebû Hayyân et'Tewhîdî, El Hatîb el'Bagdâdî, Ibn Haldûn, Ibn Sahnûn, Eş-Sâhid, El Gazâlî, El Qiftî, el Mâwerdî, Ibn Miskaweyh i dr. Vidi: Šelebi: Tarîh et'terbiye İslâmiyye, str. 422—431.

¹⁹⁾ Kreševljaković, H.: Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529—1878, Građa za povijest književnosti hrvatske, Zagreb, 1920, knj. 9.

²⁰⁾ Grozdanić, S.: Za naučni tretman baštine, Intervju M. Memija, Odjek, Revija za umjetnost, nauku i društvena pitanja, Sarajevo, 1981, XXXIV, br. 6 (15—31 mart), str. 7.

Iovične rezultate, ako se radi o multinacionalnim sredinama, kao što je to slučaj sa arapskim jezikom u islamskom svijetu.

Ovo se je, donekle, ublaživalo prevodima sa arapskog na druge, lokalne, jezike.

Muslimani srpskohrvatskog jezičnog područja, uglavnom, se upoznaju sa islamom posredstvom uleme, različitog nacionalnog identiteta, školovane u raznim centrima Osmanske države, pa su se pored arapskog, kao obrednog, u svom edukativnom procesu služili još i turskim jezikom.

Kako se je domaća ulema (hodže, muallimi, muderisi i dr.) tad snalazila, u ovoj transmisiji, još nije poznato.

Vrlo rana pojava (1631) skromnog turško-srpskohrvatskog (tzv. bosanskog) rječnika (Uskufiјin "Makbūli-ārif", ili "Potur-Šāhidi"²¹⁾), a moguće da je bilo, makar i manjih, za ličnu upotrebu, i rukopisnih arapskorhrske rječnika, upućuje nas na ranu prevodilačku djelatnost i upotrebu maternjeg jezika u obrazovnom procesu naših Muslimana.

Započeta istraživanja alhamijado literature (arapsko pismo srpskohrvatski jezik) kod nas²²⁾, ukazuju na postojanje i originalnih radova, u prozi i stihu, vjersko-didaktičkog sadržaja, na našem jeziku, koji su pomagali edukativni proces Muslimana.

Pored originalnih radova, za nauku su, u ovoj literaturi interesantni i prevodi, udžbenika i druge literature, sa orientalnih na srpskohrvatski jezik²³⁾.

Na jedan takav, stari interlinearni, prevod sa turškog na srpskohrvatski jezik, Bergivijine Vasijetnâme sa komentarom, ukazao je Salih Trako, naučni saradnik Orientalnog instituta u Sarajevu²⁴⁾. Prevod je pronašao u orientalnoj zbirci rukopisa (br. 4609) Orientalnog instituta.

Istoj zbirci manuskriptata²⁵⁾ pripada i srpskohrvatski, interlinearni, prevod Zernudžjeva "Ta'lîm al'muta'allim fi tarîq at'ta'allum"

²¹⁾ Šabanović, H.: Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orientalnim jezicima, Svetlost, Sarajevo, 1973, str. 656

— Nametak, A.: Rukopisni turško-hrvatskosrpski rječnici, JAZU, Odjel za filologiju, knj. 29, Zagreb, 1968.

²²⁾ Na prikupljanju, obradi i izdavanju alhamijado tekstova u SRBiH rade:
— Akademija Nauka i umjetnosti SRBiH, Sarajevo,
— Institut za jezik i književnost, Sarajevo,
— Orientalni institut u Sarajevu,
— Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu.

²³⁾ Prevodilačka djelatnost naših ljudi sa orientalnih jezika, još nije dovoljno osvjetljena i istražena. Koliko mi je poznato o prevodima sa arapskog — na srpskohrvatski jezik, naših ljudi, kao doktorsku disertaciju radi Mr. V. Simić, asistent na Orientalnoj filologiji, Filološkog fakulteta u Beogradu.

²⁴⁾ Trako, S.: Šerhi Wasiyyetnâme-i Bergiwi sa prevodom na srpskohrvatski jezik, Anali, Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, knj. V—VI, 1979, str. 117—127.

²⁵⁾ Trako S. i Gazić L.: Rukopisna zbirka Orientalnog instituta u Sarajevu, POF, XXV, Sarajevo, 1977, str. 27—42.

(Uputa učeniku na putu sticanja znanja), koga želimo predstaviti u transliteraciji, jer je pisan arapskim slovima.

Rukopis je registrovan u Orientalnom institutu, pod brojem 4359. Institutu ga je prodao dr. Stanko Sielski, ljekar iz Tuzle. Ima 49 ne pagiranih listova, vel. 23,5 x 15,5 cm.

Tekst je pisan arapskim jezikom, nash pismom. Čitak je i mjestimično vokalizovan. Mastilo je crno. Na listu je sedam redaka osnovnog teksta, rastavljenih po dva cm., radi prevoda, te ukupno ima četrnaest redaka na stranici. Prevod je djelimičan. Riječi ne prate kontinuirano misao. Prevodene su po jedna, dvije, pa i više riječi za jedno.

Pismo prevoda je, takođe, nash nešto sitniji od osnovnog teksta. Prevod je dosta čitak, vokalizovan, a pismo djelimično prilagođeno glasovnim mogućnostima našeg jezika. Tako, na primjer, imaju slova "p" i "ž" (L. 1^a, i 1^b — i dalje), kojih nema u arapskom jeziku.

Postoje i marginalne bilješke (hadisi ili izreke), pisane crvenim, ili crnim mastilom (L. 1^b, 11^b, 13^a, 26^b i dalje). Papir rukopisa je tvrd, bijel, a mjestimično i žut. Povez je kartonski sa kožnim hrbatom.

Niti prevodilac, a ni prepisivač nisu spomenuli svoje ime, kao ni vremena, ili mjesta prevoda i prepisa djela. Sudeći po sličnosti rukopisa osnovnog teksta i prevoda, za predpostaviti je da je prevodilac i prepisivač isto lice.

Poredeći (srpskohrvatski) jezik spomenutog prevoda Bergivijine Vasjetname, nastalog početkom XVIII stoljeća, možemo reći da je veoma sličan jeziku prevoda Ta'lima, ako nije čak i arhaičniji od ovog. S toga bi se i vrijeme nastanka prevoda Zernudžijevog Ta'lima na naš jezik, moglo smjestiti u XVIII stoljeće.

Na kraju rukopisa ima bilješka, bez datuma, nekadašnjeg vlasnika. To je Salih sin Jusuf hodže, (ili Hodžić?) stanovnik mahale Džindić. Djelo je uvakufio za dušu djece. (L. 48^a).

Na početku rukopisa je najlepšen listić (12 x 9) na kom стоји да "Ovaj rukopis -kelam-i kadim-kao njegov vlasnik uvakufljuje Ibrahim b. Ibrahim Islamović, Tuzlak, s ciljem da zadobije Allahovo zadowoljstvo i posredovanje Njegova Poslanika, na Sudnjem danu, Stanovnik je džema'ata Atik-džamije. Uz već poznate uvjete vakuфа; da se ne proda i ne založi. Zatim slijedi dova, kojom se moli", da nam Kur'an bude voditelj, svjetlo, uputa i milost, a ne dokaz protiv nas, na Sudnjem danu."

Bilješka pisana u četvrtak, početkom mjeseca rebiu l'ahir 1284/1867 godine.

Po svoj prilici, ovaj listić je neko greškom naličio na ovaj rukopis, jer se očito odnosi na neki uvakufijeni, rukopisni Kur'an, jer termin "el'kelām el'qadīm" se uvjek odnosi na Kur'an, a to potvrđuju i riječi molbe (duā') na kraju bilješke.

Za nas je, ipak, interesantan datum kad je bilješka napisana, kao i porijeklo pisca bilješke — Tuzla. Moguće da je i sam prepisivač, a i prevodilac "Ta'līma" iz tih krajeva. Tim prije što ga je i sam dr Sielski, boraveći kao ljekar, u tim krajevima, našao kod nekog.

Ta'līm je na arapskom jeziku napisao Burhānuddīn Nu'mān b. Ibrāhīm az'Zarnūgi (Zernūdži), oko 600/1203 godine.²⁶⁾

Cilj mu je bio, kako sam, u uvodu Ta'līma, kaže "...da objasnim-onim koji traže nauku i znanje-metod učenja, na osnovu onog što sam našao u literaturi i čuo od mojih profesora, naučnika i filozofa" (L. 1a)

O autoru postoje veoma šturi podaci. Bio je učenik Burhanuddīn 'Alī b. Abū Bakr al' Marginānī-a (umro 593/1197), pisca djela "Al-Hidāya", s područja hanefijskog fikha.²⁷⁾

Iz samog Ta'līma se da zaključiti, da je bio učen/čovjek i da se ja bavio pedagoškom problematikom i hanefijskom pravnom školom. U djelu najčešće spominje riječi učitelja ove škole (Ebū Hanīfe, njegovi učenici Muhammed i Jūsuf).

Bio je sklon i poeziji, jer u Ta'līmu nalazimo i njegovih stihova (L. 18a, 46a i td.).

Ta'līm je pisan lakinim stilom, prozom i stihom. Rano je prihvaćen, širom islamskog svijeta, kao udžbenik i pomoćna literatura za predmet etike i pedagogije (al-ahlāq wa et'terbiye). Komentarisali su ga: Ibrāhīm b. Ismā'īl (996/1588), Selīm es'Sārānī, Ishāk b. Ibrāhīm er'Rūmi Kilič A., Al Qādī Ibn Zekeriya el'Ensārī Asaf, Ismā'īl b. Osmān b. Bekr b. Yūsuf Osmānpazārī i Al Fakīr H. b.²⁸⁾

Dokaz popularnosti Ta'līma su njegovi brojni rukopisi, u mnogim svjetskim²⁹⁾ i domaćim zbirkama manuskriptata.³⁰⁾ Na turski

²⁶⁾ Al Qṛṣī, M. M.: Al Gawhar al'mudī'a fi tabaqāt al'hanafiya", Haydarabad-Dakan, prvo izd., 1332/1913, II, str. 312

²⁷⁾ Haggi Halifa (Katib Čelebi): Kaſfu z-zunūn, Istanbul, 1941, II/425

²⁸⁾ Brockelmann, C.: Geschichte der arabischen Literatur, Leiden, 1937—1949, S—I, 837

²⁹⁾ Ahlwardt: Verzeichniss der arabischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin, Berlin, 1887—1899, I (br. 111—125, 126—128, 558a), II (br. 1969) I IX (br. 9879).

— Flugel, G.: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien, Wien, 1865, I (br. 4, 5),

— Rauf, Imād A. S.: Al Asār al'hātiyya fi l'maktaba al'Qādiriyā, Al'mā'rīf, Bagdad, 1978, III, str. 40—42.

— Türkçe yazmalar katalogu, Topkapı Saray Müzesi, İstanbul, 1961, I (br. 1485, turski prevod Ta'līma).

³⁰⁾ Dobrača, K.: Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, sv. I (1963) 4 primjerka i sv. II (1979) 5 primjeraka, s tim što područje Ahlaka — Etike i Pedagogije još nije obrađeno u katalozima, a to su oblasti kojim pripadaju rukopisi Ta'līma!

— Hasandedić, H.: Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1977, 4 primjerka.

jezik ga je preveo, dosta davno, šeih Abdulkâmid b. Nasûh b. Isrâîl, i nazvao ga "Irâdu t'tâlibîn fi ta'lîmi i l'muta'alimîn".³¹⁾ (Putokaz onim, koji traže uputu u sticanju znanja).

Ta'lîm je doživio i više štampanih izdanja, i to; u: Muršidabâdu (1848), Tunisu (1286/1869 i 1873), Kairu (1281/1864, 1307/1889 i 1318/1900), Istanbulu (1292/1875 i 1318/1902) i Kazanu (1898 god)³²⁾

Pored svega, ne smijemo zaboraviti činjenicu da je pisac Ta'lîma dijete svoga vremena (XII stoljeće), i da u sadržaju, njegova djela, ima za danas, neprihvatljivih misli i poruka.

Međutim, sve ovo, ni u kom slučaju, ne obezvređuje Zernudži-jev trud, napor i želju da dâ svoj doprinos, u uputi, onom ko traži nauku i znanje. Naglašavajući, pri tom, da su odgoj i obrazovanje, nerazdvojivi u edukaciji, i da trebaju biti sredstvo čovjeku za bolji, plemenitiji i sretniji život, kao jedinke ili člana zajednice.

Rukopisni prevod, kog donosimo u transliteriranom obliku, po našem mišljenju, ima za nauku, u nas, značaj u slijedećem:

1 — Djelo je skoro pet vjekova bilo udžbenik u muslimanskim školama u BiH i šire, i imalo je svog udjela u vaspito-obrazovnom procesu Muslimana, ovih krajeva. Interesantno je za istraživače muslimanskog, pa i bosanskohercegovačkog školstva, uopšte.

2 — Može se ubrojiti među prve pokušaje prevodenja, sa arapskog na srpskohrvatski jezik. Inače je ovo i prvi prevod ovog djela na naš jezik.³³⁾

3 — Jezik prevoda je arhaičan, sa dosta turcizama i arabizama, prilagođenih našem jezičnom izrazu. Zanimljiv je za istraživače jezika bosansko-hercegovačkih Muslimana, i njegovog evolutivnog puta.

4 — Sa kulturološkog stanovišta je zanimljiv, kao jedan od napora domaćeg čovjeka, da moralno-didaktičku poruku, ovog djela, sa arapskog prenese na jedan slavenski jezik, i tako omogući transmisiju islamsko-orientalne misli, ideje i pogleda na vaspitanje i obrazovanje, na domaće bosanskohercegovačko tlo.

Ovim se je, uz stvaralaštvo ostalih naših naroda i narodnosti, obogatio jugoslavenski kulturni mozaik.

5 — Ovim i sličnim radom se, vrlo rano, i srpskohrvatski jezik, afirmiše i ulazi u sastav onih jezika, na kojima je dat izvjestan doprinos razvoju islamske misli, a time i islamske kulture općenito.

— Orientalni Institut u Sarajevu, u svojoj zbirci orientalnih manuskriptata ima: 42 rukopisa Ta'lîma, 21 komentar Ta'lîma, 1 turski prevod Ta'lîma (br. 2979/a—1) i 1 srpskohrvatski prevod, kog obradujemo.

³¹⁾ H. H.: Keşfu z'zunûn, II/425

³²⁾ Brockelmann, GAL, S—I/837

³³⁾ Štampani Ta'lîm sam ja preveo i objavio pod naslovom "Uputa učeniku na putu sticanja znanja. Takvim — kalendar za 1401/1981 god., Udrženje islamskih vjerskih službenika u SRBIH, Sarajevo, 1980, str. 275—324.

6 — Ovaj rukopisni prevod je interesantan, za nauku, i sa grafoške strane, jer ukazuje na puteve razvoja arapskog pisma, i njegovo prilagođavanje glasovnim mogućnostima nekih nearapskih naroda, pa i našem slavenskom elementu.

Kakve su sve promjene, u ovom pogledu, bile kod bosansko-hercegovačkih Muslimana, od pisma kojim je pisan Uskufijin tursko-bosanski rječnik "Potur Šahidi-ja" (XVII st.) do Dž. Čauševićeve "matufovače" (početak XX st.), do danas nije dovoljno istraženo.

Da ima razlika u pisanju pojedinih glasova, njihovu akcentu i izgovoru, pokazuju i teškoće, na koje nailaze istraživači alhamijado tekstova, prilikom njihova čitanja i transliteracije (prenosa na latincu, odnosno cirilicu).³⁴⁾

Još nije nađen zajednički ključ za ovo.³⁵⁾ Poteškoću, u ovom, stvara i to, što ova alhamijado literatura, često pripada različitim dijalektima srpskohrvatskog jezika u BiH, Sandžaku³⁶⁾; pa i C. Gori, gdje je nastajala.

Na kraju je nužno reći nešto i o samom prevodu Ta'līma, njegovoj tačnosti i jezičkom izrazu.

Prevodeći riječ po riječ, ili dvije zajedno, prevodilac je išao s doslovnim prevodom, ne uvažavajući, uopšte, različitosti duha arapskog i našeg jezika. Prevedene riječi su, s izvjenim izuzecima korektno prevodene. Istina taj prevod nije uvijek, danas upotrebljeni izraz, za neki pojam, nego je to neki turcizam, ili iranizam, koji je u prevodiočevu vrijeme, bio poznat i u upotrebi. U najmanju ruku bio je u upotrebi učenijih krugova, kojim je zacjelo i prevodilac pripadao. Na ovo nas upućuje i njegovo solidno poznavanje arapskog, a relativno i našeg jezika.

Na primjer, prevod početka X poglavlja (L. 30a) glasi: "(Onaj ko traži nauku, treba da je . . .) . . .na fajdi svakad, dok utahsili vas kerma'l 'ilmusi. Put fajdi (je da bude) sa nim svakad divit. Nek piše što čuje od fajdi (Rečeno je) ko ezberlejiše pobjeće, što upiše utvrdiće se)."³⁷⁾

³⁴⁾ Lehfeldt, W.: Das serbokroatische aljamiādō schrihttum der Bosnich Hercegovinischen Muslimen transkriptions probleme, München, 1969

³⁵⁾ Muftić, T.: O arabizmima u srpskohrvatskom jeziku, POF, Sarajevo, X—XI (1960—1961), 1961, str. 5—31.

— Jahić, A. Dž.: Prizma i naše lingvističko ogledalo (o jezičkom proučavanju alhamijado literature), Odjek, Sarajevo, 1981, XXXIV, br. 11 (1—15 juni) str. 18, 26.

³⁶⁾ Bejtlić, A.: Kasida Ibrahima Biočaka (Spomenik alhamijado literature sandžačkih Muslimana), Anali Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, 1976, knj. IV, str. 155—176

³⁷⁾ Cjelovit i korekstan prevod ovog pasusa bi glasio: "Onaj koji traži znanje, treba da korišti svaki tren za sticanje nauke. Jedan od načina — korišćenja — je da ima pribor, za pisanje, uza se, i da ono što čuje, korisno, zabilježi. Rečeno je: " — Što se pamti izčezne, a što je zapisano ostaje..."

U prevodu ima izostavljenih, neprevedenih, dijelova. Obično se tu radi o već poznatim, ponovljenim riječima i frazama (kao: Tâlibu'l-ilm-učenik, student, onaj koji traži znanje i nauku, Aš'šî'r-stih, Qâle Resulullâhi-Rekao je Allahov Poslanik itd.)

Spomenuta vlastita imena, u tekstu, nije u prevodu pisao, nego je upotrebljavao pokaznu zamjenicu ovi, pisano kao "evi", zbog ne-postojanja vokala "O" u arapskom jeziku i pismu.

Najviše neprevedenog teksta ima pri kraju knjige (L. 46^b, 47^a i 47^b) gdje se radi o već poznatim dovama, koje su bile opšte poznate, kod muslimanskog življa, odnosno izgovaraju se u arapskom originalu.

U ovakvom prevodu ne može se ni govoriti o interpunkciji u rečenici. Nerješen je i problem nekih glasova, kojih nema u arapskom jeziku, pa prema tome, ni u pismu, kao "nj", "lj", č, č, i c. Prevodilac u tom slučaju upotrebljava samo slovo "n", odnosno "l" za nj i lj, ili "k" za č i c, a ponekad je to i arapsko slovo "dž" (džim), sa tri tačke ispod. Slično je i sa slovom "ž" i "p", gdje upotrebljava arapsko "r", ili "b", sa tri tačke iznad, odnosno ispod slova.

Vrlo je karakteristična upotreba arapskog slova "h" tzv. okruglo ili perzijsko "he" na kraju prevoda naše riječi, na kom obično stoji, mali kružić "o" (arapski-sukûn, turski-tutar), znak po kom je to slovo "umireno", tj. ne čita se (na primjer: ovoga-h vaka-h, jer su oni-h i sl.).

Spomenuti nedostaci, u prevodu Zernudžijevog Ta'lîma na srpskohrvatski jezik, ne umanjuju vrijednost prevoda i trud prevodioца, koji ga je preveo, zbog njegove popularnosti u muslimanskoj sredini.

Prevodenjem na jezik te sredine, on joj je izašao u susret i pomogao u edukaciji mladih naraštaja. Ovim je bez sumnje, njegova učenost i nesebičnost došlo do izražaja.

Istovremeno, nama je ostavio pisani dokaz napora našeg čovjeka da i u ovom procesu sačuva, i kroz jezik, svoju ličnost. Stoga ovaj prevod, ovakav kakav je, ima svoju važnost za kulturnu povest Muslimana ovih krajeva, u periodu kad je vjera imala dominantan uticaj i u procesu edukacije.

*Ta'lîmu l'muta'allim (Uputa učeniku)**

*Bismillâhi r'ahmâni r'rahîm
(U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog)*

Nek je hamd¹⁾ Bogu, koji proverže inšana²⁾ sa 'ilumom³⁾ i sa 'amelom,⁴⁾ na vas mahlûk,⁵⁾ (i) salavât⁶⁾ (i) selâm⁷⁾ na Muhammeda, stari i 'Arebu⁸⁾ i adžemu,⁹⁾ i na ālu¹⁰⁾ (i na) ashâbe¹¹⁾ češme 'ilumu i hikmetu.¹²⁾

(I) poslije, kad ja vidje mlogu tâliba¹³⁾ u 'ilumu, ovoga vaka¹⁴⁾ traže 'iluma, a ne mogu da (ga) nadu. Od fajdi¹⁵⁾ (i) od mîva,¹⁶⁾ (a) fajde i mîve (su), 'amel po 'ilumu i kazivane, mahrûm¹⁷⁾ biše, jer su oni izgubili put 'ilumu (i) ostavili šarte¹⁸⁾ (njegove).

(I) ko god izgubi put zadje (i) ne more naći što traži, malo bilo, (III) mlogo bilo.

**) Obzirom da prevodilac nije prevodio, neke riječi i fraze, ili citirao neka imena, to sam ih ja preveo i citirao, stavljajući ih u zagrade, kako bi se, kontinuirano, mogla pratiti misao prevoda — NS.*

¹⁾ Hvala, ar.

²⁾ Čovjek, ar.

³⁾ Znanje, nauka, ar.

⁴⁾ Rad, postupak, djelo, ar.

⁵⁾ Stvorenja, stvoreno, ar.

⁶⁾ Božiji blagoslov, ar.

⁷⁾ Pozdrav, mir, spas, ar.

⁸⁾ Aрапи

⁹⁾ Nearapi, ar.

¹⁰⁾ Rod, porodica-ālu Beyt-Muahmedova (as) porodica, ar.

¹¹⁾ Drugovi-Muhammeda (as), ar.

¹²⁾ Filozofija, mudrost, ar.

¹³⁾ Učenici, studenti-sing. tâlib, onaj koji traži-nauku i znanje, ar.

¹⁴⁾ Vrijeme, ar.

¹⁵⁾ Koristi, ar.

¹⁶⁾ Plodovi, voće, pers.

¹⁷⁾ Lišen, spriječen, ar.

¹⁸⁾ Uvjeti, uslovi, ar.

Ja kasd,¹⁹⁾ učini i pomilova da kažem nima učenu, ko' što sam vidijo u kitābima²⁰⁾ i čuo od hodža²¹⁾, sa 'ilmom (i) sa hikmetom.

1b Nadat se (je) dovi²²⁾ meni, od ragbet sâhibije,²³⁾ onemu, koji su hulûslî,²⁴⁾ selâmetom²⁵⁾ i kurtulmom²⁶⁾ na kijâmetu²⁷⁾.

Poslije, kad jarduma²⁸⁾ potražih (od Allâha Uzvišenog), u nemuime mu nadeh "Naučavane talibsko u putu učenu." Učinih ga tri-nest fusûla.²⁹⁾

(I POGLAVLJE)
Fasl prvi

Süret³⁰⁾ 'ilumski i fikhski³¹⁾ i fâdîlet³²⁾

(Rekao je Allâhov Poslanik a. s.³³⁾: "— tražit 'iluma fard³⁴⁾ je na svakog turčina³⁵⁾ i turkinu."

¹⁹⁾ Namjera, zelja, ar.

²⁰⁾ Knjige-sing. Kitâb-knjiga, ar.

²¹⁾ Učitelj, profesor, vjeroučitelj, pers.

²²⁾ Blagoslov, molba Bogu, ar.

²³⁾ Dobroželjitelj, dobronamjeran, ar.

²⁴⁾ Iskreni, ar. — tur.

²⁵⁾ Spas, ar.

²⁶⁾ Spasenje, tur.

²⁷⁾ Sudnji dan, Dan proživljjenja, ar.

²⁸⁾ Pomoć, tur.

²⁹⁾ Poglavlja-sing. fasl-poglavlje, ar.

Naslovi ovih poglavlja su slijedeći:

I — Suština znanja, nauke i njihove odlike,

II — Cilj odgoja i obrazovanja,

III — Izbor znanosti, profesora-učitelja, kolege i odlučnost u nauci.

IV — Cijenjenje nauke i onih koji se njome bave,

V — Ozbiljan rao, napor i interesovanje,

VI — Početak učenja gradiva, intenzitet i raspored,

VII — Aktivan oslonac "et'tevekkul" — na Boga,

VIII — Vrijeme sticanja znanja,

IX — Samilost i savjet,

X — Iskorištavanje-mogućnosti,

XI — Pobožnost u vremenu sticanja znanja,

XII — Dobro pamćenje i zaborav,

XIII — O tome šta pospiešuje opskrbu-rizq, kao i to šta je ugrožava, šta pro-
dužuje život, a šta ga skraćuje.

³⁰⁾ Slika, oblik, osobina, svojstvo, način, ar.

³¹⁾ Islamsko-pravni, ar.

³²⁾ Odlika, vrлина, odabranost, ar.

³³⁾ Alejhi selam-nek je na negj-Muhammeda- mir i spas, ar.

³⁴⁾ dužnost, vjerska obaveza, ar.

³⁵⁾ Kod starijih pisaca, pa i u narodnoj pjesmi, pojam "turčin" je, najčešće, u
vierskom smislu i znači-musliman, dok se je u BiH, u nacionalnom pogledu upo-
trebljavao izraz-Turkuša-Turčin. Vidi: Škaljić, Al: Turcizmi u srpskokravatskom jeziku,
Svetlost, Sarajevo, 1973, str. 624-625.

(Znaj da) šān³⁶) fard ne učini se na svakog tražit svaki 'ilum. Andžak,³⁷) fard se učini nemu tražit što mu treba. Ko' je se reklo: — Najpreći 'ilum, znat svoj hâl³⁸) u čemu si, (a) najpreći 'amei čuvat sebe, (i) fard učini se na svakog (muslimana) tražit što će trebat nemu, (u) onom u čemu je, djigod će bit.

Tahkik³⁹) treba nemu namaz,⁴⁰) fard učini se nemu, naučit što mu treba u namazu, koliko se edâ'učinit⁴¹) more, onijem, namaski fardi. I vâdžib⁴²) je nemu, s koliko se more adâ'učinit vâdžib. Zira⁴³) što je dellî⁴⁴) i kulačuz⁴⁵) da se edâ'učini farda, u to 'iluma fard je. Što je vesile⁴⁶) da se vâdžib edâ učini, eni 'ilum vadžib je.

Ovako je u postu⁴⁷) (i zekatû,⁴⁸) ako vjernik ima imetka) i Čaba (hadž⁴⁹), ako je dužan. Ovako je u pazaru,⁵⁰) ako je čardjija,⁵¹).

Reče se nemu (Muhammed b. el'Hasanu)*, jer ne načini jednog kitâba o takvâluku?⁵²) Reče on: — (Napisao sam) jedan kitâb o pazaru. Murad čini⁵³) (znači) ono je takvâ-sâhibija,⁵⁴) ko se čuva od Šuheta⁵⁵) (i pokudenih stvari) u čaru⁵⁶) (i) ako je u ostalom poslu (i) u zanatu, i ko' god je zdao se za čijem, od onoga, fard se učini nemu da nauči čuvane (od harama⁵⁷) u nemu.

(Takođe) fard se učini na nega, znat srčane hâlove,⁵⁸) od tevek-kula⁵⁹) (i) odvračana (i) o bojanu (i) o râziluku.⁶⁰) To se dešava na svakom hâlu.

³⁶) Ugied, ostojanstvo, ar.

³⁷) Samo, ali, ama, tur.

³⁸) Stanje, položaj, situacija, ar.

³⁹) Zaista, uistinu, provjereno, ar.

⁴⁰) Molitva, obavezni obredi kod muslimana, pers.

⁴¹) Izvršiti, obaviti, udovoljiti obavezi.

⁴²) Dužnost, obaveza, ar.

⁴³) Jer, pers.

⁴⁴) Dokaz, vodić, ar.

⁴⁵) Vodić, putovoda, tur.

⁴⁶) Sredstvo, ar.

⁴⁷) Post u mjesecu Ramazanu, treća vjerska dužnost kod Muslimana.

⁴⁸) Određeni dio (2,5% minimum) imetka, kog je obavezan, godišnje, dati siro-mašnim i sl., svaki imučan musliman i muslimanka.

⁴⁹) Životna obaveza muslimana i muslimanke, koji posjeduju, materijalne i druge mogućnosti, je i hadž-hodočašće, posjeta i obred kod Ka'be i drugih mesta u blizini Mekke. Ovo u sezoni obavljanja hadža.

⁵⁰) Pljaca, trgovina, kupoprodaja, pers.

⁵¹) Trgovac, pers.

⁵²) Muhammed b. Hasan eš'Seybanî (umro 189/804), pravnik hanefijske pravne škole.

⁵³) Bogobojeznost, poslušnost Bogu, ar.

⁵⁴) Imati namjeru, želju, cilj, ar.

⁵⁵) Bogobojezan, onaj koji pazи na Božije zapovjedi i zabrane, ar.

⁵⁶) Sumnjive stvari, poslovi, ar.

⁵⁷) Profit, zarada, trgovina, pers.

⁵⁸) Božija zabrana, ar.

⁵⁹) Stanja, prilike, situacije, ar.

⁶⁰) Potpun oslonac na Boga, ar.

⁶¹) Zadovoljstvo, saglasnost, ar. — tur.

^{2b} (A) *islamski makbulijet⁶¹⁾ ne more sakrit ni od kog se, jer je on mahsûs⁶²⁾ insânu, Jer svi haslet⁶³⁾ (osim znanja) ortak⁶⁴⁾ je u nima insân i ostali hajvân⁶⁵⁾ (kao) kuviktluk,⁶⁶⁾ (i) jačina, (i) ikrâm činit,⁶⁷⁾ (i) merhamet,⁶⁸⁾ (i) djomerdluk⁶⁹⁾ (izuzev znanja).*

'Illumom ukaza Bog efdalijet⁷⁰⁾ Ademu⁷¹⁾ (nad) melekima⁷²⁾ i reče him sedže⁷³⁾ Ademu da učine. Jer illum makbûl⁷⁴⁾ dji je, on delîl na takvâluk. Oni što no nime nâil⁷⁵⁾ se bude makbûlijetu, kod Boga, i selâmetu⁷⁶⁾ vječnom.

Ko' se reče (*Muhammed b. el'Hasanu, stilh*):

Uči, tahkîk, 'illum kitna je sâhibiji?⁷⁷⁾
I fadilet i nišan⁷⁸⁾ svakom hasletu⁷⁹⁾ lijepom,
Budi na fajdi (svaki dan) više,
(U znanju i) zaroni u more fajdensko⁸⁰⁾
Fikh uči, zirâ, fikh naboli jedek⁸¹⁾ kulavuz (je),
(Na dobro) na takvâluk i najboli dajak,⁸²⁾
Ovi 'illum navodi na pravi put,
On je grad, učuva od sviju muka,
Tahkîk, fâkih⁸³⁾ jedan, koji se čuva,
Teži je na šejtâna⁸⁴⁾ od hiladu 'âbida⁸⁵⁾ džâhila⁸⁶⁾

⁶¹⁾ Uvaženost, prisebnost, ar.

⁶²⁾ Poseban, naročiti, ar.

⁶³⁾ Svojstva, ar.

⁶⁴⁾ Saučesnik, drug, tur.

⁶⁵⁾ Životinja, ar.

⁶⁶⁾ Snaga, moć, ar. — tur.

⁶⁷⁾ Dočekati, ugostiti, počastiti, ar.

⁶⁸⁾ Samilost, milost, ar.

⁶⁹⁾ Darežljivost, pers.

⁷⁰⁾ Prednost, ar.

⁷¹⁾ Po islamskom učenju (a i Bibliji), prvi čovjek, na zemlji, i prvi Božiji poslanik.

Kur'ân, Taha, 116.

⁷²⁾ Andeli, ar.

⁷³⁾ Pasti ničice-pred Bogom, ar.

⁷⁴⁾ Cijenjen, drag, pribran, ar.

⁷⁵⁾ Postići cilj, želju, ar.

⁷⁶⁾ Spas, uspjeh, ar.

⁷⁷⁾ Vlasnik, posjednik, ar.

⁷⁸⁾ Znak, biljež, cilj, orden, obilježje, pers.

⁷⁹⁾ Želja, cilj, čežnja, ar.

⁸⁰⁾ Koristi, ar.

⁸¹⁾ Povodac, tur. — vodić, putovoda, tur.

⁸²⁾ Podupirač, soha, tur.

⁸³⁾ Islamski pravnik, ar.

⁸⁴⁾ Satana, vrag, davo, ar.

⁸⁵⁾ Pobožan, ar.

⁸⁶⁾ Neznanica, nedoučen, ar.

'ilm je deliti, da se zna višene i nižene (i čednost) i rasipane, i žalit od harča⁹⁷⁾ i druge. Ovako (i) u ostalijem hujama,⁹⁸⁾ ko džo-merdiuk i mudrina,⁹⁹⁾ (i) strašiv (i) ikrāmli.¹⁰⁰⁾

Tahkīk, višene i mudrina (kukavičluk) i rasap i žalba (zabranjeni su). A ne more se učuvat od toga, izvan znanem, i znat did¹⁰¹⁾ nihov fard¹⁰²⁾ se učini, na svakog (čovjeka) znat.

(I) tahkīk džem¹⁰³⁾ učini šeh,¹⁰⁴⁾ imām¹⁰⁵⁾ najpervi, vidijo (sic!),¹⁰⁶⁾ pomagać u dlinu,¹⁰⁷⁾ otac Kāsimov, jedan kitāb (o moralu), kako je lijepo načinio! Vādžib bi na svakog (muslimana) ezberlejisa¹⁰⁸⁾ — čuvat, a ono čuvat, što će mu trebat nekad, te nekad.

Fardi kifāje¹⁰⁹⁾ je, kad edā' učine jedni, u šeheru,¹¹⁰⁾ opahće sa ostalije. Ako ne bude, u šeheru, ko će edā' učinit,¹¹¹⁾ zajedno su svi (s) džunāhom.¹⁰²⁾ Vādžib je na zābita¹⁰³⁾ da ih nagoni na ono, (i) da zor učini,¹⁰⁴⁾ šeherlijama,¹⁰⁵⁾ na to.

(Rečeno je) tahkīk, uznat što će trebat nemu, na svakom mjestu, ko' i jelo je svakom jesti. (I) uznat što mu džāhdjāh¹⁰⁶⁾ zatreba, ko' ilādž je.¹⁰⁷⁾ On zatreba (njemu) dāhdāh, (a astrologija) ko' merez¹⁰⁸⁾ je, učit ga harām je, jer on na zarāru¹⁰⁹⁾ je, a na fajdi nije.

(A) bižat od hukuma¹¹⁰⁾ (Allaha Uzvišenog) i od takdīra,¹¹²⁾ nije kābil¹¹³⁾ (Treba) svakome (muslimanu) da se zda, na svakom vaku

⁹⁷⁾ Trošak, izdatak, ar.

⁹⁸⁾ Cud, narav, tur.

⁹⁹⁾ Škrtoš.

¹⁰⁰⁾ Gostoliubiv, dočekan, ar. — tur.

¹⁰¹⁾ Ant, protiv, kontra, ar.

¹⁰²⁾ Naredba, zapovjed, ar.

¹⁰³⁾ Prikupiti, sabrati, ar.

¹⁰⁴⁾ Arapski šejh-sterješina, piemena, učitelj, starac, ar.

¹⁰⁵⁾ Voda, osoba koja predvodi namaz u džematu-zajednička molitva.

¹⁰⁶⁾ Šehid-znači poginuli na putu vjere, a ne "vidijo je", kako je u prevodu.

¹⁰⁷⁾ Nasiruddin, je nekad i vlastito ime čovjeka. Od IV st. Hidže (XI n. e. ovo je i počasni naziv-Pomagać vjere-koji se je davao istaknutijoj ulomi-učenjacima, državnim cima i dr.

¹⁰⁸⁾ Napamet naučiti, tur.

¹⁰⁹⁾ Dužnost u zajednici, koju ako dio članova obavi sa drugih spada obaveza, na prim. Ispraćaj i klanjanje dženaze namaza umrliom muslimanu.

¹¹⁰⁾ Veliki grad, pers.

¹¹¹⁾ Izvršiti, ispuniti, ar.

¹¹²⁾ Grijeh, pers.

¹¹³⁾ Oficir, vlast, ar.

¹⁰⁴⁾ Prisiliti, pers.

¹⁰⁵⁾ Gradani, stanovnici, pers. — tur.

¹⁰⁶⁾ Kadkad, nekad te nekad, pers.

¹⁰⁷⁾ Lijek, ar.

¹⁰⁸⁾ Bolest, ar.

¹⁰⁹⁾ Šteta, ar.

¹¹⁰⁾ Određenje, odredba, presuda, ar.

¹¹²⁾ Odredba, Božja volja, sudbina, određenje, ar.

¹¹³⁾ Nije moguće, ne odgovara, ar.

^{4a} tu, zikrullâhom¹¹⁴⁾ (Uzvišenim) i dovom¹¹⁵⁾ i placom, i učenem (Kurâna) i namazom,¹¹⁶⁾ i sadakom.¹¹⁷⁾ i da ište od Boja (Uzvišenog) poklona i zdravja, na (ovom svjetu) i na (onom svjetu), da ga učuva Bog (Uzvišeni) od (nesreća), od (bolesti). T. h. (tahkîk-uistinu), ko čini dovu, mahrûm¹¹⁸⁾ neće biti do kabûla.¹¹⁹⁾ Ako bude belaj nareden nače ga, pomest te ne more, ama će kolajli¹²⁰⁾ učinit Bog (Uzvišeni) nemu, i daće mu sabur,¹²¹⁾ sebebom¹²²⁾ duâ'nskjem.¹²³⁾ Izvam, kad uči od nudžûma¹²⁴⁾ kako će znat nime kible¹²⁵⁾ i vakta namazska, džâiz je.¹²⁶⁾

Ama, učit 'ilmi tib¹²⁷⁾ (dozvoljeno je), jer je sebeb¹²⁸⁾ od esbâba pa je dozvoljeno njeno učenje) kao i ostale sebebe. Tahkîk, liječio se je (Vjerovjesnik as.)

Kaza se (eš'Sâfi'i r. h. — Allâh mu se smilovao,)* on reče: "I-lum (je) na dvoje: ilmi fikh, porad (vjere a) ilmi tib, porad tijela. Osim ova dva, u sijelu (je) razgovor (prazna priča).

^{4b} Ama, tefsîr¹²⁹⁾ znat to je (svojstvo) otvori se nime, kod koga bude, fikh i tib kako no'je. A fikh znat, nefes¹³⁰⁾ što mu je fajda i pomoc i što je mezâri'azâb.¹³¹⁾ Ko' je reko' (Ebû Hanife)*) Azam: "I fikh znat, dekike 'ilumske¹³²⁾ (sa načinom liječenja), i reče (Ebû Hanife):" 'Ilum nije izvam rad 'amela¹³³⁾ po nemu, a 'amel po nemu, ostaviti dunjâ, izrad âhireta.

(Potrebno je) insânu da u gafletu¹³⁴⁾ ne bedu, u svom nefsu, i što mu je na fajdi, i na zarârima¹³⁵⁾ u dunjaluku (i) u âhiretu, da sti-

¹¹⁴⁾ Spominjanje Boga, sjećanje Allaha, ar.

¹¹⁵⁾ Molba, molitva, ar.

¹¹⁶⁾ Molitva, pers.

¹¹⁷⁾ Milostinja, ar.

¹¹⁸⁾ Lišen, spriječen, ar.

¹¹⁹⁾ Primljjen, uslišan-kod Boga, ar.

¹²⁰⁾ Lako, tur.

¹²¹⁾ Strpljenje, ar.

¹²²⁾ Uzrok, radi, poradi, ar.

¹²³⁾ Blagoslovom, moliba upućena Bogu, ar.

¹²⁴⁾ Astronomija, kretanje i položaj zvijezda, ar.

¹²⁵⁾ Jugoistočna strana, strana Mekke, prema kojoj se okreću muslimani pri obavljanju namaza, Kur'an, Beqare, 144.

¹²⁶⁾ Dozvoljeno, dopušteno, ar.

¹²⁷⁾ Medicina, ar.

¹²⁸⁾ Sredstvo, put načina, izvor, život, ar.

* Ebu Abdullah Muhammed b. Idris eš'Sâfi'i (umro 204/819), jedan od učitelja četiri poznate pravne škole u islamskom svijetu.

¹²⁹⁾ Komentar Kur'ana, ar.

¹³⁰⁾ Duša, dah, disanje, ar.

¹³¹⁾ Zagrobna painja, kazna, ar.

* Nu'man b. Sabit Ebu Hanife, poznat kao Imami 'Azam (umro 150/767) -veliki imam-, osnivač je jedne od četiri pravne islamske škole.

¹³²⁾ Precizne naučne pojedinosti, fineze, discipline, ar.

¹³³⁾ Postupak, praksa, djelo, ar.

¹³⁴⁾ Nemar, nehaj, indolencija, ar.

¹³⁵⁾ Štete, gubici, ar.

če što će mu fajdu učinit. (I) nek se čuva od zarāra. Nek ne bude pamet mu i 'ilum hasumi¹³⁶⁾ njegovi, pa će mu viši 'azâb¹³⁷⁾ bit. Molimo se Bogu od gadaba¹³⁸⁾ i od 'azâba.

Tahkîk, dode u pofali 'ilumskoj i fadîletima, âjeti¹³⁹⁾ mlogi i haber¹⁴⁰⁾ pravi, šuhret dali.¹⁴¹⁾ Nijesmo kazivali hi, da ne oduli se kitâbi.

(II POGLAVLJE)
Što treba kasd učiniti¹⁾ učeći

(Zatim treba) nijet učiniti²⁾ učeći, zira³⁾ je nijet, tu je temelj (i) glava u svakom poslu, jer je Pejgamber⁴⁾ reko: "Poso hasul⁵⁾ biva sa nijetom." Hadis sahih.⁶⁾

5a

(Od Allahova Poslanika a. s. se prenosi) "Sta 'amela u suret⁷⁾ unidje dunjanski 'amel da bude, pa se okrene, lijepim nijetom, od 'amela ahiretskije. A, šta 'amela u suret unide, da bude 'amel ahiretski, pa se okrene od dunjanska 'amela, zla nijeta sebebom."

(Potrebno je) da nijet učini talib tražeći 'iluma, Božljeg raziluka⁸⁾ i onog svijeta, i da skine neznane sa sebe i sa ostalijeh džahila, i da ihja učini⁹⁾ din,¹⁰⁾ i utvrdit islam.

Tahkîk, dini islam oderžat 'ilum je. Sahih¹¹⁾ nije 'ibadet¹²⁾ i čuvane u džahiluku.¹³⁾

5b

(Citirao mi je) šeh (imam) na (i) stari hodža, delil u dinu, (o nekim, stihove: —)

Zlo golemo je hodža kad 'amela ne čini,
Još veće zlo, odnega, kođi džahil 'ibadet čini,
ne zna što čini,
Oni su varalica svijetu velike,
Ko za nima, u dinu, pode.

¹³⁶⁾ Protivnik, neprijatelj, ar.

¹³⁷⁾ Patnja, muka, kazna, ar.

¹³⁸⁾ Srdjba, ljutnja, nezadovoljstvo, ar.

¹³⁹⁾ Kur'anska verska citat, ar.

¹⁴⁰⁾ Vjesti, predanja, ar.

¹⁴¹⁾ Popularnost, glasovitost, ar.

¹⁾ Imati namjeru, želju, cilj, ar.

²⁾ Nakaniti, naumiti, ar.

³⁾ Jer, pers.

⁴⁾ Vjerovjesnik, pers.

⁵⁾ Pravilan, lijepo učinjen, ar.

⁶⁾ Potvrđena tradicija, tačan prenos riječi, djela i postupka Muhammeda a. s.

⁷⁾ Uobličiti se, proizvesti, proistaći, ar.

⁸⁾ Zadovoljstvo, ar.

⁹⁾ Oživjeti, ar.

¹⁰⁾ Vjera, ubjedjenje, ar.

¹¹⁾ Tačan, ispravan, zdrav, ar.

¹²⁾ Vjerovanje, obredoslovje, ar.

¹³⁾ Neznanje, nedoučenost, ar. — tur.

Da nijet učini nime šućur¹⁴⁾ (za blagodat) za pamet i za zdravje. Nek ne čini nime, da se okrene svjetina nemu, ni da kazaniše,¹⁵⁾ da ufat i jular dunjaski, i makbul da bude kod starijeg, i kod drugog.

Reče on (Muhammed b. Hasan): — Da bijaše insan vas (svi ljudi) moje robje, ja bi hi azad učinijo.¹⁶⁾ Očistijo bih se od gospodarluka. (A) ko nade slast 'ilumsku i 'amel po nemu, malo će bit da ragbet učini¹⁷⁾ onom u insana.“

6^a *(Citirao mi je šeih, uvaženi imam) direk dinski (Hammad b. Ibrahim b. Isma'il es'Saffar el'Ensari,* dopunjajući) imama (Ebu Hanifu) jedan ši'r¹⁸⁾: —*

(Ko traži znanje) porad āhireta,
Naće, Božjim keremom,¹⁹⁾ pravi put
Ej kavm,²⁰⁾ vidite kajana, koji traže,
Da nađu ikram²¹⁾ od insâna —
Ej Bože nemoj me azâb učinit²²⁾

Izvam kad traži mensiba,²³⁾ da natjera na emer,²⁴⁾ a da pome-te od zla, i juruturisat²⁵⁾ hak²⁶⁾ i goiem dîn učini. Porad sebe, nije porad nefsa i ištâha²⁷⁾ (dozvoljeno je) evoliko, koliko more edâ uči-nit²⁸⁾ emri'ma'rûf²⁹⁾ i nehij³⁰⁾ od inčâra.³¹⁾

(Učenik treba da) promisli (o) ovome. Tahkîk, on uči 'ilum sa zahmetom³²⁾ velikijem, da ga ne rasipa u dunjâluk (bezvrijedan) ma-lešno poršo (sic!).³³⁾

(Vjerovjesnik, nek je spas s njim, je rekao: —) Čuvajte se dunjâ-luka, tako mi Onoga što je moj nefš u Nega, dunjâluk veći je sihirbâz³⁴⁾ od (Harûta i) od Mârûta.³⁵⁾

¹⁴⁾ Zahvala, zahvalnost, ar.

¹⁵⁾ Zaraditi, steći, postići, tur.

¹⁶⁾ Osloboditi, pustiti na slobodu, pers.

¹⁷⁾ Željeti, htjeti, ar.

¹⁸⁾ Hanefijski pravnik (umro 576/1180).

¹⁹⁾ Stih, poezija, ar.

²⁰⁾ Plemenitost, ar.

²¹⁾ Narod, ljudi, ar.

²²⁾ Čast, počast, ar.

²³⁾ Kazniti, mučiti, patiti, ar.

²⁴⁾ Položaj, zvanje, ar.

²⁵⁾ Zapovjed, dužnost, naredba, ar.

²⁶⁾ Promicati, pomoći, tur.

²⁷⁾ Istina, ar.

²⁸⁾ Prohtjev, apetit, ar.

²⁹⁾ Vršiti, ar.

³⁰⁾ Naredivati da se čini dobro, ar.

³¹⁾ Sprječavati zlo, odvraćati od zla, ar.

³²⁾ Poricanje, nijekanje, ar.

³³⁾ Napor, teškoča, ar.

³⁴⁾ Možda je trebalo: prošlo, jer arap. riječ-fanija-znači: prolazno.

³⁵⁾ Vrač, čarobnjak, ar. — pers.

³⁵⁾ Biblijske ličnosti (Gog i Magog), koje i Kur'an spominje, Beqare, 102.

(*Stih*): —

6b

Evi dunjā najmini od malešna svašta,
I tko ištāh lma za nim najgori (je) od
svašta ružna.
Zagliuhne negovim sihirom³⁶⁾ kavm, i začoravi,
Pa su oni, izgubi se, bez kuličuza³⁷⁾.

(*Treba*) sâhibi 'ilm³⁸⁾ da ne obara sebe, tame' čineći³⁹⁾, di se
tame' ne čini. Da se čuva od onoga u čemu (je) obarane i hijânet⁴⁰⁾
'ilumu, i da bude s niženem. A, nižene (između ponosa je) i niženem
(je) čuvane. Evako je zna se, enonde di (je) huja,⁴¹⁾ kazo je.

Prouči mi šeh, prvi hodža, direk dinski,⁴²⁾ mešhur amelom⁴³⁾
(odabrani, stih) sebi:

Th. (tahkik-uistinu) nižene (je) od hasieta⁴⁴⁾ takvâskijeh,⁴⁵⁾
Niženem takvâ, sâhîbija⁴⁶⁾ na mertebu⁴⁷⁾ veliku izičel
Od čuda, jedno je čudo, ko nezna sebe,
Šta je, ili džennetlija,⁴⁸⁾ ili džehennemlija,⁴⁹⁾
I čljem će završit negov 'umur,⁵⁰⁾
I s čijem će spremiš dušu na klijâmetu,⁵¹⁾ na smrt,
Il' će dolj li' gore,
Velikoča (je) u Boga, jedno ime,
Nemu, mahsûs je,⁵²⁾ odkući se i čuvaj se.

7a

Reče imam-i 'Âzam (Ebû Hanîfe, r. a.⁵³⁾ ashâbim:⁵⁴⁾ "Golemo
namotajite saruke⁵⁵⁾ (i) široko režite rukave." Andžak,⁵⁶⁾ reče ova-
ko da se tahkîr⁵⁷⁾ ne čini 'ilum i 'âlim.⁵⁸⁾

³⁶⁾ Vračanje, čarolija, ar.

³⁷⁾ Vodič, putovoda, tur.

³⁸⁾ Učen, znan, ar.

³⁹⁾ Hlepiti, biti pohlepan, ar.

⁴⁰⁾ Izdaja, nevjera, ar.

⁴¹⁾ Cud, narav, priroda, pers.

⁴²⁾ Stup vjere, ar.

⁴³⁾ Poznat djelom, praksom, radom, ar.

⁴⁴⁾ Svojstvo, odlika, ar.

⁴⁵⁾ Pobožnosti, bogobojažnost, ar.

⁴⁶⁾ Bogobojažan, pobožan, ar.

⁴⁷⁾ Stepen, rang, ar.

⁴⁸⁾ Onaj koji će u raj, ar. — tur.

⁴⁹⁾ Onaj koji će u pakao, ar. — tur.

⁵⁰⁾ Život, ar.

⁵¹⁾ Sudnji dan, smak svijeta, ar.

⁵²⁾ Naročit, osobit, poseban, ar.

⁵³⁾ R. a. — radiyallahu 'anh — Allah bio s njim zadovoljan!, ar.

⁵⁴⁾ Drugovi, društvo, ar.

⁵⁵⁾ Čalma, zavoj oko kape, tur.

⁵⁶⁾ Ali, ama, tur.

⁵⁷⁾ Ponižavanje, omalovažavanje, ar.

⁵⁸⁾ Znan, učen, ar.

(Treba) *talibi'ilum*,⁵⁹⁾ da nauči oni kitab što je *vasijjet*⁶⁰⁾ učenijo imām' Āzam (r. h.) nemu (*Ebū Jusuf b. Hālid es' Semti*)^{*)} iz Semta, kad se vratijo kući. Nače ga ko' traži. Th. (tahkīk-zaista) bijaše naš hodža, *hudždžet*⁶¹⁾ imamski ('Ali b. Ebu Bekr, Allah mu dušu posvetio)^{**) reče mi: " — Da (pre) pišem, kad se vratih u šeher, i napis."}

^{7b} Treba (ovo djelo) muderisu⁶²⁾ i muftiji⁶³⁾ u poslu insanskom, od ne. Od Boga (je) hidajet.⁶⁴⁾

(III POGLAVLJE)

Probrat 'ilum¹⁾ i hodžu i šerīka²⁾ (i) dīvrdit se.

(Učenik treba) da probere od svakog iluma naboli i čemu se je muhtâd³⁾ u dînu, dunjâde,⁴⁾ (te u) čemu se je muhtâd i âhirete⁵⁾ anamo.

Najpre znat vahdânijet⁶⁾ i znat (Allâha) z'delîlima,⁷⁾ jer imân,⁸⁾ bez delîla, ako će i sahîh⁹⁾ bit, u našem mezhebu,¹⁰⁾ ama biće 'âsi,¹¹⁾ grijehan (ako bi) ostavijo delîle.

Nek probere stari 'ilum, osim novijeh 'iluma. Rekoše: "Vama je stari 'ilum, čuvaj te se novijeh."

Čuvaj se da mešgûl¹²⁾ ne budeš za 'nijem 'ilumom, što je posto, kad je nestalo perve 'uleme.

⁵⁹⁾ Učenik, student, ar.

⁶⁰⁾ Oporuka, ar. Radi se o opruci, koju je osnivač hanefijske pravne škole Ebu Hanife (150/767) napisao svom učeniku Ebu Jusufu. Vidi: Dobrača, K.: Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, G. Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, 1979, II, br. 1436/3.

⁶¹⁾ Učenik Ebu Hanife (umro 182/798)

⁶²⁾ Jasan dokaz, ar.

⁶³⁾ Burhanuddin 'Ali b. Ebu Berr el'Marginâni (mro 593/1196) pisac je pravnog djela "El'Hidâya".

⁶⁴⁾ Profesor, ar.

⁶⁵⁾ Islamski pravnik koji izdaje pravna mišljenja o nekom problemu na osnovu islamskih pravnih izvora.

⁶⁶⁾ Uputa, ar.

⁶⁷⁾ Disciplina, nauka, struka, ar.

⁶⁸⁾ Drug, kolega, saučesnik, ar.

⁶⁹⁾ Potreban, nužan, ar.

⁷⁰⁾ Na ovom svijetu, ar. — tur.

⁷¹⁾ Na onom svijetu, ar. — tur.

⁷²⁾ Božija jednoća, ar.

⁷³⁾ S dokazima, ar.

⁷⁴⁾ Vjera, ar.

⁷⁵⁾ Ispravan, tačan, ar.

⁷⁶⁾ Škola, pravni pravac, ar.

⁷⁷⁾ Neposlušan, grijehan, ar.

⁷⁸⁾ Zaposlen, zauzet, ar.

Oni 'ilum, odkućiće od fikha,¹³⁾ izgubiće 'umur,¹⁴⁾ donijeće divjač i dušmânlik,¹⁵⁾ (a) to je od alâmeta¹⁶⁾ kijametnije¹⁷⁾ da se digne 'ilum i fikh. Ovako dode u hadîsu.¹⁸⁾

Ama, probrat hodžu (učenik treba) da probere, koji najbole zna, i najbole čuva se, i najstari (ji je).

Ko' je probro imam'i (r. h.) nega (Hammâd b. Sulejmâna r. a.)*, kad se smislio i promislio, pa veli: — Nađoh ga, sijeda, javaš¹⁹⁾ vakta čuva,²⁰⁾ dobre huje,²¹⁾ saburli.²²⁾ Veli: — Utvrđih se pa niko' i narastoh, kod nega (Hammâda).

I veli: — Čuh jednog pametna, besjedu od 'akila²³⁾ (Semerkanda) ovog memeleća,²⁴⁾ reko je: — Tahkîk, jedan od tâliba 'ilumskih, zdogovori se samnom u učenu. (Bio je) skasdijo,²⁵⁾ da ide u Buhâru, da uči. Ovako treba da se zdogovori, u svakom poslu.

Bog Veliki zapovidje (Svom Poslaniku a. s.) da se zdogovara u poslu, a ne bi nikogah pametnjeg od negah. Pa najpametniji bivši, reče mu se, da se zdogovara. I zdogovaro' bi se sa nima (ashâbima-drugovima), u svakom poslu, bile u kućnom.

('Ali r. a., je rekao:)* * Niko helâc²⁶⁾ ne bi iza zdogovora.

Reče se: — Čojk (je) čitav i po čojka, a nejma ga nikako-i nije nikako. Čojk čitav (je) u koga ima pamet široka i zdogovara se, a po čojka (je) u koga (je) pamet široka, ama ne zdogovara se; ja se zdogovara, ama pameti nejma. A, nije ništo u koga pameti nejma i ne zdogovara se.

Evi (Džafer se'Sâdik, r. a. je****) rekao: —) evome (Sufjân es'Sevriji)*****) Zdogovaraj se u poslu sa onijem, koji se Boga boje, pa 'iluma tražit od najbolijeh (je) poslova, i največijeh.

Zdogovor u 'ilumu najpreče i najvâdžibnije (je²⁷⁾ stvar) Hakim (es'Semerkandi)* reče: — Kad odeš u Buharu, ne hiti sjest prid

¹³⁾ Islamsko pravo, pravilno razumjevanje vjere, ar.

¹⁴⁾ Život, ar.

¹⁵⁾ Neprijateljstvo, pers. — tur.

¹⁶⁾ Znak, predznak, ar.

¹⁷⁾ Sudnji dán, smak svijeta, ar.

¹⁸⁾ Govor, izreka, i djelo Muhammeda a. s.

¹⁹⁾ Blag, spor, tur.

²⁰⁾ Redovno obavlja namaz-molitvu.

²¹⁾ Narav, čud, pers.

²²⁾ Strpljiv, izdržljiv, ar. — tur.

²³⁾ Pametan, uman, ar.

²⁴⁾ Mjesto, zemlja, grad, država, ar.

²⁵⁾ Naumiti, ar.

**) Ali b. Ebi Talib, stričević Muhammeda a. s. i njegov drug na putu širenja i učvršćenja Islam-a, četvrti halifa (35—40/656—661) i prvi imam ši'itskih muslimana.

²⁶⁾ Propasti, upropastići se, ar.

***) Gafer es'Sadiq b. Muhammed el'Bakir, potomak je halife Ali b. Ebi Taliba, i šesti je imam ši'itskih muslimana (umro 148/765).

****) Sufyan b. Sa'id es'Sewri (umro 160/776).

²⁷⁾ Potrebno, nužno, ar.

) Ishaq b. Muhammed Ebu Qasim.

hodžu. Lezi, stani, dva mjeseca dok promisliš i probereš hodžu, jer ti (ako odes) jednom hodži i počneš ders,²⁸⁾ pred jednim, malo će bit da razi²⁹⁾ budeš — da začudan ne bude — (njegovo predavanje) ne-gov takrīr,³⁰⁾ pa ćeš ga odustat, pa otići drugom, pa ti neće napret-ka bit u učenu. Pa se promisli (dva mjeseca) od probrat hodžu, i zdo-govori se.

Nek ne bude iktizâ³¹⁾ ostaviti ga i okrenut se od nega. Pa se utvrdit kod nega, ne bil' bilo učene napredčano (i) da se fajdele-nišeš,³²⁾ 'ilumom.

Znaj da je sabur,³³⁾ i utvrdit se, poso veliki (u svim stvarima), ama ih je malo.

Ko' se i reče: — (stih)

U svakog, da najagmi mertebu³⁴⁾ hareket ima³⁵⁾ i hoče,
Ama, malo je u kamari³⁶⁾ da ostane.

9b *(Kaže se: —) jigitluk³⁷⁾ (je) da (se) oderži, malo na muci. (Treba) da se utverdi i brisaburi na hodžinu ezijetu,³⁸⁾ i na kitâbu, da ga ne ostavi nedomakav. I na jednom 'ilumu, da se ne zda za drugim dok nije onoga utvrdijo', i na memlećet, da ne prijeđe u drugu (zemlju), brez nevole. Evo sve (to) rasipa poso, u ešgâlu³⁹⁾ zabacijo je srce, i gubi vaktove⁴⁰⁾ i ezijet⁴¹⁾ daje hodži i tâlibu.*

(Treba) da sabur učini od onog što hoće nefs,⁴²⁾ i na što ga je ištâh.⁴³⁾

(Pjesnik) reče: —

Tahkik, ištah nefeski to je alčakluk,⁴⁴⁾ reziluk⁴⁵⁾ sami,
Kad nadobije, pa svaki ištâh namiri se,
Nadobiju je svaki hakâret⁴⁶⁾ i zlo i nezgoda.

²⁸⁾ Predavanje, lekcija, ar.

²⁹⁾ Zadovoljan, ar.

³⁰⁾ Izlaganje, potvrđivanje, ar.

³¹⁾ Zahtjevati, iziskivati, ar.

³²⁾ Okoristiti se, ar. — tur.

³³⁾ Strpljenje, ar.

³⁴⁾ Stepen, rang, položaj, ar.

³⁵⁾ Kretanje, težnja, ar.

³⁶⁾ Gomila, rpa, lat.

³⁷⁾ Junaštvo, odvažnost, hrabrost, tur.

³⁸⁾ Uznemiravanje, kinjenje, ar.

³⁹⁾ Posao, zaposlenost, ar.

⁴⁰⁾ Vrijeme, ar.

⁴¹⁾ Uznemirenje, ar.

⁴²⁾ Duša, strast, prohtjev, ar.

⁴³⁾ Prohtjev, strast, ar.

⁴⁴⁾ Nevaljstvo, mangupluk, tur.

⁴⁵⁾ Sramota, bruka, ar. — tur.

⁴⁶⁾ Poniženje, sramota, ar.

Da sabur učini na mukama, na belâjima.⁴⁷⁾ (Rečeno je) hazne⁴⁸⁾ što se traže, na čupriji mučnoj su.

(Citirano je i rečeno) to je hazreti⁴⁹⁾ 'Âlî (b. Ebî Tâlib, Allâh mu lice ozario, rekao: —) ko'ti nemoreš utahsîliti,⁵⁰⁾ andžak,⁵¹⁾ šest šej'ova⁵²⁾ Ured, kazaću ti, za sve pobaška:⁵³⁾ — zejrek bit,⁵⁴⁾ tama'car bit,⁵⁵⁾ sabur činit, imat idâru⁵⁶⁾ i kazivane hodžino.

I zadugo učit, ama probrat šerîka.⁵⁷⁾ (Treba) da probere čališ-kana,⁵⁸⁾ i koji se džunâha⁵⁹⁾ (čuva) i koji je lijepa tabî'ata,⁶⁰⁾ i koji anlajše.⁶¹⁾

Nek biži (od Ijenčine i besposličara) i koji mnogo egleniše⁶²⁾ od zla, od fitnije.⁶³⁾

Reče (pjesnik stih): —

Za čojka ne pitaj, vidi mu jarana,⁶⁴⁾
Tahkîk, jaran na jarana benzejiše,⁶⁵⁾
Ako je zao biži od nega hitro,
Ako je dobar jarani se, navehće te.

Veli drugi: —

Jaran ne budi sa lijenum, koji je lijen, u svom poslu,
Šta dobrijeh, drûgog zlom, zao bude,
Dušmânlik⁶⁶⁾ budalasta, pametnu hitro je,
Ko' žar, metne se u lug, pa se udune.

10^b

(Rekao je Vjerovjesnik, mir s njim: —) Svako dijete rodi se na eseru⁶⁷⁾ islamskom, izvam (što ih) nihovi očevi u čifutluk,⁶⁸⁾ u nasrâniluk,⁶⁹⁾ u međûsiluk⁷⁰⁾ (uvode). Evo je hadîs.“

47) Nesreća, zlo,jad, patnja, ar.

48) Blagajna, riznica, blago, ar.

49) Uzvišeni, poštovani, sveti, ar.

50) Sticati, ar.

51) Ali, ama, baš, samo, tur.

52) Stvar, predmet, ar.

53) Napose, odvojeno, tur.

54) Oštrouman, bistar, pers.

55) Pohlepan, gramizljiv, ar. — pers.

56) Izdržavanje, egzistencija, potreba za život, ar.

57) Drug, kolega, ar.

58) Marljin, radin, tur.

59) Grijeh, prestup, pers.

60) Ćud, narav, priroda, ar.

61) Razumjeti, shvatiti, tur.

62) Razgovaratî, pričati, tur.

63) Smutnja, spletka, intrigâ, ar.

64) Prijatelj, drug, pers.

65) Ličiti, biti nalik, tur.

66) Neprijateljstvo, pers. — tur.

67) Trag, znak, djelo, ar.

68) Jevrejstvo, tur.

69) Hrišćanstvo, ar. — tur.

70) Vatropoklonstvo, idolatrija, pers. — tur.

Reče se (u mudroj izreci) furski:⁷¹⁾

Jaran zao, gori je bijo' od guje zle,
 Tako mi Zāti šerifa,⁷²⁾ čista Božijega,
 Jaran zao, navehće tebe, na ni kraj džehenema.
 Jarani se sa dobrijem, nāl!⁷³⁾ ćeš bit, sebebom negovijem, džennetu.

(Rečeno je: —)

Ako ti tražiš 'iluma i hodže,
 Ja, 'koji je video, da ti kaže za ono što ne znaš,
^{11a} 'Itibâr⁷⁴⁾ učini zemli, po imenu,
 'Itibâr učini jaranu, po jaranu.

(IV POGLAVLJE)
Ta'zim učinit¹⁾ 'ilumu i hodži

(Znaj) tahn̄, ko traži 'iluma, nać ne more 'iluma i fajde 'ilumske, andžak golema znavši²⁾ 'iluma i hodžu. I ta'zim učinit hodži, i hizmet čineći.³⁾

(Rečeno je: —) ne dođe dokle hoće oni, ko je došo, andžak sa ta'zimom dođe. A ne upade sa mertebe, oni što jeupo', andžak di nije ta'zima učinijo. (Kaže se) ta'zim boli je od itâ'ata.⁴⁾

Neviđel' se, da insân pokaurit⁵⁾ se neće, što će âsî bit⁶⁾ andžak hoće, kad onoga ne broji ni ušto.

Od ta'zima 'ilumskog (je) ta'zim hodži učinit. ('Ali, r. a.) on veli:
 — Ja sam rob onom ko me nauči (jedno slovo). Ako hoće prodat me,
 (ako hoće) nek mi zapovjeda, (ako hoće) nek mi pokloni."

(Citirao mi je o) ovome (stih): —

Najteži i (naj) preči hak⁷⁾ (je) hodžinski hak,
^{11b} Iktizâ učini,⁸⁾ čuvat svakom turčinu⁹⁾
 Tahkik, hak je-dug je, da mu se peškeš¹⁰⁾ učini i ičrâm,
 Što je naučio za jedan harf¹¹⁾ (hiljadu) darama¹²⁾

⁷¹⁾ Perzijski, ar.

⁷²⁾ Časna osoba, ličnost, ar.

⁷³⁾ Postići željeni cilj, uspijeti u onom za čim se teži, ar.

⁷⁴⁾ Iskazati poštovanje, cijeniti, odavati počast, ar.

1) Poštivati, cijeniti, ar.

2) Držati visoko, cijeniti

3) Služiti, dvoriti, ar.

4) Pokornost, poslušnost, ar.

5) Pokrstiti se, pers.

6) Nepokoran, neposlušan, griješan, ar.

7) Pravo, zasluga, ar.

8) Iziskivati, zahtjevati, ar.

9) Musliman,

10) Dar, poklon, pers.

11) Slovo, ar.

12) Dirhem; drahm-grčki srebreni novac,

Tahkîk, ko tebe nauči jedan harf, čemu se muhtâdž¹³⁾ u dînu, on je tvoj otac (u vjeri).

(Naš profesor, šeih, veliki imâm) tvrdijo' dîn (Sedîduddîn eš-Širazi) iz Širaza (r. h.) reko' je: — Govori naša ulema (Uzvišeni Allâh im se smilovao) ko hoće da mu dijete bude hodža (treba) da ugleda garîbe¹⁴⁾ od ulema. Da ikrâm čini,¹⁵⁾ da hi nahranî. Da him ta'zîm čini, da him dade štograd. Ako mu ne bude sin hodža, biće mu unuk hodža. Od ta'zîma hodžinskog (je) da nejide pred nim (profesorom), da ne sjeda di on sjedi. Nek ne počine besjedit, izvam sa izunom.¹⁶⁾ Nek mlogo ne besjedi, kod nega, izvam sa izunom. Nek ne pita ga ništa, kad se razlijeni. Nek gleda vakta.¹⁷⁾ Nek ne kuca na vratima, na nega. Nek čeka dok izade (Lijepo je) da traži raziluka¹⁸⁾ negova, a čuva se gazapa¹⁹⁾ i lutne.

Nek ne ujdurisava²⁰⁾ emru,²¹⁾ dji nije džunâha (prema Uzvišenom Allâhu), jera it'ata nejma nikome, dji će se 'âsî bit²²⁾ Bogu.

(Ko što Vjerovjesnik a. s., kaže: — Najgori čovjek je) ko svoj dîn dade za dunjâluk nečiji, i zgriješivši Hâliku.²³⁾

Od ta'zîma hodži (je), ta'zîm evlâdu²⁴⁾ učinit i rodbini negovoj. (Pričaše naš profesor) šeh imâmski, deñîl²⁵⁾ u dînu (pisac djela el'Hidâje),²⁶⁾ tahkîk jedan od prvih imâma buhârskijeh, sijo bi na ders,²⁷⁾ pa bih ustو, u po dersa, dîjhâde.²⁸⁾ Pa ga upitaše za to. Reče: — Mog hodža dijete igra se sa djecom po sokâku²⁹⁾ (i) dođe, dâhde, na vrata (mesdžida), pa kad ga vidim, ustanem nemu, ta'zîm hodži (mom).

(Bio je imâm, kadija Fahrûddîn el'Irsâbendî*) iz ovog memlećeta prvi od imâma u Mervi,³⁰⁾ i bijaše (sultan) ta'zîm vrlo čini mu, pa reko bi on, andžak, ja nado evi džedik³¹⁾ sa hizmeta³²⁾ hodžina. Ja,

¹³⁾ Potreba, nužda, ar.

¹⁴⁾ Stranci, tuđinac, siromašak, ar.

¹⁵⁾ Pogostiti, počastiti, ar.

¹⁶⁾ Dozvola, dopuštenje, ar.

¹⁷⁾ Vrijeme, termin, ar.

¹⁸⁾ Zadovoljstvo, saglasnost, ar.

¹⁹⁾ Srđba, ljutnja, bijes, ar.

²⁰⁾ Udesiti, urediti, pripraviti, tur.

²¹⁾ Zapovjed, odredba, ar.

²²⁾ Neposlušan, nepokoran, griješan, ar.

²³⁾ Stvoritelj, ar.

²⁴⁾ Djeca, sing. weled, ar.

²⁵⁾ Vodič, putokaz, ar.

²⁶⁾ To je: Burahnuddîn 'Ali b. Abu Bakr al'Marginani (umro 593/1196), Dobraća, Katalog, II, str. 190—199.

²⁷⁾ Predavanje, lekcija, ar.

²⁸⁾ Ponekad, kadkad, pers.

²⁹⁾ Ulica, put, tur.

³⁰⁾ Muhammed b. Husein b. Muhammed (umro 510/1116)

³¹⁾ Grad u Perziji,

³²⁾ Položaj, stepen,

³²⁾ Služenje, posluživanje, ar.

bijah hizmet činijo sam hodži (el'Qâdî, el'imâm Ebû Yezîd Ed'Dabûsî, r. h.)**) ja sam nemu hizmet činijo i spremo mu jelo, (a) ja ne bih okusijo odanle ništa. I ustajo sam pred nim.

13a (eš'Seih, cijenjeni imam, sunce imama el'Hulvânî)****) izide iz (Buhare), pa bih stajo u jednjem selima, dâhde, neki zemân, porad posla, iktîzâ učini, njegovu izlazivu. Pa bi nega obilazili tâlibi, osim (šeihha, imâma, kadije) Ebû Bekira (ez'Zerendžerî)****) iz Zerendžere.

(Rekao mu je) kad ga viđe: — Zašto ti meni ne dode? On reče: — Ja se zdao za hizmetom materinjem. ("Reče mu: —) daće ti se "umuru, ama neće ti se dat zînet,³³⁾ nakića derska." I bi tako, bijaše on, sidiyo bi najviše na selu. Ne bi mu suđeno dersa davat.

Od koga ezijet³⁴⁾ uzima hodža, mahrûm³⁵⁾ biće od berićeta ilumskog. Fajde od nega viđet neće, izvam malo.

13b Kazaše (da) car (Harun er'Rešîd*) evi (r. a.), posla dijete evome (el'Asma'i)**) da ga nauči 'ilumu i edebu,³⁶⁾ pa ga vidje, jedan dan i noge pere, i dijete negovo (halifino) poleva mu. Pa Harun Rešid rezil³⁷⁾ ga učini, za to.

Reče: — "Andžak, ja ga posla tebi da učiš a, i da te'dib³⁸⁾ terbi-je³⁹⁾ učiniš. Pa jera nisi mu reko, nek poleva jednom rukom, a pere drugom nogu."

Od ta'zîma islamskog, ta'zîm učinit čitabu. (Na onog ko traži znanje je) da ne uzima čitaba⁴⁰⁾ (osim) sa abdestom.⁴¹⁾

Kazaše od šeha, imama, sunce imamsko (el'Hulwani), mjesto, ime odkale je (Hulwan).*** On (je) reko': — "Andžak, ja nado' evi 'ilum ta'zîmom. Ja ne bi uzo' knige (osim) sa abdestom."

**) 'Uubeydullah b. Omer ed'Dabusi, hanefijski pravnik (umro 1038).

***) Abdulaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih (umro 448/1056).

****) Omer b. Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Fadl (umro 584/1188).

³³⁾ Ukras, nakit, ar.

³⁴⁾ Uznemiravati, kinjiti, ar.

³⁵⁾ Biti lišen, ar.

³⁶⁾ Peti halifa abasidske dinastije. Vladao od 786—809. godine, poznat kao mecenja naučnika, književnika i dr.

³⁷⁾ Ebu Se'id Abdülmelik b. Qureyb, čuveni arapski jezičar i književnik (123—216/740—831).

³⁸⁾ Lijepo ponašanje, odgoj, lijepa književnost, ar.

³⁹⁾ Osramotiti, ar.

⁴⁰⁾ Odgojiti, obrazovati, ar.

⁴¹⁾ Vaspitati, odgojiti, ar.

⁴⁰⁾ Kod prihvatanja, odnosno učenja Kur'ana, musliman je dužan biti čist (okupan i s abdestom), Kur'an al'Wâqi'a: 79, ali ovde pisac Ta'lîma aludira na čistoću učenika pri uzimanju knjiga iz kojih uči. (SN).

⁴¹⁾ Obavezno ritualno-vjersko pranje (ruke, lice, noge) kod muslimana, Kur'an; Al'Ma'ide, 6.

****) Abdulaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih (umro 448/1056).

Evi (šeih, imam, šemsu l'eimme se'Sarahsi)^{****}) iz Sera (hsa) lego bi po kolenama, jednu noć, pa bi gledo' dersa. Pa abdest uze, tu noć (sedamnaest puta), jer on ne bi gledo' izvam sa abdestom. Jer to, jer je 'ilum nûr,⁴²⁾ pa viši je nûr 'ilumski sa abdestom.

Od vadžiba ta'zîm da ne pruža (čovjek) nogu kitâbima, i nek meće kitabe s manijom⁴³⁾ ajetskom⁴⁴⁾ nad ostale kitabe.

Nek ne meće, na kitabe, ništa drugog. (Naš profesor, šeihu l'is-lam) kazivo' bi od hodže jednog: — Jeden talib meto' bi divit⁴⁵⁾ na kitabima, pa mu reče furski⁴⁶⁾; — "Berhudar⁴⁷⁾ nećeš biti, neće ti valati."

(Naš profesor, kadija uvaženi imam, ponos vjere) mešhur Kadihan (r. a.)⁴⁸⁾ veli: — Ako ne misli tijem da, niušta ga ne broji, nije nužno.

Od kitâbskog ta'zîma (je) da razrijedi pismo sâde.⁴⁹⁾ Stisnuto da ne piše, i nek ostavlja hâšiju,⁵⁰⁾ izvam kad je nužda.

Vidje imâmi 'Azam jednog sti (s) nu (to) piše, pa reče mu: — Ne tani jazije.⁵¹⁾ Ako živ budeš kajaćeš se, ako umreš svak će te (grdit). Kad osijediš i obnevidiš kajaćeš se.

Zato kazaše (šeih, imâm Abdullâh es'Sarahsi) od nega (da je) on reko': — Što smo zgusnuli (pokajali smo se, i) što smo skratili (pokajali smo se, i) što nijesmo s kitâbom sastavlali (pokajali smo se).

(Potrebno je) da bude obrezat kitab na četiri čošeta.⁵²⁾ To je obrezivane imâmi 'Azamovo (r. h.). To je lašte dizat i skidat i nagledat. (Nužno je) da ne bude u kitâbu ništa cverna. To je poso bošlene⁵³⁾ 'uleme,⁵⁴⁾ što him je 'itikâd⁵⁵⁾ bâtil,⁵⁶⁾ a nije poso prošaste.

Naša 'ulema ružno vidješe udarat murečep⁵⁷⁾ crveni. O d ta = zîma 'ilumskog, golema brojiti šerîka i od koga (se) uči, (i) mekšina obarane,⁵⁸⁾ pokuđeno je (osim pri traženju znanja).

****) Muhammed b. Ahmed Ebu Salih es'Sarahsi (umro 483/1090) hanefijski pravnik.

⁴²⁾ Svetlost, ar.

⁴³⁾ Značenje, sadržaj, ar.

⁴⁴⁾ Kur'anski citat, versa, ar.

⁴⁵⁾ Pernica sa mastionicom, ar.

⁴⁶⁾ Perzijski, ar.

⁴⁷⁾ Plodan, plodonosan, pers.

⁴⁸⁾ Fahruddin Hasan b. Mensur el'Uzgani el'Fergani (umro 592/1196), pravnik hanefijske škole. Napisao zbirku fetvi, u dva sveska. Dobrača; Katalog, II str. 717—734.

⁴⁹⁾ Cist, jednoličan, prav, pers.

⁵⁰⁾ Glosa, ar.

⁵¹⁾ Pismo, tur.

⁵²⁾ Ugao, kut, pers.

⁵³⁾ Prazan, besposlen, tur.

⁵⁴⁾ Učenjaci, znani, ar.

⁵⁵⁾ Vjerovanje, ubjedjenje, ar.

⁵⁶⁾ Lažan, neispravan, netačan, ar.

⁵⁷⁾ Mastilo, tinta, ar.

⁵⁸⁾ Laskanje, ponižavanje,

Zirašān⁵⁹⁾ da se položi hodži i šerīcima, da se fajdeleniše od nih.

^{15b} (Potrebno je učeniku) da čuti "ilum i nasīhat⁶⁰⁾ ta'zīmōm i s makbūlom,⁶¹⁾ (i) ako će čuti, jednu meselu,⁶²⁾ hiladu puta, ja kelimu⁶³⁾ jednu. (Rečeno je) u koga ne bude ta'zīm, pošle hilade put, ko što je prvi put, nije on za 'iluma.

(Učenik treba) da ne probire, koji hoće 'ilum, sobom, vam hava-le⁶⁴⁾ učinīt hodži, jera hodža, on je tedžruba⁶⁵⁾ učinijo', u tome, i znade šta treba, svakom, od 'iluma, i šta je negova tabī'ata⁶⁶⁾

^{16a} (Uvaženi šeih, imām, profesor, šeihu 'islām) hudžet⁶⁷⁾ u haku,⁶⁸⁾ dīnu, reko' bi: — Bijaše tāliba prijašneg zemâna, havalu činiili bi u poslu, u učenu hodžama. Bijahu nalazili što su kasdili⁶⁹⁾ i murād⁷⁰⁾ činili, a jako⁷¹⁾ probjeru sobom, ne mogu da nāil budu⁷²⁾ murādu, i što su kasd učinuli od ('iluma i) od (fikha).

I on kazivo' je (Muhammed b. 'Ismā'il al'Buhārī*), evi bijaše počeo fikh učit, prid evijem (Muhammed b. el'Hasanom r. h.) pa mu reče: — Ja uči 'ilmi hadīs,⁷³⁾ jera vidje da je ti 'ilumu ujguniji⁷⁴⁾ u negovom tabī'atu. Pa uči 'ilmi hadīs, pa bi u hadīsu najprvi, od imāma u hadīsu.

^{16b} (Nepotrebno je da učenik sjedi) blizu hodže na dersu, brez nevole (nego treba da između učenika i profesora bude) ud mizrāk,⁷⁵⁾ to je bliže ta'zīma

(Učenik mora) da se čuva od huja zlige, jer je to v'setina po maniji.⁷⁶⁾ (Vjerovjesnik a. s. je rekao: — Meleci ne ulaze) u kuću, u kojoj v'si imaju, ja sūra⁷⁷⁾ bude. "Andžak, uči insân kazivanem me-

⁵⁹⁾ Potrebno, pers.

⁶⁰⁾ Savjet, ar.

⁶¹⁾ Cijenjen, drag, pribran, ar.

⁶²⁾ Pitanje, pravni problem, ar.

⁶³⁾ Riječ, ar.

⁶⁴⁾ Prepuštanje, prenošenje, ar.

⁶⁵⁾ Iskustvo, experiment, ar.

⁶⁶⁾ Priroda, čud, narav, ar.

⁶⁷⁾ Dokaz, ar.

⁶⁸⁾ Istina, ar.

⁶⁹⁾ Namjeravati, ar.

⁷⁰⁾ Željeti, ar.

⁷¹⁾ Sad-uzećica, koja se upotrebljava u sjevero istočnoj Bosni i Posavini.

⁷²⁾ Postići cilj, uspijeti, ar.

^{*}) Sačinio je poznatu zbirku hadisa "Sahihu l'Buhārī". Živio je u Buhari (810—870). Sahihu l'Buhārī—Buharijina zbirka hadisa, prevod i komentar. H. Škapur, Sarajevo, 1974, I, str. 3—8.

⁷³⁾ Nauka o islamskoj tradiciji, ar.

⁷⁴⁾ Prikładan, dopadljiv, tur.

⁷⁵⁾ Koplje, ar.

⁷⁶⁾ Smisao, značenje, ar.

⁷⁷⁾ Slika, lik, ar.

lekskijem. Huje zle znaju se u našijem kitâbima. Nagiba kazivanu, mansûs, od kibura.⁷⁸⁾ Sa kiburom hâsul⁷⁹⁾ ne more biti 'ilum. 'Ilum dušmân je kibur sâhibiji,⁸⁰⁾ ko kiša i sel.⁸¹⁾

(V POGLAVLJE)
Čalistisanje¹⁾ i devâm²⁾ činiti i kasd imati³⁾

Iza toga čalistisat i mudâvemet⁴⁾ činit i podfatit se tâlibi ilumu.⁵⁾ Tome išâret⁶⁾ čini (Kur'ân). Eno je išâret (Uzvišenog) — Enoni (koji) čalištišu u Našem rizâhu.⁷⁾ Mi ćemo nih nastasit, na naš put.

(Kaže se) ko traži šta, pa dikat⁸⁾ učini, naće. Ko zakuca na vratima, pa nalegne uniće. (Rečeno je) koliko zahmeta⁹⁾ vidiš, naćeš što hoćeš. (Kaže se) muhtač¹⁰⁾ je u 'ilumu (i) u fikhu, trojica, čališmi: tâlib (i) hodža (i) otac (ako je) živ.

(Citirao nam je Sediduddîn eš'Sîrâzî r. h. *) stihove) Šâffi'ine)

Čališmak prikući svaki poso daleki
Čališmak otvoře svaku kapiju zavorenú,
Najpreči Božiji rob e'noni sa himmetom^{10/2)} velikijem,
Muči se džečenedekom¹¹⁾
Od delila na Božiji kadâ¹²⁾ i hukum¹³⁾
Muči se 'âkil kâmil,¹⁴⁾ a lijepo džečeniše džâhil¹⁵⁾ i budala

⁷⁸⁾ Oholost, ar.

⁷⁹⁾ Uredan, lijep, ar.

⁸⁰⁾ Ohol, ar.

⁸¹⁾ Poplava, bujica, ar.

¹⁾ Radinost, marljivost, tur.

²⁾ Ustrajno, trajno nešto raditi, ar.

³⁾ Naumiti, odlučiti se na nešto, ar.

⁴⁾ Trajno, stalno, ar.

⁵⁾ Učenik, onaj koji traži znanje, ar.

⁶⁾ Pokazati, ukazati, ar.

⁷⁾ Zadovoljstvo, ar.

⁸⁾ Obratiti pažnju, biti pažljiv, ar.

⁹⁾ Trud, napor, teškoća, ar.

¹⁰⁾ Nužan, potreban, ar.

^{*)} (?)

^{10/2)} Briga, trud, nastojanje, ar.

¹¹⁾ Životna opskrba, život, tur.

¹²⁾ Određenje, sudbina, ar.

¹³⁾ Odredba, presuda, sud, ar.

¹⁴⁾ Savršeno, potpuno pametan, ar.

¹⁵⁾ Neznalica, nedoučen, ar.

(Citirao sam) drugijem (stih):

Ištâh¹⁶) imaš da omrkneš 'âlim u gledanu,¹⁷
Brez muke budalaština, od mnogo ruku je,
Nejma stica, ni mâla,¹⁸) brez muke, podfati se,
Pa 'ilum kako će bit?!

(Stih):

Ne vidjeh od insânskijeh 'ajba,¹⁹ jednog 'ajba,
Ko' nedomaknut, kad mogu domaknut,

Treba budan bit noćom (kao što reče pjesnik:)

Spored zahmeta,²⁰ načeš mertebu,²¹
Ko traži mertebu, probudit će se noćom,
Tražiš devleta,²²) pa opet spavaš noći,
Zaroni u more, ko traži bisera,
Velika deredža²³) — merteba (je sa) himmetom-kasdom velikijem,
Devlet čojku (je) budan bivši u noći,
(Ostavih spavanje) moj Bože, u noći,
Porad Tvoj raziluka,²⁴) ej care, svih cara
Ko traži velike mertebe (bez truda),
Preverće 'umur²⁵) tražeći brespolice,
Nastasi me da utahsilim²⁶) 'ilum,
Pošali me na veliku mertebu.

(Rečeno je: —)

Učini noć u devu²⁷)
Stigni ćeš nom šta hoćeš,

(Pisac je rekao, rh.) ujdurisa se²⁸) meni bejt²⁹) ovoj maniji:

(Stih):

Ko hoće da sastavi murâde sve,
Nek učini noć, u stigivanu, devom,
Umali jela ne bil' mogo ne spavat,
(Ako hoćeš) ej jarane, da svršiš sve.

¹⁶) Želja, ar.

¹⁷) Al'Munazara, kako je u tekstu, arapski znači: disputaciju, nauč. rasprave.

¹⁸) Bogatstvo, imetak, ar.

¹⁹) Mana, sramota, ar.

²⁰) Trud, napor, ar.

²¹) Položaj, stepen, ar.

²²) Sreća, blagostanje, ar. — tur.

²³) Stepen, položaj, rang, ar.

²⁴) Zadovoljstvo, naklonost, ar.

²⁵) Život, dob, ar.

²⁶) Postići, ar.

²⁷) Kamila, tur.

²⁸) Podudariti se, urediti, pripraviti, tur.

²⁹) Stih, ar.

(Rečeno je: —) ko probudi sebe u noći, razgovorio je srce danom.

(Onaj ko traži znanje treba dâima³⁰) da je na dersu i na tekraju.³¹ (U početku i kraju) među ahšamom³²) i jacijom,³³) i zora vatkat mubareć³⁴) naprečana.

(Stih.)

Ej ti što tražiš (znanje) prijonj za čuvane,
Potegni se sna, ostavi sitinu,
Sve budi sa dersom. Ne rastavlaj se
Jer 'ilum dersom pravi se i diže,
Znaj kimet³⁵) prošastijem i mladosti.

(Takođe je rečeno:)

(Po uloženom trudu) daće se šta tražiš,
Ko traži murade noćom i danove proštaste,
Kimet znaj, ko ti mladost nije sve,
Nek ne prigoni nefsa plaho!
Da za'ifleniše³⁶) nefs, da se ne osiječe, od rada,
Već vladat mekšinom u učenu, kolajlik,³⁷) pravi poso' je.

(Allahov Poslanik a. s. je rekao: —) "Tahkîka, evi dîn tvrd je. Idjite k'nemu polahko. Nemoj zora³⁸) činit nefsu, na 'ibâdet (Allâhu Uzvišenom) Tahkîk, koji konu kidiše³⁹) nije zemle prišo, a kona (je) satro."

(Poslanik a. s. je rekao: —) Tvoj nefs, tvoj je kon. Čuvaj ga. (Onaj ko traži znanje treba imati) kasd⁴⁰) veliki u 'ilumu, jer čojelek leti kasdom, ko' tiče krilima.

Veli on (Ebû Tajîib r. h.)*

Spored onoga kasda, doće što kasdi,
Doće spored ejleka⁴¹) ejleci!
Golema bude, u očima malešnjem, mala stvar,
Malešna bude, u očima golemijem, golema stvar,

³⁰) Uvjet, vazda, ar.

³¹) Ponavljanje, utvrđivanje, ar.

³²) Prvi sumrak, zalaz sunca, molitva kod muslimana, pri zalazu sunca, pers.

³³) Vrijeme oko dva sata poslije zalaza sunca, istoimena molitva kod muslimana, tur.

³⁴) Blagosloven, ar.

³⁵) Vrijednost, ar.

³⁶) Oslabiti, izgubiti snagu, ar-tur.

³⁷) Lakoća, tur.

³⁸) Sila, snaga, muka, nasilje, pers.

³⁹) Žrtvovati se, upropasti se, tur.

⁴⁰) Imati cilj, naum, ar.

^{*)} Ebû Tayyib Ahmed b. Husein el'Mutenebbi (umro 354/965) čuveni arapski pjesnik.

⁴¹) Dobročinstvo, dobro djelo,

^{19b} Temel je tahišileći⁴²⁾ šejove,⁴³⁾ čališma,⁴⁴⁾ i kasd veliki. U koga bude kasd, uznat sve kitâbe Muhamedove (b. el'Hasana), pa sastavi s tijem čališmu, i priveže se, na dvoru je. Zna se da će uznat, ja više, ja polovinu.

Ama ako bude kasd veliki, a ne bude čalistisana, ja bude čališma, a ne bude kasda velikog, ne more naučit, izvam merve (nauke).

Kazo' je (cijenjeni, šeih, imâm, profesor Radiuddin en'Nisâbûri⁴⁵⁾) evi, u ónom kitabu (Vrline morala), tâhkîk, evi (Zulkarnejn)⁴⁶⁾ Kad kad (htjede) da hoda, da uzme u ruke Mašrik⁴⁷⁾ i Magrib.⁴⁸⁾ Zdovorovi se s ulemom. Reče: — Kako ču ja hodat, rad ovolišno carstva, jer je dunja malešan, prošo (prolazan). Carstvo dunjâsko, poso mali je. Nije ovo od velikog kasda. Rekoše mu 'ulema: — Idi ti! Nek hâsul⁴⁹⁾ bude tebi carstvo (ovosvjetsko) i âhiretsko.“ Reče: — "To je lijepo."

(Allâhov Poslanik a. s. je rekao: —) "tâhkîk, Bog (Uzvišeni) mi-luje velike poslove, (a) mrzi na male.“

(Stih)

Ne hiti s poslom, već utverdi se,
Ne more bit tvoj poso, ko kad se utverdiš,

(Ebu Hanife r. h. reče Ebu Jusufu r. h.:) "Bijaše ti čunt (-tup), pa izvadi te, sveži se na (predavanje). Čuvaj se lenosti. Lenost je brez napredka, i belâj veliki.“

Reče (šeih, imam Ebû Nasr es'Safârî stih: —)

^{20b} Ej nefse,⁴⁹⁾ ej nefse, ne pometaj me od 'amela,⁴⁹⁾
U takvâu,⁵⁰⁾ u hulûsu,⁵¹⁾ u pravdi, u zemânu,⁵²⁾
I svakom, sa 'amelom lijepijem, privarijo je,
U belâj (i) zlu svaki lijeni (je),

⁴²⁾ Sticati nauku, školovati se, ar.

⁴³⁾ Stvar, predmet, ar.

⁴⁴⁾ Rad trud nastojanje, tur.

^{*}) Ličnost koju spominje Kur'an/Kehf, 83. Neki komentatori Kur'ana drže da je to Aleksandar Veliki.

⁴⁵⁾ Istok, ar.

⁴⁶⁾ Zapad, ar.

⁴⁷⁾ Lijepo pripravljen, dobar, ar.

⁴⁸⁾ Duša, strast, prohtjev, ar.

⁴⁹⁾ Rad, djelo, ar.

⁵⁰⁾ Pobožnost, ar.

⁵¹⁾ Iskreno, predanje Bogu, ar.

⁵²⁾ Vrijeme, ar.

(Pisac reče) Ujdruisa se (meni u ovom smislu stih: —)

Ostavi, ej nefs, lenost i kibur,⁵³⁾
 Ako nećeš budi tu u alčakluku,⁵⁴⁾
 Ne vidjeh lijrenom hisseta,⁵⁵⁾ da mu se udjeli,
 Osim kajana i mahrûm⁵⁶⁾ od medeta⁵⁷⁾

(Rečeno je: —)

Šta stida, šta nekadariuka,⁵⁸⁾ šta kajana,
 Mlogo radja se insânu od (lijenosti),
 (Čuvaj se lijnosti) u egleni⁵⁹⁾ od šubheta⁶⁰⁾
 I što znaš, i što je šubhel⁶¹⁾ od (lijnosti)

(Potrebno je) da nauči sebe, tahsîl⁶²⁾ da učini (i) čalištiše,⁶³⁾ i sve
 za nim da je, misleći (na) fadîlete⁶⁴⁾ 'ilumske. Jera 'ilum ostaće, a
 mâl⁶⁵⁾ proće. Ko' je reko', car naš, hazreti 'Alija (b. Ebi Talib, Allâh
 ga oplemenio).

21^a

(Stih): —

Mi smo râz⁶⁶⁾ dijelu Božijem,
 Nama, porad nas 'ilum je,
 Porad dušmana mâl je,
 Jera mâl proće ured,
 A, 'ilum Božiji ostaće, neće poginut.

(A) 'ilum fajdali⁶⁷⁾ hâsul bude,⁶⁸⁾ niže lijepo spominane. Osta-
 će tu poslije smrti (njegove). (Uistinu je) 'ilum život, vječni ost.
 (Citirao nam je stihove, šeih, cijenjeni. imâm Zâhiruddîn) mufti
 ja imâmski (Hasan b. 'Âli) mešhur⁶⁹⁾ (el'Marginânî r. h.)* evo vo' (je
 stih: —)

⁵³⁾ Oholost, uzdizanje, ar.

⁵⁴⁾ Nevaljalstvo, niskost, tur.

⁵⁵⁾ Dio, udio, ar.

⁵⁶⁾ Spriječen, ar.

⁵⁷⁾ Pomoć, ar.

⁵⁸⁾ Nemoć, iznemoglost, ar. — tur.

⁵⁹⁾ Razgovor, priča, tur.

⁶⁰⁾ Sumnja, ar.

⁶¹⁾ Sumnjivo, ar. — tur.

⁶²⁾ Školovanje, sticanje znanja, ar.

⁶³⁾ Truditi se, raditi, tur.

⁶⁴⁾ Vrline, prednosti, ar.

⁶⁵⁾ Bogatstvo, ar.

⁶⁶⁾ Zadovoljan bit, a.r.

⁶⁷⁾ Korisno znanje, ar.

⁶⁸⁾ Dobro, lijepo, ar.

⁶⁹⁾ Poznat, ar.

*) ???

Džāhili⁷⁰⁾ mrtvi su prije smrti,
Hodže (i) ako umru živi su,

(Šeih, imâm Burhânuddîn r. h. je citirao stih:)

21^b

U neznanom prije, smrt u nemu je,
Nihova tijela, prije kabura,⁷¹⁾ kaburi su,
Nemu nejma, kad se oživi, oživjet,
Ko je sa 'ilumom, živ je uvijek, i iza smrti,
(Makar) negov vudžûd⁷²⁾ pod zemlom istruhlo,
A džâhil mrtav je, a hoda po zemlji,
Misli da je živ, a nije.

(Šeihu I' islam Burhânuddin nam je citirao stih: —)

Jer je 'ilum najveća merteba⁷³⁾ u mertebama,
Poniže (od nje) velika merteba serasker⁷⁴⁾
Sa 'ilumom (ko je) ostaće merteba sve viša,
A, džâhil (je) pošle smrti pod zemlom,
Daleko je nenada se murâdu (onaj kog je uzdigao)

22^a

Proučiću vam nešto što je o nem (znanju) čutite: —
Meni pometana ima, i tjesno, i nekaderluk od kazivana,
Svaku pofalu (znariju),
To je nûr,⁷⁵⁾ svaki nûr, (koji) vodi iz mraka,
A džâhil promeče godine u mraku,
To je višina velika, kurtarisaće⁷⁶⁾ ko se prisloni njoj,
I hoda emîn,⁷⁷⁾ svakada, nime kurtarisava se,
A insân u gafletu⁷⁸⁾ i nada se, a duša među
prsimi i grklom,
Nime odmoli insâna, koji ode griješan,
I na džehenemski tabak⁷⁹⁾ najdolini,
Ko 'iluma traži, traži zgode svake,
Ko (ga) sastavi (našao — je) sve što traži,

⁷⁰⁾ Neznalice, ar.

⁷¹⁾ Grob, ar.

⁷²⁾ Tijelo, ar.

⁷³⁾ Položaj, stepen, ar.

⁷⁴⁾ Glavni, vrhovni komandant, pers. — ar.

⁷⁵⁾ Vladar, vlast, ar.

⁷⁶⁾ Vojni zapovjednik, vojna vlast, ar.

⁷⁷⁾ Svetlost, ar.

⁷⁸⁾ Spasiti, tur.

⁷⁹⁾ Siguran, ar.

⁸⁰⁾ Nemar, nehat, indolentnost, ar.

⁸¹⁾ Slob, sprat, ar.

بـ

الحمد لله الذي فضل بيته بالعمر على كل ملوكه في جميع اماراته واقطنه والاسلام
الله رب العالمين

عنه مسنده و معتبره و ملحوظه و ملحوظه و ملحوظه و ملحوظه و ملحوظه

سُكَّةٌ مُّنْتَهِيَّةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَمُنْتَهِيَّةٌ لِلْمُنْكَرِ
وَمُنْتَهِيَّةٌ لِلْمُنْجَدِينَ وَمُنْتَهِيَّةٌ لِلْمُنْجَذِّبِ
وَمُنْتَهِيَّةٌ لِلْمُنْجَذِّبِ وَمُنْتَهِيَّةٌ لِلْمُنْجَذِّبِ

فِي تَمَّامِ الْعُوْدِيَّةِ وَفِي قَلْبِ الْمُكَبَّلِ
فِي مَنْهَى الْمُكَبَّلِ وَفِي مَنْهَى الْمُكَبَّلِ

وَكُلُّ مُهَاجِرٍ أَطْمَنَّ عَلَيْهِ وَلَا يَأْتِي إِلَيْهِ مُؤْمِنٌ

لهم طرفة عيال على البات في الكبار وسعيت من السعي في كل دار وعمر
لهم بارك في عيالك وبارك في عيال زوجك وبارك في عيال زوج زوجك

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهل النابع في التوغل فضل الشام في وقت المتعجب فمن الناس فالشقة والتم
نصر الماشر في الاستفادة فضل الماشر في الورع في حالات الفعل ومن النساء
عنها ورث المخطوف

بورث الشاش بغير
الثالث عشر في
ما يجلب النزري
وهما من وعاء زيد
والمر وحاليا يضر
وما يقدر في الباب
علم نور ونور البراء

أنا أطلاع معاشر في وطنكم وحياتكم
لكل من ينتهي إلى هنا ينتهي إلى هناك
عاليه ينتهي له وتحته ينتهي له
أنا أطلاع معاشر في وطنكم وحياتكم
لكل من ينتهي إلى هنا ينتهي إلى هناك
عاليه ينتهي له وتحته ينتهي له

فقط على مسلسل العروض
كل سلسلة عالمية تكتن
في قلبها قلوب العروض
فقط على مسلسل العروض

فَلِنَجْدَتْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ مَا يَرِيَ كَيْفَ أَقْلَمُ وَيَوْمَيْ مَا يَنْشُعُونَ
وَيَدْبِي دَنْدُوْمَهْ لَيْلَكَهْ

ما يهمون وينهون عن سنته كسب ربي على كل محال ينطلي عليه وكل
شيء يحيى في الأرض يحيى في السماء يحيى في السموات العلى
فلا يحيى في السموات العلى إلا يحيى في الأرض

من لونکن الاله و قدرتی که می خواستی که کمک نمایند و بخوبی فری

الدُّرَجَاتِ الْمُتَعَلِّمَةِ وَالْمُتَصَدِّقَةِ بِالْمُؤْمِنِيَّةِ إِذَا كَانَتْ مُكْبَطَةً مُسْتَعْدِيَةً فَقَدْ كَانَتْ مُؤْمِنَةً

المسيل والقديس ابي الجوزي والبابلي وقديس اغسطس والصلوة
الذورى نانسى بطرس بطرس وبرونى ابراهيم وبرونى

فَلِلَّهِ وَرَبِّ الْمَلَائِكَةِ وَالْإِنْسَانِ
كُلِّيٍّ بِحَمْدِهِ وَبِشُّفَعَتِهِ وَبِسُلْطَانِهِ

الْمَعْتَنِي فِي الْأَرْضِ مُنْظَرٌ كَمَا وَجَدَ الْقَرْبَانَ فَنَفَلَ لِهِ الْمَسْمَعُ
وَجَنَاحُهُ يَحْمِلُ الْأَثْرَى وَكَلْمَانُهُ يَحْمِلُ بَشَارَةً

ج

يُعْظَمُونَ الْجُنُّونَ هَذِهِ مُؤْمِنَةٌ وَيَقُولُونَ أَجْسَنْ يَا يَقْنَانْ وَيَعْبُدُونَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الشيخ الإمام المستاذ ركي الأسلام العزبي الخاتم يوثق في
كتابه *أرجون* أن

فَالْمُؤْمِنُونَ إِذَا مَسَحُوا رُؤُسَهُمْ يَرَوْنَ مِنْ أَعْيُنِهِمْ
أَنَّهُمْ لَمْ يُغَسلُوا وَلَقَدْ مَسَحُوا وَلَكِنَّمَا يَرَوْنَ

وَلِكُوكَةٍ فَقَاتَ بِالْمَارِسِ الْأَعْدَلَ مَقْتَلَ أَبِرِّمِ
وَيَنْدِلَهُ وَيَنْدِلَهُ وَيَنْدِلَهُ

می خواست ماقصیده خود را
وقتی همچنان که این پیشنهاد
گردید

وَفِي أَوْيَالِ الْمُؤْلِمَةِ وَفِي مُهَاجَرَةِ الْمُشْهِدِ حَسَامُ الدِّينِ الْأَبْدَشِيُّ

الأشدّة التي يُنْهَا بِهِ الْمُؤْمِنُونَ إِذَا دُرِّجُوا فِي الْكَوْثَافَاتِ مِنْ قِبَلِهِ وَالْمُؤْمِنُونَ إِذَا دُرِّجُوا فِي الْكَوْثَافَاتِ مِنْ قِبَلِهِ

'Ilum je mensib⁸²⁾ vas, ej pametni,
 Kad ti 'ilum nađeš (ne sekiraj se), što su prošli mensibi,
 Ako ti prode (ovaj svijet) i negova lepota,
 Sklopi oči, jer je 'ilum najboli bahšiš,⁸³⁾

(Nekim sam citirao ove stihove): —

Kad se podhusa⁸⁴⁾ 'ilumom,
 Fikih sâhibija,⁸⁵⁾ najboli (je) za podnostu,
 Šta lepota mire, nije ko misk⁸⁶⁾
 Šta tica leti, nije ko soko,

22^b (Citirao sam nekim, takođe, stih: —)

Fikh (je) najboli šej,⁸⁷⁾ a ti sastavljaš ga,
 Ko ders uzima⁸⁸⁾ 'ilum neće povećati, negova potala,
 Čalištiši⁸⁹⁾ ti, pored sebe, s čijem osvano si, a neznaš ga,
 S prva 'iluma napredak je,
 (A, na kraju) dosti je slast 'ilumska,
 (I fikhska) i analajisavanu,⁹⁰⁾ zvao, nagonijo, pametnom,

Tahkîk, rađa se lenost, od mlogog balgama⁹¹⁾ i žitko, mokro. (A) put da (se to) smani je umalit jela.

(Kaže se) ittifâk⁹²⁾ učini (sedamdeset vjerovjesnika, a. s.) da je zaboravak, od mlogog balgama, a mlogi balgam, od mloge vode, a mloga voda od mlogo jela.

Hleb suh osiječe (balgam) jest grohđe (suhoo) na štesrce (dokida sluz-balgam), a mlogo ne jest ni grohđa, da ne zatreba pit vode, pa više biće balgama.

23^a Misvak⁹³⁾ osijeca balgam, širi zihn⁹⁴⁾ i ravni jezik, (i) jer je sunnet⁹⁵⁾ lijep, više čini namaski sevap⁹⁶⁾ (i učenje Kur'âna).

⁸²⁾ Položaj, rang, ar.

⁸³⁾ Dar, poklon, pers.

⁸⁴⁾ Ponijeti se, ar.

⁸⁵⁾ Poznavalač islamskog prava-fikh, ar.

⁸⁶⁾ Mošus, ar.

⁸⁷⁾ Stvar, predmet, ar.

⁸⁸⁾ Učiti, ar.

⁸⁹⁾ Raditi, truditi se, tur.

⁹⁰⁾ Shvatanje, razumjevanje, tur.

⁹¹⁾ Pljuvačka, sluz, ar.

⁹²⁾ Složiti se, saglasiti se,

⁹³⁾ Vrsta četke za zube, od grane drveta Salvadoria persica, ar.

⁹⁴⁾ Um, pamćenje, ar.

⁹⁵⁾ Islamska tradicija, ar.

⁹⁶⁾ Dobro djelo, nagrada, ar.

(Takođe) i bliveš osijeca balgam i mokrinu. (I) put (će) smanit je-lo, i mislit o fajdama. U malo jela, to je (zdravlje) i čuvane (i nesebič-nost).

(Stih: —)

Stid je, pa poslije stid, i poslije (sramota)

(Da je nesreća) itjān sa jela.

(Vjerovjesnik a. s.) on je rekao — "Trojica, mrzi na nih Bog brez krivice, koji mlogo jede, i mudruje i kibur⁹⁷⁾ ima."

Mislit o zarârima⁹⁸⁾ mlogog jela, (a) to je merez⁹⁹⁾ i lenost. (Re-čeno je) sitina nosi zejreklik.¹⁰⁰⁾

(Priča se) od nega (Galiniusa da je rekao: —) "Nâr¹⁰¹⁾ vas faj-da je, (a) riba zarârlî¹⁰²⁾ je sva. Tako bivši, malo ribe (bolje je) od mlogo nâra."

23b

(A) otom jelu, još rasipat mâl,¹⁰³⁾ a jest na sitinu, zarâr je sâfi.¹⁰⁴⁾ Obatali će¹⁰⁵⁾ tijelo, i hastom učini, i zaradi tijem azâb,¹⁰⁶⁾ na âhiretu.

Koji jede mlogo, mirzak je u srcima. Kako će malit jelo? Da jede jelo masno. Da promiče u jelu bole, i na što je ištâh.¹⁰⁷⁾ Da ne'ede za glanjem, izvam bude u nega.

Sebeb je sahîh,¹⁰⁸⁾ u mlogom jelu, da se kuvetleniše¹⁰⁹⁾ na post, namaz. na 'amele¹¹⁰⁾ mučne, tomu ima ruhsat.¹¹¹⁾

23b

(VI POGLAVLJE)

Početak (učenja) i koliko i kako?

Naš profesor, šeihu l'islâm, Burhânuddîn (pisac djela el'Hidâye) evi, ostavijo bi početak dersu, do srijede. I kazivo bi o to-me hadîs,¹⁾ delîl²⁾ donijo bi nim.

⁹⁷⁾ Biti chol, ar.

⁹⁸⁾ Štete, ar.

⁹⁹⁾ Bolest, ar.

¹⁰⁰⁾ Oštroumnost, bistrina, pers.

¹⁰¹⁾ Šipak, ar.

¹⁰²⁾ Štetan, ar. — tur.

¹⁰³⁾ Bogatstvo, imanje, ar.

¹⁰⁴⁾ Čist, pravi, ar.

¹⁰⁵⁾ Iskvariti, ar.

¹⁰⁶⁾ Kazna, patnja, muka, ar.

¹⁰⁷⁾ Apetit, ar.

¹⁰⁸⁾ Tačan, ispravan, ar.

¹⁰⁹⁾ Osnaziti, ojačati, tur.

¹¹⁰⁾ Poslovi, ar.

¹¹¹⁾ Dozvola, dopuštenje, ar.

¹⁾ Riječi i djelo Muhammeda a. s., ar.

²⁾ Dokaz, ar.

24^a (Allâhov Poslanik a. s. je rekao: —) Ništa nejma da se počne u srijedu, andžak, tekmîl biće.³⁾

Evako radijo je (Ebû Hanîfe r. h.) i on bi kazivo' evi hadîs (od našeg profesora, cijenjenog šeiba, Kavamuddîn Ahmed b. Abdurreşîd-a*) i čuo sam, u koga se pouzdat mogu (da je Šeih Ebû Jûsuf el' Hamadânî) evi bijaše, ostavijo bi svaki lijepr poso', do srijede, jer je srijeda jedan dan, Bog je stvorio u nemu nûr.⁴⁾ On je nazadan velasima, pa biće naprećan berećet turcima.⁵⁾

24^b Ama koliko dersa, u početku, bijaše (Ebû Hanîfe r. h. pripovjeđa od šeiba, imâma Omer b. Abû Bekr ez'Zenderija) on veli: — Govoravaše naša 'ulema (treba biti) takdir⁶⁾ u dersu, koji počinu, koliko more analjisat,⁷⁾ zavrativši se (dva puta) i primicat svaki dan) po kelimu.⁸⁾ Dokle on, i kad oduli, i mlogo uzme, more analjisat, zavrativse (dva puta).

(I) primaknuće lasnočije nadomicanu — neprilazijo-dersa. A kad oduli ders, s prva, pa treba talibu vratiti se deset (puta), on (je) i na kraju opet. Tako je, jer se nauči na to, a nauk ostavit se ne more, andžak, sa zahmetom.⁹⁾

(Rečeno je) dersa harf,¹⁰⁾ zavratit se hiladu put. (Treba) talibu da počne sto je lašte analjisati.

25^a (Šeih, imâm, profesor Şerefuddîn al'Uqayîl r. h.)** evi, govorijo je: — Najbole, kod mene, u pocetku, ko' su radili 'ulema naša. Oni su bili, probirali su talibu, male čitâbe, jer je lašte analjisat (I) uzaptit,¹¹⁾ u dile je od lenosti, i više terba svijetu. (Potrebno je) da utvraji ders kad uzapti, i navrati se mlogo puta, to je fajdal¹²⁾ verlo.

Nek ne zapti talib, Šta ne mogne analjisati. To je, to sebeb¹³⁾ je da se razlijeni, i da se izgubi pamet i propačuje vakta. (Treba) da ča-lištiše,^{13/4)} ne bil analjiso' od hodža. Ja mislim i mulâzum¹⁴⁾ i mlogo zavračajući se. Tahkîk, kad je malo dersa; (a) mlogo zavračana i miso', stigo je i analjisati.

³⁾ Upotpuniti, dovršiti, ar.

⁴⁾ (???)

⁵⁾ Svetlost, ar.

⁶⁾ Muslimani,

⁷⁾ Mogućan, sposoban, ar.

⁸⁾ Razumjeti, shvatiti, tur.

⁹⁾ Riječ, ar.

¹⁰⁾ Trud, napor, ar.

¹⁰⁾ Slovo, ar.

¹¹⁾ (???)

¹¹⁾ Savladati, utvrditi, ar.

¹²⁾ Korisno, ar. — tur.

¹³⁾ Uzrok, povod, ar.

^{13/4)} Hadîti, truditî se, tur.

¹⁴⁾ Pažnja, ar.

(Rečeno je) ezberlejisat¹⁵⁾ dvije sature,¹⁶⁾ bole je, nego čut dva tovara kitaba. A uznat dva harfa bole je, nego ezberlejisat (dva reda). Kad razlijeni se, u anlajisanu, a ne natjera se, i jednoć i dva put, naučiće se na to, pa neće anlaišat, ni lasno što bude.

(Potrebno je) da se ne lijeni u anlajisanu, vam nek čalištiše i dovu čini¹⁷⁾ (Allâhu Uzvišenom), i plače i moli Hâliku,¹⁸⁾ On ukabulit će,¹⁹⁾ ko god dovu čini. Mahrûm,²⁰⁾ neće učinit, ko se od nega nada.

(Citirao nam je cijenjeni imam Kavamuddîn Hammâd b. Ibrâhîm b.'Ismâ'îl es'Saffâri r. h.)²¹⁾ iz Saffara, ſî'r²²⁾ evome (kadija Halîl b. Ahmed es'Serâhsî) odanje: —

Hizmet čini²²⁾ 'ilumu,
Hizmetom sa fajdom,
Podlez pod ders, s poslom lijepim, pofalnijem,
Kad upamtiš štogod, opet se navrati,
Pa utvrdi dobrim tvrčavom,
Pa uzapti ga, kad ti zatreba gledat, ja kazivat, do vijeka,
Kad utvrdiš, pa ne bude šubheta,²³⁾
Traži iza neg opet drugog,
A opet navračat se, na ono i tražeći, nad to, večeg,
Muzâkeri,²⁴⁾ kazuj sjetini 'iluma,
Nek se 'ilum kavilenisava²⁵⁾
Ne budi od pametnijeh daleko,
Ako zaboraviš, pokriješ 'ilum,
Zaboravićeš, pa nećeš biti drugo, vam džâhil i budala,
Pa ćeš se ogradić na klijâmetu, vatrom, i u plamenu bićeš (i muci)
velikom.

(Onaj ko traži znanja treba) da muzâkeru čini i gledane i bahs²⁶⁾ nad govor i zdogovor. (Potrebno je da bude sa) insâfom²⁷⁾ i
tiho i mislim. Čuvat se od guniva, od lutne. (Zaista) gledane je, i ka-
zivane i razdogovarane (radi toga) nek izide pravda. A to hâsil

¹⁵⁾ Pamtititi, na pamet učiti, tur.

¹⁶⁾ Redak u knjizi, ar.

¹⁷⁾ Moliti Boga, ar.

¹⁸⁾ Stvoritelj, ar.

¹⁹⁾ Primiti, usvojiti, ar.

²⁰⁾ Lišen, ar.

²¹⁾ Hanefijski pravnik (umro 576/1180)

²²⁾ Stih, ar.

²³⁾ Služiti, dvoriti, ar.

²⁴⁾ Sumnja, ar.

²⁵⁾ Zajedničko učenje, ponavljanje, ar.

²⁶⁾ Jačati, tvrditi, tur. — ar.

²⁷⁾ Ispitivati, istraživati, ar.

²⁸⁾ Savjest, duša, pravedno, ar.

biva²⁸⁾ mislim i insâfom. To hâsil ne more bit nadinadičući²⁹⁾ i na gunevu. A hoće da ga uftati i rezîl učini³⁰⁾ to halâl³¹⁾ nije.

26^b Andžak, halâl je (to) da izide hak,³²⁾ a telbizluk³³⁾ i hila³⁴⁾ u nem (nije dozvoljena), izvam kad je hasum³⁵⁾ inâčija,³⁶⁾ ne traži haka.

(Muhammed b. Yahjâ*) kad bi mu što mučno došlo, a ne bi mogo' dževâbit³⁷⁾ (rekao bi: —) "Što ti natovari mene, treba to, i ja ću gledat. Nad svakijem hodžom, hodža ima."

A fajda bahs činit i nadgoniti se veća je, od fajde, sam gledat jer to je zavraćane i višek.

(Rečeno je) bahs činit sat bole je, nego učit sam mjesec, ama kad je sa onjem, ko je dobre huje. Cuvaj se nagledana sa inačijom, što nije lijepa tabî'ata,³⁸⁾ jer tabî'at ukраст hoće, i huja prignat more, i kad prigna tesîrli je.³⁹⁾

27^a U onom si'ru⁴⁰⁾ (kog spominje Halîl b. Ahmed) fajdi mlogo je. 'Ilumski šarti,⁴¹⁾ ko 'ilum hizmet čini, da učini sve insâne hizmečâri-ma⁴²⁾

(Potrebno je učeniku) da misli (u svako vrijeme) mesele⁴³⁾ delî-le⁴⁴⁾ ilumske, da se nauči na to. Andžak, stiguje se dekîka 'ilumska,⁴⁵⁾ mislim. Stoga (rečeno je: — razmišljaj) stignućeš. ! I treba miso prid besjedama, bile dževâbu,⁴⁶⁾ jer je besjeda ko stri-jela.

27^b Treba (je) upravit, mislim, dok ne rekne, na bil' pravo ovariso',⁴⁷⁾ kud hoće. Reče se, u usûli (fikhu),⁴⁸⁾ a ovo je temelj (veliki) da bude besjeda hodžinska u eglenu⁴⁹⁾ misleći.

²⁸⁾ Postići, ar.

²⁹⁾ Svada, tvrdoglavost, ar.

³⁰⁾ Osramotiti, blamirati, ar.

³¹⁾ Dozvoljeno, ar.

³²⁾ Istina, pravo, ar.

³³⁾ Pretvaranje, ar. tur.

³⁴⁾ Podvala, prevara, ar.

³⁵⁾ Protivnik, neprijatelj, ar.

³⁶⁾ Svakalica, kapriciozan čovjek, ar. — tur.

³⁷⁾ Muhammed b. Yahya b. Ali b. Meslema b. 'Umran el'Qrši (Umro 555/1160)

³⁸⁾ Odgovoriti, ar.

³⁹⁾ Priroda, narav, ar.

⁴⁰⁾ Teško, muka, briga, ar.

⁴¹⁾ Stih, ar.

⁴²⁾ Uvjeti, ar.

⁴³⁾ Sluga, služitelj, ar. — pers.

⁴⁴⁾ Pravna pitanja, mišljenja,

⁴⁵⁾ Dokaz, ar.

⁴⁶⁾ Naučne istine, tančine, ar.

⁴⁷⁾ Odgovor, ar.

⁴⁸⁾ Pogoditi, potrestiti, nabasati, tur.

⁴⁹⁾ Osnovi šeriatskog prava, ar.

⁴⁹⁾ Razgovor, tur.

(Kaže se) glava pameti (je) da budu besjede (s) utvrđenim i mislim.

(Neko je rekao: —)

Ja ti vasijjet⁵⁰⁾ činim, u besjedu, peterijem:
Ako si nam nasihatu⁵¹⁾ muti',⁵²⁾
Ne budi u gafletu⁵³⁾ odašta besjediš,
I kad, i kako, i koliko i dje' sve.

(Učenik treba da bude) s mislim na fajdi svakada, od svakoga. (Allâhov Poslanik a. s. je rekao: —) Hikmet⁵⁴⁾ je dalâlet,⁵⁵⁾ turski insânsko gublene djigod nađe uzme (je). Lukatu⁵⁶⁾ kad nađe uzme (je).

(Rečeno je:)

Uzmi što je za tebe,
(A) ostavi što nije,

Čuh (šeihha, cijenjenog imama, profesora Fahruddîn el'Kisâ'îja*) r. h. da kaže: —)

"Bijaše robina imama Jûsufova (r. h.) emanet kod Muhammeda, pa joj reče: — Jesil' upamtila od Jusufa, u fikhu, štogod? Reče: — "Nisam, izvam on pamtijo' bi ders (i govorio) hise⁵⁷⁾ onog što dèvri,⁵⁸⁾ upalo je sa šefiluka. "⁵⁹⁾

Pa upamti evo od ne, i bi ona mesela mučna nemu (Muhamdu) pa se diže muka, evom kelimom.⁶⁰⁾

Znade se da se more fajdelenisat⁶¹⁾ kod svakog. Sa toga reče imam (Yûsuf) kad rekoše nemu, čim stiže ti 'ilum? Veli: — "Nisam stidijo se u traženu. Nisam mudar bijo od kazivana."

(Rečeno je Ibni Abbâsu r. a.:⁶²⁾ — Čime si došao do znanja?) nemu, veli: — "Jezikom, pitajući, a pametim stigujući."

Andžak, reče se "tâlibi 'ilumski", ko što veliš, dî su mlogo govorili prijašneg zemana: šta (se) veli (o) ovoj meseli?

28^a

28^b

⁵⁰⁾ Oporuka, ar.

⁵¹⁾ Savjet, ar.

⁵²⁾ Poslušan, pokoran, ar.

⁵³⁾ Nemar, ar.

⁵⁴⁾ Mudrost, ar.

⁵⁵⁾ Izgubljena-stvar, ar.

⁵⁶⁾ Nađena stvar, nalaz, ar.

⁵⁷⁾ (...)

⁵⁸⁾ Dio, ar.

⁵⁹⁾ Dio koii kruži u nasljeđu, ar.

⁶⁰⁾ Pravo prvakupa, pravo preće kupnje, ar.

⁶¹⁾ Riječ, ar.

⁶²⁾ Koristiti, ar. — tur.

Rodak Muhammeda a. s. i čuveni komentator-mufessir Kur'ana prvog stoljeća Hidžre.

Andžak, fâkih⁶³⁾ bi imâmi 'Âzam (Ebû Hanîfe) s mlogog prigoni-va i kazivana u dućanu, kad je prodavo', bez.⁶⁴⁾ I s ovog zna se, da (postići) 'ilum (fikha), more se naučiti radeći.

Bijaše Ebû Hafs Kebîr (Stariji) kazaniso bi⁶⁵⁾ i pamtijo'. Ako tâ-libu (treba) nafaka,⁶⁶⁾ mlađem i starijem, nek radi i uči, i pamti. Nek se ne lijeni. Nema zdravo tijelo i pameti uzura,⁶⁷⁾ da nauči, i ne ču-va se, jer ne more bit veći fakîr⁶⁸⁾ od imâmi Jûsuфа r. h., pa ga ne pometa od fikha.

(Ko bude bogat) kako je lijepo, mâl⁶⁹⁾ lijep, čojku dobrom, koji harči⁷⁰⁾ na put (nauke).

(Rečeno je) jednom (učenjaku): — s čim si postigao svoje znanje? Odgovorio je: — S) ocem zgodnijem, jer fajdeleniso je sa nim hodža, i dobar ko je, a to je sebeb višemu 'ilumu. To je šukur⁷¹⁾ za nimet⁷²⁾ na pameti, a to je sebeb višemu.

Rekoše, reko je imâmi 'Âzam (Ebû Hanîfe r. h.) — "Ja sam našo' 'ilum hamdom⁷³⁾ i Šukurom. Kad bih ja anlajiso i nastasijo se na fikh, na hikmet,⁷⁴⁾ reko' bih (hvala Allâhu), evo, pa bi više bilo 'iluma."

(Ovako treba svako ko traži znanja) da se zda. Da se zda za šukrom, jezikom (i) udovima (i) srcem (i) malom, i da zna anlajisavane⁷⁵⁾ i nastasene (od Allâha Uzvišenog).

I nek traži hidâjeta⁷⁶⁾ (od Allâha Uzvišenog) dovu čineći i moleći se Nemu, jer On (je) nastasa, ko' traži.

Ehli hak,⁷⁷⁾ oni su ehli-sunnet ve l'dzemâ'at,⁷⁸⁾ traže prave besjede i misli od Boga, što izhâr čini.⁷⁹⁾ Nastaša čuva, pa hi Bog nastasi i očuva od krivde.

Oni na krivdi (ehlu d'dalâl), traže mislim (i pameću). I traže pravde od mahlûka,⁸⁰⁾ nekader,⁸¹⁾ (a) to je pamet. Jera pamet ne

⁶³⁾ Pravnik, poznavalač islamskog prava, ar.

⁶⁴⁾ Platno, pamučno platno. ar.

⁶⁵⁾ Steči, zaraditi, tur.

⁶⁶⁾ Skrb, izdržavanje, opskrba, ar.

⁶⁷⁾ Razlog, opravdanje, ar.

⁶⁸⁾ Siromah, ar.

⁶⁹⁾ Bogatstvo, ar.

⁷⁰⁾ Trošiti, ar.

⁷¹⁾ Hvala, zahvalnost, ar.

⁷²⁾ Blagodat, ar.

⁷³⁾ Zahvala, ar.

⁷⁴⁾ Mudrost, filozofija, ar.

⁷⁵⁾ Razumjevanje, shvatanje, tur.

⁷⁶⁾ Uputa, ar.

⁷⁷⁾ Ljudi istine, prave spoznaje, ar.

⁷⁸⁾ Sljedbenici puta Muhammeda a. s., ortodoksi, ar.

⁷⁹⁾ Jasno pokazati, ar.

⁸⁰⁾ Stvorene, ono što je stvoreno, ar.

⁸¹⁾ Nemoćan, ar.

more stignut svašta. Ko gledač, ne vidi svašta, pa smetoše hi i nekaderiše, i odvratиše druge.

(Allahov Poslanik a. s. je rekao: —) *Ono je gâfil⁸²⁾ ko radi po pameti, (jer je) rad pametim, napre da zna, svoj nekaderluk.⁸³⁾*

(Allâhov Poslanik a. s. jerekao: —) *Ko zna sebe (spoznao je i svog Gospodara). Kad uzna nekaderluk svoj, zna kudret⁸⁴⁾ Božiji. Ne uzda se na se (i svoju) pamet (nego) andžak, uzda se u Boga (Uzvišenog). I tražit od Nega, (jer) ko se u Boga pouzda, Bog mu je dosti. Navehće ga (na pravi put).*

U koga ima māl, nek ne mudruje. (Treba) da se molí Bogu od mudrine. (Vjerovjesnik a. s. je rekao: —) "Koji (li) je merez⁸⁵⁾ teži od mudrine?"

(Otar cijenjenog imâma el'Halvânija r. h. je bio) fukara.⁸⁶⁾ Prodavo bi halvu,⁸⁷⁾ pa bi davo' hodžamâ (slatkiša i govorio: —) činite dovu djetetu mom. Pa s džomerdluka⁸⁸⁾ (svog) i s'itikâda⁸⁹⁾ i merhameta⁹⁰⁾ i molbe Bogu (Uzvišenom) nađe mu dijete ono što nađe. I kupio bi za māl kitâbe i plaćo' bi da mu se pišu, pa bi mu pomagalo učenu (i razumjevanu).

(Uistinu) bijaše u (Muhammed b. Hasan r. h.) ovog, māl mlogi. Bile bijaše u neg trista ortaka,⁹¹⁾ 'u mālu, pa podijeli sve i poharča⁹²⁾ u 'ilumu. Nesta u neg halina nova. Pa ga vidje imâm (Ebû Yûsuf) u halini vehtoj, pa mu peškeš⁹³⁾ učini, halinom novom. Pa on ne uze. Reko je: Dunjâ nek je vama, (a) âhiret nama. Jera, on nekće uzet, (i) ako će bit, uzet hediju⁹⁴⁾ sunnet, jera vidje, u tom, oborit sebe.

(Allâhov Poslanik a. s. je rekao: —) *"Nejma turčinu⁹⁵⁾ da obori sebe."*

Kazaše (da je Fahrû l'islâm el'Arsabendi) evi kупи kore od boštana, bačena na samu, pa jede. Pa ga vidje robina, pa kaza to aga.⁹⁶⁾ Pa načini zijâfet⁹⁷⁾ rad nega, pa ga zovnu. Pa nekće otić.

⁸²⁾ Nemaran, indiferentan, ar.

⁸³⁾ Nemoć, ar. — tur.

⁸⁴⁾ Moć, snaga, ar.

⁸⁵⁾ Bolest, ar.

⁸⁶⁾ Siromah, ar.

⁸⁷⁾ Vrsta slatkiša, ar.

⁸⁸⁾ Darežljiv, široke ruke, pers. — tur.

⁸⁹⁾ Vjerovanje, uvjerenje, ar.

⁹⁰⁾ Milosrde, samilost, ar.

⁹¹⁾ Kompanjon, drug, saučesnik, tur.

⁹²⁾ Trošiti, ar.

⁹³⁾ Poklon, dar, pers.

⁹⁴⁾ Poklon, dar.

⁹⁵⁾ Musliman,

⁹⁶⁾ Gazda, gospodar, veleposjednik, tur.

⁹⁷⁾ Gozba, ar.

(Onaj ko traži znanja i nauku, ovako treba da bude) kasda⁹⁸⁾ golema. Nek tama'a⁹⁹⁾ nejma na māl svjetinski.

(Allahov Poslanik a. s. reče: —) Čuvaj se tama'a, jer je fakirluk¹⁰⁰⁾ gotov je, i nek ne mudruje. Šta ima (od imetka), već nek harči nase i na drugog.

(Vjerovjesnik a. s. je rekao: —) "Insân vas je u fakîrluku, bojeći se fakîrluka."

^{31b} Od prije, naučili bi zanat, pa onda učili 'ilum. Nek tamâ'a nejmaju na māl (svjetski). U hićmetu¹⁰¹⁾ ko traži za bahîluka,¹⁰²⁾ u mālu insânskom muhtač biće.¹⁰³⁾ Hodža kad bude tama'čar,¹⁰⁴⁾ neće imat ta'zîma¹⁰⁵⁾ 'ilumu, (i) neće rijet haka.¹⁰⁶⁾

(Radi ovoga) saginiso' bi se ¹⁰⁷⁾ Pejgamber¹⁰⁸⁾ (a. s.) i govorio: — Molim se Bogu od tamâ'a (koji) prikučuje tabî'atu.¹⁰⁹⁾

(Treba) mu'minu da se ne nada izvam Boga (i), ne bojat se izvam Nega. To zâhir¹¹⁰⁾ bude prišav hudûd čizu¹¹¹⁾ šerîtasku.¹¹²⁾

^{32a} Ko 'âsî¹¹³⁾ bude Bogu, bojeći se insâna, on se boji drugog, osim Boga. Kad ne bude 'âsî Bogu, bojeći se insâna i gleda i čuva hudûda (i) ne boji se drugog osim Boga (Uzvišenog), andžak, Boga se boji (Uzvišenog) i dji se nada.

(Učenik treba) da se boji (i) da naredi (sebi) koliko more i tekâru,¹¹⁴⁾ jera ne more utvrđit srce, dok dode dovre. (Potrebno je) da prouči jučerašni ders¹¹⁵⁾ (pet puta), a ders prekučerašni (četiri puta) a oni još prije (dva puta, a) oni prid nim (jedan put).

Ovako se pamti i ezberlejisava.¹¹⁶⁾ (Potrebno je) da se nauči neplašena u pamćenu, jera ders i pamćene (treba da budu) s kuvetom¹¹⁷⁾ i veselo. Vrlo ašićâre¹¹⁸⁾ ne činiti. Kako grlo more, da se ne osaniše¹¹⁹⁾ od pamćena. Najboli poso (je) sredina.

⁹⁸⁾ Namjera, cilj, ar.

⁹⁹⁾ Pohlepa, požuda, ar.

¹⁰⁰⁾ Siromaštvo, ar.

¹⁰¹⁾ Mudrost, ar.

¹⁰²⁾ Škrtošt, ar. — tur.

¹⁰³⁾ Potreban, ar.

¹⁰⁴⁾ Pohlepan, ar. — pers.

¹⁰⁵⁾ Poštovanje, uvažavanje, ar.

¹⁰⁶⁾ Istina, ar.

¹⁰⁷⁾ Pouzdati se, tur.

¹⁰⁸⁾ Vjerovjesnik, pers.

¹⁰⁹⁾ Cud, narav, priroda, ar.

¹¹⁰⁾ Jasno, vidljivo, ar.

¹¹¹⁾ Pogranična linija ar. — tur.

¹¹²⁾ Islamski zakon, ar.

¹¹³⁾ Neposlušan, nepokoran, ar.

¹¹⁴⁾ Ponavljanje, korepetiranje, ar.

¹¹⁵⁾ Lekcija, ar.

¹¹⁶⁾ Pamćenje, učenje na pamet, tur.

¹¹⁷⁾ Snažno, jako, ar.

¹¹⁸⁾ Javno, otvoreno, uočljivo, tur.

¹¹⁹⁾ Dosaditi, tur.

Kazaše — Imāmi Yūsuf pamtiyo bi (sa pravnicima) s kuvetom (i) sa ištāhom,¹²⁰⁾ a bijaše mu punac (kod njega), čudi se nemu, pa veli: — (Ja znam) on je giadan, od pet dana, pa opet gleda s kuvetom, i sa ištāhom.

(Ne treba bit) u tāliba osanme¹²¹⁾ jer je zarar.¹²²⁾ (Naš profesor Šeihu l'islām Burhānuddin r. h. je govorio: —) Ja nadobih Šerike,¹²³⁾ da vaki'bude¹²⁴⁾ osanisavane u tahsīlu.¹²⁵⁾

Kazivaše (o šeih'Alī el'lispidžāniji*) evi desi se, vakta negova, u tahsīlu (i) učenu osanisane. Prolazijo (je dvanaest godina) dok (se) car mjena. Izade on sa šericima, na muzākeru,¹²⁶⁾ i ne ostaviše muzākere. Bijahu, sjedali bi na muzākeru (svaki dan i) nisu ostavili sijelo (u) muzakeri (12 godina). Pa bì negov šerik šeihu l'islām šāfijsima..¹²⁷⁾ (i) on bijo je šāfijin.

(Naš profesor, imām, kadija, ponos islāma, Kādīhan r. h.) evi (je rekao: — Treba) fekīhu (da na pamet nauči jedno fikhsko djelo) sve da je u nemu, pa da mu kolajli¹²⁸⁾ bude što čuje (iz fikha).

(VII POGLAVLJE) Tevekkulu¹⁾

(Onaj ko traži znanje treba biti u) tevekkulu u učenu (i) ne brinut za nafakom²⁾ (i) nek se ne zdaje srce za tijem.

(Ebū Hanīfe r. h.) 'Āzam, on od ovoga (Abdullâh b. Hasan ez'Zubejdî*) Ashāba (Allâhova Poslanika a. s. prenosi: —) Ko fikh uči, po-rad dīna³⁾ namiriće mu Bog brigu, i daće mu Bog nemu čime se bri-ne, odakle se ne nada.

Čije se zdade srce za nafakom, od kuveta (i) od halina, malo ima da se prođe, pa da tahsīli makbūl huje⁴⁾ i 'ameia.

¹²⁰⁾ Želja, apetit, ar.

¹²¹⁾ Dosada, tur.

¹²²⁾ Šteta, ar.

¹²³⁾ Kolege, ar.

¹²⁴⁾ Desiti se, dogoditi se, ar.

¹²⁵⁾ Školovanje, studij, sticanje znanja, ar.

*) (?)

¹²⁶⁾ Ponavljanje, preslušavanje, ar.

¹²⁷⁾ Sljedbenik šaške pravne škole,

¹²⁸⁾ Lako, sretno, tur.

¹⁾ Oslonac na Boga, ar.

²⁾ Opskrba, hrana, ar.

*) (?)

³⁾ Vjera, ar.

⁴⁾ Lijepa narav, ar.

(Neko je rekao stih):

Prodi se zgoda, ne idji tražit hi,
Sjedi, takhik, ti ćeš biti i sit i odjeven.

*Jedan (čovjek) veli: — (Mensûr el' Hallâdžu)^{**}) evome, Zapovidi mi!
On mu reče: — Uzapti⁵⁾ nefsi⁶⁾ ako ti nega ne zabaviš, on će tebe
zamest.*

(Potrebnog je) svakom da zabavi nefsa 'amelom'⁷⁾ lijepim, dok nije nega nefsi za sobom. Nek se ne brine pametni, dunjalukom, zira⁸⁾ miso i briga ne vraća muka, ni pomoći ne more, vam zarar⁹⁾ učinit srcu (i) pameti (i) tijelu, pometa 'amela lijepa. Nek se brine za âhiretom jer će fajdu učinit, (a) neće zarara.

Ama besjeda (Muhammeda a. s.) od đunâha¹⁰⁾ đunâhi imaju, nih skinut ne more, izvam, brino se kućom, djecom.

Murâd¹¹⁾ od toga, toliko mislit, što mâni¹²⁾ nije 'amelu lijepom, i neće srca odvratit posve. Pamet se pere u namazu.¹³⁾ Takhik, evoliko misli i kasda od 'amela (âhireta).

(Onaj ko traži znanja treba) da malo bude ilâka¹⁴⁾ dunjânska koliko je mumkin.¹⁵⁾ Sa toga probraše gurbet¹⁶⁾ učenu.

(Učenik treba) da podnese muku i zahmet¹⁷⁾ učeći. (Mûsâ a. s. je rekao: —) Na putu 'ilumskom, ne-ču se od nega, o drugom putu, takhik, mi nadosmo-vidjesmo, na ovom putu, zahmet. Nek se zna da put 'ilumski nije brez muke (jer) talbe činiti¹⁸⁾ 'ilum, veliki poso je, i preči od gazâ luka¹⁹⁾ (kod mnogih učenjaka). Plaća je spored zahmeta i muka. Ko otrpi na tom, naće slast, nad ostale slasti dunjânske. Sa toga (je Muhammed b. Hasan, r. h.) evi, kad bi budan bijo', u noći, i razrješi mučno (rekao: —) "Kamo sinovi carski, kod ovakije slasti?!"

(Učenik ne bi trebao) za čim drugim, da se ne okreće (od fikha) (Muhammed b. Hasan je rekao: —) Zanat naš evi (je) od bešike do kabura.²⁰⁾ Ko hoće da se prođe 'iluma našeg, kad god, nek se prođe namah.

**) Husein b. Mensur el' Hallag (ubijen 309/921), čuveni islamski mistik.

⁵⁾ Kontrolisati, čuvati, ar.

⁶⁾ Strast, prohtjev, ar.

⁷⁾ Postupak, rad, ar.

⁸⁾ Ali, pers.

⁹⁾ Šteta, ar.

¹⁰⁾ Grijeh, pers.

¹¹⁾ Želja, cilj, namjera, ar.

¹²⁾ Zapreka, sprečavanje, ar.

¹³⁾ Molitva, pers.

¹⁴⁾ Veza, spona, odnos, ar.

¹⁵⁾ Moguće, ar.

¹⁶⁾ Samoča, stranstvovanje, putovanje, ar.

¹⁷⁾ Trud, napor, teret, ar.

¹⁸⁾ Tražiti, pitati, trazati, ar.

¹⁹⁾ Borba, ratovanje, ar. — tur.

²⁰⁾ Grob, ar.

Unide jedan hodža, to je evi (Ibrahim b. el-Džerrah)^{)} evome (Ebū Yūsufu, r. h.) da ga obide (na samrnoj postelji, a) on se bohra²¹⁾ s dušom. Reče evi (Ebū Yūsuf): — Bacat kamene, ili jebole s kona, ili pješe? Pa on ne može kazat. Pa on mu sobom dževâbi.²²⁾*

35^a

(Ovako treba) ko je u fikhu, da se zda za nim (u svako vrijeme). Tako naće slast veliku u tom.

(Govori se da je neko vidio Muhammed el'Hasana) na snu (poslije njegove smrti) rekoše mu: — Kako bî ti, na smrti? Veli: — "Ja bî u misli u jed (noj meseli)²³⁾ za roba, pa neznadoh da je izašla (duša mi)." A, jedni vele: (da) on veli: prid smrt, zabunila me je mesela za roba, od spreme, porad ovog dana. Andžak veli, to rad unižena.

(VIII POGLAVLJE) Vakat tahsîlu¹⁾ i učenu

Vakat tahsîlu i učenu (je od bešike do groba). Unide evi (Hasan b. Zijâd r. h.)²⁾ učit od osamdeset godina, pa ne leže u jatak²⁾ (četrdeset godina), pa fetvu dava³⁾ iza toga (četrdeset godina).

35^b

Ama najboli vakat (je) mladost i zora (i vrijeme između akšama i jacije).⁴⁾ (Učenik treba) da rôna po 'ilumu svakada. Kad osaniše se⁵⁾ odjenog ('ilûma) nek (uzme) drugi.

Bijaše evi (ibni Abbâs r. a.) kad bi se osaniso od 'ilmi kelâma,⁶⁾ reko bi: — Donesite (zbirku) turčije.⁷⁾

Evi (Muhammed b. el'Hasan) ne bi zaspao noćom, i metno bi, kod sebe, deftere,⁸⁾ pa kad se osaniše, od jednog, gledo bi drugo. I metno bi, kod sebe, vodu pa bi se razdremlijo. (Govorio bi: —) "San je od vrućine."

¹⁾ Ibrahim b. el'Qarrah b. Sabîh et'Temimi (umro 217/832)

²¹⁾ Boriti se,

²²⁾ Odgovoriti, ar.

²³⁾ Pravno pitanje, problem, ar.

¹⁾ Naukovanje, učenje, studiranje, ar.

²⁾ Hasan b. Ziyad el'Lu'lûl el'Kûfi (umro 204/819)

²⁾ Postelja, ležaj, tur.

³⁾ Pravna mišljenja, rješenja, ar.

⁴⁾ Dvije muslimanske večernje molitve; akšam je po zalasku sunca, a jacija sat i po, po ovoj,

⁵⁾ Dosaditi, tur.

⁶⁾ Apologetika, ar.

⁷⁾ Pjesma, poezija, arija, turska pjesma, ar.

⁸⁾ Sveske, bilježnice, ar.

36^a

(IX POGLAVLJE)
O merhametu⁹⁾ i sjetu

(Potrebno je da bude) hodža merhametli, nasihatli.¹⁰⁾ Nek nije māni'.¹¹⁾ Māniluk¹²⁾ zarâr će mu učinit, a neće fajde.

Evi (naš profesor šeihu l'islâm Burhânuddîn r. h. je rekao: — vele: Evlâd¹³⁾ hodžinski biće hodže, jera hodže hoće da budu tâlibi (u Kur'ânu) hodže, pa sa sebebom¹⁴⁾ i'tikâdskijem¹⁵⁾ i merhametom biće djeca hodže..

36^b

Evi (Ebu l'Hasan r. h.) kazo je evi (Sadr Stariji, dokaz imâma r. h.), davo' bi ders¹⁶⁾ svojoj djeci, evom (Sadr Šehîdu Husâmuddîn) i evom (Seîd Tâdžuddîn r. h.) u veliki kušluk,¹⁷⁾ iza sviju dersova. Pa bi oni rekli: — "Naš tabî'at¹⁸⁾ tebdîl bude¹⁹⁾ i razlijeni se ondar."

Pa bi im reko Tâdž: Ova fukara^{19/a)} i djeca begska, dolaze mi sa strane, iz daleka, pa treba da prije nima ders dam. Pa sebeb merhametom, nadose, sinovi (mu) biše hodže. Nadobiše mogu ulemu šehersku²⁰⁾ i vilajetsku,²¹⁾ onog vakta, u fikhu.

(Treba) da se ne goni niskijemi'inâda ne čini,²²⁾ jer tu gubi vaka. Oni ko se lijepo vlada, platiće mu se spored lepote. Zao, biće nemu dosti, negova zla.

Prouči mi (šeih, imâm, isposnik, koji je spoznao Boga, sin islâma Ebû Bekr, poznat kao Imâm Havâhirzâde r. h.)*) evi, on veli: meni. Prouči (vladar ispravnog puta-tarika-Yûsuf el'Hamadânî r. h. stih:)

37^a

Prodi ga se, ne pristaj nemu, na negovo зло,
Biće mu dosti, što je kod nega, i što on radi.

(Rečeno je, ko hoće) da razbije nos dušmâninu, nek uči.

⁹⁾ Milost, samilost, ar.

¹⁰⁾ Savjetnik, ar. — tur.

¹¹⁾ Zavidan biti, sprječavati, ar.

¹²⁾ Zavidnost, ar. — tur.

¹³⁾ Djeca, ar.

¹⁴⁾ Uzrok, ar.

¹⁵⁾ Vjerovanje, uvjerenje, ar.

¹⁶⁾ Lekcija, ar.

¹⁷⁾ Ručak, tur.

¹⁸⁾ Priroda, narav, raspoloženje, ar.

¹⁹⁾ Promjeniti se, izmjeniti se, ar.

^{19/a)} Siroti, sirotinja, ar.

²⁰⁾ Gradski, pers.

²¹⁾ Pokrajinski, ar.

^{*}) Muhammed b. Hasan b. Muhammed el'Husein (umro 483/1090)

²²⁾ Kapric, prkos, svada, tvrdoglavost, ar.

(*Stih:*)

Ako hoćeš, kad se sastaneš z'dušmâninom,
Da mu nos razbiješ i da ga okahariš,²³⁾
I da ga ožežeš brigom,
Traži mertebe²⁴⁾ (visoke) i više uči,
Jera u koga je više (znanja)
Višemu (zavidnik) umaniče je briga.

(Kaže se) na te (je) da se zdaš uislâshit²⁵⁾ nefsa, a nije okaharit dušmana. Kad ustaneš ujdurisavat²⁶⁾ nefsa, ulazi u to, kahr dušmanski (i čuvaj) se dušmânluka.²⁷⁾ Dušmânluk učinit će te ašičâre²⁸⁾ i rezîl.²⁹⁾ Izgubiće (ti) vaktove. Tebi prinijet treba, nije mahsûs³⁰⁾ od džâhila.³¹⁾

On reče ('Isa b. Merjem—Isus): — "Uzmite od džâhila jednu, ne bi li dobili-ne bi li se kurtarisali³²⁾ deset." Prouči se (nekim stih): —

Zapamti, pametnu insânu zemân,³⁴⁾
Po zemân, buluk po buluk³⁴⁾
(Ne vidjeh) sjem jordama³⁵⁾ i eglene³⁶⁾
(Ne vidjeh opasnjeg) više desavana,
(I) većeg od dušmânluka gosposkog,
(Isprobah) gorast od svašta,
Nejma ničeg gorčijeg od suâla,³⁷⁾
(Čuvaj se) da ne misliš, turcima³⁸⁾ zla,
Sebeb je dušmânluku, to halâl³⁹⁾ nije.

37b

(Ovo i zbog riječi Muhammed a. s.): — *Mislite (mu'minima) dobro, to se rađa od zla njeta,*⁴⁰⁾ i zla hoda i posla.

Reko je: — (*Ebû Tajjib el'Mutenebbî r. h. stih*)

²³⁾ Ožalostiti, unazaditi, ar.

²⁴⁾ Položaj, stepen, rang, ar.

²⁵⁾ Popraviti, ar.

²⁶⁾ Dotjerati, pripremiti, tur.

²⁷⁾ Neprijateljstvo, pers. — tur.

²⁸⁾ Javno, otvoreno, otkriveno, tur.

²⁹⁾ Poniženje, sramota, ar.

³⁰⁾ Posebno, naročito, ar.

³¹⁾ Neznalice, ar.

³²⁾ Spasiti se, oslobođiti, tur.

³³⁾ Vrijeme, ar.

³⁴⁾ Skupina, tabor, jato, grupa, tur.

³⁵⁾ Uzdizanje, obmana, tur.

³⁶⁾ Prazna priča, varka, tur.

³⁷⁾ Pitanje, prošnja, ar.

³⁸⁾ Muslimani,

³⁹⁾ dozvoljeno, dopušteno, ar.

⁴⁰⁾ Namjera, nakana, ar.

Kad nevalan poso' bude u čojka,
 Nevalana i miso' je,
 I tvrdi, na što se je naučijo!
 Uz misli, dušmânluk učini dostu,⁴¹⁾ sohbetom⁴²⁾ nevalanijem,
 Osvane u noći u šuhbetu,⁴³⁾ u mraku.

(Stih: —)

38^a

Odkući se od zla, ne ublaži ga,
 A kome si ajluk⁴⁴⁾ učinijo', još više učini,
 U radosti biće, od tog dušmâna, svake hile⁴⁵⁾
 Kad na zlu ostane dušmânin, nemoj ti.

(Citirao sam šeih el'Amîd Ebû l'Feth el'Bustiji r. h.)*)

Pametni i hodža emîn neće bit,⁴⁶⁾
 (Od neznalice) natovariće ga zulumom⁴⁷⁾ i 'inâdom⁴⁸⁾
 Nek probere sulh⁴⁹⁾ i mir nad 'inâd
 (I) nad gonivo, nek probere šutnu i sukût.⁵⁰⁾

(X POGLAVLJE)
Fajde tražit

(Onaj ko traži znanje, treba da je) na fajdi, svakada, dok utahsî-
 li,¹⁾ vas kemâl²⁾ 'ilumski. Put fajdi (da bude) sa nim svakad divit.³⁾
 Nek piše što čuje od fajdi.

38^b (Rečeno je: —) ko ezberlejiše⁴⁾ pobjeće, što upiše utvrdiće se.
 (Kazano je: —) Ilum je što se uzme iz usta svjetinskije, jer oni ezber-
 lejišu najbole što čuju, a govore najbole što ezberlejišu.

⁴¹⁾ Prijatelji, pers.

⁴²⁾ Druženje, drugarstvo, ar.

⁴³⁾ Sumnja, ar.

⁴⁴⁾ Plata, nagrada, tur.

⁴⁵⁾ Prevara, smutnja, ar.

⁴⁶⁾ Ebu l'Feth Ali b. Muhammed el'Busti (umro 401/1010) pisac je više vjersko-didaktičkih spjevova.

⁴⁷⁾ Siguran, miran, ar.

⁴⁸⁾ Nasilje, nepravda, ar.

⁴⁹⁾ Kapric, tvrdoglavost, ar.

⁵⁰⁾ Pomirenje, mir, ar.

¹⁾ Šutnja, ar.

²⁾ Postići, naučiti, ar.

³⁾ Potpunost, savršenstvo, ar.

⁴⁾ Tintarnica, pribor za pisanje, ar.

⁴⁾ Naučiti na pamet, tur.

(Čuo sam šeih, imâm, profesor, stub islâma) evoga (poznatog kao el'Edîb el'Muhtâr r. h.) veli, reko je evi: — (Hilâl b. Yesâr r. h. Čuo sam Vjerovjesnika a. s. gdje govoril) Ashâbima⁵⁾ od 'iluma (i mudrosti, pa rekoh, Božiji Poslanice, de opet meni kaži, što si nima. Pa reče meni: — Imaš kod tebe divit? Rekoh ja: — Nejma kod mene divita. (Pa mi reče: — Hilâle) Ne ostavlaj divita. Vas hajr⁶⁾ u nemu je, i ko ga nosa, do kijâmeta.⁷⁾

Vasijet⁸⁾ učini (Sadr eš'Šehîd Husâmuddîn⁹⁾) evi sinu (šemsu l'eime ve d'din) da ezberlejiše (svaki dan) po malo do 'iluma (i mudrosti), to je kolaj,¹⁰⁾ a blizu biće mlogo.

39a

Kupi evi ('Issâm b. Yûsuf)¹¹⁾ kalem¹⁰⁾ za dinar, da piše što čuje namah. 'Umur¹¹⁾ kratak je, 'ilum mlogi je. (Potrebno je) da ne gubi vakti i sa'ata. Da kimet¹²⁾ zna noćima i haliluku.¹³⁾

Od evoga (Yahja b. Mu'az er'Râzî-ja stih: —)***

Noć je duga, ne kratki je snom,
Dan vidan je (i) ne mrači ga gunâhima¹⁴⁾

(Potrebno je da) 'itibâr čini¹⁵⁾ ihtijârima.¹⁶⁾ Da se fajdeleniše. Nije što prode, da stigne. (Za ovo kaže, naš profesor, šeihu l'islam) evi, o ihtijârluku:¹⁷⁾ — Šta sijedijeh, velikijeh, zapamtih, pa izuna ne potražih. Rekoh na ovom, di mi prode, (ovaj stih: —)

Vaj moje brige, dji prode ono što se je vilo,
Kajane je za sve prošasto,
Što je prošlo, a sastalo se sa nim.

39b

('Ali b. Ebi Tâlib r. a. kaže: —) Kad 'budeš u čemu, budi u nom. Dosti je okreno se od 'iluma (Allahova), briga i kajana. Moli se Bogu od tog i noć i dan.

(Neizbjegno je da će onaj ko traži znanje, na tom putu doživljavati teškoće i poniženja. Laskanje je pokuđeno, izuzev kod traženja nauke).

⁵⁾ Drugovi Muhammeda a. s., ar.

⁶⁾ Dobro, ar.

⁷⁾ Dan proživljenja, Sudnji dan, ar.

⁸⁾ Oporučiti, ar.

⁹⁾ Omer b. Abdulazîz b. Maza el'Buhari (536/1141) pravnik hanefijske škole.

¹⁰⁾ Lako, tur.

¹¹⁾ Pero, ar.

¹²⁾ Issam b. Yusuf b. Meymun b. Quddame Ebu 'Useyma el'Belhî (umro 215/830).

¹³⁾ Život, ar.

¹⁴⁾ Vrijednost, ar.

¹⁵⁾ Slobodno vrijeme, prazno, ar. — tur.

¹⁶⁾ (?)

¹⁷⁾ Grijesi, pers.

¹⁸⁾ Poštovanje, cijenjenje, ar.

¹⁹⁾ Stariji, starac, ar.

²⁰⁾ Starost, iznemoglost, ar. — tur.

Nemu treba nižene hodži (i kolegama) i drugom, radi fajde od nih. (Rečeno je) 'ilum je golem, u nem alčakluka¹⁸⁾ nejma. Ne more se stignut (osim) nižeći se većemu u 'ilumu.

(Neko je rekao stih: —)

Da ti ukažem nefsa,¹⁹⁾
Hoće da ga digneš,
Ne moreš ti devletu²⁰⁾ nail bit²¹⁾ dok ga ne oboriš.

(XI POGLAVLJE)
O čuvanu kad uči,

40^a Kazivaše jedni, hadīs u ovom bābu.¹⁾ (Od Allâhova Poslanika a. s.) on veli: — "Ko se ne čuva učeći, Bog će mu dat, od tri belâja jedan: ja će mlad umrijet, ja će (život provesti) na selu, ja će bit tudi momak."

Kad god bude tâlib čuvač, biće mu učenje fajdelije,²⁾ i učit biće mu lakše, i fajdi više.

40^b Od čuvana (je) da ne jede mlogo i da ne spava mlogo, i da ne besjedi mlogo, što mu ne pristaje. Da se čuva da ne jede čaršinskog hleba, ako more (jer hrana, u čaršiji, može biti nečista) i murdarluka³⁾ i dile (od sjećanja na Allâha Uzvišenog) i bliže gafletu,⁴⁾ jer oči fukarske⁵⁾ idu na hleb (a) ne mogu ga kupit, pa imaju ezijet.⁶⁾ Tijem ode berećet.

Kaže se (šeih, uvaženi imâm Muhammed b. Fadl r. h.)⁷⁾ bijaše, učeći ne bi jeo' hleba čaršinskog. Bijaše mu otac sâkin⁸⁾ na selu, pa bi mu spremio jelo, pa donesi u petak. Pa vidje u odaji sinovskoj hleba sa čaršije (jednog dana), pa mu ne progovori. Razlutio se, pa mu se pokori sin (i reče mu: —) Nisam (ga) ja uzeo i nisam kajl',⁹⁾ ama donijo je šerîk⁹⁾ moj. "Reče mu otac: — Da ti se čuvaš i gledaš, ne bi šerîk to uradio."

¹⁸⁾ Niskost, niženje, tur.

¹⁹⁾ Strast, duša, prohtjevi, ar.

²⁰⁾ Moć, čast, vlast, ar.

²¹⁾ Postići, stići, ar.

¹⁾ Poglavlje, ar.

²⁾ Korisnije, ar. — tur.

³⁾ Prljavština, nečistoća, pers. — tur.

⁴⁾ Nemar, ar.

⁵⁾ Sirotinjski, ar.

⁶⁾ Uznemiravanje, vrijedanje, ar.

⁷⁾ Muhammed b. Fadl el'Belî.

⁸⁾ Stanovnik, ar.

⁹⁾ Voljan, spreman, tur.

⁹⁾ Kolega, drug, ar.

Ovako bijahu (pobožni). Sa toga dat him je 'ilum i ders, pa him osta ime, do kijâmeta.¹⁰⁾

Zapovidje hodža, od hodža fâkiha¹¹⁾ i 'uleme, tâlibu: (Treba) tebi (da se kloniš ogovaranja i) od sijela ko mlogo egleniše.¹²⁾ (Reko je: —) Ko mlogo egleniše pokrahće 'umur¹³⁾ ti, pogubiće vakta.

(U pobožnost spada) čuvat se od zla (i griješenja) od presposlana. Konšiluk¹⁴⁾ tesîrli je,¹⁵⁾ brez šubheta.¹⁶⁾ (I nek sjedi) spram kibleta¹⁷⁾ (i da bude) sunetlejisan, sunetom¹⁸⁾ pejgamberovijem.¹⁹⁾ Da ragbet čini²⁰⁾ dovi dobrijeh ljudi. Da se čuva bedove²¹⁾ mazlûmske.²²⁾

(Priča se da su dva čovjeka krenula) da uče, u gurbet,²³⁾ (bili su) šerîci.²⁴⁾ (Vratili su se) do neki zemân kući, pa jedan hodža, drugi nije. Pa počeše mislit memleketi lije.²⁵⁾ Upitaše di su bili? Kako su učili, kako su sjedili? Pa kazaše him: sjelo onoga, što je naučio muzâcereći,²⁶⁾ bilo je spram kibleta i spram šehera,²⁷⁾ a drugi leđa kibletu bi okreto', i okreto bi se osim šehera, na stranu.

Pa hodže ittifâk²⁸⁾ učiniše, i fekîhi. Oni što je naučijo, sebe-bom kibletu, okreto se, jer to je sunnet u sijelu. I sebe-bom dovom dobrijeh ljudi (kojih se uvijek nade u mjestu) od 'ibâdet sâhibija,²⁹⁾ od dobrijeh.

Na dvoru anlajiše se,³⁰⁾ jedan ibâdet sâhibija, dovu mu učini, u noći. (Učenik ne treba da se oglušuje) u âdâbima,³¹⁾ u sunnetima. Ko se lijeni na sunnet, mahrûm³²⁾ je farz.³³⁾ Ko je lijen na âdâbe mahrûm je od sunneta. Ko je lijen na farz, mahrûm je od âhireta.

¹⁰⁾ Sudnji dan, ar.

¹¹⁾ Islamski pravnici, ar.

¹²⁾ Pritchati, govoriti, tur.

¹³⁾ Život, ar.

¹⁴⁾ Susjedstvo, tur.

¹⁵⁾ Djelovanje, uticaj, ar. — tur.

¹⁶⁾ Sumnja, sumnjićenje, ar.

¹⁷⁾ Jugoistok strana prema Ka'bi u Mekki, ar.

¹⁸⁾ Život, put i način života Muhammeda a. s., ar.

¹⁹⁾ Vjerovjesnik, pers.

²⁰⁾ Težiti nečem, ar.

²¹⁾ Kletva, prokletstvo, pers. — ar.

²²⁾ Bjedan, onom kome je nepravda učinjena, ar.

²³⁾ Tudina, pečalba, ar.

²⁴⁾ Kolege, ar.

²⁵⁾ Mještani, stanovnici, ar. — tur.

²⁶⁾ Ponavljanje, korepetiranje, ar.

²⁷⁾ Grad, pers.

²⁸⁾ Saglasiti se, složiti se, ar.

²⁹⁾ Pobožan, ar.

³⁰⁾ Razumjeti, shvatiti, tur.

³¹⁾ Odgoj, vaspitanje, lijepo ponašanje, ar.

³²⁾ Lišen, spriječen, ar.

³³⁾ Stroga islamska zapovjed, dužnost, ar.

42^a Rekoše jedni, evo je hadîs³⁴⁾ od (Allâhova Poslanika a. s.) (Potrebnd je) da mlogo salavât³⁵⁾ donosi, i klana namaz, bojeći se. To je pomoć na tahsil (i) na učene. Prouči (Šeih, pobožni, veliki imâm el'hâdž Nedžmuddîn Omer b. Muhammed en'Nesefî r. h.)* evi (stih: —)

Budi u emru³⁶⁾ (i) u nehju³⁷⁾ čuvač,
I namaz mudâvemet³⁸⁾ (čini) i čuvaj,
I traži 'iluma šeriatskog,³⁹⁾
I čališi⁴⁰⁾ i jarduma⁴¹⁾ traži lepotom,
Bićeš hodža, anlajišli,⁴²⁾ ezberli,⁴³⁾
Išti od Boga čuvane u hifzu, s ragbetom u 'ilumu,
Bog je najboli čuvač,

(Reko je rh i ovo:)

Itâ at⁴⁴⁾ činite i čalistišite (ne lijenite se)
Hâliku⁴⁵⁾ vratice se,

42^b Ne spavajte (jer odabranici) malo u noći, koji spavaju, (Učenik treba) da nosi kitâb uzase, svakad da gleda. Rekoše: — U koga ne bude kitâba u nedrima, ne more utvrdit 'iluma u srcu.

(Treba imati) u kitâbu bijele knige (i) da nosi divit.⁴⁶⁾ Nek piše što čuje. Kazasmo hadîs (Hilâl b. Yâsira r. h.)

(XII i XIII POGLAVLJE) Što donese čuvane i što donosi zaboravak

Najjači sebeb čuvanu ilumskom (je) čališma¹⁾ i mudâvemet²⁾ i malo jest, i namaz nočni. I učit Kur'ân (je) od sebeba držanu. (Kaže se) nejma ništa da pomaže hifzu³⁾ od Kur'âna učit gledajući. I učit

³⁴⁾ Islamska tradicija, izreka i djelo Muhammeda a. s., ar.

³⁵⁾ Blagoslov ar.

³⁶⁾ Komentator Kur'âna, umro 537/1142 godine.

³⁷⁾ Naredba, Božija zapovijed, ar.

³⁸⁾ Zabrana, ar.

³⁹⁾ Biti ustrijan, ar.

⁴⁰⁾ Islamsko pravo, zakon, ar.

⁴¹⁾ Raditi, biti marljiv, tur.

⁴²⁾ Pomoć, tur.

⁴³⁾ Razuman, tur.

⁴⁴⁾ Koji pamti na pamet, tur.

⁴⁵⁾ Poslušnost, pokornost, ar.

⁴⁶⁾ Stvoritelj-Bog, ar.

¹⁾ Pribor za pisanje, ar.

²⁾ Rad, marljivost, tur.

³⁾ Ustrajnost, neprekidnost, ar.

³⁾ Pamćenje, učenje na pamet, ar.

(Kur'ân) gledajući bole je, jer reko je (Muhammed a. s.): — "Najboli' amel⁴⁾ mog ummeta⁵⁾ (je učenje Kur'âna gledajući)"

Vidje (Šeddâd b. Hâkim⁶⁾) evi (nekog svog prijatelja) na snu, pa reče mu: — Šta nađe ti najbole? (Odgovorio je: — Učenje Kur'âna gledajući!)

I rijeće (učenik) kad digne (knjigu, u ime Allâha, neka je svaka slava i hvala Allâh je najveći! Nema moći i snage, osim Allâha, Velikog, Moćnog, Silnog i Sveznanog). Koliko je harfi, napisaće mu se, i pisaće se vijeka i godina.

(I) rijeće, iza svakog farza: — (Vjerujem Allâha, Jednog, Jednog, Istinitog. On je bez druga) i otisko', osim Nega ostalo!) (I) mlogo salavât⁸⁾ (na Vjerovjesnika a. s. on je rahmet⁹⁾ svjetini.

(Stih:)

Šikâjet¹⁰⁾ moj-ja potužih (se Vekî'u) evom, na zli hifz.

Pa mi reče; da se prodem đunâha¹¹⁾

Jer ezberlema¹²⁾ (je) kerem¹³⁾ Božiji,

A kerem Božiji, ne daje se 'âsijama¹⁴⁾

43^b

I misvâk,¹⁵⁾ i pit med i jest badem kiso (sic)¹⁴⁾ i jest (dvadeset) boba rezâčija¹⁵⁾ cirvenijeh na štesrce, sebeb je hifzu i šifâ¹⁶⁾ je od mlogo mereza,¹⁷⁾ od sekâmeta¹⁸⁾ vudžûdu¹⁹⁾ (i) što god osijeca balgam²⁰⁾ i mokrinu, više je hifa.

Što god primiče balgam, donosi zaboravak (kao i) đunâh i mlogi grehovi, i briga i brinuti se za dunjâlukom; i mlogi ešgâi²¹⁾ imat, i ilâku.²²⁾

Kazali smo (da ne treba) pametnu da se brine za dunjâlukom (jer šteti a) fajde nije, brinut se dunjâlukom-i nemu se vratit.

44^a

4) Posao, rad, ar.

5) Sljedbenici, narod, ar.

6) (?)

7) Blagoslov, ar.

8) Milost, ar.

9) tužba, žalba, ar.

10) Grijeh, pers.

11) Pamćenje, učenje na pamet, tur.

12) Dar, milošta, ar.

13) Griješnici, ar.

14) Vrsta četkice za zube, ar.

15) U tekstu je "me' a sukker", što znači sa šećerom,

16) Suho grožde, pers.

17) Lijek, ar.

18) Bolest, ar.

19) Bolest, ar.

20) Tijelo, ar.

21) Sluz, pljuvačka, gr.

22) Posao, angažovanje, ar.

23) Veze, odnosi, ar.

(Zatim učeniku treba) kuvet²³⁾ i znat što primiče u nem (život i zdravlje). Da se zda tražit 'iluma. O svemu ovom, načiniše kitâb. Donesoh nešto evovde, skrativ.

(Rekao je Allâhov Poslanik a. s.: —) Nemore smest takdîra²⁴⁾ izvam dova, ni primaknut 'umura,²⁵⁾ izvam takvâluk.²⁶⁾ Čovjek mahrûm biće²⁷⁾ (opskrbom) sa đunâha dî radi. Sabit²⁸⁾ bi ovijem hadisom (da) radit đunâhe (uzrokuje) smanjenje opskrbe. Pa husûs²⁹⁾ laž (uzrokuje siromaštvo). Dode o tom hadîs mahsûs. (Takođe i) spavalio u sabah³⁰⁾ (uzrokuje siromaštvo). (Mnogo spavanje) smeta na-faki³¹⁾ i brez 'iluma da ostane.

(Stih: —)

(Neko je rekao:)

44^b

Razgovor (i) vesele insânsko (je) u oblačenu,

(A) sastavit 'ilum (je) u ne spavalu.

(Drugi kaže:)

Nijel' kajane (da) noći prolaze,

Bez fajde,³²⁾ a broji se od 'umura,

(Rekao je takode:)

Ustani noćom, ej kiši,³³⁾

Nadat se da se nastasiš,

Dok ti zaspis noćom, dok 'umur prođe

45^a

(Ono što uzrokuje siromaštvo moglo bi biti i ovo:) Spavat go, (mokrit go), (jedenje nečist-džunub), (jedenje) naslonivši se (na stranu). Razlijeniti se, što zadugo sofa³⁴⁾ stoji. Žeći koru s luka-s crvenog iz bijelog. Mest kuću bohćom,³⁵⁾ u noći. Ostvait smetlište (u kući). Ići pred ihtijârima,³⁶⁾ vikat oca i mater imenom. Očistiti zube svakijem drvetom. Prat ruku zemljom i prahom. Sидет на донем пра-
гу. Naslonit se na direk vratni. Abdest³⁷⁾ u hali³⁸⁾ uzimat. Šit haline na sebi, i trat obraz halinom. I držat paučinu (u kući). Lijen biti na

²³⁾ Snaga, moć, ar.

²⁴⁾ Određeno, sudeno, ar.

²⁵⁾ Život, ar.

²⁶⁾ Pobožnost, bogobojaznost, ar.

²⁷⁾ Lišen, spriječen, ar.

²⁸⁾ Čvrsto, ustaljeno, ar.

²⁹⁾ Posebno, naročito, ar.

³⁰⁾ Zora, jutro, ar.

³¹⁾ Hrana, jelo piće, opskrba, ar.

³²⁾ Koristi, ar.

³³⁾ Osoba, neko, čovjek, tur.

³⁴⁾ Sto, sinija, ar.

³⁵⁾ Stolnjak, rubac, pers.

³⁶⁾ Stariji, starac, ar.

³⁷⁾ Obavezno vjersko pranje, pred molitvu, kod muslimana, pers.

³⁸⁾ Nužnik, WC, ar.

namaz. Hitjet iz džāmije iza sabaha. Hitjet ići u čaršiju, ne hitjet iz čaršije. Kupovat hleb od prosjaka. Bedovu³⁹⁾ činit (na dijete). Ostaviti neoprano suđe. Dunut svijeću puhanem.

Sve ovo donosi fukaraluk.⁴⁰⁾ Zna se ovo (putem tradicije). (Siromaštvo izaziva, također: —) Pisat kelemom rascjepljenim, i češlat se češlom izlomljenim. Ne činit dovu nima (roditeljima). Sarik⁴¹⁾ zamotavat sjedeći, a gaće (oblačit) stojeći. Mudrovat, vrlo žalit, rasipat, lijen bit, zaifluk, lijen u poslo vima.

(Allâhov Poslanik a. s. je rekao: —) Tražite nafake sadakom,⁴²⁾ i curu (sic)⁴³⁾ berecet je više, u svakom ni'metu,⁴⁴⁾ mahsûs u nafaci.

Lijepa jazija⁴⁵⁾ od klučeva nafakanskijem. I smješna obraza (i lijepa) besjeda više (je) u nafaki.

Prenosi se od nega (Hasan b. Ālije, metenje) oko kuće-na okoliču kućnu-i prat suđe, donosi zendiluk.⁴⁶⁾

Najveći sebeb teći, tražit nafake (je) klanat namaz ta'zîmom⁴⁷⁾ i bojanem, i ta'dîli erkânom,⁴⁸⁾ i ostale vâdžibe⁴⁹⁾ i âdâbe.⁵⁰⁾ I kušluk namaz,⁵¹⁾ u tom, mešhûr je.⁵²⁾

(I učenje sure el'Wâkî'a -Dogadaj⁵³⁾ naročito) noćom, kao (se, hoće leći (I učenje sura: el'Mulk-Vlast,⁵⁴⁾ Muzemmil—Umotani,⁵⁵⁾ el'Lejl-Noć,⁵⁶⁾ el'Inširâh-Širokogrudnost⁵⁷⁾

I u džamiju ići (prije ezana)⁵⁸⁾ i sve sa abdestom. I klanat sunnet sabahski,⁵⁹⁾ kod kuće. Ne besjedit mlogo (o ovosvjetskim stvarima) iza vitreta.⁶⁰⁾ Ni mlogo ne siđet sa ženama, izvam kad zatreba. Ne besjedit bresposlena sohbeta.⁶¹⁾ Ko se zda za (o) nijem što mu ne pristaje, proče mu, što pristaje.

³⁹⁾ Proklinjanje, kletva, pers.

⁴⁰⁾ Siromaštvo, ar. — tur.

⁴¹⁾ Čalma, ahmedija, tur.

⁴²⁾ Milostinja, dobro djelo, ar.

⁴³⁾ Arapska riječ, u tekstu, "al'bukûr", znači ranjenje, a ne cura-djevojka "el'bikr", kako je provodilac shvatio.

⁴⁴⁾ Blagodat, obilje, ar.

⁴⁵⁾ Pismo, tur.

⁴⁶⁾ Bogatstvo, tur.

⁴⁷⁾ Poštovanje, uvažavanje, ar.

⁴⁸⁾ Tačno, propisno obavljanje namaza-molitve, ar.

⁴⁹⁾ Nužni dijelovi namaza, ar.

⁵⁰⁾ Uljudnosti, pristojnosti, ar.

⁵¹⁾ Namaz koji se obavlja, neobavezno, u ručano doba, tur.

⁵²⁾ Poznat, ar.

⁵³⁾ LVI poglavljje Kur'ana,

⁵⁴⁾ LXVII poglavljje Kur'ana

⁵⁵⁾ LXXXIII poglavljje Kur'ana

⁵⁶⁾ XCII poglavljje Kur'ana

⁵⁷⁾ XCIV poglavljje Kur'ana

⁵⁸⁾ Poziv na molitvu, na arapskom jeziku, ar.

⁵⁹⁾ Prvi dio (dva rek'ata) jutarnje molitve, ar.

⁶⁰⁾ Molitva između posljednje noćne-jaciće i prve jutarnje-sabaha molitve, ar.

⁶¹⁾ Razgovor, sijelo, sjedeljka, ar.

(Bezer Džemher-ministar perzijskog cara Enušrvana, je rekao.
Ako vidiš čovjeka da) mlogo besjedi, znaj da je budala.
('Ali r. a. je rekao: —) Kad tekmil bude⁶²⁾ (pamet) umani besje-
da.

Ujkun⁶³⁾ meni bi ova manija⁶⁴⁾ (stih:)

(Kad čovjek umno sazrije) umali besjedom

Dobro znaj za budalaštinu nemu,

Kad mlogo egleniše.⁶⁵⁾

Što primiče u nafaki (da učenik izgovori, svakog dana, stotinu puta) iza zore, do sabaha, (Nek je svaka hvala i slava Allâhu Moćnom, Hvala Allâhu. Od Njeg molim oprosta i Njemu se kajem).

(Zatim da izgovori, svakog dana, stotinu puta) danom noćom:
(Samo je Allâh Bog, Svemoćni Vladar, Jasna Istina). Iza sabaha
(svakog dana, treba izgovoriti 33 puta: Hvala Allâhu, svaka slava Allâhu, samo je Allâh Bog).

(Poslije akšam namaza⁶⁶⁾ treba učit: — Allah je najveći, 34 puta)
istigfâr⁶⁷⁾ (učit 70 puta) iza sabaha.

I mlogo ovo (Nema druge moći i snage do Allâha, Uzvišenog i
Močnog) i salavât⁶⁸⁾ Pejgambera.

U petak (će reći, 70 puta,: Bože moj) halâlom⁶⁹⁾ (me Svojim zaštititi,
od harama)⁷⁰⁾ namiri mi keremom⁷¹⁾ da (ne) budem muhtâč⁷²⁾
drugom, osim Tebe.“

(Izgovarat će i ove dove,⁷³⁾ svaki dan i noć (Ti si Allâh, Močni
Mudri, Ti si Allâh, Svemoćni Vladar,

Ti si Allâh, Milostivi, Plemeniti,

Ti si Allâh, Stvoritelj, po čijoj se volji zbiva dobro i зло.

Ti si Stvoritelj dženneta⁷⁴⁾ i džehennema,⁷⁵⁾

Ti si Onaj koji zna dokučivo i nedokučivo čovjeku,

Ti si Onaj koji zna tajno i skriveno,

Ti si Allâhu Veliki, Uzvišeni,

Ti si Allâhu stvoritelj svega, kome se sve vraća,

Ti si Allâhu Jedinji, kome se odgovara Sudnjeg dana,

Ti si, ostaješ za vujek, Allâh, osim koga drugog Boga nema,

⁶²⁾ Upotpuniti, dovršiti, ar.

⁶³⁾ Prikladan, dopadiv, tur.

⁶⁴⁾ Smisao, značenje, ar.

⁶⁵⁾ Razgovorati, časkati, tur.

⁶⁶⁾ Molitva koja se obavlja po zalasku sunca, tur.

⁶⁷⁾ Molba za oprost grijeha, ar.

⁶⁸⁾ Blagoslov, ar.

⁶⁹⁾ Dozvoljeno, dopušteno kod Boga, ar.

⁷⁰⁾ Zabranjeno, ar.

⁷¹⁾ Dobrota, plemenitost, ar.

⁷²⁾ Nuždan, potreban, ar.

⁷³⁾ Molba upućena Bogu, ar.

⁷⁴⁾ Raj, ar.

⁷⁵⁾ Pakao, ar.

*Ti si Allâh, Ti si Jedini, Ti si utočište svakom.
 Nije rodio i rođen nije, i niko mu ravan nije,
 Nema drugog Boga, osim Allâha,
 Ti si Milostiv i Samilostan,
 Samo si Ti Bog, Svemoćni Vladar,
 Ti si Onaj, koji je bez nedostatka,
 Onaj, koji svakog obezbjeđuje,
 Onaj koji nad svim bdi, Silni, Uzvišeni, Gordi,
 Nema drugog Boga, osim Allâha,
 Ti si Tvorac, Onaj koji iz ničeg stvara,
 Onaj koji svemu daje oblik,
 On ima najljepša imena, Njega hvale oni na nebesima i zemlji,
 On je Silni i Mudri)*

Što primiče 'umur:⁷⁶⁾ takvâluk⁷⁷⁾ i ezijet⁷⁸⁾ bacit, ta'zîm ihtijâ-

47b

(Izgovarati) kad ustane i omrkne (svaki dan tri puta: — Svaka slava pripada Allâhu, mjerom Njegove vage, znanja, zadovoljstva i težinom Njegova 'arša.⁷⁹⁾)

*Hvala Allâhu, u težini Njegove vage-mîzan, zadovoljstva i 'arša.
 Nema drugog Boga osim Allâha. Allâh je najveći!)*

*(Nije dobro) da siječe (učenik, sirovo drveće-zelenilo) izvam, za-
 rureta.⁸⁰⁾*

Otjerat⁸¹⁾ abdest (i namaz obavljat s poštovanjem. Učit Kur'ân s uva žavanjem) i sastavit hadž i 'umru.⁸²⁾ I čuvat zdravja.

I treba da uči šta od tibba.⁸³⁾ Da se derži onijeh sebeba⁸⁴⁾ što su došli u tibbu, što ga je sastavijo (Šeih, imam Ebû l'Abbâs el'Mustagfirî)^{} u onom kitâbu, što mu je ime "Tib Pejgamberov"⁸⁵⁾ Nače ga ko traži.*

⁷⁶⁾ Život, ar.

⁷⁷⁾ Pobožnost, bogobojaznost, ar. — tur.

⁷⁸⁾ Uznemiravanje, kinjenje, ar.

⁷⁹⁾ Prijesto, ar.

⁸⁰⁾ Nužda, nevolja, potreba, ar.

⁸¹⁾ Brisati,

⁸²⁾ Posjet i obred na određenim mjestima u Mekki i van nje, obično van sezone hadža-hodočašća.

⁸³⁾ Medicina, ar.

⁸⁴⁾ Uzroci, razlozi, sredstva, ar.

^{*)} (???)

⁸⁵⁾ Vjerovjesnikova medicina-liječenje, ar. — pers.

Nijaz Šukrić, M. A., lecturer

**AN OLD MANUSCRIPT TRANSLATION INTO
SERBO-CROATIAN OF A PEDAGOGY TEXTBOOK
USED IN OUR MADRASAHS
(A Contribution to the Study of the Muslim School
System in B & H)**

S u m m a r y

The ways in which the education process with the Muslims of Bosnia & Herzegovina was taking place during the past five centuries of the Turkish government, when these regions, besides other things, were directly included into the Turkish system of education and schooling, can be best traced through written documents. Namely, through the textbooks and the accompanying literature of the time. They were written mostly in the Arabic and the Turkish languages.

In order to bring the contents of that literature closer to the native Slavic element, in addition to the original works of the native 'ulâma', there appear some translations of those textbooks into the Serbo-Croatian or "Bosnian" language but they were written by means of the Arabic alphabet.

One of the characteristic examples of such translations is **Ta'lîmu l'muta 'allim fi tariqi t'a'alum** (Instructing the pupil in the way of acquiring knowledge) by Burhânuddîn ez'Zarnûgî (600/1203), the manuscript on pedagogy in Arabic with the interlinear translation into Serbo-Croatian, which is given here in the transliteration.

The manuscript is the property of the Oriental Institute in Sarajevo (The Oriental Collection No. 4359). The name of the translator is not mentioned but it must have been somebody belonging to the 'u l â m a' of Bosnia & Herzegovina in the 18th century.

From the point of science the value of this manuscript translation is as follows:

1. Taking into consideration the fact that it was used as a pedagogy and ethics textbook in the madrashas of Bosnia & Herzegovina for quite a long time it arises the interest of those who investigate the Muslim school system of the time.

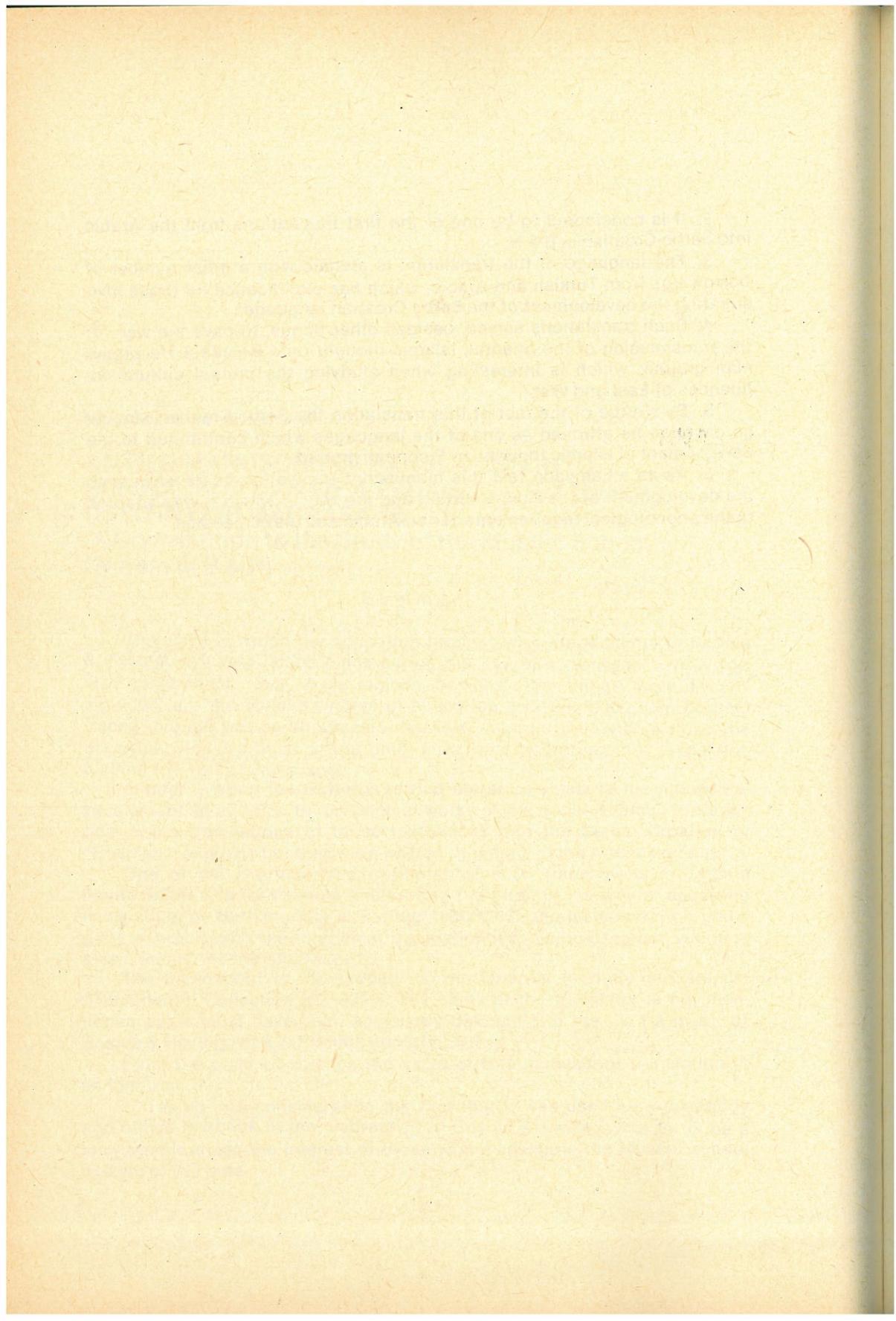
2. It is considered to be one of the first translations from the Arabic into Serbo-Croatian in B & H.

3. The language of the translation is archaic with a great number of borrowings from Turkish and Arabić, which has significance for those investigating the development of the Serbo-Croatian language.

4. Such translations served, besides other things, to pave the way for the transmission of the oriental, Islamic thought onto Bosnia & Herzegovinian ground, which is interesting when studying the mutual cultural influences of East and West.

5. By virtue of the fact of this translation the Serbo-Croatian language can also be affirmed as one of the languages which contributed to the development of Islamic thought on European ground.

6. As an alhamyado text this manuscript translation bears witness to the development of the Arabic writing and the way in which it was adapted to the phonological requirements of non-Arabic and Slavic peoples.

Ibrahim Džananović

Pitanje derogacije u šerijatskom pravu

Pitanje derogacije i organičenog vremenskog važenja nekih kur'anskih propisa i njihovo zamjenjivanje drugim — također kur'anskim, podjednako je interesovalo komentatore Kur'ana (mufassirun) kao i teoretičare pravne filozofije (usulijun). Ovo pitanje koliko je značajno isto toliko je i diskutabilno među islamskim učenjacima, prije svega zbog činjenice što u Kur'anu zaista nema abrogacije, to jest izričitog naglašavanja o prestanku važenja jedne Kur'anom zasnovane pravne norme i stupanjem na snagu druge, primjereno za određeni stepen društvene svijesti i izmijenjenih društvenih odnosa i potreba.

Islamski učenjaci nisu samo raspravljali o derogaciji unutar same Objave, nego i o korelaciji Kur'ana i Sunneta i mogućnosti derogacije nekih kur'anskih pravnih normi putem vjerodostojne predaje — Sunnet.

Pravilno razumijevanje ove materije zahtijeva, bar letimično upoznavanje sa sadržinom same Objave, njenog Izvora i mesta u šerijatskopravnoj nauci, kao i uloge Muhameda 'alejhis-selam¹) u dostavljanju, objašnjavanju i prezentiranju te Objave.

Postepenost objave Kur'ana

Jedna od karakteristika objave Kur'ana jeste postepenost. Upravo u postepenosti objavljivanja posljednje Božije Upute koja je trajala oko 22 godine otkriva se smisao same Objave, njen značaj i

¹⁾ "Bog mu se smilovao i spasio ga" — muslimani iz poštovanja prema Poslaniku izgovaraju uz njegovo ime. U daljem tekstu a. s.

svrha. Period objave Kur'ana dijeli se na dva vremenska razdoblja koja se međusobno nadopunjaju, ali i razlikuju: mekanski period²⁾ — predhidžretski i, medinski period³⁾ — posthidžretski.

Mekanski period je karakterističan po tome što se većina objavljenih ajeta odnosi na vjerovanje u Allaha dž. š. i čisti monoteizam, istinitost vjerovjesničke misije Muhameda a. s. i Kur'an kao Istine koja dolazi "iz milosti prema ljudima", vjere u zagrobnji život i pravedne nagrade za osovjetsko djelovanje, razvijanjem moralnih vrlina, kolektivne svijesti i međusobne solidarnosti, kao i rušenjem paganskih doislamskih običaja kao što je npr. kćerkoubojstvo.

U ovom periodu Objave, od 611. do 622. godine, poklanja se mnogo veća pažnja vjeri i moralu nego pravu. Ovo proističe iz same prirode islamskog učenja da je mnogo važnije učvrstiti vjeru i moral, pa tek onda donositi pravne odredbe koje bez vjere i morala ne mogu imati veće značenje za društveni poredak. Prihvatanje pravnih normi trebalo je da bude rezultat narasle svijesti da ih zaista treba usvojiti i primijeniti u svojoj svakodnevnoj praksi, a kako mijenjanje svijesti nije kratkoročan proces, onda je razumljivo što u predhidžeretskom periodu ima vrlo malo ajeta pravne naravi.

Isto tako, ne može se zanemariti ni karakteristika svakog prava, pa tako ni šerijatskog, da je za njegovu dosljednu i punu primjenu neophodna i vanjska snaga koja će nekada i putem prinude biti garant njegove životnosti i efikasnosti.

Svega toga u Meki nema, jer muslimani jesu predstavljali duhovnu, ali nikako i fizičku snagu.

Hidžra — seoba Muhameda a. s. i muslimana iz Meke u Medinu, ne označava samo novu eru u širenju islamske vjere nego i uspostavljanje novog pravnog poretku koje nazivamo šerijatsko pravo. Uslovi za širenje Islama sada su mnogo povoljniji nego ranije, mijenjaju se uslovi i nastaju novi odnosi koji vode stvaranju prve islamske države. Postepeno se pravno regulišu odnosi muslimana i pripadnika drugih vjeroispovijesti, posebno Jevreja. Kur'anom se postepeno regulišu opća načela na kojima počiva porodično, naslijedno, ratno i krivično pravo, kao i opći principi na kojima treba rješavati ekonomска i socijalna pitanja.

²⁾ Pod mekanskim periodom misli se na period od prvih objavljenih ajeta 611. godine pa do seobe muslimana iz Meke u Medinu (Hidžra) 622. god. od kada se računa i islamska era.

³⁾ Iako se pogodje može pročitati da je Muhamed a. s. umro 633. god., većina islamskih učenjaka i historičara drži da medinski period Objave nije trajao ni punih deset godina, što znači da se ovaj period objave Kur'ana završava smrću Muhameda a. s. 632. godine. O ovome opširnije vidjeti: Dr A'bdu'l 'Azim Šerefuddin, *Tārīħut-tešri ēl Islāmī*, Bengazi, Džāmi'at Bengazi, 1974, str. 52 i, Muhamed Selām Medkūr, *Medħalu-l-Ifkhi-l-Islāmī*, El-Kāhire, Ed-dāru-l-kavmijje littabā'ati ven-nešri, 1964, str. 27.

Iako u Medini dolazi do obrazovanja islamske države⁴⁾, što podrazumijeva i posjedovanje teritorije, šerijatsko pravo ima više personalni nego teritorijalni karakter, jer se uglavnom primjenjivalo samo na muslimane. Šerijatsko pravo je vjersko pravo i kao takvo nedovjivo je od islamskog vjerovanja, pa kur'anski princip da "Nema prisiljavanja u vjeri"⁵⁾, prepostavlja da nema ni primjene ovog prava na one koji dobrovoljno ne prihvate islamsku vjeru.

Od ukupno preko šest hiljada ajeta koliko ih ima u Kur'anu, samo se oko petstotina odnosi na pravo⁶⁾ i gotovo sva su objavljena u Medini. Objavljivana su kao odgovori na postavljena pitanja Muhamedu a. s., ili nakon ukazane potrebe za rješenjem nekog aktuelnog društvenog pitanja.

Kur'an je dao opća načela i nije ulazio u detaljniju razradu i objašnjenje pravnih normi, kao ni način njihove primjene. To je činio Muhamed a. s. i bez njegovih tumačenja kur'anskih odredbi, bile one vezane za obredoslovje ili pravo, mnoge od njih ne bi se mogle pravilno shvatiti niti primijeniti.

Pa i pored toga, Muhamed a. s. je za svoga života sve preuzeo da se strogo odvoji kur'anski tekst od njegovih izreka i uputa, pa je u početku širenja Islama čak zabranio zapisivanje svojih izreka⁷⁾ kako se ni slučajno ne bi našle u Kur'anu. Na ovaj način je sačuvana originalnost Kur'ana i autentičnost Božije Riječi, a ashabi — drugovi Vjerovjesnikovi naučili su da kur'anskom tekstu ništa ne može proturječiti, pa čak ni Sunnet. Ovo je važno shvatiti kako se Sunnet ne bi — po svojoj snazi, izjednačavao sa Kur'antom i na taj način dopuštala mogućnost ravноправne međusobne derogacije ova dva glavna izvora šerijatskog prava, kao što čini ne mali broj islamskih učenjaka.

⁴⁾ Na čelu ove teokratske države stajao je njen osnivač i neprikosnoveni autoritet Muhamed a. s. uz ostvarenje punog jedinstva vlasti.

⁵⁾ El-Bekare, 255. ajet.

⁶⁾ Prema Mehmedu Handžiću, ajeta sa jasno formulisanim pravnim normama ima svega oko dvije stotine. (*Kodificiranje šerijatskog prava kod raznih pravnih škola*, Zagreb, Tisak hrvatske državne tiskare, 1944, str. 37).

Ebu Zehre ističe da iako u Kur'anu ima samo oko dvije stotine ajeta koja se odnose na pravna pitanja, uz primjenu određenih metoda u tumačenju i pridržavanju pravila Usu-l-fikha, u šerijatskom pravu se može koristiti još oko tri stotine ajeta. (Ebu Hanife, El-Kahire, Dāru-l-fikr el-'arebi, 1974, str 147).

O podjeli ajeta na pravna područja vidi: Dr Muhamed Jusuf, *Tārihu-l-fikhi-l-islāmi*, El-Kahire, Ed-dāru-l-ma'rife, bez god. izd., str. 6—7. i, Fethi Usman, *El-fikru-lkānūnī el-islāmi bejne usūlīš-šerī'ati ve turāshīl-l-fikhi*, El-Kahire, Mektebetu Vehbe, bez god. izd., str. 65. pa dalje.

⁷⁾ "Ne zapisujte od mene, a ko je zapisao osim Kur'ana neka to izbriše. Usmeno prenositi nema grijeha, a ko na mene namjerno slaže, neka sebi pripremi mjesto u paluku" (El-Munzir, *Muhtesar Sahih Muslim*, Damask — Bejrut, Matb'atu-l-islāmi, 1977/1397, str. 492).

Sunnet je drugi izvor šerijatskog prava

Pod **Sunnetom** se podrazumijeva sve ono što je Alejhiselam govorio, radio ili odobravao da se radi, pa makar to odobravanje bilo samo u vidu prečutne saglasnosti. Dakle, Sunnet obuhvata cjelokupni život i rad Vjerovjesnikov, bez obzira u kojoj se formi njegova djelatnost ispoljavala. **Hadis** je riječ Muhamedova a. s. i to je, glede šerijatskog prava, najvažniji dio Sunneta⁹⁾, jer su njegove izreke jasne i direktnе tako da ne ostavljaju sumnju u pogledu njegovih namjera sa izricanjem naredbi ili zabrana.

Najvažnija vjerovjesnička misija Muhameda a. s. svodi se, prije svega, na objašnjavanje Objave što razabiremo iz ove poruke koju Allah dž. š. upućuje Poslaniku: "Dostavili smo ti Opomenu da objasniš ljudima ono što im je dato".¹⁰⁾

Sunnet nije niti je mogao biti u suprotnosti sa Kur'anom, — on je samo njegov prvi i glavni tumač. Atribut Šari' — Zakonodavac u šerijatskom pravu odnosi se samo na Allaha dž. š., a Muhamed a. s. je tumač Zakonodavčevih odredbi. Tumačenje propisa nikako se ne smije poistovjećivati sa donošenjem propisa, jer tumačenje neke odredbe ne može imati veću snagu od samog propisa. Prema tome, Sunnet jeste prvi i zakoniti tumač Objave, ali po svojoj snazi ne može se izjednačavati sa samom Objavom.

Istina, Muhamed a. s. nije bio samo tumač kur'anskih propisa, on je davao rješenja kojih ne nalazimo u Kur'antu, ali su ona uslijedila samo onda kada je trebalo objasniti i detaljizirati opštost neke kur'anske pravne norme, ili kada se rješenje uopće nije naziralo u samoj Objavi. Iako se Sunnet, posmatrano s ovog aspekta, može smatrati samostalnim vjerskim i pravnim izvorom, on ipak nije potpuno neovisan, a pogotovo nije mogao biti suprotstavljen općim kur'anskim odredbama.

Kur'anski ajet: "I ono što vam naređuje Poslanik prihvativite, a ono što vam zabranjuje klonite se",¹⁰⁾ daje Muhamedu a. s. legitimnost glavnog tumača Allahovih dž. š. odredbi i obavezuje muslimane na njihovo usvajanje bile one vjerske ili pravne naravi. Imperativna obaveza muslimana da prihvate i primjene Alejhiselamove odredbe na proizilazi samo iz ovog ajeta nego i iz cjelokupnog islamskog učenja po kome je Muhamed a. s. kroz vjerovjesničku misiju i direktni kontakt s Objavom imao intelektualnu i duhovnu razinu do koje nije mogao doprijeti običan čovjek.

Neki islamski učenjaci, međutim, prave razliku između Sunneta kao direktnе veze sa Vahjom, to jest razlikuju njegove odredbe izre-

⁹⁾ O razlikama između Sunneta i hadisa vidi: Dr Subhī Sālih, 'Ulūmūl hadīs ve mustalehuhu, Beirut, Darul-l'ilmi li-l-melajin, 1969, str. 3. pa dalje.

¹⁰⁾ En-Nahl, 9

¹⁰⁾ El-Hašr, 7

čene u svojstvu Poslanika od odredbi i postupaka izrečenih ili urađenih u svojstvu običnog čovjeka. Ovo potonje se naziva **idžtihad** Muhameda a. s. i smatra se trećim izvorom islamskog prava.¹¹⁾ Sunnet je zakoniti tumač Kur'ana i direktno se naslanja i izvire iz same Objave, dok se pod **idžtihadom** Muhameda a. s. misli na rješenja u kojima nije bilo oslonca na Kur'an, nego su se rješenja morala tražiti ili osobnim Vjerovjesnikovim prosuđivanjem određene situacije i interesa zajednice ili primjenom kur'anskog principa **š u r a** — međusobnog dogovaranja sa svojim najistaknutijim suborcima (ashab).

Bez poznавања Sunneta i njegovog dosljednog usvajanja i priznavanja kao drugog izvora u šerijatskom pravu, mnoge kur'anske odredbe se ne bi mogle pravilno shvatiti niti primjeniti. Njegov značaj i ulogu najbolje ćemo shvatiti kroz nekoliko slijedećih primjera.

1. Kur'an obraća posebnu pažnju materijalnom zbrinjavanju muslimana i na više mjesta naređuje svakom imučnom muslimanu da daje **zekat**, kao što određuje i njegove korisnike. Pa ipak, ništa se ne govori o tome koja imovina podliježe zekatu, ko se smatra imučnim kao i koliki je procenat davanja. Sasvim je razumljivo da je dosljedna primjena ovog kur'anskog imperativa mogla biti tek nakon kompetentnog tumačenja od strane Muhameda a. s. pa ova kao i sva druga rješenja imaju se smatrati apsolutno obavezujućim za sve muslimane.

2. Kur'an dokida doislamski način nasljeđivanja po kome su djeca i žene bili isključeni iz nasljeđstva. Ajetom o nasljeđstvu decidno se određuju nasljeđni dijelovi svih lica koja imaju neotuđivo pravo na određeni dio zaostavštine bez obzira na volju ostaviočevu. Sunnetom su, međutim, regulisana prava ostavitelja u smrtnoj bolesti, pitanje testamenta, nedostojnosti za nasljeđivanje, pa samim tim i krug nasljeđnika znatno proširen.

3. Iako se u Kur'anu nalazi oko sedamdeset ajeta koja se odnose na regulisanje bračnih i porodičnih odnosa, određuju bračne smetnje, posebno smetnje trajnog karaktera, kao i način razvoda braka, ipak se Sunnetom ide u detaljnije razlaganje ovih pravnih normi i npr. proširuje krug srodnika po mlijeku, postupak pri razodu braka, produženi poslijebračni priček (iddet), itd.

4. I krivično pravo je utemeljeno Kur'anom, u nekim slučajevima čak i vrlo konkretno. Pa i pored toga, za mnoga ajeta bilo je potrebno objašnjenje samog Vjerovjesnika, jer je vrlo često sam vodio postupak, presuđivao, pojavitljivao se u ulozi apelacionog sudije i

¹¹⁾ 'Abdul 'Azīm Šerefuddin, op. cit. str. 59

propisivao sankcije kojih nema u Kur'anu kao npr. izricanje smrtne kazne za preljubu u braku.¹²⁾

Iz prednje izloženog može se vidjeti da bez Sunneta mnoge kur'anske pravne norme ne bi mogle imati adekvatnu i željenu primjenu i da je Muhamed a. s. tumačeći Kur'an mnoge stvari pojasnio i učinio ih efikasnim i lako društveno primjenljivim, a norme koje su mostalno donosi ne oponiraju samom duhu i svrsi Objave.

Pravna rješenja ovakve vrste Muhamed a. s. je donosio u svojstvu Poslanika i o njihovoj pravnoj snazi i nužnosti primjene nema sporenja među islamskim pravnim teoretičarima, za razliku od nekih rješenja koja je donosio u svojstvu običnog čovjeka. Naime, na ovu ljudsku dimenziju Muhamedove a. s. ličnosti upozorava i sam Kur'an. "Reci!: Ja sam čovjek kao i vi, samo meni se objavljuje da je vaš Bog samo jedan Bog . . ."¹³⁾. "Reci!: Hvaljen neka je Gospodar moj! Zar ja nisam čovjek — poslanik".¹⁴⁾

Kako je Muhamed a. s. bio čovjek sa svim ljudskim osobinama, a osobina svih ljudi je mogućnost greške to se postavlja pitanje: da li je Muhamed a. s. mogao pogriješiti?! Ovo pitanje se, dakako, ne odnosi na prenošenje i tumačenje Objave, jer se ovo smatra vjerovjesničkom misijom i mogućnost greški po ovim pitanjima absolutno je isključena. Pitanje se, dakle, odnosi na njegova rješenja donijeta idžtihadom, a svako rješenje donijeto idžtihadom može biti ispravno a i ne mora.¹⁵⁾

Kod razmatranja ovog pitar a potrebuje je izbjegći dvije krajnosti koje se mogu susresti kod nekih islamskih pravnika: niti treba poricati ljudsku dimenziju Muhamedove a. s. ličnosti, niti suviše na njoj insistirati. Ako se zaboravi na ljudsku dimenziju njegove ličnosti onda mu se daju atributi koje mu nije dao Kur'an, a i sam ih je sebi poricao a, s druge strane, ako se suviše naglašava ova dimenzija manje upućeni u ovu problematiku mogu dovesti u sumnju sam autoritet Sunneta.

¹²⁾ Haridžije smatraju da ashabi koji prenose neki hadis moraju biti podobni (što podrazumijeva, između ostalog, pravednost i islamsku pripadnost), ali tu podobnost tumače na svoj način pa kažu: svi ashabi koji su učestvovali u borbama na strani četvrtog halife Alije (proglašili ga nevjernikom) kao i oni na strani Mu'āvije — uzurpatora vlasti (preuzeo hilafet 41. god. p. h.), izgubili su atribut podobnih pa je i predaja po kojoj je Muhamed a. s. propisao smrtnu kaznu za preljubu nepouzdana. Tako su Haridžije jedina islamska sekta koja odbija smrtnu kaznu za ovu vrstu prestupa jer nije ustanovljena Kur'antom a prenosoci Tradicije ne ispunjavaju kriterije koje oni postavljaju. (Više o učenju ove ekstremne islamske sekte vidi: dr Abdul 'Azim Šeriffuddin, op. cit. str. 121—122 i, 'Ali Mustafa El-Garābi, *Tārihu-l-firek el-Islāmijje*, El-Kāhire, Mektebet ve matbe'-at 'Ali Muhammed Sabih, bez god. izd. str. 264—276).

¹³⁾ Fussilet, 6

¹⁴⁾ El-Isrā, 93

¹⁵⁾ Iscrpnu studiju o idžtihadu Muhameda a. s. i mjestu idžtihada u šerijatsko-pravnoj nauci napisao je 'Abdul Dželil 'Isa, *Idžtihādūr-Resūl*, El-Kuvejt, Dārul-l-bejān, 1969/1389

Muhamed a. s. je kroz 22 godine poslaničke misije detaljno razradio kur'anski koncept po kome su ljudi subjekt a ne objekt prava. Djelovao je kao naredbodavac, ali i kao učitelj koji u svakodnevnoj praksi pokazuje put praktične primjene šerijata. Ovo se posebno manifestovalo kroz striktnu primjenu kur'anskog principa **š u r a** — dogovaranja i konsultovanja sa svojim najistaknutijim suborcima — ashabima po svim pitanjima koja su bila od značaja za Zajednicu, ali čija se rješenja nisu mogla razabrati iz same Objave. Ovaj princip koga je Alejhiselam mnogo njegovao i do koga je mnogo držao, kasnije će se snažno odraziti na prve halife koji će sve značajnije odluke iz domena prava ili politike donositi tek nakon prethodno obavljenih konsultacija sa najistaknutijim učenjacima. Primjenjujući princip međusobnog dogovaranja Poslanik je želio učiniti svoje suborce ne samo učesnicima nego i kreatorima određenih događaja i navikavati ih na kolektivan rad i kolektivno donošenje odluka iz čega će kasnije nastati **Idžma'** — konsenzus jedan od vrlo bitnih izvora šerijatskog prava. Ovo ističemo zbog toga što se ne rijetko postovjeće idžihad Muhameda a. s. sa principom **šura**.

Bes sumnje Muhamed a. s. se služio idžihadom, ali njegova eventualna greška u procjeni neke sutiacije ili događaja, koja je svojstvena svim ljudskim bićima, nije imala većih posljedica po ukupan koncept islamskog života, morala i prava. Ovo stoga što je idžihad Muhamed a. s. osoben i nije imantan idžithadu drugih ljudi. Nije imantan idžithadu drugih ljudi što eventualno pogrešan idžithad odmah nailazi na korekciju od strane same Objave, jer Allah dž. š. ne dozvoljava da Njegov Poslanik bude na pogrešnom putu. Na taj način se sve Poslanikove riječi, odluke i postupci dovođe u potpunu suglasnost sa Kur'anom. Ondje gdje je Kur'an intervensao, Muhamed a. s. se odmah korigovao, a gdje nije to znači da je pogodjena Volja Božja, pa i sam Kur'an ističe da Vjerovjesnik "Ništa ne govori sam od sebe, nego je to Objava koja mu se obznanjuje".¹⁶⁾ Tako se dolazi do Sunneta kao Volje Božje izražene mimo Kur'an, a kroz riječi i postupke posljednjeg vjerovjesnika Muhameda a. s.

Ovakvom analizom korelacije Kur'ana i Sunneta neki islamski pravni teoretičari smatraju da **hadis** koji ima tako čvrstu, jaku i brojnu predaju, dakle da je na nivou **tevatura**, može imati snagu Kur'ana, jer su na neki način od istog Izvora, pa prema tome međusobno se mogu i derogirati, a **Idžihad** Muhameda a. s. prestaje fungirati kao zaseban izvor, jer se nužno inkorporira u Sunnet.

Premda, na prvi pogled, ovo mišljenje nije bez osnova, ipak Sunnet nema snagu Kur'ana i ne može derogirati ni jedan kur'anski propis, pogotovo što kroz primjere nema čvrstih i valjanih dokaza.

¹⁶⁾ En-Nedžm, 3—4

Sunnet ne može derogirati Kur'an

U Sunnetu, za razliku od Kur'ana, nalazimo abrogaciju tj. da je Muhamed a. s. izričito dokidao neke svoje prethodne odluke, naglašavajući njihovo ograničeno vremensko važenje i propisivao nove koje imaju trajni karakter. Zbog toga je neophodno da svaki **mudžtehid** poznaje historijat određenih Vjerovjesnikovih odluka kako se u svom idžtihadu ne bi pozivao na one koje je Muhamed a. s. smatrao vremenski ograničenim i sam ih dokinuo.

Ako se islamski učenjaci spore oko mogućnosti derogacije nekog kur'anskog propisa putem Sunneta, onda ne ostaje sumnja u pogledu dokidanja nekih Muhamedovih a. s. rješenja putem Kur'ana. To tim prije što ima zaista valjanih dokaza da se to zaista i događalo. Ilustracije radi pomenut ćemo bratimljenje muslimana i odluku Muhameda a. s. da se pobratimi međusobno nasleđuju. Naime, nakon seobe muslimana iz Meke u Medinu Muhamed a. s. je izvršio bratimljenje između **muhadžira** — dosenjnika iz Meke i **ensarija** — stanovnika Medine. Ovim bratimljenjem poznatim pod imenom **mua-hat**, Poslanik je želio da se, između ostalog, muhadžiri i ensarije međusobno nasleđuju, što su muslimani bezpogovorno počeli primjenjivati u praksi. Nakon izvjesnog vremena objavljen je kur'anski ajet: "A srodnici, po Allahovoj Knjizi, preči su jedni drugima, od ostalih vjernika i muhadžira., prijateljima svojim možete oporukom nešto da ostavite", Ovim šestim ajetom sure El-Ahzab dokida se prethodna odluka Muhameda a. s. po kome je osnov za nasleđivanje bratimljenje i zamjenjuje se kur'anskim principom o krvnom srodstvu.

Što se tiče derogacije nekih kur'anskih propisa putem Sunneta već smo napomenuli da postoje dva mišljenja: jedno koje takvu mogućnost dopušta i, drugo, koje to zabranjuje i smatra je apsurdnom.

Islamski učenjaci koji dopuštaju mogućnost derocije nekih kur'anskih propisa putem Sunneta drže da je i Sunnet od istog izvora kao i Kur'an, jer "Vjerovjesnik ništa ne govori sam od sebe, nego je to Objava koja mu se obznanjuje". U prilog svoga stava najčešće navode hadis: "La vasijete li varisin"¹⁷⁾ — "Nema testamenta nasljedniku", koji je, po njihovom mišljenju, dokinuo kur'anski propis o testamentu: "Kada se nekom od vas približi smrt, propisano vam

¹⁷⁾ Sahihu-l-Buhāri, t. IV, str 3—4

Postupajući u skladu s ovim hadisom sve pravne škole drže da je zabranjeno favorizovati jednog od nasljednika i povećavati njegov naslijedni dio putem testamenta, ako nema prethodne saglasnosti drugih nasljednika. Džaferije (najveća i najuticajnija šiitska grupacija), međutim, dozvoljavaju testament i nasljedniku (ako ne prelazi jednu trećinu cijekupnog iznosa ostavštine), pa je interesantno da irački Zakonik o ličnom statusu (čl. 1108—1112) po ovom pitanju prihvata stav ove pravne škole. (Vidi dr Ahmed El-Kubejsi, El-Ahvāluš-šahsjje fil-kadāl vel-kānūni, Bagdad, Matb'at el-iršād, 1970, str. 242).

je, ako imate imetka, pravedno učiniti oporuku roditeljima i bližnjim...¹⁸⁾ Dakle, ajet koji je objavljen ranije i kojim se naređuje testament roditeljima i bližnjim (naslijednicima), suprotstavljen je **hadisu** koji je izrečen kasnije i kojim se takva vrsta testamenta zabranjuje. Pravila o derogaciji nalažu da dva propisa suprostavljeni jedan drugom, a od istog su izvora, — ima se postupati po onom koji je nastao kasnije, a prethodni se stavlja van snage.

Međutim, samo na prvi pogled ovo mišljenje može izgledati logičnim i prihvatljivim. Islamski učenjaci koji ne dopuštaju mogućnost derogacije kur'anskih propisa putem Sunneta¹⁹⁾ iznose daleko ubjedljivije dokaze koji apsolutno pobijaju prethodne navode.

Ako bi se dozvolila mogućnost da se bilo koji **hadis** sa bilo kakvom predajom izjednači sa autoritetom Kur'ana onda bi to, zacijelo, proturječilo cijelokupnom islamskom učenju zasnovanom kako na Kur'anu tako i na Sunnetu. Mišljenja ovih islamskih učenja svode se na nekoliko slijedećih konstatacija

1. Muhamed a. s. je, prije svega, prenosilac i tumač Objave tj. tumač Volje Božje, pa se tumač Volje nikako ne smije identificirati sa samom Voljom.

2. Kur'an je upozoravao Muhameda a. s. na neka njegova pogrešna rješenja i upućivao ga kako da to ispravi, što znači da Kur'an ima veću snagu i da se Muhamed a. s. upravlja prema Kur'anu, a nikako obratno.

3. Poslanik je u početku širenja Islam-a zabranio zapisivanje svojih izreka kako se ni slučajno neka od njih ne bi našla u kur'anskom tekstu, koji je isključivo Allahov govor i po kome se sve mora upravljati.

4. Ashabi — suborci Muhameda a. s. u Sunru su tražili pravna rješenja tek onda ako ih ne bi našli u Kur'anu. Ovo su činili kako poslije Poslanikove smrti, tako i za njegova života, posebno izaslanici koje je slao u razne oblasti da uz misionarsku, jurisuprudencijalnu vrše i funkciju studija. Tako je npr. Muhamed a. s. imenovao Mu'āz bin Džebala svojim izaslanikom u Jemen i provjeravajući

¹⁸⁾ El-Bekare, 179

Prema Šafiji (El-Umm, Bejrūt, Dārul-I-ma'rife littabā'ati ven-nešri, 1393/1973, t. IV, str. 112—116), propis koji sadrži ovaj ajet dokinut je ajetom o naslijedstvu, a ne hadisom kojim se zabranjuje testament naslijednicima.

¹⁹⁾ Prema Šafiji niti jedan kur'anski propis nije mogao biti dokunut Sunnetom, jer Sunnet samo objašnjava općenitost kur'anskih pravnih normi i Muhamed a. s. ništa nije govorio što bi i najmanje proturječilo Kur'anu. Iz poštovanja prema vjerovjesničkoj misiji Muhameda a. s. Šafija čak ne dozvoljava ni mogućnost derogacije Sunneta putem Kur'an-a. (Ahmed Muhamed Šākir, Er-Risāletu lli Imām Eš-Šafi'i, bez god. i mesta izd. str. 150—204).

Muhamed El-Gazāli u svojoj raspravi o derogaciji (*Nazarījjāt fi-l-Kur'an*, El-Kāhire, Dāru-l-kutubu-l-hadīse, 1382/1962) osporavajući mogućnost derogacije u samom Kur'anu, čak i ne spominje mogućnost da Sunnet može derođirati Kur'an.

njegovu doraslust za ovu funkciju, između ostalog, pitao ga je i po čemu će suditi. "Po Kur'anu", odgovorio je Mu'az. "A, ako ne bude u Kur'anu?", pitao je dalje Alejhiselam. "Po Sunnetu Allahova poslanika", glasio je odgovor Mu'azov. "A, ako ne bude ni u Sunnetu Allahova poslanika"? insistirao je dalje Muhamed a. s. "Onda ću (rješenje tražiti) osobnim idžitihadom". Nakon ovog odgovora Muhamed a. s. je izjavio: "Hvala Allahu koji je dao Allahovu Vjerovjesniku izaslanika s kojim je Allahov poslanik zadovoljan"²⁰⁾

Dakle, zadovoljstvo Alejhiselamovo odgovorima njegovog izaslanika je, prije svega, u činjenici što Mu'az bin Džebel shvata samu suštinu islamskog prava i redoslijeda njegovih izvora po kome se služenje osobnim idžitihadom ne može dozvoliti bez prethodnog obraćanja na prava dva izvora, kao ni traženje rješenja u Sunnetu prije nego se obrati na Kur'an. Rangiranje izvora islamskog prava po njihovoj snazi odobrio je sam Vjerovjesnik, pa bi izjednačavanje Sunneta sa Kur'anom, zacijelo, proturječilo samom Sunnetu.

Jedna pravna norma može biti stavlјena van snage samo normom iste ili jače snage, pa kako Sunnet nema snagu Kur'ana, apsurdno je govoriti o mogućnosti derogacije takve vrste.

Što se tiče *hadisa* kojim je zabranjen testament nasljednicima on se nikako ne može tumačiti na način kako to čine oni koji dozvoljavaju ovaku vrstu derogacije. Ako se i prihvati stanovište da je ajet o testamentu derrogiran, onda to nikako nije bilo ovim hadisom, nego kasnije objavljenim ajetom o nasljedstvu kojim se određuju nasljedni dijelovi roditelja i drugih bližnjih srodnika. Ako bi se dozvolila derogacija gdje god se pojavi antinomija (te'ārud), to bi značilo negirati *tevāfuk*, jedno od osnovnih pravila u metodologiji islamskog prava. Osnovna funkcija *tevāfuka* i jeste u tome što uz usklajivanje dva naizgled proturječna teksta eliminiše derogaciju ili je svodi na najmanju moguću mjeru. To se upravo najilustrativnije može vidjeti na primjeru hadisa kojim se zabranjuje testament nasljednicima i ajeta kojim se nareduje. Naime, ajet kojim su određeni nasljedni dijelovi roditelja, djece i drugih srodnika objavljen je poslije ajeta kojim je propisan testament. Hadis kojim se zabranjuje testament roditeljima i drugim nasljednicima obavezuje muslimane na poštivanje Kur'anom određenih nasljednih dijelova i zabranjuje uvećavanje tih dijelova putem testamenta. Ovim se, dakle, regulišu nasljedni odnosi među muslimanima. Kako se, međutim, različita vjerska pripadnost, npr. roditelja i djece, smatra trajnom smetnjom zakonskom nasljedivanju,²¹⁾ to oni ovo pitanje regulišu putem te-

²⁰⁾ Dr 'Abdul Kerīm Zejdān, *El-medhal l-idrāset eṣerī'at el-islāmijje*, Bagdad, Matbe'at el-ṣ-ṣāni, 1389/1969, str. 115.

²¹⁾ Muhammed Zekerijjā El-Berdīši, *El-ahvāluš-ṣahsijje*, El-Kahire, Džem'ijjetud-dirāsatu-l-islāmijje, bez god. izd. str. 266. Još iscrpniju studiju o nasljedstvu i testantu isti autor daje u svom djelu *El-mīrasu ve-l-vasijjetu*, Ed-dāru-l-kavmijje littabā'ati ven-nešri, El-Kahire 1384/1964.

stamenta, odnosno kur'anski ajet o testamentu odnosi se na srodnike različitih vjeroispovijesti.

Prema ovakvoj analizi i dosljednoj primjeni usulskog pravila **tevāfuk**, hadis je ništa drugo nego potvrda Kur'ana i zahtjev da se strogo poštuje kuránski princip o naslijedivanju, a ajet o testamentu ostaje da reguliše naslijedne odnose putem testamenta između muslimana i nemuslimana.²²⁾ Doda li se ovome da su sve pravne škole saglasne da se može ostaviti testament nemuslimanu, biće nam jasno da je uzimanje ovoga primjera od strane zagovarača derogacije Kur'ana putem Sunneta apsolutno pogrešano, nenaučano i kako s pravnog tako i vjerskog aspekta, potpuno neprihvatljivo.

Derogacija u Kur'anu

U islamsko-pravnoj terminologiji derogacija je poznata pod imenom **en-nesh** (od arapske riječi **neseha**, što znači: dokinuti, ukloniti, izbrisati, opozvati). Poznat je i termin **et-tebdīl** — zamjena, ali se češće upotrebljava **en-nesh** iako se i jedna i druga riječ spominju u Kur'anu i služe kao dokaz onim učenjacima koji dozvoljavaju derogaciju unutar same Objave.

: "Mi ni jedan ajet ne dokinemo niti ga zaboravu potisnemo a da bolji od njega ili sličan njemu ne donesem".²³⁾

: "Kad Mi jedan ajet zamijenimo drugim . . .".²⁴⁾

Jedan manji broj pravnih teoretičara i komentatora Kur'ana na čijem čelu stoji Ebi Muslim el-Isfahāni,²⁵⁾ smatra da se teško može govoriti o derogaciji unutar samog Kur'ana, jer bi to značilo da je u Knjizi sadržano nešto što je suvišno i nepotrebno, a suvišno je, u krajnjoj liniji, isto što i manjkavo. Ako bi se dozvolila ovakva vrsta derogacije, onda Kur'an ne bi bio toliko savršen koliko ga muslimani drže. Zbog toga je, po njihovom mišljenju, neophodno dati adekvatna tumačenja ovim ajetima i ne mogu se izolovano posmatrati od cjeline Kur'ana. Neka ajeta koja su ranije objavljena i neke pravne norme sadržane u njima, doista su proturječne ajetima i normama nekih ajeta koja su objavljena kasnije. Međutim, to nikako ne znači da se postupanje po prethodnim ajetima trajno dokida²⁶⁾ (što se čini derivacijom), nego se samo privremeno obustavlja zbog izmjenjenih društvenih potreba, pa ako se steknu okolnosti koje su

²²⁾ Muhamed Zekerija El-Berdīsi, El-ahvāluš-šahsijje, str. 265. i dalje.

²³⁾ El-Bekare, 106

²⁴⁾ En-Nahl, 101

²⁵⁾ Muhamed bin Bahr je jedan od najpoznatijih komentatora Kur'ana mu'tezičkog pravca. U nauci mnogo poznatiji pod imenom Ībi Muslim El-Isfahāni (umro 322/933).

²⁶⁾ Muhamed El-Gazali, op. cit. str. 252

prethodile objavljuvanju tih privremeno obustavljenih normi u ajetima, onda ih ponovo treba reaktivirati.

S druge strane, većina islamskih učenjaka, navodeći naprijed citirana ajeta, smatra da je derogacija unutar samog Kur'ana moguća, da uistinu postoji i da je Kur'an dopušta, pa neki kao npr. Sujūti,²⁷⁾ idu čak dotele da uslovljavaju tumačenje Kur'ana prethodnim poznavanjem derogiranih (mensuh) i derogirajućih (nasih) ajeta.

Smrću Muhameda a. s. završena je objava Kur'ana, pa kako propis koji dokida (nasih) mora imati ako ne veću, onda u najmanju ruku istu snagu (isti izvor) kao i dokinuti (mensuh), to znači da poslijepodne ovog perioda i nema derogacije kur'anskih propisa.

Već smo govorili o evoluciji šerijatskog prava i sukcesivnosti Objave, koja je pratila dogadaje i potrebe zajednice, a osobito stepen duhovne pripremljenosti i svijesti kod muslimana. Dovoljno je podsjetiti na postepeno dokidanje nekih doislamskih običaja, kao što je npr. isključivanje malodobne djece i žena iz nasljedstva, zatim zabranu upotrebe alkohola i promjenu okretanja u namazu prema Ka'bi u Mekki (umjesto dotadašnjeg okretanja prema Jerusalemu — Kudus), pa da nam bude jasna i sasvim ispravna konstatacija dr Mehmeda Begovića kada kaže da: "Kur'an dopušta i priznaje evoluciju prava kao spoljne formalne strane vere".²⁸⁾

Islamski učenjaci koji dozvoljavaju derogaciju²⁹⁾ ističu kako je Kur'an Božanskog porijekla, ali upravljen ovozemaljskim bićima, pa je prateći doraslost prvih muslimana da shvate i primjene određene propise i podešavao ih prema njihovom nivou i potrebama društva. Kur'an nije, međutim, vremenski ograničen tj. njegovi propisi nisu upravljeni samo prema regulisanju onovremenih potreba društva, nego su upravljeni prema muslimana svih generacija sve do Sudnjeg dana, jer je Kur'an posljednja Poruka Stvoritelja, a Muhamed a. s. posljednji vjerovjesnik te Poruke. U tom kontestu treba posmatrati i zamjenjivanje nekih kur'anskih propisa, odnosno dokidanje nekih koji su imali ograničeno vremensko važenje i donošenje

²⁷⁾ Sujūti (849/1445 — 911/1505) nije bio samo dobar poznavalec Kur'ana nego historičar i jedan od najplodnijih pisaca i poznavalaca arapske književnosti. El-ītkānu fi 'ulūmi-l-Kur'an smatra se negovim najznačajnijim djelom iz područja islamistike.

²⁸⁾ Dr Mehmed Begović, **Šerijatsko bračno pravo (sa kraćim uvodom u izučavanje šerijatskog prava)**, Beograd, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A. U., 1936, str. 7.

²⁹⁾ Sve pravne škole dozvoljavaju mogućnost derogacije unutar samog Kur'ana, ali se razilaze po pitanju derogacije kur'anskih propisa putem Sunneta. Hanefijska škola npr. za razliku od Šafijiske dozvoljava i ovu mogućnost derogacije. (Vidjeti dr Fādil 'Abdul Vāhid 'Abdurrahman, El-enmūzēdž fi usūli-l-fikhi, Bagdad, Matbe'at el-me'ārif 1389/1969, str. 256—270).

Ibni Kesir kritikuje stav El-İsfahānija koji kaže da nema derogacije u Kur'anu i smatra da je Isfahānijevo mišljenje sasvim pogrešno. (Muhamed 'Ali Es-Sabūni, **Muhtesar tefsir ibn Kesir**, Beirut, Dāru-l-Kur'an, 1399/1978, t. I, str. 105).

novih koji imaju trajni karakter. Tako se npr. 240. ajet poglavija El-Bekare smatra vremenski ograničenim tj. bio je obavezujući u prvom periodu objave Kur'ana. Ovaj ajet koji glasi: "Oni među vama kojima se primiče smrt a koji ostavljaju iza sebe žene — treba da im oporukom unaprijed za godinu dana odrede izdržavanje i da se one ne udaljuju iz kuće", objavljen je prije 234.-og ajeta iste sure: "Žene su dužne da čekaju četiri mjeseca i deset dana poslije smrti svojih muževa". Ovim ajetom se, dakle, ukida prethodni propis po kome je ženin obavezni poslijebračni priček (iddet) trajao godinu dana i zamjenjuje propisom kojim se to svodi na četiri mjeseca i deset dana. Sve pravne škole, uključujući i šiite, usvojile su princip po kome žena poslije smrti muža može zasnovati novu bračnu zajednicu poslije četiri mjeseca i deset dana (ako nije trudna), pa je zaista teško povjerovati da će bilo kada doći do reaktiviranja propisa kojim se iddet odreduje na godinu dana.

O broju derogiranih kur'anskih propisa postoje različita mišljenja³⁰⁾. Ako je u nekoliko primjera zaista teško poreći mogućnost i opravdanost derogacije, isto tako mora se reći da se derogacija ne može tražiti i ondje gdje nema prijeke potrebe i valjanih dokaza.³¹⁾ O derogaciji je moguće govoriti samo u nekoliko slučajeva gdje je očito da su iscrpljene mogućnosti **tevāfuka**. Do pretjerivanja u broju derogiranih propisa vjerovatno dolazi stoga što se kod nekih pravnih teoretičara zanemaruju razlike između opštosti neke kur'anske pravne norme (ámm) i svođenje te opštosti na manji krug adresata (tehsjs). Na ovu činjenicu upozorava dr Subhi Salih i ističe da **nesh** i **tahsīs** nisu istoznačni pojmovi pa se **tahsīs** niukom slučaju ne smije identificirati sa **neshom**.³²⁾

U prenaglašavanju broja zamijenjenih propisa u Kur'anu vidimo ili svjesno odstupanje od strogo utvrđenih pravila u metodologiji islamskog prava (Usūlu-l-fikh), ili klasičan primjer pogrešnog idžiti-hada.

³⁰⁾ Dr Subhi Sālih veli da derogiranih kur'anskih propisa ne može biti više od deset. (**Mebāhīs fi 'ulūmī-l-Kur'an**, Beirut, Dāru-l-'ilmī lil-melājin, 1968, str. 274).

³¹⁾ Kako su pojedinci olako izricali sudove lišene svakog naučnog prilaza ovoj delikatnoj materiji najbolje se može vidjeti na primjeru Hibetullah bin Selame bin ebi I-Kāsim el-Bagdādi (umro 410/1019) koji u svom djelu **En-Nāsih ve-l-mansūh**, (El-Kāhire, Matbe'at Hindijje, 1315) vrši podjelu kur'anskih poglavja po tome da li sadrže derogene ili derogirajuće propise. Na četrnaestoj stranici spomenutog djela on veli da u Kur'anu ima samo 43 poglavja koja ne sadrže dokinute niti dokidajuće ajete.

Ibn 'Arebi kaže kako je peti ajet sure Et-Tevbe, derogirao čak 104 druga ajeta. Na ovakve besmislice Ibn Selāme, Ibn 'Arebi i još nekih drugih autora kritički se osvrće i dr Subhi Sālih, op. cit. str. 264.

³²⁾ Ibid. str. 262—263.

Ibrahim Džananović, lecturer

THE PROBLEM OF THE DEROGATION IN ISLAMIC LAW

Summary

The problem of the derogation within the Qur'an itself as well as the possibility of the derogation of some Qur'anic regulations through the Sunna has been the subject of lengthy and severe polemics among Islamic scholars.

While some theorists admit the possibility of the derogation of the Qur'anic prescriptions on the basis of the Sunna because, in their opinion, both the Sunna and the Qur'anic instructions issue from the same origin, Shafe'i and some other scholars are opposed to the possibility of such a derogation, since Muhammed's deeds and words (peace be upon him) were not in the least contrary to the Qur'an.

The author of this paper accepts Shafe'i's views on the subject, according to which the Sunna could not have derogated the Qur'an while the opposite is justifiable.

As regards the derogation within the Qur'an itself, the majority of Islamic scholars admit the possibility since it is tolerated by the Qur'an itself, whereas the minority of the ulema disagree with the idea because it would then mean that there is something superfluous in the Qur'an. In their opinion the appropriateness of some provisions is only limited to a certain period of time, but they can be reactivated as soon as the need arises.

However, the strict observation of the methodology of Islamic law (*Usul al-fiqh*) results in the differentiation of the generality of the Qur'anic norms ('amm) and the reduction of that generality to a smaller number of addresses (*tahsis*), which prevents the abuse of the possibility of derogation.

Mesud Hafizović, asistent

Predislamska proza

Najraniji sačuvani skromni primjeri prozog nasljeđa iz predislamskog doba, a koji se ističu svojim značajem, su primjeri poslovica, proročkih izreka, svečanih govora i prikaza borbi i priča o ljubavi, pustolovinama i zabavi, odnosno oblici u arapskom jeziku poznati pod sljedećim imenima:

1. mesel — poslovica,
2. sedž el-kuhan — proročka izreka,
3. hitabe — govorništvo, i
4. kissa — pripovijest.

Ova sistematizacija je karakteristična i za same arapske teoretičare književnosti, iako se s pravom može tvrditi da je arapska proza predislamskog doba teško djeljiva na ove vrste, jer nije rijedak slučaj da, recimo, jedna kissa bude protkana stihovima, poslovicama, izvocima iz svečanog govora ili proročkom izrekom. Osim toga ona je u pogledu svoje poetike vrlo bliska poeziji, te se tu mogu povući neke zanimljive paralele, od kojih je svakako najbitnija da ova proza, kao i poezija, nema misaonu ni kompozicijsku cjelovitost i povezanost, pa se zbog toga, između ostalog, među njеним oblicima nisu pojavili roman i drama. U poeziji stih, a u prozi anegdota, zgora, epizoda predstavljaju jedinicu umjetničkog djela kako u pogledu sadržaja tako i u pogledu organizacije materije.¹⁾

Ova proza govorena u različitim životnim situacijama sa malo poetskog a više epskog elementa u sebi, predstavlja, s jedne strane, uvod u narodnu književnost koja će se razviti nešto kasnije, dok — s druge strane — stil ovih proznih odlomaka nagovještava kasniji sedž, rimovanu prozu koja je istaknuto mesto našla u samom Kur-

¹⁾ Sulejman Grozdanić, Na horizontima arapske književnosti, Sarajevo, 1975. str. 26.

nu i, mnogo docnije, u razvijenijim oblicima specifične arapske prozne vrste, makamama...²⁾

Ako tu i tamo postoje sumnje u vjerodostojnost arapske predislamske poezije, onda su te sumnje u originalnost proze opravdani, jer se do perioda Omajada proza njegovala kao usmena književnost, u kojoj su izuzev Kur'ana i djela Nehrđel-belaga (od 'Ali ibn Ebu Taliba, ukoliko prihvatimo da je on njegov autor), upražnjavani samo kratki oblici proze koji su tek u to vrijeme zapisani...³⁾

Uslovno prihvaćajući gornju podjelu arapske proze predislamske epohe mi ćemo o svakom ovom obliku reći nekoliko riječi i navesti koji primjer uz svaki oblik. Zato podimo redom!

A) Mesel — poslovica

Poslovica je "sažeta, slikovita, često duhovita formulacija neke životne mudrosti koja se prenosi od usta do usta",⁴⁾ odnosno poslovice su posebna vrsta umjetnosti riječi koju karakteriše kratkoća izraza, ljestvica stilova, preciznost slike i istina kazivanja o veoma podudarnim događajima na pozornici života u različitim vremenskim epohama.⁵⁾

One su po teoretičaru arapske književnosti dru Abduselam Serhanu veza između sadašnjosti i prošlosti, odnosno pokušaj uspostavljanja relacije između događaja kojim povodom su prvi put rečene i svakog kasnije njemu istovjetnog ili sličnog zbivanja u vremenu, da bi se na taj način potvrdila njihova životnost, originalnost i izvorost.

Njihova ljestvica dolazi otuda što one predstavljaju šapate duša rastopljene u izrazu, osjećaje nadahnuća pomiješane sa riječima i otkucaje srca izražene u glasovima, a nadasve što su s jezika potekle spontano, kroz glasne žice prošle bez teškoća i s usana sišle bez pripreme.⁶⁾

Poslovice prenesene od Arapa jedinstvena su vrsta književnosti arapskog jezika koju su njegovi sinovi njegovali otkad su stupili na životnu scenu i otkad su počeli da doživljavaju prva iskustva.

Dr Abduselam Serhan se protivi stavu pojedinih teoretičara i kritičara arapske književnosti što poslovice ubrajaju u prozu i tvrdi da su "one kratke izreke proznog ili poetičnog karaktera koje su poprimile značenje simbola".⁷⁾

²⁾ Vojislav Simić, Arapska književnost predislamskog perioda, Mogućnosti, kolovoz-rujan, 1979. Split, str. 857.

³⁾ Sulejman Grozdanić, op. cit. str. 28.

⁴⁾ Popularna enciklopedija, Beograd, 1976.

⁵⁾ Abduselam Serhan, Kutuf min simar el-edeb I, el-Kahire, 1970. str. 334.

⁶⁾ Abduselam Serhan, op. cit. str. 334.

⁷⁾ Abduselam Serhan, op. cit. str. 336.

On o tome nastavlja i dalje kaže: "Mi ne možemo tvrditi da su poslovice poezija niti proza, već su one u osnovi spona između ova dva móra i móst između dvije riječne obale. One su, u stvari, plodovi ubrani s jedne i s druge strane plodne riječne doline".⁸⁾

Poslovice su, gledano sa stanovišta značenja i sadržaja, najznačajniji oblik proze predislamskog perioda, jer su one čisto ogledalo u kome se zrcale događaji, odražavaju vremena, reflektuje istina o narodima, odslikava život ljudi u svojoj punoći i vidi nivo njihova napretka ili zaostalosti. One su često pouzdani izvori istorijskih podataka za pojedine nedovoljno jasne strane arapske istorije, jer istraživač arapskih poslovica osjeća da one daju dosta jasnog predstavu političkih i društvenih prilika, stanja svijesti, običaja i tradicije u vremenu u kome su nastale.

Međutim, njihova ljepota se ne može osjetiti ni smisao dokučiti bez poznavanja njihove istorije, odnosno bez poznavanja prilika u kojima su nastale, uslova u kojima su rođene i situacija u kojima su izgovorene.

Poznato je da je arapska poezija predislamske epohe lirska po svom karakteru, jer slika subjektivna osjećanja, dok je ovo doba sriromašno dramskom i epskom vrstom, zapravo drama u književnosti arapskog jezika nastala je tek u novije vrijeme, a od epskog žanra, ako je nešto i postojalo, onda je to bilo razbacano tu i tamo i niukom slučaju ne omogućava Arapima da se porede sa grčkim, indijskim i persijskim epom.

Međutim, neki objektivni orijentalisti stoje na stanovištu da su Arapi poznavali ep i u doislamskoj književnosti i da ove poslovice nisu ništa drugo do konciznih naslovi tih djela.⁹⁾

Tačno je da su Arapi dobro poznivali ove poslovice i da su napamet znali priče koje predstavljaju njihovu pozadinu, ali ako se ovo može odnositi na većnu poslovica ipak ne može na sve. Zato ako ovo na nešto upućuje, onda je to na činjenicu da poslovica u sebi krije čitavu priču koju su pripovjedači prenijeli i zabilježili u eposi kodifikovanja i bilježenja, odnosno upućuje na to da je poslovica simbol i naslov čitave priče koja se dogodila na arapskoj predislamskoj sceni ili, pak, na to da je ona rezultat bogate mašte i kreativnih sposobnosti arapskog narodnog genija.

Nadamo se da ćemo navodeći nekoliko primjera arapskih predislamskih poslovica baciti više svjetla na sve ovo što smo do sada o njima rekli:

1 — RUBBE REMJE MIN GAJRI RAMIN. (Katkad pogodi i onaj ko nije strijelac).

⁸⁾ Abduselam Serhan, op. cit. str. 336.

⁹⁾ Abduselam Serhan, op. cit. str. 339.

Ovu poslovicu rekao je el-Hakem ibn Jegus el-Minkarī, koji je bio poznat po tome što je veoma vješto rukovao lukom i strijelom. Jednog dana je sa sinom otišao u lov, kad se iznenada pred njima pojavi jato divljih pataka. Otac je bacio jedanput, dvaput, triput, ali je svaki put promašio. Potom je sin uzeo lük i strijelu i iz prvog hica pogodio cilj, na što je otac izgovorio gornje riječi.

Ona se danas u arapskom svijetu izgovara u situaciji kad neko uspije u nečemu što je izvan njegovih sposobnosti i mogućnosti, a u našem jeziku ova poslovica bi odgovarala onoj narodnoj: "I čorava koka katkad zrno nade".

2 — INNE EL-ASA MIN EL-USAJJE.

(Štap je od štapića).

Ova poslovica se izgovara u slučaju kad se želi izraziti sličnost između glavnog i sporednog, između grane i ogranka, često između roditelja i njihove djece, a poslovicama ove prirode nije siromašan ni naš jezik, a "ne pada iver daleko od klade", svakako bi joj bila najbliža.

3 — INNEHU LEJA 'LEMU MIN FJNE TU'KELU EL-KETIF.

(On sigurno zna odakle se jede plećka).

Da bi izrazio da je neko iskusan, mudar, prepreden i lukav, Arap će reći da taj "sigurno zna otkle se jede plećka".

4 — DAJJA'TE EL-BIKARE ALA TIHAL.¹⁰⁾

(Na Tihalu ti izgubi devu malu).

Pozadina ove poslovice je da je Suveid ibn Ebu Kahil svojevremenno na Tihalu spjevala rugalicu pripadnicima plemena Banu el-Gabr. Međutim, poslije izvjesnog vremena pao je u ropstvo u neposrednoj blizini njihova posjeda i od njih zatražio mladu devu koju mu je neprijatelj postavio uslov da ga oslobodi, a oni su mu odgovorili gornjom rečenicom podsjećajući ga na zlo koje je on njima nanio. Ova poslovica se i danas upotrebljava kao odgovor onome ko nešto traži od onoga kome je nanio zlo i prema kome je pogriješio, upozoravajući ga na grešku na kojoj je, u stvari, "položio" ispit.

5 — INNE GADEN LI NAZIRIH! KARIB.

(Sutra onome ko ga čeka je blizu).

Ovu poslovicu izrekao je Kurad ibn 'Edžda', jedan od prijatelja el-Nu'man ibn el-Munzira, a priča čiji je naslov gornja poslovica izgledala bi ukratko ovako:

El-Nu'man je jednog dana s društvom otišao u lov i kako je palila obilna kiša izgubio se i poslije dugog lutanja našao se u kolibi čovjeka koji se zvao Hanzala. On i njegova žena su ga počastili, ugostili i zaklali mu ovcu, ali ga nisu prepoznali. Sutradan im se el-Nu'man predstavio i zamolio domaćina da mu kaže neku želju koju će mu on ispuniti, a Hanzala je odgovorio: "Hoću, ako Bog da".

¹⁰⁾ Tihal je područje koje je pripadalo plemenu Benu el-Gabr.

Poslije izvjesnog vremena glad je zadesila Hanzalu a njegova žena ga podsjeti na el-Nu'manovo obećanje i on se uputi u Hiru. Došao je Kralju upravo na njegov crni dan. Kralj ga je prepoznao i za tražio da poželi nešto od ovoga svijeta jer će sigurno biti ubijen . . . Hanzala je zatražio da ga pusti izvjesno vrijeme da ode kući i posvрšava neke poslove pa će se vratiti. El-Nu'man ga je pustio pod uslovom da za njega garantuje poznata osoba. Hanzala je ispitivački pogledao lica prisutnih i pogled mu se zaustavio na Šarik ibn Amru koji je stajao pored el-Nu'mana. Obratio mu se biranim riječima i u stihovima, da garantuje da će se vratiti, međutim, ovaj je odbio.

Utom je skočio čovjek po imenu Kurad ibn Edžda' iz plemena Benu Kelb, izjavljajući da će on garantovati za njega za vrijeme njegova otsustva i da pristaje da bude pogubljen ako se Hanzala na vrijeme ne vrati.

Hanzala je dobio godinu dana roka . . . Prolazili su dani i noći i preostade još samo jedan dan, a Hanzala se nije bio vratio . . . El-Nu'man se obrati Kuradu: "Nema ti druge, sutra ćeš biti ubijen". A Kurad mu je na to odgovorio:

"Početak današnjeg dana je tu,
A i sutra onome ko ga čeka je blizu".

Sutradan je osvanuo crni el-Nu'manov dan. Naredio je da mu dovedu Kurada da ga pogube, međutim spriječio ga je njegov savjetnik koji je tražio da se pričeka dok prode čitav dan . . . Kad je sunce počelo da zalazi Kurad je pripremljen za čin crnog dana, kad najednom iz daljine se ukaza ljudska prilika, u kojoj su, kad se približila, prepoznali Hanzalu . . . El-Nu'man je bio zaprepašten kad ga je ugledao, pozvao ga je sebi i upitao šta ga je navelo da se vrati kad se već bio spasio smrti. Dobio je odgovor: "Obećanje". "A šta te natjerala da ga ispuniš?" — ponovo je upitao Kralj. "Moja vjera", glasio je odgovor. "A šta je tvoja vjera" — nastavio je Kralj dalje sa pitanjem. "Hrišćanstvo" — bio je Hanzalin odgovor. Potom je tražio da mu je objasni i kad je to učinio Kralj je primio hrišćanstvo, a s njim i svi stanovnici Hire, njegove kraljevine.

Od tada je el-Nu'man napustio svoj loš običaj, pokajao se što je do tada prolio toliko krvi i sve dane učinio sretnim . . . Potom je oprostio Kuradu i Hanzali, rekavši da ne zna koji je plemenitiji i vjerujiji: ovaj koji se spasio smrti, zatim se vratio ili ovaj koji je pristao da garantuje i da on ne želi da bude najpokvareniji od njih trojice.¹¹⁾

Ova poslovica se navodi u slučajevima kad se insistira na promišljenosti, razboritosti, razumnosti i izbjegavanju brzine pri doноšenju odluka kako se čovjek kasnije ne bi kajao.

¹¹⁾ Abduselam Serhan, op. cit. str. 349—351.

Iz ovih nekoliko primjera vidimo da poslovice pružaju dobar uvid u narodni mentalitet i iskustvo, a u djelima el-Mejdanija (+ 1124) Medžma' el-Emsal i el-Mufeddal el-Dabbija (+ 786) Emsal el-Arab imamo nebrojeno primjera ove predislamske filozofske književnosti.¹²⁾

Možemo slobodno rezimirati da je predislamska poslovica, u stvari, nekoliko izuzetno sugestivnih riječi koje često simboliziraju čitavu priču koja je imala svoje čvrste korijene u životu beduina. Stoga su one vrlo rano, odmah nakon poezije, priznate kao izvori doznavanja o povijesti, navikama, običajima i praznovjerju Arapa predislamskog doba...¹³⁾

Suvišno je isticati, kad je o poslovicama riječ, da bi bila veoma interesantna jedna komparativna studija arapskih i naših poslovica koja bi svakako bacila više svjetla na međusobne uticaje i vezu narodnog genija na ova dva jezička područja.

B) Sedž' el-kuhhan — proročke izreke

U džahilijskom periodu postojala je grupa proroka, proroštava i svećenika (kuhhan) koji su tvrdili da znaju tajne i stoga im je od strane mase, koja im se obraćala u svim pitanjima vezanim za svakodnevni život: presude, prepirke, vjernost bračnog druga, ubistvo, prinošenje žrtve, odbijanje poziva za rat, odlazak u rat, tumačenje snova i dr. pridavana vjerska svetost.

Običan svijet je vjerovao da se njima "objavljuje" i to je bio razlog da se njihov uticaj proširi na susjedna plemena, a ne samo na ona iz kojih potiču i u kojima žive. Zna se da ih je najviše bilo u Jemenu, i to u tamošnjim idolopokloničkim hramovima. Istorioografska i djela iz književnosti spominju imena mnogih proroka, a pripovedači pretjeruju kad su u pitanju njihove tjelesne i karakterne osobine. Tako za Šikk ibn el-Sa'ba ističu da je bio polučovjek ili da je imao polovicu od čovjeka, odnosno da je imao jedno oko, jednu ruku i jednu nogu, a za Sutejh ibn Rebi'a el-Zeabija kažu da je imao samo kosti lobanje, da mu je lice bilo na grudima i da nije imao vrata.¹⁴⁾

Među najpoznatijim prorocima spominje se Uzza Selime, kome se pripisuju slijedeće riječi: "Takomi zemlje i neba, takomi brežuljka i sunca što se uzdižu usred pijeska pusta, slava je proglašila Benu el-'Ušara svojim nosiocima i dostoјnicima."¹⁵⁾

¹²⁾ Filip Hit, Istorija Arapa, Sarajevo, 1967. str. 97—98.

¹³⁾ Nerkez Smilagić, Klasična kultura islama, II, Zagreb, 1976. str. 354.

¹⁴⁾ Ševki Dajf, el-'asr el-džahili, el-Kahire, bez godine izdanja, str. 421.

¹⁵⁾ Ševki Dajf, op. cit. str. 421.

Proroci su mogle biti ižene a među najistaknutije spada Zebra iz plemena Benu Ri'am, za koju se ističe da je upozorila svoj narod na iznenadni neprijateljski napad riječima: "Takomi vjetra koji dolazi, takomi noći koja prolazi, takomi jutra koje puca, takomi zvijezde koja kuca, takomi oblaka punog kiše, ove doline neće biti više, mržnja će sve pokvariti, čak će i kamen u brdu žalost najaviti, uzlud će biti sklonište tražiti."¹⁶⁾

Ovo nasljeđe što ga prenose istoriografska i književna djela nije nikako pouzdano, jer je posve teško doslovno prenijeti ono između čijeg vremena nastajanja i vremena bilježenja leže čitava stoljeća. No, ovo ipak upućuje na činjenicu da je u predislamskom periodu postojala proza koja je izlazila na usta proročanstava, bilo muškaraca ili žena.

Prva i osnovna karakteristika proročke proze je nejasnoća, odnosno upotreba nerazumljivih riječi s namjerom da slušalac, svaki na svoj način, razumije ono što primi i čuje. Preneseno značenje riječi, simboli i veoma daleke alegorije, sve se to podudaralo sa prirodnom proročke djelatnosti. Druga njena osobenost je česta upotreba zakletvi zvijezdama, vjetrovima, oblacima, noću, jutrom, drvećem, morem, pticama i dr., a što je dolazilo iz njihova vjerovanja u ove pojave, tijela, bića i predmete kao i iz ubjedjenja da oni imaju skrivenu dušu. Treća karakteristika proročke proze je forma kojom je izražena, a to je sedž', rimovana proza.

Što se tiče sadržaja ovih izreka, one gotovo da ga nemaju.

C) Hitabe-govorništvo

Arap je govornik, orator (hatib) po prirodi, stoga je govorništvo među Arapima bilo veoma rašireno, a kod predislamskog čovjeka ono je bilo na nivou poezije i ti govorovi su bili sačinjeni za potrebe koje su proizilazile iz plemenske aktivnosti kao što su bili ratovi ili zajednički društveni odnosi.

Ciljevi govora bili su često različiti i raznovrsni, a među njima su najčešći: isticanje prednosti vlastitog plemena nad ostalima, samohvalisanje, poziv u rat, poziv na mir, savjetovanje sаплеменика, svadbene besjede, mudro upravljanje i dobro ponašanje.

Govori koji su do nas stigli putem istoriografskih djela a pripisuju se džahilijskom periodu, nepouzdani su i većina njih, odnosno skoro svi, su krivotvorni. Međutim, to ne znači da ih predislamska epoha uopšte nije poznavala, baš suprotno to je najbolji dokaz da su

¹⁶⁾ Ševki Dajf, op. cit. str. 421.

¹⁷⁾ El-edeb el-džahili, Dar el-Me'arif, Lubnan, 1962. str. 38—39.

postojali i da su oni bili model na osnovu kojeg su nastajali postojeći govorici koji su do nas stigli.

Hutbe se po dužini dijele na duge i kratke, pa tako su, na primjer, svečani govorici koje je uvijek držao neko u ime mladoženje, obraćajući se zaručnici, tradicionalno bili dugi, dok je odgovor onoga koji je govorio u ime djevojke bivao posve kratak.

Predislamsko govorništvo je razlikovalo dva stila, prvi koji se obraćao razumu, gdje je govornik navodio ubjedljive dokaze, nepotrebne činjenice i očite primjere za postizanje određenog cilja, i drugi koji se obraćao emocijama i njih uzimao kao sredstvo pomoći koga treba kucnuti u srce da se postigne željeno. Zato ovaj posljednji stil obiluje sedž'om, riječima punim muzike, poređenjima i slikama, dok je prvi potpuno toga lišen.

I govorici, poput poslovica, imaju svoju istorijsku važnost jer su i oni izvori za izučavanje povijesti tih dalekih nepoznatih vremena, mentaliteta, načina življenja, međusobnih odnosa i veza sa drugim narodima. Oni su, u stvari, kodeks ljudskog djelanja i svakodnevnicice.¹⁷⁾

Pjesnik je u početku bio na većem stupnju od hatiba, međutim, kad se njihov broj povećao i kad je proze bilo u izobilju, odnosno kad su pjesnici uzeli poeziju za izvor zarade, hatib je dobio na cijeni i stekao veći ugled.¹⁸⁾

Ovdje ćemo u prijevodu donijeti govor Kiss ibn Sa'ida koji je on održao na pjesničkom vašaru Ukaz:

"O ljudi, čujte i zapamtite! Ko je živio taj je i umro, a ko je umro taj je i nestao. Sve što će doći, sigurno će i proći... Dan miran, noć mračna, zvezda sjajna, zemlja ravna, rijeka plavna, nebo zvjezdano, more uzburkano, brdo postojano... Zaista nebo ima vijesti skrivene, a zemlja pouke viđene. Šta je s ovim ljudima, odlaze i ne vraćaju se? Jesu li zadovoljni pa ostaju ili su ostavljeni pa spavaju? O pripadnici plemena Ijad! Gdje su očevi, a gdje djedovi, a gdje faraoni nepobjedivi? Nisu li bili od vas bogatiji i u životima mnogo izdašniji? Vrijeme je i njih smrvilo svojim teškoćama i dotuklo svojim nedaćama..."

* * *

Iz navedenog primjera možemo vidjeti da se govorništvo kod Arapa odlikuje snagom izraza, odsječnošću, originalnim obrtima, konciznošću i lapidarnošću.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Ševki Dajf, op. cit. str. 415.

¹⁸⁾ Sulejman Grozdanić, op. cit. 26—27.

Navećemo primjer priče koja nosi ime "Halima" a upravo se odnosi na događaj iz "Arabljanskih dana".

"Kad je el-Munzir ibn el-Ma el-Sema, kralj Hire, preuzeo vlast u svoje ruke poslao je el-Harisu el-Gassaniji tražeći osvetu za oca. Između ostalog mu je poručio: Pripremio sam za tebe sve tridesetčetvorogodišnjake do pedesetjednogodišnjaka i svi su na konjima. A el-Haris mu odgovara: A ja sam za tebe pripremio golobrade mladiće na brzim alatima. El-Munzir se zaputi i stiže na Halimino polje. Stiže i el-Haris i tu se sudariše. Rat je, međutim, potrajavao danima i vojske su bile prepolovljene.

Kad je el-Haris to video otišao je u dvorac i sjeo, pozvao kćerku Halimu, a bila je među najljepšim ženama, i dao joj miris da njim namiriše svakog vojnika koji pored nje prođe. Vojnici su prolazili, a ona ih je posipala mirisom. Zatim je povikao: O mladići plemena Gassan, ko ubije kralja Hire daću mu kćerku za ženu. Utom Lebid ibn Amr el-Gassani reče svom ocu: Oče, ja će ubiti kralja Hire ili me nema, nego ja nisam baš zadovoljan mojim konjem, daj mi svog. Otac mu dade konja i, kad su se vojske ponovo sudarile, Lebid je navalio na el-Munzira, udario ga jedanput, zatim ga oborio s konja i dok je vojska okolo padala sjahao je, odrubio mu glavu i s njom se uputio el-Harisu koji je sve posmatrao iz dvorca. Bacio je glavu pred njega, a el-Haris mu odvrati riječima: Halima ti je na raspolaganju, dao sam ti je za ženu. A mladić sav ponesen reče: Idem ja da pomognem svojim drugovima, pa kad oni napuste bojište i ja će.

D) Kiss-a-pripovijest

Stari Arapi su prilikom večernjih sjedeljki (semer) prenosili priče o svojim djedovima, a sadržaj takvog semera može se lako razluziti na: a) priče o borbama Arapa, b) pripovijesti o ljubavi i pustolovinama arapskog porijekla i c) priče iz stranih vrela. Nadeni su i neki tragovi basni, no prave legende su rijetko bile svjetla tačka arapskog duha, pa i u kasnijim vremenima. Sasvim je prirodno da je takav večernji razgovor voden na jednostavnom i prirodnom jeziku sa nagnjom na sadržaj, a ne na eleganciju riječi.²⁰⁾

Ove priče su zapisane tek u drugom stoljeću po hidžri pa je i prirodno da je u njima mnogo toga izmijenjeno na tom dugom istorijskom putovanju, međutim one, ipak, sadrže dosta odlika stare priče, njenog duha i životnosti.

Istorijska vrijednost ovih pripovijesti, posebno onih koje se odnose na "Arabljanske dane" je velika, jer predstavljaju plodne istorijske izvore, jer je kissa konkretna i često daje realan prikaz istorijskih zbivanja.

²⁰⁾ Nerkez Smailagić, op. cit. str. 355.

Kad se vratio vido je da je el-Munzirov brat ponovo sakupio vojsku i da se lavovski bori. Lebid je pristupio i borio se dok nije poginuo. Međutim, pleme Lahm je i po drugi put bilo savladano. Pobijedilo je Gassan i zarobilo mnogo Arapa koji su bili na el-Munzirovoj strani.²¹⁾

* * *

S umjetničke strane gledano ove priče su koncizne, brzog hoda, odišu naivnošću i primitivnim zanosom.

* * *

Iz ovog kratkog osvrta na prozu predislamskog doba dobili smo cjelovitiji uvid u prirodu ovog nasljeđa koje se po obimu i značenju nikako ne može porediti sa poezijom. Takođe treba istaći da ova proza daleko zaostaje za poezijom kako po mjestu u arapskoj književnosti tako i po kvalitetu svojih ostvarenja, jer ona, nasuprot predislamskoj poeziji koja predstavlja žavršnu fazu jednog viševjekovnog razvoja, označava tek početke umjetničke proze kod Arapa.

²¹⁾ El-edeb el-džahili, op. cit. str. 41—42.

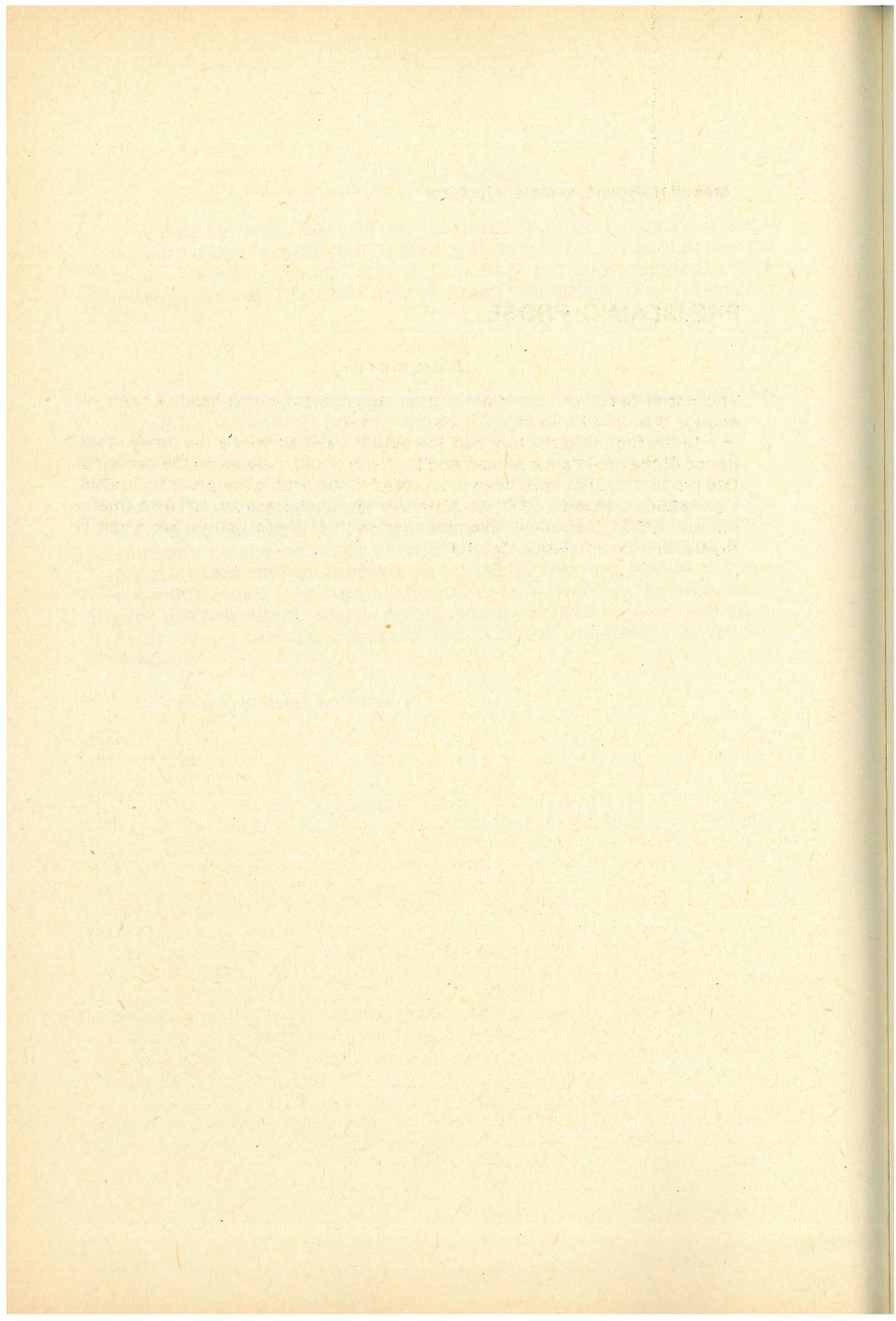
Mesud Hafizović, assistant lecturer

PRE-ISLAMIC PROSE

Summary

This paper deals with pre-Islamic prose, the subject which has not been yet enough discussed with us.

In the first, introductory part the author outlines briefly the prose inheritance of the pre-Islamic period, and then works out in detail all the genres of this production that have been recognized in the Arabic literature textbooks, i. e.: MESEL (proverb), SEG' AL-KUHHĀN (prophetic adage), HITABA (rhetoric) and KISSA (narrative). Examples for each of these genres are given in the translation into Serbo-Croatian.

Hilmo Neimarlija, asistent

Napòmene o razumijevanju obnove Islam-a

Obnovu Islam-a u našem vremenu nije potrebno dokazivati. Onaj koji traži dokaze očito kasni; obnova Islam-a ima mnogostruku očiglednost. Njeno neposredno izvršavanje u kulturnoj, socijalnoj i političkoj zbilji islamskog svijeta dostiglo je već najširu razvidnost i izazvalo najšire zanimanje. O njoj se posvuda govori i raspravlja, piše i izjašnjava.

Sada se, međutim, radi o tome da se životno obnavljanje Islam-a razumije. Jer, nešto što se vidi "u dijelovima", ne znači da se razumije "u cjelini", pogotovo ne znači da se razumije u pravom i vjerodstojnom smislu. A obnova Islam-a se námeće pažnji na raznim planovima stvarnosti i u mnoštvu pojavnih likova: u literaturi koja kazuje preobrazbu intelektualnog odnosa muslimana prema svijetu, povijesti i životu, u obredima koji u svim tradicionalnim središtima islamskog vjerskog života okupljaju nepregledne mase islamskog ljudstva, u podizanju novih džamija i vraćanju tradicionalnoj muslimanskoj nošnji, u političkim pokretima i širenju derviških redova, u pobuni protiv moderne znanstveno-tehničke civilizacije i njoj pripadnog načina života, u izrastanju novih socijalnih snaga u islamskim društvima i provođenju izvornih zahtjeva islamskog morala na svim stranama života, u mijenjanju ekonomskih odnosa unutar islamskih zemalja i između islamskih zemalja.

Dakako, zbog te raznolikosti njenog prispajevanja u zbiljnost, čini se da je obnovu Islam-a nemoguće zahvatiti jednim pogledom. U istý mah, zbog njene blizine i blizine onoga što se njome pokreće, mijenja i uspostavlja, izgleda da je spram nje nemoguće graditi odnos na način "neutralne volje" za njenim "objektivnim" sagledavanjem. Nju je moguće samo prihvati ili osporavati u tom skrivnom jedinstvu njene razgranate nastupnosti. I sve dok se ona bude spontano i strastveno prihvatala ili osporavala, kao što je danas slučaj sa većinom onih koji su njome dodirnuti ili izazvani, obnova Islam-a niti traži niti treba neku teoriju.

Pa ipak, jedva je potrebno reći da se neposredno ozivljavanje Islama u svijesti muslimana ne provodi samo kao ponovna "islamizacija" njihovog mišljenja o Bogu, vremenu, vječnosti, životu, smrti, dobru, sreći, kao osvješćenje koje se "unutrašnje" ne saznaće. Obnova Islama "sebe zna" kako po svome temeljnom metahistorijskom "uzroku" i eshatološkom "cilju", tako i u svojim povijesnim uvjetovanostima i učincima. Zapravo, moglo bi se kazati da njena samospoznaja bitno prethodi svim njenim neposrednim realizacijama. I to ne samo s obzirom na nastojanja prethodne generacije islamskih intelektualaca koji su, sa različitim stanovišta i u različitim postupcima ispitivanja, do u tančine misaono iskušali nužnost oživljavanja Islama kao izvornog islamskog savladavanja i nadmašivanja situacije "usnulosti", "krize" i "dekadencije" islamskog svijeta, kao ponovne islamizacije svih odnosa u islamskim društвima, napokon, kao novog velikog izlivanja moralnih, intelektualnih i drugih oblikovnih snaga Islama u povijest.¹⁾

U svijesti muslimana, obnova Islama korijeni se ponajprije u samorazumljivosti svoje prizorne nužnosti i nadvremene uvjetovanosti. Jednako oživljavanju Islama u nekom ranijem ili nekom budućem vremenu, ona se zasniva u metahistorijskom "uzroku" i izvodi do posljednjeg "cilja" samog Islama kao predanosti Allahu džellešanu od koga sve potječe i kome se sve vraća. Izvorno i presudno ne postoji povijest već samo smjenjivanje epoha opadanja i uzdizanja vjere u Boga i čovjekove privrženosti vječnosti. Svaki period slabljenja vjere neizbjеžno završava u njenom novom budenju, jer bi ljudski svijet, nesposoban da podnese njenu potpuno odsustvo, u prvom dodiru sa njenim krajem, izgubio razlog svoga postojanja i nestao. A taj jedino punovažni slijed vremena povezanog sa vječnošću, pokazuje se već u osobitom ritmu pojavljivanja Božjih poslanika, koji su slati "svakom narodu i svakom vremenu", a sa završetkom Poslanstva, u činu obnovitelja Islama, što će se, prema poznatom hadisu Muhammeda alejhisselam, javljati u svakom stoljeću.²⁾

¹⁾ Postoji ogromna literatura islamske obnove i značajna literatura o obnovi Islama. Po visokim intelektualnim zahtjevima koje nadrazumijeva, za prvu literaturu je sigurno jedno od najreprezentativnijih dijela zbirka znamenitih predavanja Muhameda Ikbal-a o obnovi vjerske misli u Islamu, objavljena i kod nas (Munamed Ikbal: Obnova vjerske misli u Islamu, Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1979.). Između studija i rasprava u kojima se obnova Islama tematizira po svojim duhovnim i intelektualnim pretpostavkama, ovdje bismo spomenuli djelo Fazlur Rahmana Islam (New York, 1968.) gdje se ona izvodi iz povijesti muslimanskog razumevanja Islama od samog njegovog historijskog početka Iz vremena Muhammeda alejhisselam.

²⁾ Interpretaciju toga hadisa, sa navedenjem imena ličnosti koje su, svojim islamskim djelom, stekle ugled i opće priznanje kao "obnovitelji Islama" u vremenima koja su iza nas, dao je Mehmed Handžić u tekstu: Obravljavanje Islama / Komentar jednog hadisa, El-Hidaje, 11—12/VII. Sarajevo 1944.

Bilo je, dakle, razdoblje u kome su muslimani proživjeli slabljenje vjere kao sopstveni pad i gubitak. Sada se zbiva preokret i njihov povratak Islamu znači njihovo ponovno uzdizanje u eshatološki otvorenim mogućnostima islamskog života. Sam povratak, koliko god uključuje njihovu svijest, osjećanje i volju, sav onaj proces njihovog saznavanja Islama, buđenja ljubavi za njegov životni ideal i izgrađivanja htijenja da se taj ideal ostvari, bitno pripada Allahu džellešanuhu koji je htio i odredio da tako bude.

Obnovom Islama obnavlja se zapravo za svakog muslimana to što Islam jeste prije i poslije svega: predanost Allahu. I nema ni jednog muslimana, ukorijenjenog u islamsko predanje, koji je čekao ili čeka neko "spoljašnje" tumačenje da bi obnovu Islama razumio. Svaki je upravo tako već razumije, kroz prepoznavanje u vlastitoj vjerskoj identifikaciji koja ne iziskuje nikakvo naknadno izricanje. A ako postoji prvi zadatak koji sebi mogu postaviti savremena islamska "teologija" i "filozofija" u suočenju sa neposrednim oživljavanjem Islama, onda je to njegovo pra-saznanje koje ga kao autentični dogadaj vjere i vjerski čin saznaje na način autentične vjerske svijesti, smisao koji se unaprijed podrazumijeva.

Međutim, pored svoje temeljne saznatosti *sa stanovišta vječnosti*, obnova Islama ima za muslimane i niz posljedičnih povijesnih značenja koja se saznaju *sa stanovišta vremena*. Premda bi za njih bilo presmiono ustvrditi da su naprosto sporedna, a da je oslonac njihovog razumijevanja usputan, ta značenja su ipak neka vrsta prolaznog okvira obnove Islama, njen historijski izgled i komentar. To su, kratko rečeno, sva ona značenja koja obnova Islama zadobiva "spoljašnjom" stranom svojih provodenja i svojim neposrednim učincima u društvenoj, političkoj i kulturnoj zbilji islamskog svijeta. Njihova različitost odgovara različitim socio-političkim i kulturnim odrednicama aktualne situacije islamskih društava i različitim planovima samog izvršavanja obnove Islama u raznim područjima islamskog svijeta. Negdje se ona iskazuje ponajprije na socijalnom, negdje na intelektualnom, a negdje na političkom planu.

Ali, s druge strane gledano, obnova Islama u vremenu naših dana ne iscrpljuje se niti u jedinstvenom duhovnom smislu niti u različitim povijesnim značenjima, što ih ona ima za muslimane. Time što se događa "na pragu planetarne epohe"³⁾, u jednoj situaciji vremena ili naspram jedne situacije vremena kao vremena sveg svijeta, ona neizbjježno podrazumijeva širu, čak svjetsku izazovnost. Ona

³⁾ Ovdje navedeni izraz je Axelosov (Kostas Axelos: *Uvod u buduće mišljenje*, "Stvarnost", Zagreb 1972, str. 65.). Naravno, mogao je biti i nekog drugog iz mnoštva misilaca savremenog svijeta koji, usprkos različitim vlastitim idejnim i ideologijskim opredjeljenjima, suočavaju epohalno jedinstvo svijeta koje se realizira ponajprije u modernoj znanstveno-tehničkoj civilizaciji i njenoj planetarnoj ekspanziji, a provodi u politici, ekonomiji, urbanizaciji, kao Povijest sama.

se na neki način tiče i nemuslimanskog ljudstva. Samo, potrebno je odmah primijetiti, širi smisao obnova Islama već i "unutrašnje" podrazumijeva. Sa stanovišta islamske kritike, njena bitna duhovna obaveznost proteže se na sav svijet kao priziv i čin vjerskog povezivanja ljudskog roda sa onostranošću. Ta obaveznost, pak, prelama se s obzirom na duhovnu situaciju savremenog svijeta i njegovu razvrstanost na tri velika područja. Jedno je područje mnogobožake i idolopokloničke Azije i Afrike. Drugo je područje zapadnjačke civilizacije i znanstvenog ateizma. Treće je područje tradicionalnog Islama. I premda ta osnovna podjela, ipak, računa na specifičnost svakog područja, bitni vjerski smisao se prepostavlja za sve.⁴⁾

Međutim, kako izgleda, obnova Islama se savremenom nemuslimanskom ljudstvu ukazuje neuporedivo snažnije u svojim sporednim povjesnim aspektima nego li u svom bitnom vjerskom zahtjevu. Zapravo, čini se da ljudstvo koje je određeno modernom znanstveno-tehničkom civilizacijom i promjenama koje je ona izazvala u duhovnom životu čovjeka, nije ni kadro da njen bitni smisao razumije. Svjetovno motivirano i upravljeno, ono se valjda jedino i može suočiti sa "spoljašnjom" stranom obnove Islama.

U prvi mah, životno obnavljanje Islama je to ljudstvo iznenadilo i zamalo sablaznilo. Kao nešto apsolutno protivno svim svjetsko-povjesnim isplaniranostima ove epohe, kao nezamislivo i nestvarno oživljavanje vjere u Boga, sveto i nadvremeno, u vremenu vjere u "svemoćno vrijeme", "sveobuhvatno" "obezbožavanje" i znanstveno posvjetovljenje svijeta, obnavljanje Islama se učinilo skandaloznim udarom na "svjetsku povijest",⁵⁾ atakom na samo vrijeme i njegovo epohalno razumijevanje, "provalom srednjevjekovlja" i povratkom u "Srednji vijek". I savremeni čovjek, čovjek modernog znanstvenog mentaliteta, usprkos svojoj okrenutosti onome što se mijenja i odsustvu pažnje za ono što ostaje po starom, zbog svoje vjere u vrijeme lišen smisla za iznenadnu promjenu, pogotovo za promjenu koja ne dolazi "iz budućnosti" već "iz prošlosti", morao je u njega posumnjati i posumnjao je do posljednjih razloga njegove zbiljnosti.

⁴⁾ Vidi: Muhammad Qutb: *Islam and Crisis of the Modern World*, u: *Islam — Its Meaning and Message*, London 1976.

⁵⁾ Oživljavanje Islama je, čini se, ipak najviše zateklo evropske "islamologe", izuzimajući par ličnosti, koji su uglavnom bili "proroci" jednog posve različitog izgleda budućnosti Islama i islamskog svijeta. Gotovo svi oni, premda su time očito iznevjeravali vlastiti "logos", navješćivali su i planirali prodor moderne civilizacije i svega što ona sobom nosi u svijet Islama i naspram samog Islama. A karakter i "argumentaciju" tih predviđanja, za naše prilike, dovoljno ilustrira knjiga Daniela Bučana: *Poimanje Arabizma* ("Mladost", Zagreb 1980.), koja je, barem kada je budućnost Islama i islamskog svijeta u pitanju, sva u tragu tih zapadnih "islamologičkih" prorocanstava.

Ali, nakon iznenadenja koje je priredilo i osporavanja kojima je bilo podvrgnuto, obnavljanje Islama se nametnulo savremenom nemuslimanskom ljudstvu kao direktna "praktička" i "teorijsko-spoznajna" neprika. Oko njega se krenulo nastojati sa raznih strana i na razne načine, u prvom redu kroz odnose islamskog svijeta sa ostalim svijetom, makar što su tim odnosima važnost davali, iznutra samog oživljavanja Islama i sa stanovišta svake klasične izobrazbe jedinstvenog svjetsko-povijesnog sklopa života čovječanstva, tako nevjerodstojni razlozi kao što su geo-politički položaj i naftno bogatstvo islamskog svijeta. Obnova Islama kao proces skroz duhovno zasnovan i usmijeren, počela se tako prelamati kroz različite neposredne "interese", posredovati različitim spoljašnjim "činocima", i svoditi na različite "funkcije", sve do najpovršnije "praktičke" upotrebljivosti.⁶⁾ Savremeni čovjek, prvočno šokiran sa-mom dogodenošću obnavljanja Islama, zagledan u njega kao u nevjerovatno "vraćanje u Srednji vijek", sada ga odjednom pokušava svrstati, odrediti i razjasniti u obzoru savremenosti i u politički, ekonomski, ideologički pocijepanim "poljima" sopstvene svijesti. A budući da je svaka svijest "pozicionalna" i da se "iscrpljuje u toj poziciji", u tim "objašnjenjima" oživljavanje Islama je zadobilo bezbroj najrazličitijih i uzajamno oprečnih značenja: revolucionarnih i kontrarevolucionarnih, nacionalnih i internacionalnih, urbanih i pu-stinjačkih, "ženskih" i "ničeovskih". I dok sama po sebi ta različitost značenja ne čudi, jer odgovara različitim stanovištima i načinima sagledavanja životnog budenja Islama u našem vremenu, nevolja je od početka bila u tome što je svako posebno značenje htjelo biti do kraja obuhvatno. Neko je tako obnavljanje Islama "objašnjavao" politički, neko socijalno, neko ideologički, a svako je polazio od toga da se u smislu koji mu on pridaje iscrpljuje za svakoga sav njegov smisao.

Savremeni čovjek tek treba razumjeti oživljavanje Islama kao nešto što se otvoreno izvršava pred njegovim očima, a što on ne razumije. Ali, ne kao nešto što naprosto nadvladava uporišta i odnose njegovog razumijevanja. Savremeni čovjek ne razumije oživljavanje Islama u ovom vremenu, jer ga ni ne pokušava razumjeti. On ga od početka nastoji objasniti. A "duh se ne objašnjava", duh se "saznaje" i "prepoznaće".

Kao prizivanje i postizanje duhovnog u najvišem smislu riječi, prije i povrh svih svojih vremenskih, svjetovnih i povijesnih "likova" i "funkcija", oživljavanje Islama se ne može objasniti, pogotovo se ne može posredovati nečim njemu nepripadnim i reducirati na nešto

⁶⁾ O iranskoj revoluciji i islamskim pokretima u zoni Perzijskog zaljeva, kao "praktičkoj" neprilici i prilici za SAD i SSSR (koliko je neprilika za jedne toliko je prilika za druge, i obrnuto), vidi tekst Radovana Vukadinovića: Američko-sovjetski odnosi u zoni Perzijskog zaljeva, Treći program Radio Zagreba, 4—5/1980.

njemu različito. Ono se može razumijevati samo tako što će se tumačiti iz njega samog. To, dakako, ne znači da samo muslimani koji u njegovom izvršavanju sudjeluju mogu obnavljanje Islama razumjeti. To jednostavno znači da se njegov smisao može graditi jedino kroz njegovo izvorno saznavanje i autentično prepoznavanje.

Tome za potvrdu dovoljno je pripomenuti uzaludnost samog nastojanja oko smještaja oživljavanja Islama u ovom vremenu kao "epohi planetarne povijesti" i vremenu zadnjih decenija dvadesetog stoljeća kršćansko-evropljanske ere. Savremeni Evropljanin još uviđek ne zna kako uopće smjestiti oživljavanje Islama u eri "sveobuhvatne" sekularizacije i materijalizacije života, u vremenu povlačenja svih drugih velikih tradicionalnih religija pred prodorom znanstveno-tehničkog racionaliteta, u vremenu u kome bi, tako oštro odvojenom od davnih dana "Srednjeg vijeka", "bilo nemoguće napisati Sumu Tome Akvinskog, svet prikazati kao božju tvorevinu, i tako dalje . . ."). U tom i takvom vremenu, obnavljanje Islama u svome izvornom smislu, kao okretanje Bogu i svijetu kao Božjem djelu, niti se može objasniti niti razumjeti. Zapravo, u takvom vremenu ono se ne može ni dogoditi, niti se u njemu dogodilo. Obnavljanje Islama se dogada na početku petnaestog stoljeća islamske ere, u jednom posve drugačijem vremenu svijeta i života, premda ono svoju pravu "mjeru" nema ni u tom vremenu zvjezdanih određenja samih.

"Spolja" gledano, oživljavanje Islama se može razumjeti sa svoje "vanjske", povjesne strane. U svojoj "unutrašnjoj" istini, ono se "spolja" može samo naslutiti i prepoznavati. A i jedno i drugo "sagledavanje" iziskuje uzajamno razgraničavanje, što je savremeni čovjek, suočavajući se s njim, uglavnom gubio iz vida.

U povjesnom smislu, oživljavanje Islama odgovara ponovnom stupanju naroda Azije u povijest i najširoj pripravnosti afričkog ljudstva za ulazak u svjetsku povijest, naporima tih naroda Trećeg svijeta da u pravednjem ekonomskom i političkom poretku svijeta nađu svoje pravo i punovažno mjesto pod suncem.

U ideologiskom smislu, ono vjerovatno стоји u suglasnosti sa krizom velikih ideologija savremenog svijeta, kako ga zapravo "objašnjava", u jednom razgovoru M. Rodinson.

U smislu kulture, koji ima svjetovne intelektualne akcente, oživljavanje Islama neosporno korespondira sa nastojanjima unutar svih tradicionalnih kultura na očuvanju sopstvenog nasljeđa pred ubistvenim i homogenizirajućim naletom moderne znanstveno-tehničke civilizacije u njoj pripadnog načina života. Ono se objavlju-

⁷⁾ Herbert Marcuse, u razgovoru povodom osmadesetog rodendana. (Treći program Radio Beograda 42/1979.

je kao "alternativna znanost" i "alternativan stil življenja" spram te civilizacije.

U jednom "duševnjem" smislu kulture, to obnavljanje odgovara potrazi za izgubljenim izvorima sopstvenog "duševnog" života, koja posebno karakterizira sadašnji trenutak evropske kulture. Premda mnogo blaže nego što je slučaj sa evropskom kulturom, njime se na jedan način izražava sukob povijesti i tradicije Islama. Tradicija je ono postojano i bitno, ono što nadilazi sve mijene vremena i što nikakve promjene ne načinju, a povijest se razotkriva kao svojevrsno ogledalo iznevjeravanja, zaboravljanja i zaklanjanja izvornog Islama i njegove autentične dogodenosti u vremenu Muhammeda alejhisselam i prvih halifa. Tražeći svoje antičke i kršćansko-srednjevjekovne izvore, savremena humanistička Evropa na sličan način osvješćuje evropsku povijest, kao hroniku udaljavanja i različitih cenzura nad sopstvenom tradicijom. Samo, za Evropu je prekid sa tradicijom bio gotovo potpun i oživljavanje Islama kao povratak muslimana izvorima vlastitog duševnog života, može se ukazati i kao svojevrsna prilika za humanističku Evropu. Jer, u "Glasovima tištine" A. Malraux ustvrđuje: "Romantički slikari vjerovali su da otkrivajući Islam iznova pronalaze živuću antiku".⁸⁾

U svakom od tih smislova, oživljavanje Islama podliježe usporedbi i povijesnom tumačenju; kao "ponovni izlazak" islamskog svijeta na povijesnu pozornicu svijeta u cjelini, kao njegovo prevladavanje aktualne ideologijske krize sopstvenim ideologijskim "programima", kao njegovo suprotstavljanje znanstveno-tehničkoj civilizaciji poradi očuvanja sopstvene kulturne baštine, napokon, kao njegovo nastojanje oko "restauracije" izvořista vlastitog duševnog života i vlastitog senzibiliteta.

Međutim, tumačenje bitnog smisla oživljavanja islama iziskuje više od povijesnih usporedbi. Jer, taj smisao nije niti u vremenu niti u kulturi. On je u predanosti Allahu džellešanuhu, u Islamu samom. Za nekog savremenog Evropljanina put za dostizanje i razumijevanje toga smisla, možda na najdramatičniji način otvara znamenita, i kratka, "ali iz dugog promišljanja" izvučena riječ M. Heideggera, koju je kao svojevrsnu posmrtnu oporuku obznanio urednicima *Spiegela*: "Može nas spasiti samo jedan Bog. Ostaje nam jedina mogućnost da se u mišljenju i opjevanju priredi spremnost za pojавu Boga ili za odsutnost Boga u propasti, da propadnemo u suočenju s odsutnim Bogom."⁹⁾

Oživljavanjem Islama ne oživjava se prošlost. Njome se ne oživjava ništa što pripada vremenu. Njome se oživjava vječnost u

⁸⁾ André Malraux; *Glasovi tištine*, u: Danilo Pejović; *Nova filozofija umjetnosti*, Zagreb 1972., str. 374.

⁹⁾ Razgovor s Heideggerom 23. rujna 1966., Kulturni radnik 3/1976.

situaciji zaborava vječnosti. Za nekoga koji hoće da to razumije, napose za Evropljanina koji se misaono i egzistencijalno ukorjenjuje u Kršćanstvu, mogućnost razumijevanja ponudio je još poodavno O. Spengler u svojoj "Propasti Zapada": "Ako hoćemo da naslutimo koliko nam je svima Isusov unutarnji život stran — bolno saznanje za hrišćanina Zapada koji bi rado htio vezati svoju pobožnost i unutarnje za Njega — i koliko taj Isusov unutarnji život može stvarno da proživljuje samo još kakav pobožni musliman, uronimo u ove bajke, kolike crte slike o svetu koja je bila i Njegova!"¹⁰⁾

Oživljavanje Islama je bajka, jer u bajci se zbivanje zbiva mimo i iznad vremena, s druge strane jezika.

¹⁰⁾ Osvalda Špengler: *Propast Zapada*, "Kosmos", Beograd 1937, knjiga II, str. 278.

Hilmo Neimarlija, assistant lecturer

SOME REMARKS TOWARDS UNDERSTANDING THE REVIVAL OF ISLAM

Summary

It is not necessary to produce evidence for the revival of Islam that our time is witnessing. By supporting Islam to overcome and surpass its state of "sommolence" and "decadence", this revival has become widely appealing and defiant. After having aroused surprises and shocks and caused various disputes at the very beginning, now all over the world the revival of Islam has been spoken of and pondered upon, discussed and written about, polemized and accounted for. Yet, this omnipresent recognition does not mean that the revival is properly understood, too. In fact, few people try to grasp the revival of Islam; most endeavour to explain this phenomenon by reducing it to its various "causes", "plans" and "functions" that quite often contradict it itself. Thus, for instance, the present revival is said to be due to psychological, sociological, political or economic reasons, which depends upon different ideological interests.

Being the accomplishment of the spiritual in the highest and the noblest sense of the word, the accomplishment which in view of the fact that it is taking place at the time of the "worldly-minded world" inevitably implies "worldly" forms and tenors, too, the revival of Islam cannot be explained. It should be understood. The understanding of this phenomenon, however, as a trustworthy development of its authentic sense, can be achieved only if it is explained by itself alone. For, in spite of all the impulses, especially those coming from West and appearing with the outbreak of modern scientific and technological civilization, the revival of Islam is essentially determined within its authentic Islamic nature. But this does not mean that it is only Muslims who can understand it. Non-Muslims can also understand the revival of Islam by recognizing it in the foundations and horizons of their own spiritual world. What is it, what is, in fact, regenerated? Many consider it to be the regeneration of something from the Islamic world of the

past, or of the past itself, but that past has irretrievably gone and cannot be brought back. What is being revived is, however, beyond time, it is eternity. Such a revival means the reestablishment of the life-relationship between Muslims and Almighty Allah on all levels of life, and it can be recognized, even by non-Muslims, as the original aspiration of man for the Absolute, the aspiration which is the basis of all existing and past cultures. It can be also identified in their most immediate appeal to God or in the absence of that appeal which is merely the consequence of the oblivion of God.

Fikret Karčić, asistent

Pitanje primjene šerijatskog prava kroz istoriju bosanskohercegovačkih Muslimana

Šerijatsko pravo ima za muslimane poseban značaj. Njegovo ostvarenje odražava jačinu uticaja koji Islam ima na svoje sljedbenike u jednom istorijskom momentu, pa pitanje njegove primjene nikada ne gubi na aktuelnosti. Polazeći od toga, smatramo značajnim ukazati na način rješavanja ovog pitanja kroz istoriju bosanskohercegovačkih Muslimana. Na ovom mjestu to će se učiniti putem pokušaja da se na osnovu postojeće literature ukaže na obim i karakteristike primjene šerijatskog prava na ovom području u različitim društvenim i političkim okolnostima.

Zbog istorijske činjenice da je šerijatsko pravo, u većem ili manjem obimu, bilo dio pozitivnog prava u Bosni i Hercegovini od uspostavljanja osmanske vlasti pa sve do iza drugog svjetskog rata, pitanje njegove primjene je u literaturi doticano u vezi sa postojanjem i djelovanjem šerijatskih sudova koji su činili posebno uređeni dio državnog pravosuda.¹⁾ Iako je u ovom cijelom periodu najznačajnija odlika šerijatskog prava bila državna sankcija, bilo bi veoma važno utvrditi koliko je ovo pravo u pojedinim momentima bilo

¹⁾ Pitanje šerijatskih sudova je u literaturi na srpskohrvatskom jeziku doticano, kako u namjeri da se da opšti pregled postojanja i djelovanja ovih institucija, tako i kroz razmatranje pojedinih problema vezanih za njihovu organizaciju ili nadležnost. Od propomenutih upućujemo na: Hafiz Abdullah Bušatić, O ustrojstvu i nadležnosti šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini, Arhiv za pravne i društvene nauke (Arhiv), br. 2/1923, 116—124; Dr Šaćir Sikirić, Naši šerijatski sudovi, Spomenica Šerijatske sudačke škole u Sarajevu, Sarajevo 1937, 5—23; Mihajlo Zobkov, Šerijatski sudovi, Arhiv, br. 2/1924, 52—58.

stvarni regulator različitih odnosa među Muslimanima, posebno u slučajevima kada se nije tražila sudska intervencija. Pošto bismo do relevantnih zaključaka o ovom problemu mogli doći tek temeljnim istraživanjem sveukupnog života Muslimana, u jednom ovakvom radu mi ćemo se dobrim dijelom zadržati na njegovom normativnom aspektu. Istovremeno, da bi makar i ukazali na druge vidove pitanja primjene šerijatskog prava, prethodno ćemo se osvrnuti na sam pojam primjene prava i pružiti određenje šerijatskog prava.

Određenje šerijatskog prava

Prvo što se uočava u literaturi na srpskohrvatskom jeziku jeste različitost termina kojima se označava ovo pravo.²⁾ Tako se govori o šerijatskom pravu, islamskom pravu, muslimanskom pravu, a u vjerskoj literaturi se često upotrebljava arapski termin fikh. Jasno razgraničenje sadržaja obuhvaćenih ovim nazivima vezano je za analiziranje elemenata koji čine sistem prava u Islamu, metode njegove izgradnje i karakteristike koje ga čine različitim od drugih pravnih sistema. Na tom planu kod nas je u pojedinim radovima bilo najviše riječi o izvorima i karakteristikama šerijatskog prava.³⁾ Osim toga, činjeni su pokušaji da se izloži i istorija njegove izgradnje.⁴⁾ U posljednje vrijeme objavljeni su i prevodi dijelova studija poznatih orientalista koji se odnose na materiju šerijatskog prava.⁵⁾ Ipak, nedostatak jedne kompletne studije o istoriji šerijatskog prava sa elementima teorije, dovodi i dalje do različitih shvatanja njegovih osnovnih kategorija što se odražava u neujednačenoj i često nepreciznoj terminologiji. Usput napominjemo da je u Turskoj prije tridesetak godina izdat Rječnik islamskog prava i juridičkih termina.⁶⁾

Na ovom mjestu se ne može detaljno ulaziti u problem osobitosti prava u Islamu, pa ćemo, idući za izlaganjem pakistanskog istoričara Fazlur Rahmana, ukazati na neka bitna mjesta.⁷⁾

Šerijat (ar. šari'a, šar') označava od Boga određen put na kome čovjek treba provesti svoj život da bi ostvario Božju volju. Šerijat tako obuhvata čovjekova duhovna, duševna i tjelesna ponašanja i

²⁾ O tome je, između ostalog, govorio profesor Alija Silajdžić u svom referatu na Simpoziju o arapsko-islamskoj kulturi u Sarajevu 1974. Vidi, A. Silajdžić, Neke karakteristike islamskog prava, Prilozi za orientalnu filologiju (POF), XXIV, 155.

³⁾ Mehmed Begović, O izvorima šerijatskog prava, Arhiv, br. 1/1933, 6—27.

⁴⁾ Kasim Dobrača, Iz islamskog prava i njegove istorije, Glasnik Islamske vjerske zajednice (Glasnik), br. 1/1936, 14 i dalje.

⁵⁾ Nerkez Smailagić, Klasična kultura Islama, II, Zagreb 1976, 273—322.

⁶⁾ O. N. Bilmen, Hukuki İslâmiyye ve istilahati fıkhiyye kamusu (Rječnik islamskog prava i juridičkih termina), Istanbul 1948—1952.

⁷⁾ Fazlur Rahman, Islam, New York, 1968, 75—97 i 117—139.

najobuhvatnije opisuje Islam kao funkciju. Saznaje se kroz ono što je autoritativno dato (Kur'an) i navođenjem na put pravim primjerom (Sunnet). Sposobnost razumijevanja ovog učenja i izvlačenje daljih zaključaka naziva se fiqh (razumijevanje i shvatanje). Ovo razumijevanje koje je u početku bilo subjektivno, lično razumijevanje učenja ka kasnije se objektivizira u sistem, disciplinu koja se izučava (Fiqh). Ona sadrži pravo, ali isto tako i moralne i vjerske elemente, pa tako premašuje i značenje pojma pravne nauke (jurisprudencije), kako se često označava. Ovakav koncept rezultat je jedinstvenosti i sveobuhvatnosti islamskog učenja i istorijskog razvijenja pravne doktrine. Zbog toga Šerijat predstavlja gradu za izgradnju jednog sistema sa čisto pravnim elementima.

Polazeći od toga, za označavanje pravnog aspekta Šerijata, čini nam se prihvatljivim kod nas uobičajen naziv šerijatsko pravo. Isto bi značio i termin islamsko pravo. Prema tome, pod šerijatskim pravom podrazumijevamo skup normi izvedenih iz Kur'ana i Sunne, metodom individualnog razumijevanja (ijtihad), objektiviziranih i izgrađenih u sistem čiji je obim ograničen na oblasti koje se inače regulišu pravom. Na ovaj način bi se izvršila potrebna diferenciranja. Istaklo bi se da se Šerijat ne iscrpljuje u pravu, da je na osnovu njega djelatnošću učenjaka izgrađen pravni sistem, te da se njihovo shvatanje može u određenim slučajevima revidirati.

Karakterističan tok izgradnje šerijatskog pravnog sistema koji je rezultirao usvajanjem stava o njegovoj konačnosti i potpunosti, doveo je do situacije da se novoiskrsla pitanja, posebno u oblasti društveno-ekonomskih odnosa i funkcionisanja javnog poretku, nisu mogla podvesti pod postojeća rješenja. Osim toga, u ondašnjim nestabilnim političkim prilikama, pravnici su se nevoljno odlučivali za bavljenje pitanjima državne vlasti, što je uključivalo i kritiku postojećeg stanja, pa prema tome i lični rizik, te je islamska pravna misao na polju državnog prava ostala u stanju koje je profesor Senhuri označio kao "doba djetinjstva."⁸⁾ U takvoj situaciji, nosioci vlasti su još od vremena halifa iz dinastije Abasija izdavali posebne propise nazvane kanun. Sa slabljenjem centralne vlasti ovakvu djelatnost naročito vrše pojedini sultani, da bi do kulminacije ovog državnog zakonodavstva došlo u periodu kada su hilafet preuzezeli osmanski vladari. Kanuni, koji u istoriji muslimanskih naroda imaju potpuno suprotno značenje od onoga koje imaju kanoni u hrišćanskih naroda, nominalno su se uključivali u sistem šerijatskog prava, uz ispunjenje uslova za njihov legalitet.⁹⁾ U stvarnosti, oni se, zbog

⁸⁾ Abd al-Hamid Mutawalli, *Mabadi' nizam al-hukm fi, 'l-islam* (Osnovi uređenja vlasti u Islamu), al-Iskandariyya 1977, 14.

⁹⁾ Up., H. Mehmed Handžić, *Tumačenje šerijatsko-pravnih pitanja kod nas*, Sarajevo 1939, 20.

različitog porijekla, nisu mogli izjednačiti sa šerijatskopravnim normama, niti se muslimansko stanovništvo jednako odnosilo prema ovim različitim pravnim cjelinama.¹⁰⁾

S obzirom da je Bosna i Hercegovina u dužem vremenskom periodu bila u sastavu Osmanske Carevine, to je dolazila u obzir primjena šerijatskopravnih normi formulisanih u djelima poznatih pravnika i osmanskog državnog zakonodavstva (kanuni osmani). Pored različitog karaktera ovih cjelina, diferenciranje je potrebno i zbog različitog kruga lica na koja su se primjenjivale ove norme.

Određenje pojma primjene prava

Pod primjenom prava, u najširem smislu, podrazumijeva se pretvaranje prava u stvarnost, odnosno ponašanje ljudi po pravnim normama. U užem smislu, time se označavaju odgovarajuće misaone operacije kojima se opšta norma konkretnizuje i individualizuje prema slučaju u pitanju. U još užem smislu, pod ovim pojmom se podrazumijeva samo izvršenje sankcije bilo voljom subjekta prava, bilo upotrebot prinude, odnosno prijetnjom da će se ona upotrijebiti.¹¹⁾

Polazeći od ovakvog razlikovanja značenja pojma primjene prava, govorimo o primjeni šerijatskog prava. Okolnost koja je od posebnog značaja za ostvarenje ovog pravnog sistema, jeste da njegove norme imaju istovremeno i vjerski karakter, pa su subjekti na koje se odnose posebno motivisani da ih poštiju. Ponašanje suprotno zahtjevu sadržanom u šerijatskopravnoj normi predstavlja istovremeno i povredu prava i grijeh. U idealnom slučaju do takve situacije ne bi trebalo ni doći. U stvarnosti, zbog ljudske prirode do toga dolazi, ali bi se u takvim situacijama povreda vjerskog i pravnog poretka morala ukloniti voljnim ponašanjem odnosnog lica. Pošto se sankcija u većini negativno odražava na različita dobra prekršioca, pa do njenog izvršenja najčešće dolazi prisilno, to se primjena šerijatskog prava u smislu izvršenja sankcije dovodi u vezu sa djelatnošću posebnih organa i to jedino u situaciji ako su dio državnog poretka koji monopolom prinude štiti islamski sistem vrijednosti. U slučaju nepostojanja takvog poretka sankcija se izvršava ili voljnim ponašanjem subjekta ili ostaje neizvršena. Svakako, radi se o sankciji za povrede pravne a ne vjerske norme, pošto je ova posljednja izvan domaša ljudskih moći.

¹⁰⁾ Adalbert Schek ističe da se bosanskohercegovački Muslimani različito odnose prema šerijatskom i osmanskom državnom pravu, pošto im ovo posljednje nije dovoljno poznato. Neke institucije, kao razlikovanje zemljišta na mulk i miriju, ne odgovaraju njihovom pravnom shvatanju. (Vid., A. Schek, Uvod u predavanja o bosansko-hercegovačkom pravu, Mjesečnik Hrvatskog pravničkog društva, br. 2/1914, 100.)

¹¹⁾ Radomir D. Lukić, Metodologija prava, Beograd 1979, 221—222.

Za razliku od izricanja i primjene sankcija, u državama u kojima je šerijatsko pravo važilo, bilo je uobičajeno sudjelovanje posebnih sudskih organa pri sklapanju pojedinih pravnih poslova iz razloga pravne sigurnosti (sklapanje braka, osnivanje vakufa i slično). Takvi poslovi mogu se u izmjenjenim društvenim okolnostima sklopiti uz sudjelovanje drugih organa (na primjer, vjerske zajednice) ili bez njih, uz ispunjenje šerijatskih uslova. U šerijatskom pravu se, inače, relativno precizno određuje norma, odnosno pravo, a poredak i proces primjene samo načelno.

Ukoliko se radi o primjeni prava u smislu odvijanja niza misao-nih operacija kojima se konkretizuje opšta šerijatskopravna norma, postojanje posebnih državnih organa nije neophodno, pošto do valjanih rezultata može doći zainteresovano lice sopstvenim intelektualnim naporom ili obavlještanjem od znalaca islamskog učenja.

Ostvarenje šerijatskog prava, prema tome, u cjelini nije neophodno vezano za postojanje šerijatskih sudova u statusu državnih organa. Njihovo postojanje predstavlja izraz odredene istorijske situacije u kojoj se muslimani nađaze. S druge strane, bez državnih sudova, šerijatsko pravo gubi svoj normativni elemenat, pa o njegovom postojanju i efikasnosti možemo govoriti jedino sa sociološkog aspekta.

Primjenu šerijatskog prava kod bosanskohercegovačkih Muslimana u drugom vremenskom periodu karakteriše postojanje i djelatnost šerijatskih sudova u statusu državnih organa. Protekom vremena mijenjao se njihov državnopolitički okvir, nadležnost i značaj kao i odnos prema muslimanskoj vjerskoj strukturi. Bili su dio javnog poretku jedne muslimanske i dviju hrišćanskih država. Od opštih transformisali su se u specijalizovane sudove. Od elementa islamske države postali su cjelina relativno neovisna od muslimanske vjerske organizacije osnovane na principima duhovne hijerarhije.

Primjena šerijatskog prava u uslovima postojanja i djelatnosti državnih šerijatskih sudova

Islamizacijom i uspostavljanjem osmanske vlasti stanovništvo Bosne i Hercegovine došlo je u doticaj sa šerijatskim pravom i uključilo se u državnopravni sistem Osmanske Carevine. Sviest da nova vjera traži jedno određeno praktično ponašanje i činjenica da iza šerijatskog prava stoji državna sankcija uticali su na njegovu premoć u svakodnevnom životu. Proces islamizacije nije bio, međutim, samo prihvatanje druge vjere, već i preispitivanje cijelokupne dotadašnje tradicije u svjetlu Islama. U lokalnim običajima ukidane su one ustanove koje su bile i suprotnosti sa duhom Islama, ostale

su unošene u muslimanski corpus juris.¹²⁾ U svakom slučaju u ko-
me je tražena intervencija državnih organa ili je bio zainteresovan
državni poredak, za Muslimane je dolazila u obzir isključivo primje-
na šerijatskog prava.

Govoreći o tome, potrebno je imati na umu bitnu karakteristiku
sudske vlasti u Islamu. Radi se o cijepanju na sudsку funkciju, koju
vrši kadija i jurisprudencijalnu, koju vrši muftija.¹³⁾ U situaciji kada
su relevantni zbornici šerijatskopravnih normi bili kazuistički struk-
tuirana djela poznatih pravnika, dolazilo je do razilaženja poje-
dinih autoriteta u konkretnim slučajevima (ihtilaf), pa su zainte-
resovana lica i sam kadija tražili od pozvanih osoba obavlještenje o
normama koje se imaju primjeniti.¹⁴⁾ Takvo mišljenje (fatwa) je
obrazloženo i ima, pored naučnog, i javnopravni značaj, pošto drža-
va podjeljuje pravo davanja takvih odgovora (ifta') pojedinim licima.
Fetve pojedinih muftija sabrane su u zasebne zbirke, a za izuča-
vanje primjene šerijatskog prava kod nas posebno su značajne one
domaćih ljudi.¹⁵⁾ Za određenje pravnog karaktera fetve (koja se u li-
teraturi na srpskohrvatskom jeziku označava kao mišljenje, a neka-
da kao i rješenje) važno je napomenuti da fetva izdata u jednom slu-
čaju nije obavezivala kadiju u čijoj je nadležnosti presudivanje spo-
ra. On je bio dužan da u slučaju razilaženja autoriteta izabere naji-
spravnije i najjače mišljenje, pa je prihvatao ponuđenu fetvu ukoliko
je njen sadržaj smatrao takvim. Osim toga, muftija je davao
mišljenja i savjete licima koja su to tražila u vezi sa stavom islams-
kog učenja prema svakodnevnim poslovima. Stoga je muftija obič-
no, pored jurisprudencijalne funkcije vršio i funkciju predavača u
mjesnoj medresi ili vaiza.¹⁶⁾

Sudska funkciju vršio je sudija, koji je bio smatran zastupni-
kom halife, a mogao je imati rang mulle, kadije i naiba. Ova katego-
rizacija je bila rezultat čvrste hijerarhije u redovima uleme provede-
ne u okviru Osmanske Carevine s obzirom na školsku spremu i visi-
nu prihoda.¹⁷⁾ U Bosni i Hercegovini jedino je u Sarajevu sudska

¹²⁾ Halil Inalžik, Osmansko Carstvo, Beograd 1974, 101.

¹³⁾ Žorž Korm, Prilog proučavanju multikonfesionalnih zajednica, Sarajevo
1977, 152.

¹⁴⁾ M. Handžić, Pogled na sudstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vla-
sti, Sarajevo 1941, 10—11.

¹⁵⁾ Vid., M. Handžić, Nekoliko fetvi naših muftija iz turske dobe, Kalendar "Gaj-
ret", Sarajevo 1938, 206—217; Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi
Husrevbegove biblioteke (obradio Kasim Dobrača), II, Sarajevo 1979, 711—825.

¹⁶⁾ Up., Šejh Sejjuddin Kemura, Sarajevske muftije od 926 (1519) do 1334 (1916)
god., Sarajevo 1916; Hrvzija Hasandedić, Mostarske muftije-prilog kulturnoj povijesti
Mostara, Glasnik, br. 9—10/1975, 432—451.

¹⁷⁾ H. Inalžik, n. d., 243—244.

funkciju vršilo lice s rangom mulle i pravom postavljanja naiba u okolnim nahijama. U drugim mjestima ovu funkciju su obično vršile kadije.¹⁸⁾

Uopšte govoreći, na Muslimane je primjenjivano šerijatsko pravo i osmansko državno pravo. Ove propise primjenjivali su sudski organi, osim ako uslijed statusa pojedinca u pitanju nije bio nadležan drugi organ. Tako su, na primjer, u stvarima pripadnika vojničkih redova bile nadležne njihove starještine.¹⁹⁾ Za klasični period osmanske države karakteristično je da su kadije, pored šerijatskog prava za muslimane, primjenjivale državne zakone za sve podanike, te da su, izuzetno, primjenjivale i na nemuslimane propise šerijatskog prava u slučajevima kad oni zatraže državnu intervenciju. U literaturi su izneseni slučajevi sklapanja braka, osnivanja zadužbina i drugi.²⁰⁾

U pogledu organizacije i nadležnosti šerijatskih sudova u okviru Osmanske Carevine nastupila je nova situacija provođenjem reformi započetih Hatti šerifom od GÜlhane 26. šabana 1255. (3. novembar 1839.) i Hatti humajunom od 16. februara 1856. U procesu uvodenja novog državnog poretkta (nizam-i cedid) došlo je do promjena i u sudskoj organizaciji.²¹⁾ Nadležnost šerijatskih sudova se ograničava na stvari bračnog, porodičnog i nasljednog prava muslimana, vakufske stvari i izvjesne radnje u izvanparničnom postupku. Novoosnovani trgovачki i građanski sudovi (ticaret mehakim-i, mehakim-i medeniye) dobili su u nadležnost trgovачke sporove i neke druge građanske stvari, te krivičnu jurisdikciju nad cijelokupnim stanovništvom. Ovi sudovi su bili trostepeni i njihova organizacija je bila provedena u Bosni i Hercegovini. Reformnim mjerama šerijatski sudovi, koji su imali karakter sudova opšte nadležnosti, pretvaraju se u specijalne sudove. Iako su redovni sudovi nastali kao rezultat sve izraženijeg diferenciranja vjerske i svjetovne vlasti u osmanskoj državi i približavanja evropskim državnim modelima, ipak su i oni dijelom primjenjivali norme crpljene iz šerijatskog prava kao što je bio slučaj i sa prvom, djelimičnom kodifikacijom Medžellom.

I u organizacionom pogledu šerijatski sudovi su bili u vezi sa redovnim sudstvom. Predsjednik Velikog apelacionog suda u Sarajevu (Büyük meclis-i temyiz-i hukuk), najviše instance redovnog sudstva u Vilajetu Bosna imenovan je od strane sultana, a na prijedlog najviše vjerske vlasti (šejhul islam). Istovremeno, njemu je bio

¹⁸⁾ M. Handžić, Pogled na sudstvo, 7.

¹⁹⁾ Hamid Hadžibegić, Prilog proučavanju nadležnosti sudova u turskom periodu, Istorjsko-pravni zbornik, br. 3—4/1950, 241.

²⁰⁾ Vladimir Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u XVII i XVIII vijeku, Sarajevo 1928, 8—9.

²¹⁾ S. Sikrić, n. djj., 6—9.

povjeren nadzor nad šerijatskim sudovima u Bosni i Hercegovini.²²⁾ Ovakvi odnosi između reformnih i šerijatskih sudova proizlaze iz činjenice da su obje vrste sudova državni organi koji vrše u krajnjoj liniji istu funkciju (očuvanje određenog sistema vrijednosti pravnim sredstvima). Izuzimanje krivičnih i znatnog dijela građanskih stvari ispod jurisdikcije šerijatskih sudova (i u odnosu na muslimane) sužavalо je primjenu ovog prava i umanjivalо njihov značaj. Pošto važnost stvari u kojima je nadležan jedan sud stoji u direktnoj vezi s njegovim značajem i mjestom u sudskoj organizaciji, to je jasna nadzorna uloga šefa reformnog sudstva nad šerijatskim sudovima Reformni sudovi, su, naime, svoju važnost i značaj crpjeli iz činjenice da su bili nadležni izricati krivične i građanske sankcije, koje su vezane za najznačajnija ljudska dobra, pa prema tome i najvažnije u jednom državnopravnom sistemu.

Muftije su, uglavnom, dovođene u vezu sa vjerskoprosvjetnim poslovima, a tek posredno sa primjenom šerijatskog prava putem djelatnosti državnih organa.

U okvirima određenim osmanskim reformama šerijatsko sudstvo će postojati i djelovati i u izmijenjenim državnopolitičkim okvirima.

Okupiranjem Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije Muslimani su dovedeni u poseban položaj. U okviru osmanske države oni nisu imali posebne vjerske organizacije kao druge vjerske zajednice, pa su okupacijom od jedne hrišćanske sile izgubili neposrednu vezu sa vjerskim starješinstvom (Mešihat) u Sarajevu. Pošto islamski propisi regulišu ne samo vjerske odnose, već i šire, sam život je tražio institucionalizovanje svih takvih poslova, neovisno od rješenja državnopravnog statusa Bosne i Hercegovine. Austro-Ugarska se još proglašom generala Josipa Filipovića obavezala na poštovanje muslimanske vjeroispovjesti i običaja a Konvenциjom o regulisanju okupacije Bosne i Hercegovine od 21. aprila 1879. (Carigradska konvencija) da će "sa najvećom pažnjom bdjeti da se na nikakav način ne povrede čast, običaji, sloboda vjeroispovijedanja, sigurnost osoba i imovine muslimana."²³⁾ Okupaciona uprava se tako našla u situaciji da poštuje ranije zakone i da istovremeno preduzima mjere koje će Muslimane odvojiti od Hilafeta za što je imala politički interes.

U pogledu primjene šerijatskog prava, Austro-Ugarska je u prvih vijeme sankcionisala osmanski zakon o nadležnosti šerijatskih sudova iz 1860. Osim toga, ovim sudovima su date u nadležnost i

²²⁾ Vld., Ahmed Aličić, Uredba o organizaciji vilajeta iz 1867. g., POF, XII—XIII, 219—237.

²³⁾ Vladimir-Duro Degan, Međunarodnopravno uređenje položaja Muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, br. 8/1972, 66.

stvari na koje se, uslijed pravnog kontinuiteta, primjenjuje osmansko pravo, nepoznato novim sudijama građanskih sudova. U procesu pravnog izgrađivanja austrougarske vlasti 29. avgusta 1883. je donesena Naredba o ustrojstvu i djelokrugu šerijatskih sudova.²⁴⁾ Pitanje imenovanja, otpuštanja i premještaja šerijatskih sudija bilo je riješeno carskom naredbom iz 1881. Ovim normiranjem bila je sankcionisana dvostepenost šerijatskih sudova (kotarski i vrhovni sud) dok se nadležnost njihova odnosila na bračne i porodične stvari Muslimana, naslijedivanje na mulk nekretninama i predmete tutorstva i kuratele.²⁵⁾ Naredbama Zemaljske vlade ova nadležnost je proširjavana pa je obuhvatila: ispitivanje valjanosti punomoćja, odnosno legalizaciju potpisa na punomoćjima, administraciju u vakufskim poslovima, sporove privatnopravne prirode koji se tiču vakufa, a u kojima nije sporno samo vakufsko svojstvo stvari, naslijedivanje Muslimana na mirije nekretninama po osmanskim propisima i privremeno raspravljanje ostavštine nemuslimana, pošto su kadije dobro poznavale i njihovo običajno pravo.²⁶⁾

Ovakvim regulisanjem primjena šerijatskog prava je stavljena u nadležnost šerijatskih sudova koji imaju status državnih organa a muslimanskoj vjerskoj strukturi koja se formirala u duhu modernih nacionalnih vjerskih zajednica ostavljeni su obredni, vjerskoprosvetni i djelimično vakufski poslovi. Takvo rješenje se razlikovalo od onoga za koje se zalagala Porta prilikom rješavanja problema postavljanja vjerskog poglavara bosanskohercegovačkih Muslimana. Ona je 9. februara 1882. odredila tadašnjeg sarajevskog muftiju Hilmi efendiju Omerovića da rukovodi vjerskim i uopšte šerijatskim poslovima Muslimana s pravom da u odgovarajućim okruzima i kotarima imenuje najspasobnije naibe (zamjenike) i da postavlja kadije, da bi se na taj način očuvalo pravo šejhul islama u pogledu postavljanja vjerskosudskih funkcionera. Međutim, Hilmi efendija nije prihvatio ovo proširenje kompetencija koje pogotovo nije konveniralo Austro-Ugarskoj. Tako je novopostavljeni bosanski muftija, kao i ostali, i dalje izdavao fetve i predavao u medresi, a postavljanje kadija ostalo u nadležnosti državne vlasti.²⁷⁾ Međutim, u odnosu na ranije stanje postojala je znatna razlika. Više se nije radilo o jednoj islamskoj državi koja bi postavljala šerijatske sudije po logici svoje prirode i funkcije, već o jednoj hrišćanskoj državi. U osmanskoj

²⁴⁾ Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, 1883, 536—542.

²⁵⁾ Š. Sikirić, n. dj., 18.

²⁶⁾ O naredbama koje regulišu organizaciju i nadležnost šerijatskih sudova, vid., Eugen Sladović, Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1915, 329—333.

²⁷⁾ Nusret Šehić, Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1980, 23—24.

državi u krajnjoj liniji je ostvarivana kontrola Mešihata nad šerijatskim sudstvom. Pod austrougarskom okupacijom ovi sudovi su dovedeni u posrednu vezu sa vjerskom organizacijom bosanskohercegovačkih Muslimana. Ona se manifestovala kroz obavezu da kadijski kandidati polažu stručni ispit pred Ulema medžlisom pod predsjedavanjem reis ul uleme, pred kojim se polažu i godišnji ispit u školi za priprema šerijatskih sudija. Osim toga, Vrhovni šerijatski sud je mogao prije svake odluke zatražiti mišljenje Ulema medžlisa. Pri takvim vezama nastavljen je različit razvoj institucija u čijoj je nadležnosti primjena različitih aspekata islamskog učenja (pravnih i vjerskoobrazovnih). Pitanje odnosa šerijatskih sudija i vjerskog starještva (Rijaset) bilo je postavljeno u pregovorima muslimanskih opozicionih predstavnika i austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini januara 1908. Predstavnik Zemaljske vlade je priznao da reis ul ulema nema neposredni uticaj na imenovanje šerijatskih sudija, koje se vrši na osnovu državnih propisa o imenovanju činovnika pri čemu nije obavezno traženje njegovog mišljenja. Zemaljska vlada se saglasila sa zahtjevom muslimanske opozicije da se omogući veći uticaj Rijaseta u ovoj oblasti putem izdavanja murasele.²⁸⁾ Ovaj stav je našao odraz u paragrafu 140. Autonomiog statuta.²⁹⁾

Stvaranjem prve zajedničke države jugoslovenskih naroda u pogledu primjene šerijatskog prava stanje se nije izmijenilo. I pored različitih stavova o Muslimanima, istaknuta je ravnopravnost pravoslavne, rimokatoličke i islamske vjeroispovijesti. U pogledu regulisanja odnosa države i vjerskih zajednica stalo se na poziciju vjerskog pariteta sa državnim zakonodavstvom.³⁰⁾ S obzirom da za muslimane islam ne predstavlja samo vjerovanje, već i svakodnevno poнаšanje, u toku priprema za uspostavljanje prve jugoslovenske države spomenuto je pitanje primjene šerijatskog prava.³¹⁾

Ugovorom o zaštiti manjina zaključenim u Sen Žermenu 10. septembra 1919. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca se obavezala

²⁸⁾ U šerijatskopravnoj stilistici "murasela" znači dopis jednog kadije drugom kadiji ili nekom licu kojim ga ovlašćuje da izvrši u njegovo ime određeni pravni posao, odnosno kojim se saopštava presuda u nekom sporu. U praksi šerijatskih suda u Bosni i Hercegovini tako se zvalo i ovlašćenje koje daje reis ul ulema kadiji u svojstvu vjerskog starještine, a tiče se poslova primjene šerijatskog prava. (Derviš Buturović, Murasela kadije i muftije Neretvanske nahije Feraiščije Osmana od 3. rama 1235, Glasnik, br. 7/1942, 203.)

²⁹⁾ N. Šehić, n. dj., 278.

³⁰⁾ Dragoslav Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfска deklaracija 1917. godine, Beograd 1967, 277.

³¹⁾ Smatrajući da sve vjere treba da budu izjednačene, uključujući i muslimansku, Nikola Pašić je rekao: "Njihova vjera je i njihov gradanski zakon. U tome će biti poteškoća. S državnog gledišta ipak, ne mogu šmetati." (D. Janković, n. dj., 275.)

(čl. 10) da "za muslimane, ukoliko se tiče njihovog porodičnog i ličnog statusa, donese oredbe koje dopuštaju da se ta pitanja regulišu po muslimanskim običajima."³²⁾ Iako je ovaj ugovor, koji je kasnije postao dio unutrašnjeg pravnog poretkta, obavezivao novostvorenju državu na donošenje propisa koji dopuštaju da se pitanja porodičnog i ličnog statusa regulišu po muslimanskim običajima, u Vidovaldanskom ustavu je sadržana opšta proklamacija da u "porodičnim i naslednim stvarima muslimana sude državni šerijatski sudije". Na taj način, za muslimane u Jugoslaviji primjena šerijatskog prava nije bila mogućnost već obaveza. Na organizacionom planu, kao i u doba Austro-Ugarske, primjena šerijatskog prava nije bila stvar vjerske autonomije, već posebno uredena grana državnog pravosuda³³⁾

U davanju posebnog sudstva muslimanima u navedenim sferama značajnu ulogu je odigrala Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO), koja je u svom programu istakla da će se zalagati za dobijanje ustavnih garancija da će i u novoj državi ostati netaknuta ustanova šerijatskih sudova kao državnih vlasti za sudovanje po propisima šerijata u djelokrugu koji se ima proširiti.³⁴⁾ Ova partija je, osim toga, pri stupanju u koaliciju sa Nikolom Pašićem i pri pružanju saradnje zahtijevala donošenje jedinstvenog zakona o šerijatskim sudovima.

Do donošenja takvog zakona nije došlo sve do 21. marta 1929. kada je proglašen Zakon o uređenju šerijatskih sudova i o šerijatskim sudijama.³⁵⁾ Ovim zakonom uređenje šerijatskog sudstva u Bosni i Hercegovini je protegnuto i na druge jugoslovenske krajeve gdje žive muslimani. Faktički, to u potpunosti nije učinjeno sve do kraja postojanja stare Jugoslavije.

Primjenjivanje šerijatskog prava putem državnog sudstva kritikovano je od pojedinih tadašnjih pravnika. Tako je Mihajlo Zobkow smatrao da su kadije u prvom redu vjerska lica, pa kada presuđuju u bračnim sporovima ostaju i dalje duhovna lica i nemaju naslov sudije.³⁶⁾ Ovakav stav je mogao biti posljedica nedovoljnog poznavanja islamskog koncepta prava i države i posmatranja islamskih institucija kroz kategorije hrišćanske tradicije. U Islamu brak nije sakrament i nije po tom osnovu doveden u vezu sa kadijama, već na osnovu zahtjeva da se cijelokupni život reguliše normama šerijatskog

³²⁾ V. Degan, n. dj., 90—91.

³³⁾ Bertold Eisner, Nadležnost u porodičnim i naslednim stvarima muslimana i primjena šerijatskog prava, Arhiv, br. 3/1922, 235.

³⁴⁾ Atif Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo 1977, 418—419.

³⁵⁾ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 73—XXIX od 28. III 1929.

³⁶⁾ M. Zobkow, n. dj., 58.

prava. Zato se u Islamu bračna pitanja ne izdvajaju u posebnu oblast. S druge strane, sužavanje primjene šerijatskog prava na oblast porodičnih i naslijednih odnosa posljedica je specifičnog istorijskog razvoja muslimanskog društva i islamske pravne nauke. Prema tome, kadija ne sudjeluje pri sklapanju različitih poslova kao duhovno lice, jer takve Islam ne poznaje, već kao značac prava i ovlašćeno lice.

Profesor Milan Bartoš je kritikujući snvatanje da je primjena šerijatskog prava obavezna za muslimane u Jugoslaviji iznio primjer tadašnjih francuskih kolonija, posebno Alžira, u kojima su se muslimani mogli koristiti svojim pravom, ali nisu morali. Oni su se mogli pred nadležnim sudijom (*juge de paix*) izričito izjasniti da napuštaju svoj lični status i potčinjavaju opštem građanskom pravu. Profesor Bartoš je predlagao kopiranje alžirskog primjera, smatrajući da ne postoji društvena potreba prinudnog održavanja šerijatskog prava kada su ga i neke muslimanske države odbacile.³⁷⁾ Stav profesora Bartoša je bio u skladu sa konceptom građanske demokratske države, jedinstvenog prava za njene građane i principom sekularizacije. Međutim, pri samom poređenju jugoslovenskih muslimana sa alžirskim radi se o dvije potpuno različite situacije. U jednom slučaju riječ je o odnosu kolonijalne vlasti prema domorodačkom stanovništvu i odnosu tog stanovništva prema stranom pravu. U drugom slučaju, radi se o regulisanju položaja jugoslovenskih muslimana u sopstvenoj državi. Osim toga, u uslovima kulturne ugroženosti muslimana, primjena šerijatskog prava je bila faktor očuvanja njihove posebnosti, iako je i samo ovo pravo zbog karakterističnog istorijskog razvoja bilo opterećeno suvišnim tradicionalizmom. Sto se tiče prigovora da su i same muslimanske države počele odbacivati šerijatsko pravo, pri čemu se prvenstveno mislilo na tadašnju Tursku, može se reći da slučaj ove zemlje nije tipičan za muslimanski svijet. Radilo se samo o jednom odgovoru na konkretne protivrječnosti turskog društva, koji je pod uticajem zapadnoevropskog iskustva pronađen u laicizaciji države i prava. U drugim muslimanskim državama istovremeno je nuden drugi odgovor kroz reformu šerijatskog prava u dijelovima ostavljenim ljudskoj inicijativi.

U praksi, stav profesora Bartoša nije prihvaćen. Riješenje koje je on predložio predstavljalo je udar na tradicionalistička raspoloženja muslimanskih masa, čiji je politički reprezentant (JMO) imao ministre u većini tadašnjih vlada. Do radikalne promjene u rješavanju pitanja primjene šerijatskog prava došlo je zajedno sa cijekupnim preobražajem jugoslovenskog društva.

³⁷⁾ Milan Bartoš, *Obaveznost šerijatskog prava*, Arhiv, br. 6/1933, 502.

Primjena šerijatskog prava u uslovima nepostojanja državnih šerijatskih sudova

Predsjedništvo Narodne skupštine Republike Bosne i Hercegovine donijelo je 5. marta 1946. Zakon o ukidanju šerijatskih sudova na području Narodne Republike Bosne i Hercegovine.³⁸⁾ Ovim zakonom su ukinuti šerijatski sudovi, a predmeti koji su ranije spadali u njihovu nadležnost dati na raspravljanje građanskim sudovima i drugim državnim organima.

Od ovog momenta više se ne može govoriti s normativopravnog aspekta o šerijatskom pravu u Bosni i Hercegovini u smislu skupa normi osobene vrste koji je dio pozitivnog prava u jednoj državi. Međutim, u sociološkom smislu može se govoriti o šerijatskom pravu u mjeri u kojoj živi u svijesti ljudi i utiče na njihovo ponašanje.³⁹⁾ Istorija je već pokazala da pravo u većini slučajeva nadživi državu, odnosno strukturu putem koje je prinudno provođeno. I kada nestane takve države, ono je već dugotrajnim vršenjem prešlo u običaj i u takvom obliku se dalje održava. Tako se i sadržaji šerijatskopravnih normi mogu i dalje ostvarivati kroz moral i običaj. Za samo postizanje cilja šerijatskog prava (ostvarenje određenog oblika ponašanja) normativni aspekt, vidjeli smo, nije neophodan. Osim toga, u određenim pravnim stvarima s kojima se slobodno raspolaže, moguće je kao ličnu volju izraziti šerijatskopravna rješenja. Organi Islamske zajednice u svom radu vezani su propisima šerijatskog prava. Takav je slučaj sa osnivanjem vakufa, izvršavanjem odredbi vakufnama, sklapanjem brakova i slično.⁴⁰⁾

Zbog odsustva normativnog elementa u ovom periodu se uglavnom govorí o praktikovanju islamskog načina života, usaglašenosti prakse sa Kur'añom i Sunnetom što u osnovi označava primjenu šerijatskog prava u najširem smislu. Dokle god šerijatskopravna norma utiče na ponašanje ljudi, bez obzira na jačinu i raširenost uticaja, ona živi i mi možemo govoriti o društvenom vidu šerijatskog prava. Za donošenje konkretnih zaključaka biće potrebno ispitivati žive muslimanske običaje i upoređivati ih sa šerijatskopravnim normama.⁴¹⁾

³⁸⁾ Službeni list NR BiH, br. 10 od 6. III 1946.

³⁹⁾ O društvenom vidu prava, vid., R. Lukić, n. dj., 85.

⁴⁰⁾ Ustav Islamske zajednice u SFRJ od 5. XI 1969, čl. 6 i 7.

⁴¹⁾ Tako bi, naprimjer, za određivanje stepena efikasnosti šerijatskog prava u sociološkom smislu bilo potrebno ustanoviti, ne samo broj brakova sklopljenih pred organima Islamske zajednice, već i uticaj tih normi na dalje ponašanje supružnika (u slučaju razvoda braka, da li muž ispunjava obavezu u pogledu mehra u okolnostima kada se na to ne može prisiliti i slično).

Zaključak

Šerijatsko pravo predstavlja pravni aspekt islamskog učenja, pa za muslimane ima poseban značaj. Njegovo poštovanje vjerno odražava stepen privrženost samom Islamu.

U ovom radu je u osnovnim crtama prikazano pitanje primjene šerijatskog prava kod bosanskohercegovačkih Muslimana. S obzirom na način njegovog rješavanja, vrijeme od primanja Islama do današnjih dana je podijeljeno na dva perioda.

U prvom periodu, koji teče od uspostavljanja osmanske vlasti pa do završetka drugog svjetskog rata, primjena šerijatskog prava je vezana za postojanje i djelatnost državnih šerijatskih sudova. Šerijatsko pravo čini dio pozitivnog prava. Pred kraj osmanske uprave dolazi do sužavanja njegove primjene i svodenja na porodične, nasljedne i vakufske odnose. Šerijatski sudovi od opštih postaju specijalne sudske institucije. U promijenjenim istorijskim i političkim okolnostima oni će biti preuzeti u strukture Austrougraske monarhije i jugoslovenske gradanske države, čineći cjelinu relativno nezavisnu od muslimanske vjerske organizacije uspostavljene na principima duhovne hijerarhije. Obim primjene šerijatskog prava u bitnome nije izmijenjen. Njegova primjena, i pored nedostataka koji su posljedica stagniranja islamske pravne nauke i faktičkog stanja šerijatskog sudstva, pozitivno je uticala na očuvanje posebnosti Muslimana, posebno u uslovima kulturne ugroženosti.

Drugi period počinje teći od ukidanja šerijatskih sudova nakon drugog svjetskog rata. S normativnopravnog aspekta više se ne može govoriti o šerijatskom pravu pošto nije sankcionisano državnom prinudom. Međutim, možemo govoriti o društvenom vidu ovog prava sve dok njegove norme žive u svijesti vjernika i utiču na njihovo ponašanje. Sadržina šerijatskopravnih normi ostvaruje se putem morala, običaja i djelatnosti vjerskih organa.

Fikret Karčić, assistant lecturer

THE PROBLEM OF THE APPLICATION OF ISLAMIC LAW TO THE MUSLIMS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA THROUGHOUT THEIR HISTORY

Summary

Islamic law (the Shari'a) represents the legal aspect of Islamic teachings and therefore is of particular significance to the Muslims. The extent to which its provisions are obeyed equals the extent of the devotion to Islam itself.

This paper deals in outline with the question of the application of Islamic law to the Muslims of Bosnia & Herzegovina. As regards the manner in which the question is treated, the whole epoch from the acceptance of Islam in these regions up to the present day can be divided into two periods.

In the first period, which began with the establishment of Turkish rule and lasted till the end of the Second World War, the application of Islamic law was connected with the existence and the activity of the state Islamic law courts. The Shari'a law made a part of positive law. Towards the end of the Turkish government its ever decreasing application was reduced to the family, inheritance and waqf relations alone. The Islamic law courts turned from general into more specific institutions. Under changing historical and political circumstances they were taken over into the structures of the Austro-Hungarian Monarchy and the Yugoslav bourgeois state as a system relatively independent of the Muslim religious organization which was established on the principles of religious hierarchy. But the extent to which Islamic law was applied did not essentially change. For all its defects, which were the consequences of the stagnation of Islamic law as a science and the actual state of the Shari'a judiciary, Islamic law and its application continued having a positive effect on the preservation of the identity of the Muslims, especially in conditions of increasing cultural endangerment.

The second period began with the abolition of the Islamic law courts, which took place after the end of the Second World War. From the legal aspect we can no longer speak of the Shari'a law since it is not sanctioned by the state coercion. However, we can talk of the social aspect of this law as long as its standards are present in the consciousness of its believers and effect their behaviour. The tenor of Islamic legal standards is realized through morals, customs and the activities of the various bodies of the Muslim religious community.

Pored izdanja prevoda Kur'ana i prevoda Buharijine zbirke hadisa, zadnjih decenija na srpskohrvatskom jeziku je objavljen znatan broj djela o Islamu i islamskoj kulturi. U nemogućnosti da tu dosta bogatu izdavačku produkciju kritički proprati, zbog njene obimnosti, a u želji da buduće praćenje domaće izdavačke djelatnosti na tom polju poveže sa dosada postignutim rezultatima, redakcija **Zbornika radova Islamskog teološkog fakulteta** se odlučila za proširenje bibliografsko registriranje dosadašnjih izdanja koja se čine relevantnim za upoznavanje naše čitalačke javnosti sa Islamom, njegovim učenjem i svekolikim kulturnim postignućem. Cjelinu bilježaka čini, dakako selektivan izbor djela. Autori bilješki su Nijaz Šukrić, Hilmo Neimarlija i Fikret Karčić.

PRIJEVOD KUR'ANA S KOMENTAROM / TRI PRVA DŽUZA

PRIJEVOD KUR'ANA S KOMENTAROM / TRI PRVA DŽUZA

Izdavač: Vrhovno islamsko starještvo u SFRJ, Sarajevo 1966—1967, str. 257.

Zamašan projekat Vrhovnog islamskog starještva u SFRJ na izdavanju prevoda Kur'ana s komentarom u trideset sveski, za svaki džuz posebna sveska, samo je dijelom realiziran. U 1966. godini izašle su prva i druga sveska a nadne godine treća, i na tome se stalo u formi koju je projekat podrazumijevao. Jer, premda ni jedna sveska nije nosila ime (na?) predvioca i autora komentara, što je samo po sebi čudno, tekst komentara je svakog upućenijeg čitaoca neizbjježno navodio na zaključak da mu je autor Husein Đozo. Kada je osam godina kasnije naš najistaknutiji islamski pisac poslijeratnog razdoblja počeo objavljivati (pod svojim imenom) prevod i komentar četvrtog džuza Kur'ana na stranicama *Glasnika VIS-a*, taj zaključak je potvrđen i objavljeni prevod i komentar se logično može smatrati nastavkom realizacije prvočitnog projekta Vrhovnog islamskog starještva. (U šest nastavaka objavljenih u *Glasniku*

VIS-a tokom 1975. i 1976. g. Đozo je preveo i komentirao suru Ali Imran od 93. do 179. ajeta.)

Bitna značajka *Prijevoda Kur'ana s komentarom* jeste reformatorski duh teksta komentara. Kao i u drugim tekstovima, Husein Đozo i ovdje insistira na potrebi nove interpretacije islamske misli, na modernom jeziku i argumentaciji savremenih pristupa Kur'anu, napokon, na povijesnoj otvorenosti savremenog islamskog mišljenja. Dakako, zagovarajući to, njegov komentar je jednovremeno i pokušaj da se to neposredno postigne.

H. N.

IZ KUR'ANA ČASNOG — SVEMU SVETU OPOMENA

Izdavač: "Vuk Karadžić", Beograd, 1967, str. 121,
Predgovor: H. Kaleši,
Prevod: M. Ljubibratić
Izbor: M. Maksimović

Ova dvanaesta knjiga Biblioteke "Zodijak" se sastoji iz: predgovora i izbora kur'anskih citata-ajeta.

Predgovor dr. Hasana Kalešija, orientaliste i islamiste, predstavlja izvanrednu kraću studiju Kur'ana (7—33). U njoj autor uka-

zuje na: — sadržaj Kur'ana, njegove izvore, odnos Kur'ana i hrišćanske i jvrejske religije, relaciju Kur'ana i Hadisa, recenziju Kur'ana, njegov jezik, podjelu i stih, ulogu Kur'ana u nastanku i razvoju arapske kulture i civilizacije, te prevode Kur'ana na evropske jezike.

Izbor kur'anskih tekstova-ajeta je napravljen prema prevodu Kur'ana, sa francuskog jezika, Miće Ljubibratića (1839—1889). Radi se o fragmentima sura koje nose moralno-etičku poruku, odnosno opomenu ljudima.

N. Š.

KUR'AN ČASNI

Izdavač: "Stvarnost" Zagreb, 1969, str. 895.

Preveli Hañiz Muhammed Pandža i Džemaluddin Čaušević.

Nije prošlo ni pune četiri decenije od pojave prvog izdanja (1937) Kur'ana Časnog, u prevodu na srpskohrvatski jezik od M. Pandže i Dž. Čauševića, a već se je osjetila potreba i potražnja ovog prevoda.

Pored već dva prevoda Kur'ana, na srpskohrvatskom jeziku, Miće Ljubibratića (Beograd 1895) i Ali Riza Karabega (Mostar 1937) zagrebačka izdavačka kuća "Stvarnost" se je opredjelila za ponovno štampanje Kur'ana Časnog 1969 godine. Izdavač je do danas štampao četiri izdanja ovog prevoda.

Redakturna izdanja 1969 godine je povjerena orijentalisti prof.

Omeru Mušiću i književniku prof. Aliji Nametku.

Ovaj prevod Kur'ana se odlikuje slijedećim:

Uporedno je donesen arapski tekst i srpskohrvatski prevod.

Za svaku od 114 kur'anskih sura — poglavlja dat je, u početku, kratki sadržaj.

Izvjesna, za obična čitaoca, nejasna mesta i pojmove prevodioci su propratili objašnjenjima, ukazujući pri tome da je njihov prevod samo pokušaj da se dokući dio značenja i poruke Kur'ana Časnog.

Na kraju prevoda (837—878) dati su izvodi iz predgovora Dž. Čauševića prvom izdanju (1937), koji su, donekle, ključ za razumjevanje kur'anskog učenja. U ovom smislu prevodioci su donijeli i kraću hronologiju života Muhammeda a. s. (879—886), što ovaj prevod čini još privlačnijim.

N. Š.

KUR'AN

Izdavač: Orijentalni institut — Posebna izdanja VII, Sarajevo, 1977, i "Otokar Keršovani" Rijeka, 1979, str. 722 + 736 arapski tekst,
Preveo sa arapskog Besim Korukt.

Ovo je četvrti kompletan prevod Kur'ana na srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik, kod nas. Prevod je sa arapskog jezika izvršio njegov izvrstan poznavalac, orijentalista i islamska Besim Korukt.

Nastojanje da se prevod, koliko je to čovjeku moguće, približi origi-

nalu, je bila očita želja prevodioca. U ovom smislu je dao i izvjesne kraće napomene uz svaku suru — poglavje.

Kako je ovaj prevod izšao poslije smrti prof B. Korkuta (1975), to su njegovi saradnici pri Orientalnom institutu u Sarajevu, S. Grozdanić i A. S. Aličić napisali pogovore.

Prevodilac je nastojao da jezik prevoda bude što poetičniji i stilski dotjeraniji, u čemu je dosta i uspio. Bio je svjestan nemoći da svojim prevodom obuhvati sav smisao originala.

Želja da njegov prevod *Kur'ana* bude zaista nov i vezan za domaće tlo, vidi se i po izboru rukopisnog *Kur'ana* iz XVIII stoljeća, od domaćeg prepisivača Huseina Bošnjačka, koji sa prevodom čini skladnu cjelinu.

Za likovnu i umjetničku opremu, ovog prevoda, su se pobrinuli umjetnik M. Berber i prof. H. Redžić.

Da ovaj prevod ugleda svjetlo dana, bez sumnje, veliku zaslugu ima Orientalni institut u Sarajevu i njegovi saradnici.

N. Š.

SAHIHUL-BUHARI (BUHARIJI-NA ZBIRKA HADISA)

Sačinio: Ebu Abdilah Muhamed bin Ismail el Buhari;
izdavač: Odbor Islamske zajednice u Prijedoru, (Preveo, predgovor i komentar napisao Hasan Škapur);
I knjiga (Prijedor 1974, str. 679),
II knjiga (Prijedor 1975, str. 700),
III knjiga (Prijedor 1976, str. 682).

Odbor Islamske zajednice u Prijedoru pojavio se kao izdavač prvog prijevoda na srpskohrvatski jezik jedne od najcjenjenijih zbirki hadisa. U Bosni i Hercegovini je ranije njegovana tradicija usmenog prevođenja ovog i drugih hadiskih djela.

Prema riječima recenzentata prijevoda Husein efendije Đoze, štampanje Buharijine zbirke predstavlja izraz potrebe muslimana u našoj zemlji za povratkom i novim pristupom izvorima islamskog učenja.

Do sada su štampane tri knjige ove obimne zbirke.

F. K.

UVOD U KUR'AN

*Historijat. Tematika.
Tumačenja.*

Grupa autora; priredio i uvodnu studiju napisao Nerkez Smailagić; Izdavač: Nerkez Smailagić, Zagreb 1975, str. 67 + 232.

Djelo o Kur'anu, sačinjeno na sličan način kao I i II knjiga *Klasične kulture Islam-a*, od velike uvodne studije priredivača i izabranih tekstova.

U uvodnoj studiji raspravljene su najvažnije teme vezane za Kur'an i za moderno suočenje sa kuranskim tekstom: orientalni milje Islam-a, islamski pojam Svetog, Ideja poslanstva, metafizički, antropološki i etički plan Kur'ana, aspekti

znanosti o Kur'antu i kur'anski osnovi i konstante islamske suvremenosti.

U hrestomatijskom dijelu izabrani tekstovi svrstani su u četiri velike tematske cjeline: opće karakteristike Kur'anta, iz historijata Kur'anta, unutrašnja podjela Kur'anta i tumačenja Kur'anta. Autori tekstova su islamski učenjaci i zapadni islamolozi.

Prva cjelina sačinjena je od dva teksta; prvi govori o pristupu Kur'antu i preuzet je iz predgovora jednog od engleskih izdanja Kur'anta, a u drugom se govori o misiji poslanstva uopće i Muhammedovog a. s. posebno i autor mu je Ebūl-A'la Mevdudi. Drugu cjelinu čine odlomci iz klasičnog djela Nöldeke-Schwally *Historija Kur'anta* i u njima se izlaže put i način sabiranja Kur'anta i njegovog učenja.

Cjelina o unutrašnjoj podjeli Kur'anta iz pera je poznatog islamologa i prevodioca Kur'anta R. Blacherea, a posljednji tematski blok u hrestomatiji čine tekstovi I. Golzihera i J. M. Baljona i u njima se, s oslonom na povijesni i intelektualni ambijent islamskog svijeta, izlažu ranija i novija tumačenja Kur'anta, te teološki rezultati najnovijih interpretacija.

Uvod u Kur'an je moderno i značački sačinjeno djelo. Čudesna sposobnost priređivača za stvaralačkom sintezom jedne odveć opsežne teme, naša je pravi izraz i u njegovoj uvodnoj studiji i u hrestomatiji, tako da se s razlogom može zaključiti da je ovim djelom naša intelektualna javnost dobila temeljitu informaciju o onome naj-

važnijem što valjan i u širem kulturnoškom smislu punovažan susret sa tekstom Kur'anta danas iziskuje.

H. N.

MUHAMMED A. S. I KUR'AN

AUTOR: Osman Nuri Hadžić,
Izdavač: Vrhovno islamsko starješinstvo,
Sarajevo, 1968, II izdanje, str. 191.

Pod naslovom "Muhammed i Koran" ova zanimljiva knjiga je prvi put štampana u Beogradu 1931 godine.

Ni nakon četiri decenije njen sadržaj nije prestao biti interesantan. Ovo zbog toga što je aktualnost Islama ostala stalni izazov za istraživače Istoka i Zapada.

Na domaćem tlu se je, prije pola stoljeća, latlo zadatka O. N. Hadžić (1869—1937), književnik i publicista, da prema svojim mogućnostima, našem čovjeku muslimanu i drugim, približi Islam, njegovo učenje, život i djelo njegova Vjesnika i dâ Isječak Islamske kulturne baštine, čija vrijednost je znala biti osporavana. Ovo je učinio na osnovu originalnih islamskih izvora (28) i meritorne evropske literature (48).

Zbog novog pristupa u istraživanju ove materije i iznošenja nekih mišljenja, koja je držao Ispravnim, autor je, svojevremeno, bio izložen i kritici tradicionalne uleme. Ovo nije bila prepreka Vrhovnom Islamskom starješinstvu u SFRJ da, uz izvjesne manje korekcije, ponovo izda ovo djelo 1968 godine.

Knjiga se sastoji iz: Uvoda, XXII poglavja i Liste korišćene literature.

N. Š.

MUHAMMED A. S.

Knjiga I — Život. Knjiga II — Djelo.

Autor: Muhammed Hamidullah; izdavač: Nerkez Smailagić, Zagreb 1977. (Prevod s francuskog i stručna redakcija Nerkez Smailagić.)

Veliko djelo jednog od najistaknutijih savremenih islamskih učenjaka, profesora Sorbone i Istanbulskog univerziteta Muhammeda Hamidulaha, izvorno objavljeno na francuskom pod naslovom: *Poslanik Islama, I. Njegov život, II. Njegovo djelo*, cijeni se kao jedna od najboljih biografija Muhammeda alejhisselam u bogatoj literaturi koja opisuje život i djelo posljednjeg Božjeg poslanika. Prevedeno je i objavljeno na engleskom i turskom jeziku. U prevodu i izdanju Nerkeza Smailagića na našem jeziku izašlo je također u dvije knjige pod naslovom: *Muhammed a. s. I. Život* (495 strana), *II. Djelo* (294 strane) u reprezentativnoj tehničkoj, likovnoj i štamparskoj priređenosti.

U prvoj knjizi predstavljen je životni put Muhammeda alejhisselam u pet velikih poglavja: Uvod, Početak, Poslanstvo, Hidžra ili preseljenje u Medinu i Političko-religiozni život. Posljednje poglavje, u kome se prati period Mu-

hammedovog a. s. života u Mekiji, period njegovog svestranog vjersko-političkog djelovanja, najduže je i zaprema tri petine knjige.

Za razliku od većine Muhammedovih a. s. životopisa, ovdje se nije išlo po strogom hronološkom redu već po temama.

U drugoj knjizi predočeno je djelo Poslanika kroz jedanaest velikih tema njegovog poslaničkog djelovanja: čuvanje njegovog nauka, njegov vjerski, moralni i socijalni nauk, njegova obuka i odgoj, prvo bitni pojam države i shvaćanje države u islamsko doba, pravosude i ekonomski sistem, vojni sistem i vođenje diplomacije, njegova politika i društveni život u njegovo vrijeme. U uvodno poglavju opisan je Muhammedov a. s. privatni život, a u zaključnom njegov rastanak sa ovim svijetom. Hamidullahova studija prvo je obimno, temeljito i dokumentirano djelo na našem jeziku u kome je životni put i djelo Muhammeda alejhisselam svestrano i cjelovito predstavljen.

H. N.

EJJUHEL VELED

Autor: Muhammed el Gazali; izdavač: Informativne islamske novine "Preporod", Sarajevo 1978, str. 26. (Sa arapskog preveo H. Husein Đozo)

Kao treći naslov u biblioteci popularnih izdanja lista "Preporod", stampano je, po drugi put kod nas, djelo *Ejjuehel Veled* (Mladiću) veli-

kog islamskog učenjaka Ebu Hamid Muhamed ibn Muhamed el Gazalije. Pisano je u obliku poslanice učeniku a bavi se pitanjem: koje znanje najbolje koristi u životu na ovom svijetu i nakon smrti?

El Gazali raspravlja o ljudskom saznanju, njegovim vrstama, svrsi i odnosu prema praksi. Insistira na značaju namjere u ljudskim djelima, unutarnjem proćišćenju i visokoj moralnosti i traži angažovanost učenjaka i njihovu neovisnost od vladajućih slojeva. Na taj način unosi snagu osjećanja i duhovnosti u vladajuće legalističko razumjevanje Islama a njegove tumače upućuje na put zadobijanja nekadašnje uloge i ispunjenja goleme odgovornosti.

F. K.

BULBULISTAN

Autor: Fevzi Mostarac;
izdavač: Izdavačko preduzeće
"Svjetlost", Sarajevo 1973., str.
142. (U Orientalnom institutu u Sa-
rajevu preveo sa persijskog jezika,
uvod sa napomenama i komentari-
ma napisao Džemal Čehajić)

U biblioteci "Kulturno nasljeđe" sarajevski izdavač "Svjetlost" objavio je najznačajnije djelo Fevzije, šejha mevlevijske tekije u Mostaru i pisca iz prve polovine XVIII stoljeća. Svoj *Bulbulistan*, Fevzi je pisao ugledajući se na djela velikih islamskih mistika, posebno Sadija (Gullistan) i Džamilja (Baharestan). Djelo je pisano u proznom obliku, mjestimično prožeto stihovima.

Sastoji se od šest zasebnih poglavljia nazvanih "huld" (perivoji). To su: o šejhovima, o mudrosti i pokajanju, o pravednosti i iskrenosti, kratka antologija poezije, dosjetke i duhovitosti i priče o da-režljivosti.

Fevzi Mostarac na način sufija slavi Allaha dželle šanuhu, veliča istine vjere i gleda na zadaču čovjeka i njegov život. Istovremeno, iznosi posrnulost muslimanskog društva svoga i ranijeg doba i teži za svjetom vrline i dobra.

F. K.

OBNOVA VJERSKE MISLI U ISLAMU

Autor: Muhamed Ikbal;
izdavač: Starješinstvo Islamske
zajednice u Bosni i Hercegovini,
Sarajevo 1979., str. 147. (S francus-
kog preveo Mehmed Arapčić)

Zbirka predavanja o Islamu, islamskoj kulturi i aktualnoj duhovnoj situaciji islamskog svijeta, što ih je 1930. godine održao Muhamed Ikbal na engleskom jeziku u tri grada tadašnje Indije i objavio pod naslovom *Obnova vjerske misli u Islamu*. Zbirka sadrži sedam predavanja i njen naslov na najbolji način izražava njihova problemska jezgra, tematske raspone i značenjska usmjerenja. U svim predavanjima, zapravo, središnju os čini Ikbalova zamisao o obnavljanju stvaralačkog susreta muslimanskog ljudstva sa autentičnim islamskim vjerskim, intelek-

tualnim i povijesnim pozivom u vidokrugu modernog vremena. Svoju, pak, zamisao Ikbala provodi na način svojevrsne teologisko-filozofisko-psihologijske aktualizacije izvornih kur'anskih nalogu u svjetlu tekovina klasične islamske kulture i postignuća savremene evropske kulture. Međutim, premda se njegov postupak osniva na bitno duhovnim razlozima i cilju krajnjeg ostvarivanja Islama, u predavanjima je Ikbal, očito izazvan ubogom povijesnom zbiljom islamskog svijeta njegovog vremena, čini se prejak naglasak stavio na čovjeka, ljudski čin i povijestnost Islam-a.

Obnova vjerske misli u islamu prvo je djelo najznačajnijeg islamskog mislioca novijih vremena objavljeno u nas i ujedno prvo važnije djelo iz bogate literature moderne islamske obnove koje je izašlo u našem jeziku. (Dosada su kod nas objavljeni samo fragmenti iz djela Muhameda Abduhua i Rešid Ridaa, te neveliki spis Emir Šekib Arslana *Zašto su muslimani zaostali, a drugi napredovali?*) Istodobno, Ikbalova predavanja su prvi zamašniji i cijelovit izvorni tekst iz islamske filozofije, ne samo moderne već i uopće, koji je objavljen u našem jeziku.

Slučaj je htio da nedugo po povijavi ovog izdanja, *Obnova vjerske misli u Islamu* dobije prvu ovađšnju filozofsku aktualizaciju i novi djelimičan prevod. Očito neobavješten o sarajevskom izdanju, Čedomil Veljačić je u knjizi *Indijska i iranska etika (Svjetlost"*, Sarajevo 1980.) donio, uz kraći prikaz Ikbalovog pjesničkog i misililačkog

djela, svoj prevod većeg dijela petog predavanja iz *Obnove vjerske misli u islamu*.

H. N.

KLASIČNA KULTURA ISLAMA

Knjiga I, Teologija, filozofija, znanost. Knjiga II, Zajednicadržava, pravo, književnost, umjetnost.

Grupa autora; priredio i uvodne studije napisao Nerkez Smailagić; Zagreb 1973/1976.

Prvo djelo u našem jeziku u koome je na pregledan, sistematičan i dokumentiran način prikazana islamska kultura klasičnog razdoblja u svojim najvažnijim spoznajama i postignućima na planu teologije, filozofije i znanosti (Knjiga I, str. 595) i po svojim temeljnim idejama i ustanovama na planu zajednice, državnog sistema, političke filozofije i prava, te u svojim najvrjednijim ostvarenjima u književnosti i umjetnosti (Knjiga II, str. 478). Oba dijela ovog djela, koje u svakom pogledu izlazi iz okvira usporedbi sa drugim djelima u našem jeziku o Islamu i islamskoj kulturi, sačinjena su od velikih uvodnih studija Nerkeza Smailagića i hrestomatija sa odabranim radovima iz savremene islamološke literaturе Zapada i Istoka. Premda pisane sa namjerom da omoguće povezano razumijevanje tekstova u hrestomatijama, Smailaglićeve studije

stoje same za sebe kao jedinstvena sinteza klasične islamske kulture u njenim najvažnijim odrednicama i rezultatima i istodobno kao najviši domaćaj u promišljanju Islama u ovim našim prostorima. Radovi u hrestomatijama, s druge strane, preuzeti su iz najznačajnijih djela o islamskoj kulturi; najveći dio tekstova preuzet je iz dvo-tomnog zbornika *A History of Muslim Philosophy*, zajedničkog ostvarenja velike grupe najistaknutijih savremenih islamskih učenjaka u redakciji M. M. Šerifa (poglavlja o islamskim filozofima, islamskoj znanosti, književnosti i umjetnosti), dok su ostali tekstovi dijelovi opsežnih studija evropskih islamologa, uglavnom francuskih i engleskih, L. Gardeta i M. M. Anawati, H. Laousta, H. Corbina, E. I. J. Rosenthala, J. Schachta (poglavlja o ilmul-kelamu, sufizmu, sektama, šijskom učenju, socijalnoj i političkoj filozofiji, državi i pravu).

H. N.

SVIJET ISLAMA

Vjera. Narodi. Kultura.

Grupa autora; izdavač: "Jugoslovenska revija" — "Vuk Karadžić", Beograd 1979, str. 379.

Sinteza najvažnijih tema islamskog vjerskog, etničkog i kulturnog kompleksa, ostvarena u saradnji trinaest zapadnih islamologa u redakciji Bernarda Lewisa, u našem

jeziku objavljena zahvaljujući kolektivnom naporu grupe orijentalista i prevodilaca. Izdanje opremljeno predgovorom Nijaza Dizdarevića i Darka Tanaskovića i obogaćeno tekstrom Smaila Tihića o islamskoj umjetnosti na tlu Jugoslavije. Po tehničkoj priređenosti, likovnoj opremi i raskošnim ilustracijama vanserijsko i reprezentativno izdanje.

U četrnaest poglavila obrađeno: islamska država i politički razvitak Islama, vjera i vjernici, islamska umjetnost, islamski grad, sufizam, islamska književnost, islamska muzika, razvoj znanosti u Islamu, islamske vojske, muslimanska Španija, Iran, Osmansko carstvo, islamska umjetnost u Jugoslaviji, Islamska Indija, te situacija Islama u novijim vremenima — do sredine 20. stoljeća.

U odnosu na postojeću literaturu iz koje su se u nas crpila znanja o Islamu, a u kojoj je Islam u pravilu sveden na arapski i turski kompleks, ovim djelom je perspektiva njegovog sagledavanja značajno proširena informacijama o iranskom i indijskom području. Međutim, i *Svjet Islama* ostaje nepotpun prikaz vjerske, etničke i kulturne cjelokupnosti Islama — njime su "prešućene" malezijska i kontinentalna afrička oblast kao značajne zone Islama. Opasnost da se u ovom djelu "na dijelove" stavljeni Islam ne dostigne u svoje povezanom smislu i značenju osjetno je ublažena instruktivnim predgovorom Nijaza Dizdarevića i Darka Tanaskovića.

H. N.

HISTORIJA ISLAMSKE FILOZOFIJE

Knjiga I: Od početaka do Averoe-sove smrti; knjiga II: Od Averoesove smrti do danas.

Autor: Henry Corbin; **izdavač:** "Veselin Masleša", Sarajevo 1977—1980. (S francuskog preveli Nerkez Smailagić (knj. I) i Tarik Haverić (knj. II)

Premda u svijetu nema mnogo cjelovitih prikaza historijskog razvijanja islamske filozofije, sretna je okolnost da je prvi takav prikaz sa kojim se naša javnost susrela Historija islamske filozofije Henry Corbina. Ugledni francuski islamolog, pisac mnogih monografija i velikih studija s područja islamske filozofije, posebno njenog iranskog ogranka bio je u namjeri napisati historiju islamske filozofije u tri knjige. Međutim, napisao je samo prvu knjigu, uz saradnju S. H. Nasra i O. Jahjaa, a umjesto druge i treće knjige, objavio je jedan oveći tekst kao svojevrstan sažetak planiranih knjiga.

Prevod prve knjige objavljen je na našem jeziku 1977. a prevod sažetka druge i treće knjige 1980. u filozofskoj biblioteci "Logos".

Izvanredan značac filozofije uopće (započeo je kao "otkrivalac" Heideggerove filozofije za Francuze), a posebno islamske sa kojom je bio u najintezivnijem i najintimnijem kontaktu preko četiri decenije, Corbin je u prvoj knjizi ostvario rijetko istančanu sintezu klasičnog razdoblja islamske filozofije. Premda je i sažetak sam po sebi izuzetan tekst, prava je šteta što

Corbin nije uspio realizirati svoju prvobitnu namjeru, utoliko više što je drugom i trećom knjigom trebalo na isti način biti prikazano, uz ostalo, novije razdoblje islamske filozofije u Iranu, kojemu je sam Corbin, drugim svojim radovima, osigurao šиру islamsku i islamologiju "legitimnost".

H. N.

SUFIZAM

Grupa autora; priredili Darko Tanasković i Ivan Šop; izdavač: "Vuk Karadžić", Beograd 1981, str. 237.

Zbornik tekstova o islamskom misticizmu izabranih, uz jedan (?) izuzetak, iz evropske literature o sufizmu. Pored opsežne uvodne informacije Darka Tanaskovića o tesavvufu, derviškim redovima i genezi sufijskog problema u evropskoj islamologiji, *Sufizam* sadrži dvadesetak radova o različitim temama ovog "duhovnog praxisa" u Islamu. Radovi su raznorodni i različite dužine, a njihova raznovrsnost čini se primjerena teorijskoj, praktičkoj, institucionalnoj, itd., otvorenosti tesavvufa. Autori tekstova su ličnosti iz sve tri generacije evropskih islamologa u našem stoljeću.

Osjetan je nedostatak radova autora koji su obilježili i opredijelili moderne evropske pristupe sufizmu, prije svih drugih L. Massignona i H. Corbina, koji su napisali izvoru najvjernije stranice o sufizmu u evropskoj literaturi. Međutim, izo-

stavljanje tekstova islamskih autora, čini ovo djelo, bez obzira na njegovu upućenost čitaocima koji pripadaju drugoj kulturi, kako to opravdavaju priređivači, nevjerodostojnim u pogledu pravih sufiskih rezonancija, prikazom iz treće ruke.

H. N.

UVOD U ISLAM

Grupa autora u redakciji Muhameda Hamidullah-a; izdavač: Odbor Islamske zajednice Visoko, Visoko 1973, str. 280. (Prevod sa francuskog).

Sistematičan i popularan prikaz najvažnijih tema Islam-a. U petnaest poglavlja izložene bitne postavke i karakteristike vjerskog, etičkog, pravnog, političkog i ekonomskog učenja Islam-a, te bitne odrednice i najvažnija postignuća Islam-a u njegovoj povijesnoj projekciji i kulturnoj realizaciji. Premda pisano sa ciljem da posluži kao sažeta informacija o Islamu za najširi krug čitalaca, djelo podrazumijeva jednu temeljenu obveznost i jasnoću sadržaja, tako da osnovano može poslužiti kao svojevrstan enciklopedijski priručnik za ozbiljnija suočavanja sa najznačajnim aspektima i temama Islam-a.

S obzirom na značaj i vrijednost *Uvoda u Islam*, uz ostalo i kao prvog djela u nas u kome se pruža sažeta, ali tačna i cijelovita, obavijest o učenju i realizaciji Islam-a,

njegovom duhu i djelu, izdanje nije dovoljno kritički priređeno: prevod je jezički, stilski i terminološki neujednačen, nedostaje ime prevodioca i naslov izvornika.

H. N.

FILOZOFIJA ISTOČNIH NARODA

Autor: Čedomil Veljačić;
izdavač: Matica Hrvatska, Zagreb 1958.

Pregled filozofskih učenja Indije, Irana, Islama, Kine i Japana, sa izborom izvornih filozofskih tekstova, iz pera našeg najboljeg poznavaoца istočnih misaoniх tradicija Čedomila Veljačića, u dvije knjige koje predstavljaju jedanaestu i dvanaestu svesku filozofske hrestomatije, velikog kulturnog poduhvata grupe zagrebačkih filozofskih pisaca i zamašnog izdavačkog poduhvata Matice Hrvatske. Filozofsko naslijede Istoka Veljačić izlaže u pet zasebnih studija, nejednake dužine. Studija o islamskoj filozofiji nalazi se u drugoj knjizi i broji oko 75 strana. U hrestomatiskom dijelu uvršteni su, po red nekoliko kraćih izvadaka iz Kur'ana, fragmenti iz djela Farabije, Ibn Sinaa, Suhravardija, Ibn Rušda, Razija i Tusija.

Duhovno uzbuden i intelektualno motiviran ponajprije indijskim misaonim kompleksom, u ovom prikazu islamske filozofije Čedomil Veljačić insistira na značaju njenog indo-iranskog toka u odnosu na helenski inspirirani pravac

filozofske spekulacije u Islamu, previđajući zapravo značaj autentičnog kur'anskog izvorišta u njenom povezanim i ukupnom razvitu.

Filozofija istočnih naroda je novo štampana 1979. i 1982. u sklopu ponovnih izdanja cijelokupne filozofske hrestomatije.

H. N.

RAZMEDA AZIJSKIH FILOZOFIJA

Autor: Čedomil Veljačić;
izdavač: Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978.

Studija azijskih misaonosti u dvije knjige i na preko 800 strana; grandiozno ostvarenje Čedomila Veljačića koje nadmašuje razmeda našeg kulturnog života i koje bi se vjerodostojno moglo ocijeniti samo u sredinama neuporedivo bogatijim izvornim filozofskim mišljenjem i sa neuporedivo razvijenijim studijama filozofske baštine čovječanstva. Uz uvodno poglavlje, u kome su raspravljeni principi razgraničenja, usporedbi i tumačenja filozofija Istoka, u sedam tematskih cjelina izložena su filozofska učenja i filozofski aspekti Veda i Aveste, Djainizma i Buddhisma, Taoizma i Konfucinizma, indijske skolastike, razvijenog Buddhisma i Islama, te filozofska učenja i pravci u vremenu 19. i 20. stoljeća u Indiji, Kini i Japanu.

Dio o Islamu, pod naslovom "Islam — spona indo-iranske i evropske filozofije", zaprema nesto malo manje od sto strana i osjetno je bogatiji građom, imenima, pitanjima i autorovim refleksijama u odnosu na njegovu studiju iz *Filozofije istočnih naroda*. To posebno važi za stranice o Gazaliji i Arebiju, u čijem misaonom okrilju je istaknuto i mjesto njegovog bosanskog komentatora Šejh Abdulla, premda je najveća izazovnost Veljačićeve rasprave u njegovim smionim usporedbama islamskih filozofema sa gledištim u evropskoj i indijskoj filozofiji.

H. N.

ARAPSKO-ISLAMSKA KULTURA

Prilozi za orijentalnu filologiju XXIV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1976.

U maju 1973. godine u Sarajevu je održan simpozijum o temi "arapsko-islamska kultura", prvi skup te vrste u nas. U radu simpozijuma učestvovali su naši orijentalisti i, pored uvodnog saopštenja dr Avde Sućeske o specifičnosti naše orijentalistike, podneseno je deset referata: Nedim Filipović, *Tasawwuf — islamski misticizam*, Alija Bejtlić, *Ideja lijepog u izvorima islama*, dr Sulejman Grozdanović, *Uvod u arapsko-islamsku estetiku*, Husref Redžić, *Razlike između omajadske i abasidske umjetnosti*, Džemal Čejahić, *Neke karakteristike arapsko-islamske kulture*.

teristike učenja Galāluddin Rūmija i nastanak derviškog reda mevlevija, mevlevije u Bosni i Hercegovini, Salih H. Alić, Arapsko-islamska filozofija, definicija i značaj u istoriji, dr Hasan Sušić, Dva koncepta političke filozofije (Ibn Rušd i Ibn Haldūn), dr Mehmed Begović, Pravo u Islamu, dr Alija Silajdžić, Nekе karakteristike islamskog prava, i Mustafa Imamović, Islamski koncept države. Dio ovih referata (H. Alića, Filipovića, Čehajića, Bejtića i Redžića) nedugo potom objavljen je u sarajevskom časopisu *Izraz*, u broju 10/1973, koji je u cijelosti posvećen temi islamske kulture (još je objavljen tekst A. K. Coomaraswaya, *Hričanska i orientalna ili prava filozofija umjetnosti*). Međutim, njihovo objavljivanje u cijelini uslijedilo je tek par godina kasnije u *Prilozima za orientalnu filologiju* (XXIV 1974, Sarajevo 1976.), publikaciji Orijentalnog instituta u Sarajevu, koji je zapravo bio organizator simpozijuma.

Kako je simpozijum bio upriličen u okviru priprema za pisanje historije književnosti Arapa, Turaka i Perzijanaca, koje se izgleda još nisu okončale, glavnina referata je određena teorijsko-spoznajnom zadatkom uvođenja u nekoliko tematskih područja islamske kulture i literature i tom zadatku je njim, manje ili više, uspješno odgovoren. Međutim, neki od njih se ipak izdvajaju (napose Filipovićev, H. Alićev i Bejtićev) i predstavljaju uistinu dragocjen doprinos izgradnju modernih spoznaja islamskog duhovnog kompleksa u našim prostorima.

H. N.

ISLAM

Delo (mesečni časopis za teoriju, kritiku i poeziju), Beograd, "Nolit", XXIV/1978, br. 7.

Tematski broj posvećen kulturi i tradiciji islamskog svijeta dio je širih napora redakcije ovog časopisa da prikaže nedovoljno poznate a značajne aspekte vanevropskih kultura. Pažnja ukazana Islamu temelji se, prema redakcijskom uvodnom tekstu, na "očevidnosti višestruke i više značne aktuelnosti islamskog sveta, koji je poslednjih godina postao jedno od najburnijih poprišta sukoba osnovnih i antagonističnih, političkih i ekonomskih, ekonomskih i kulturnih tendencija i interesa savremenog svijeta".

Objavljeni su tekstovi Hasana Sušića (*Dijalektika odnosa noha da i sjedilaca u Ibn Haldunovoj "Mukadimi"*), Titusa Burkharta (*Osnovi muslimanske umetnosti*), Dragoša Kalajić (*Aktuelnost Islama*), Sejida Husein Nasra (*Ekološki problem u svjetlosti sufizma: osvajanje prirode i učenja istočne nauke*) i Anri Korbina (*Duhovni dnevnik Ruzbehana iz Siraza / 1128—1209*).

Naporima redakcije ovog beogradskog časopisa, po prvi put na srpskohrvatskom jezičkom području, pojavili su se radovi velikih imena moderne islamistike: S. H. Nasra (roden 1934. u Teheranu) i T. Burkharta (roden 1918. u Firenci).

F. K.

ANALI GAZI HUSREVBEGOVE BIBLIOTEKE

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, knj. V-VI (1978)

Da bi zainteresovanom čitaocu približila svoj kulturno-istorijski sadržaj Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu (osnovana 1537) je pored izdatih *Kataloga arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, knj. I (1963) i knj. II (1979)*, pokrenula i svoj godišnjak *Anali*.

U vremenu od 1972—1978 godine izašlo je šest knjiga *Anala*.

Peta i šesta knjiga *Anala* donosi zanimljive priloge vezane za: Gazi Husrevbegov život i rad, njegove institucije u Sarajevu, te dokumentaciono-književnu baštinu na orientalnim jezicima, kao i našem, nastalu na domaćem tlu.

U ovim radovima dosta podataka, za svoja istraživanja, mogu naći ne samo orientalisti i islamisti, nego i istoričari, pravnici, ekonomisti, filolozi i svi oni koje interesuje kulturna, politička, privredna i društvena prošlost Bosne i Hercegovine, pa i šire.

N. Š.

ISLAMSKA UMETNOST

Autor: David Talbot Rice;
izdavač: Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd 1968., str. 268. (S engleskog prevela Ljiljana Vignjević-Stanić.)

Prvi pregled islamske umjetnosti u posebnoj knjizi objavljen u našem jeziku. Uz bogat ilustrativni materijal, najvećim dijelom tiskan u crno bijeloj tehniци, prikazana su sljedeća razdoblja i "zone" islamske umjetnosti: rana islamska umjetnost, period Abasida, Perzija, Egipat, Sjeverna Afrika, Španija i Sicilija, period Seldžuka i Osmanlija, period kasnog XII i ranog XV stoljeća u Perziji i kasno safavidsko doba. Ispuštena su "rubna" područja islamske umjetnosti: Indija, područja današnjeg Sovjetskog Saveza, kontinentalna Afrika, te zadnja stoljeća njenog života, koji je još uvijek daleko od svog završetka, da bi se mogao zaustaviti sa Safavidima u Perziji početkom osamnaestog stoljeća, kako je učinio autor u ovom pregledu.

Ključna ideja na koju Rice oslanja svoj pregled islamske umjetnosti jeste "način na koji su, još u doba hidžre, jedan potpuno opределjen stil, čitava riznica motiva i jedan svojstveni arhitektoski sistem povezani s jednom idejom i religijom".

H. N.

SVIJET ISLAMA

Autor: Carel J. Du Ry;
izdavač: Otokar Keršovani, Rijeka 1971. str. 264. (S njemačkog preveo dr Zvonimir Sušić.)

Pregled islamske umjetnosti u kome se naglasak stavlja na graditeljstvo i građevnu ornamentiku. Povjesna tematizacija islamske

umjetnosti izvršena na osnovi političke periodizacije islamske povijesti; razdoblja su omeđena vladarskim dinastijama: Omejidi, Abasidi, nove dinastije, Tulunidi, Samanidi, Gaznavidi, Omejidi u Španiji, Fatimidi, Seldžuci, Seldžuci u Iranu, Seldžuci u Turskoj, Ejubidi, Mauri, Mameluci, Osmanlije, Mongoli u Iranu i Sefevidi. Posljednje poglavlje o Indiji uneškoliko je izuzetak u tom postupku dinastijskog periodiziranja islamske umjetnosti.

Završna misao o nezavršenosti islamske umjetnosti izriče ujedno izvorište njenog bića: "Vjera je u sva vremena oblikovala islamsku umjetnost, a to će i nadalje činiti".

H. N.

ISLAMSKA UMETNOST

Autor: Katarina Oto-Dorn;
Izdavač: IP Bratstvo jedinstvo, Novi Sad 1971., str. 275. (S francuskog prevela Gordana Tomić.)

Pregled islamske umjetnosti s osloncem na njenim vjerskim, društvenim i povijesnim odrednicama. Opremljen ilustracijama i planovima najznačajnijih objekata i ostvarenja islamske arhitekture.

Predma se izričito podrazumijeva jedinstvo islamske umjetnosti, koje se temelji na vjeri i vjerski opredijeljenom stvaralačkom zanisu Islama koji je "okrenut dekoraciji, preinčavanju prirode u smislu ornamentalne apstrakcije, naginje ka formalizmu, izražuje

dejstva površine i oduševljava se igrom linija i harmonija boja u kompoziciji", posebna pažnja obraćena na njenu raznovrsnost, što je određena etničkim, političkim i geografskim činiocima.

H. N.

PRILOG PROUČAVANJU MULTIKONFESIONALNIH DRUŠTAVA — društveno-pravne i političke posljedice religioznog pluralizma

Autor: Georges G. Crom;
izdavač: IGKRO "Svetlost", Sarajevo 1977, str. 305. (Sa francuskog prevela Miroslava Popović-Vujisić)

U biblioteci "Etos" ovog sarajevskog izdavača objavljena je doktorska teza libanskog naučnika Žorža Korma posvećena društveno-pravnim i političkim institucijama u viševjerskim društvinama. Za izučavanje ovog problema autor je izabralo područje sredozemnog bazena, koje raznolikošću vjera i kultura predstavlja izuzetno pogodan okvir za uporedna istraživanja.

U tri odvojena poglavlja izloženi su međuvjerski odnosi u antičkom, hrišćanskom i muslimanskom društvu. Metodološki, autor analizira sadržinu učenja Hrišćanstva, Jevrejstva i Islama koja se tiče odnosa prema drugim vjerama i njihovim sljedbenicima a zatim ističe društveno-istorijske posljedice takvih stavova. Pri tome, posebnu

pažnju posvećuje uticaju države i njenih institucija na odnose među vjerskim zajednicama.

Poglavlje III tiče se međuvjerskih odnosa u muslimanskom društvu. Sadrži tri odjeljka: opći stav Islama prema drugim vjerama, propisi Kur'ana i kasnija jurisprudencija o međuvjerskim odnosima i ustanova vjerske zajednice u islamskoj državi.

Ova studija nije isključivo teorijskog karaktera, pa su iznešeni i rezultati autorovih empirijskih istraživanja savremenih viševjerskih društava (albanskog, kiparskog, libanskog i izraelskog).

I pored opšte prednosti Kormovog metoda izučavanja međuvjerskih odnosa u muslimanskom društvu s normativno-pravnog i istorijsko-sociološkog aspekta, potrebno je istaći da se njegova pojedina tumačenja i stavovi ne mogu prihvati.

F. K.

KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH I PERZIJSKIH RUKOPISA

Obradio: Kasim Dobrača;

izdavač: Starješinstvo Islamske zajednice za SR Bosnu i Hercegovinu,

I knjiga (Sarajevo 1963, XXXII, 607, tbl. I—XV. Predgovor i Uvod na arapskom jeziku, 20 str.),

II knjiga (Sarajevo 1979, XXVII, 1047, tbl. I—XX.)

Rad na Izradi kataloga rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke, za-

počet prije drugog svjetskog rata, rezultirao je izdavanjem dvije knjige koje naučnoj i kulturnoj javnosti približavaju našu književnu baštinu na orientalnim jezicima.

Prva knjiga sadrži podatke o rukopisima koji su prema sadržaju svrstani u glavne grupe: *Enciklopedija, Kur'an i nauke o Kur'anu, Tradicija, Dogmatika i Dovemolitve*.

Druga knjiga je u cijelosti posvećena rukopisima koje se tiču islamskog prava. Sadrži sljedeća poglavila: *Uvod u islamsko pravo, Islamsko pravo, Stvaranje prava na osnovu izvora i analogije, Islamsko naslijedno pravo, Državno pravo i uređenje države, Vrhovna državno-policijska kontrola i Postupak pred šerijatskim sudovima*.

Katalog je rađen u saglasnosti sa uobičajenim metodološkim zahtjevima i snabdjeven potrebnom naučnom aparaturom (izvori i literatura, transkripcija, tabelarni pregled rukopisa po jezicima, indeksi). Predgovor i Uvod su dati na srpskohrvatskom, arapskom i engleskom jeziku, pa to riznice Gazi Husrevbegove biblioteke, iako djelimično, čini dostupnim najširoj naučnoj javnosti.

F. K.

HASAN KAFIJA PRUŠČAK —

Pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini

Autor: Omer Nakićević,

Izdavač; Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, Sarajevo, 1977, str. 192.

Djelo predstavlja pokušaj da se osvijetli život, rad i doprinos Hasan Kafije Pruščaka (1544—1615), krupne ličnosti intelektualne Bosne XVII stoljeća.

Ono što odlikuje ovaj rad jeste rekonstrukcija Kafijinog života, a preko tog i njegove epohe, istorijskih, društvenih, političkih i kulturnih zbivanja, kroz pisani opus ovog pravnika, politologa, filozofa, lingviste i pedagoga.

Mada je živio u vrijeme stagnacije islamske misli, prerade i komplikacije mislilaca islamske klasike, Kafija je nastojao, koliko mu je bilo moguće, ispoljiti svoju ličnost i dati doprinos u kretanju naprijed. Ustvari, bio je to i ostao doprinos našeg bosanskohercegovačkog čovjeka, islamskoj kulturi i njenom razvoju, kao dijela opšte ljudskog napora u kretanju ka boljem.

Kako se to odvijalo na našem tlu, u jednom periodu osmanske vladavine, pokazuje sadržaj ove interesantne knjige.

N. Š.

REALISTIČKI RACIONALIZAM IBN HALDUNA/ IBN HALDUN: IZ MAKADDIME

Autor i prevodilac: Daniel Bučan; izdavač: JAZU — Zavod za filozofiju znanosti i mir, Zagreb 1976, str. 162.

Prikaz znanstveno-historijskih naučavanja Ibn Halduna i njihovog značaja u obzoru modernih evropskih znanja o društvu i povijesti, sa prevodom odabralih frag-

menata iz Ibn Haldunove *Mukaddime*. Svojevrstan predložak tekstu prikaza i veći dio teksta prevoda autor je prethodno objavio u časopisu *Mogućnosti* (br. 10/1971.), premda je u ovom izdanju pribjegao novim rješenjima nekih termina iz Haldunovog monumentalnog *Predgovora*. Samo pak izdanje prvo je te vrste u nas, ne samo kada je u pitanju utemeljitelj znanstvenog proučavanja povijesti već i drugi mislioci iz klasičnog razdoblja islamske kulture.

Prikaz Ibn Haldunovih pogleda na društvo i povijest Bučan je sačinio s osjećanjem za njihovu teorisku izvornost, povijesnu uvjetovanost i višestruku savremenu izazovnost, oslanjajući se kako na vlastiti uvid u *Mukaddimu* i posebne studije o ovom djelu tako i na širu literaturu s područja sociološke teorije i filozofije povijesti. Ne pretendirajući na neku tešku znanstvenost, kao pokušaj da se širem čitalačkom krugu predstavi Ibn Haldunova misao, "iznimno značajna kao jedan od bitnih doprinosu ne samo povijesti islamske kulture već i povijesti ljudske misli uopće", njegova knjiga je sretnom cjelinom toga teksta i prevoda sigurno primjerena postavljenom zadatku.

Pored Bučanove knjige i njene "prvobitne verzije" u *Mogućnostima*, o djelu Ibn Halduna je kod nas zadnjih godina objavljeno više tekstova iz pera Hasana Sušića (u časopisima *Pregled*, *Ideje i Prilozi za orientalnu filologiju*), kao i dokumentirana i podsticajna rasprava akademika Mehmeda Begovića *Ibn Haldunovo shvatjanje o razvoju*

društva (GLAS CCCXIX Srpske akademije nauka i umetnosti — Odeljenje društvenih nauka, knj. 21 — 1980.).

H. N.

ANTOLOGIJA ARAPSKE KNJIŽEVNOSTI

Mogućnosti (Književnost, umjetnost, kulturni problemi) Katedra Čakavskog sabora u Splitu, Split, XXVI (1979), br. 8/9 (kolovoz — rujan)

Ovaj dvobroj časopisa "Mogućnosti" izdat je "u čast Mediteranskih igara Split 1979" godine, i predstavlja izbor iz arapske književnosti.

Bez obzira što su se ograničili samo na polje književnosti, nastale na arapskom jezičnom izrazu, ovi radovi mlađe generacije naših orientalista (Beograd i Zagreb) predstavljaju vidan napredak jugoslavenske poslijeratne orientalistike.

Svojim izborom poezije i proze predstavili su nam bisere arapskog umjetničkog i narodnog stvaralaštva.

U izboru je zastupljena predislamska, omejadska, abasidska, andalužijska (mavarska) i moderna arapska književnost. Interesantan prilog u izboru čine i primjeri književnog stvaralaštva Arapa Męgreba na francuskom jeziku.

Uz zanimljiv uvod D. Tanaskovića o Kur'anu, kao izvoru islamskog učenja i arapsko-islamske kulture općenito, te jezično-književnom

uzoru Arapa, sačinjen je izbor ajeata iz deset kur'anskih poglavljisa u prevodu na srpskohrvatski jezik (M. Ljubibratić, B. Korkut i D. Tanasković).

N. Š.

HISTORIJA ČOVJEČANSTVA

Kulturni i naučni razvoj (temelji modernog svijeta)
GRUPA AUTORA; Izdavač: "Naprijed", Zagreb, 1974, sveska IV, knj. 1, 2, 3, 4.

Ovaj zamašni IV svezak (u četiri knjige) *Historije čovječanstva* obuhvata vremenski period od pola milenija (1300—1775). Za ovo vrijeme čovječanstvo je svojim naporom na političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom polju udarilo temelje modernom dobu XX stoljeća.

Nekada odvojeni dijelovi svijeta, putem trgovine, novim proizvodima i izumima, sve više povezuju svijet. Ni islamski narodi nisu ostali po strani ovih zbivanja. Oni u njima uzimaju nekad aktivno, a nekad pasivno učešće.

U I knjizi su obrađene glavne religije i važniji vjerski događaji u kojima vidno mjesto pripada i islamu.

U II knjizi se, pored ostalih, iznose teološka razvojna strujanja u islamu, kao i politička praksa u njemu.

Treća knjiga obraduje pismenost, lijepu književnost likovnu umjetnost i muziku, te znanost i tehnologiju. Vidno mjesto u ovoj obradi pripada i aktivnosti nekih

islamskih pokrajina, koje su se aktivno uključile u ove vidove ljudske djelatnosti.

Četvrta knjiga je posvećena znanostima, tehnologiji društvu i školstvu. Interesantna su razmatranja o nekim uzajamnim odnosima među vjerom, državom, kulturom i tehnologijom.

N. Š.

HISTORIJA ČOVJEČANSTVA

Kulturalni i naučni razvoj (Velike civilizacije srednjeg vijeka)

GRUPA AUTORA; Izdavač: "Naprijed", Zagreb, 1972, svezak III, knj. 1, 2, 3.

Treći svezak (u tri knjige) iz projekta Svjetske organizacije za kulturu (UNESCO) zahvata period od 800 godina (500-1300 n. e.).

Koncentracija je na kulturno-civilizacijskim kretanjima u Evropi

i Aziji gdje dolazi, pored seoba naroda i, do krupnih zbivanja u političkom, ekonomskom i društvenom pogledu.

Kako se u ovo vrijeme javlja Islam, s kojim na svjetsku scenu zbijanja izlaze Arapi, to je u ovom svesku znatan prostor dat i arapsko-islamskoj kulturi i njenom mjestu u životu mnogih naroda Azije, Afrike pa i djela Evrope.

U I knjizi, ovog sveska, interesantna su poglavila o: arapskim osvajanjima, vrhuncu Islamske moći, azijskim pokretima i usponu Evrope.

U II knjizi su važni prilozi vezani za islamsku kulturnu baštinu, koja se ogleda u: razvoju jezika, nastave, nauka, filozofije i vjersko-pravnih znanosti.

U III knjizi su obrađeni neki aspekti islamske duhovne kulture kao umjetnost i književnost.

N. Š.

S A D R Ž A J

Reis-ul-ulema Hadži Naim Hadžabdić:	
Uz prvu svesku Zbornika ITF-a	7
Husein Dozo:	
Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze kur'anske misli	11
Ibrahim Trebinjac:	
Učenje i proučavanje Kur'ana	27
Hamid Hadžibegić:	
Turski zakonski spomenici kao istorijski izvor	51
Hamdija Čemerlić:	
Pravni položaj vjerskih zajednica u društveno-političkom sistemu SFRJ	61
Džemal Ćehajić:	
Šejh Abdulah Bošnjak "Abdi" bin Muhamed al-Bosnevi	75
Šejh Abdulah Bošnjak:	
Knjiga o ostvarenju dijela u vidu cjeline i javljanju ogranka u vidu osnove	82
Jusuf Ramlić:	
Muhamed el-Muwailili i njegovo djelo Hadis 'Isa ibn Hišam	91
Muhamed el-Muwailili:	
Hadis 'Isa ibn Hišam	98
Nijaz Šukrić:	
Jedan stari srpskohrvatski rukopisni prevod udžbenika pedagogije u našim medresama	113
Zemudži:	
Uputa učeniku	123
Ibrahim Džananović:	
Pitanje derogacije u šerijatskom pravu	177
Mesud Haftzović:	
Predislamska proza	191
Hilmo Nelmarlija:	
Napomene o razumijevanju obnove Islama	203
Fikret Karčić:	
Pitanje primjene šerijatskog prava kroz istoriju bosanskohercegovačkih Muslimana	213
Bibliografija	229